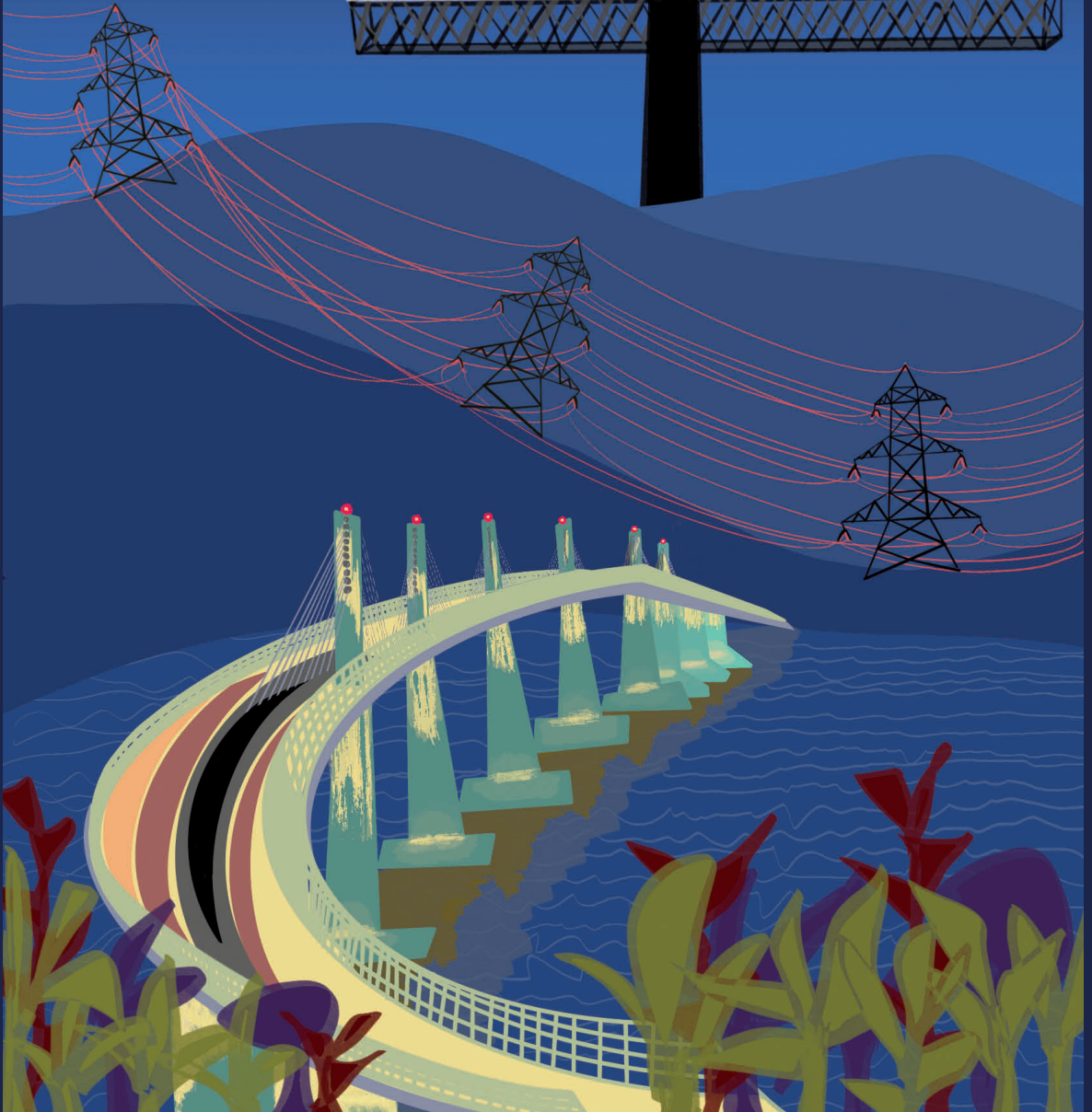

EKONOMSKA POLITIKA

HRVATSKE U 2024.

8., 9. I 10. STUDENOGA 2023. /
GRAND HOTEL ADRIATIC, OPATIJA

HRVATSKO DRUŠTVO EKONOMISTA

EKONOMSKA POLITIKA HRVATSKE U 2024.

31. tradicionalno savjetovanje

Ekonomska politika Hrvatske u 2024.

Nakladnik: Hrvatsko društvo ekonomista, Heinzelova 4a, Zagreb, www.hde.hr
Za Nakladnika: prof. dr. sc. Darko Tipurić, predsjednik HDE-a
Sunakladnik: Inženjerski biro d.o.o., Zagreb, www.ingbiro.hr
Za Sunakladnika: doc. dr. sc. Katarina Bačić, glavna direktorica Inženjerskog biroa d.o.o.

Programsko-znanstveni odbor Savjetovanja

Predsjednik: prof. dr. sc. Darko Tipurić
Članovi: doc. dr. sc. Katarina Bačić
izv. prof. dr. sc. Ana Ježovita
prof. emer. dr. sc. Ljubo Jurčić
izv. prof. dr. sc. Maja Klindžić
dr. sc. Mladen Mlinarević
izv. prof. dr. sc. Lucija Rogić Dumančić
prof. dr. sc. Josip Tica
prof. dr. sc. Mladen Vedriš

Glavne urednice: doc. dr. sc. Katarina Bačić
izv. prof. dr. sc. Ana Ježovita

Urednički odbor: doc. dr. sc. Katarina Bačić
izv. prof. dr. sc. Ana Ježovita
izv. prof. dr. sc. Maja Klindžić
izv. prof. dr. sc. Lucija Rogić Dumančić
prof. dr. sc. Josip Tica

Lektorica: Mirna Rudeš, prof.

Ilustracija: Zrinka Mlinarević, MA

Grafička urednica: Ana-Marija Perić, dipl. ing.

Tisak: Sveučilišna tiskara d.o.o., Trg Republike Hrvatske 14, 10000 Zagreb

Učestalost izlaženja: jedanput godišnje

Radovi su recenzirani na temelju dvostruke anonimne recenzije.

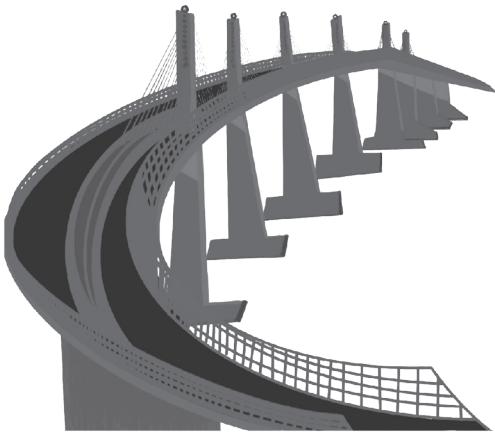
ISSN 1849-6482

HRVATSKO DRUŠTVO EKONOMISTA

EKONOMSKA POLITIKA HRVATSKE U 2024.

Sadržaj

Darko Tipurić RIJEČ PREDSJEDNIKA	1
Darko Tipurić Zlatko Žuro Radoslav Barišić NADZORNI ODBOR I KORPORATIVNA ODRŽIVOST: RAZVOJ ISTRAŽIVAČKE AGENDE	4
Mia Despotović Tomislav Globan ANALIZA ČIMBENIKA ZADOVOLJSTVA POSLOM ZAPOSLENIKA NA TRŽIŠTU RADA REPUBLIKE HRVATSKE I EUROPSKE UNIJE	29
Ana Ježovita DODATNO OPOREZIVANJE DOBITI – OPOREZIVANJE (EKSTRA) DOBITI	65
Željko Bogdan KOMPARATIVNA ANALIZA DINAMIKE GOSPODARSTVA HRVATSKE I EUROZONE S NAGLASKOM NA POSTCOVID RAZDOBLJE	86
Željko Garača PRIVATIZACIJA JAVNOG MIROVINSKOG SUSTAVA I PARADOKS OBVEZNE MIROVINSKE ŠTEDNJE	112

Darko Horvatin Dražen Derado	
IZAZOVI TRŽIŠNO ORIJENTIRANIH SUSTAVA MIROVINSKOG OSIGURANJA – NA PRIMJERU ZEMALJA JUGOISTOČNE EUROPE	135
Mario Jularić Krešimir Ivanda	
STAVOVI MLADIH O DOSTUPNOSTI NEKRETNINA U HRVATSKOJ KAO ČIMBENIK DEMOGRAFSKIH PROCESA U HRVATSKOJ	156
Klara Matić	
STAMBENO PITANJE I ISELJAVANJE HRVATSKOG STANOVNIŠTVA	173
Nataša Drvenkar	
IZAZOVI I PERSPEKTIVE URBANOG RAZVOJA REPUBLIKE HRVATSKE U OKVIRIMA REGIONALNE POLITIKE EUROPSKE UNIJE	191
Marija Majetić Daniela Soldić Frleta	
ZADOVOLJSTVO STANOVNIŠTVA LIČKO-SENJSKE ŽUPANIJE TURIZMOM I NJEGOVI UPRAVLJANJEM	212
Aleksandar Erceg Julia Perić Dominik Lappenküper	
DIGITALIZACIJA OBRAZOVANJA: INOVATIVNI PEDAGOŠKI PRISTUPI ZA JAČI DRUŠTVENI DOPRINOS	229
SJEĆANJE NA PRVOG PREDSJEDNIKA HRVATSKOG DRUŠTVA EKONOMISTA PROF. DR. SC. VLADIMIRA VESELICU	251

RIJEČ PREDsjedNIKA

Hrvatsko društvo ekonomista (HDE) ima plemenito poslanje: potaknuti donositelje odluka na svim razinama u Hrvatskoj na kritičko promišljanje sadašnjosti i stvaranje pretpostavki za oblikovanje budućnosti u kojoj će naši ljudi bolje živjeti, država biti efikasnija i institucije razvijenije, a naša se poduzeća inovativno i uspješno natjecati na tržištima. Svakovrsni razvitak društva i podizanje nacionalne konkurentnosti uz smanjivanje socijalnih nepravdi i nejednakosti te promocija najviših civilizacijskih vrijednosti u jezgri su svih naših nastojanja više od trideset godina.

Dosadašnju povijest HDE su obilježila dva predsjednika, profesori Vladimir Veselica i Ljubo Jurčić, koji su uspješno upravljali našom organizacijom u izazovnim vremenima koja su se nerijetko mogla poistovjetiti s plovidbom na uzbibanom i katkad olujnom moru. U svijetu isprepletenosti vladajućih ideologija, struktura moći i utjecaja u nakani dominacije i društvene kontrole, važno je bilo sačuvati neovisnost.

Proteklo je deset godina od smrti Vladimira Veselice, velikog erudita i intelektualca, časnog i nadasve dobrog čovjeka koji je svojim djelovanjem i ponašanjem snažno utjecao na važnost i širenje utjecaja HDE u prvom desetljeću od osnutka. Ljubo Jurčić je vodio HDE u razdoblju u kojem je njegova razboritost i smirenost bila presudna za opstanak i razvoj organizacije. Baštinimo puno od njihova rada, isto kao i od djelovanja svih kolegica i kolega u tijelima HDE koji su davali i još uvijek daju veliki obol našoj organizaciji.

Izdvajam u ovom uvodu nekoliko vlastitih promišljanja.

Male zemlje kao Hrvatska nemaju izbora ako žele imati održive prednosti: invencije i inovacije trebaju se snažno poticati u svim sektorima, potrebno je ubrzati proces digitalizacije industrije i države na svim razinama, pokrenuti brzu i učinkovitu reformu javne uprave, smanjiti birokratizaciju, troškove državnog aparata i razinu korupcije te oblikovati dugoročnu strategiju koja će biti, među ostalim, zasnovana na djelatnostima zasnovanim na naprednim

tehnologijama koje izranjaju iz 4. industrijske revolucije: robotici, biotehnologiji, umjetnoj inteligenciji i primijenjenoj kognitivnoj znanosti.

Nadalje, model industrijske tranzicije prema pametnoj, održivoj i zelenoj industriji treba biti osmišljen, koordiniran i vođen kako bi se osnažile djelatnosti u kojima se stvara viša dodana vrijednost i koje imaju potencijal za internacionalizaciju. Potrebno je u proces korjenitog preoblikovanja industrijske strukture krenuti čim prije. Nemamo previše vremena ako se želimo priključiti najboljima u konkurentskom pozicioniranju na globalnoj sceni.

Želim usto podcrtati kako rezultat nužnih gospodarskih promjena u Hrvatskoj ne smije biti nova verzija predatorskog kapitalizma koja će dodatno raslojiti i uvećati razlike u društvu, nego politika razvoja koja treba balansirati ekonomske, socijalne i ekološke ciljeve. Rast mora imati smisao u željenoj sutrašnjici. Novi svijet mora postati bolji od onoga u kojemu živimo, a to znači da se ne možemo samo usredotočiti na tehnologiju ili profit, a zanemariti ljude i sredinu u kojoj živimo.

Povrh toga, treba se snažno uložiti u demografske politike usmjerene na poticanje nataliteta i zaustavljanje iseljavanja mladih ljudi, ali i u pametnu strategiju useljavanja onih koji će sutra biti naši sugrađani. To je pitanje svih pitanja: ako nema ljudi, nema ni Hrvatske.

Naša zadaća je učiniti svijet boljim mjestom za našu generaciju, kao i za generacije koje dolaze nakon nas. Možemo dati mali doprinos u sprječavanju moralnoga posruća civilizacije putem odmaka od pohlepe, sebičnosti i bešćutnosti na kojima počiva vladajuća društvena paradigma. Potrebno je mijenjati ljude, organizacije i društvo nabolje: pokušati biti snažan pokretač stvaranja i širenja plemenitih vrijednosti i odgovornosti prema budućim naraštajima. Zajedništvo i ravnopravnost, solidarnost i suradnja, socijalna i organizacijska ravnoteža, smanjenje nejednakosti i društvena korisnost, očuvanje okoliša i interesi svih uključenih trebaju biti važni dijelovi agende upravljačkih elita.

U Hrvatskom društvu ekonomista stoga želimo ići u korak s korjenitim promjenama u društvu, temeljiti naš rad na povezivanju znanosti i struke i biti neovisni činitelj koji će utjecati na socijalna i gospodarska zbivanja. To nije moguće bez prilagodbe novom vremenu, veće fleksibilnosti u organizaciji i radu, uključivanja znatno većeg broja mladih i žena te drukčijeg djelovanja primjerenog naraštaju informacijskoga društva.

Želimo ostaviti zasade u kojima neće biti zadovoljstva osrednjim i nebitnim rezultatima, niti mjerilima i poticajima koji će ohrabrivati prosječnost. Naš je cilj graditi, a ne rušiti mostove, primjerom pokazivati koliko možemo biti ujedinjeni uza sve naše različitosti i osobnosti. Kritičko propitivanje zbilje je osnova našega djelovanja: neiscrpna snaga koja omogućuje ostvarivanje ciljeva i koja nas najsnažnije međusobno povezuje.

Potrebni su nam dugotrajni i sustavni naponi, disciplina i inovativnost u radu, upornost i htijenje i, ponajprije, želja da možemo mijenjati svijet kako bismo ostvarili iznadprosječno postignuće svih nas, grupno i pojedinačno, kao duhovnu i intelektualnu kategoriju sakupljenog znanja i iskustva te prenošenja istog. Onkraj izglaćanih i suženih pogleda postoji veliki prostor za novu razboritost i imaginaciju.

Velebnost naših stremljenja ne smije biti u samozadovoljstvu, nego u poslanju da budemo bolji. Naše odlike vezuju se uz ono što smo postigli, a naša sutrašnjica uz spremnost da stvorimo ono što zamišljamo.

Prof. dr. sc. Darko Tipurić

Predsjednik Hrvatskog društva ekonomista

JEL klasifikacija: G34, Q01, M14

Pregledni rad

NADZORNI ODBOR I KORPORATIVNA ODRŽIVOST: RAZVOJ ISTRAŽIVAČKE AGENDE

Darko Tipurić*

Zlatko Žuro**

Radoslav Barišić***

SAŽETAK

Implementacija koncepta održivosti korjenito mijenja poziciju nadzornog odbora kao ključnog mehanizma korporativnog upravljanja, posebno u načinu na koji nadzorni odbor preuzima svoje uloge, u njegovu utjecaju na izvještavanje o održivosti te u utjecaju nadzornog odbora na uspješnost inicijativa iz područja održivosti. Cilj rada je prikazati postojeća istraživanja u kojima se nadzorni odbor povezuje s korporativnom održivosti i dati kritički pregled dobivenih nalaza. U tu je svrhu provedeno bibliografsko istraživanje u kojem su identificirani i analizirani relevantni znanstveni radovi koje smo grupirali u tri istraživačka pravca: prvi, usmjeren na izvještavanje o održivosti, drugi pravac, koji razmatra učinak poduzeća u domeni održivosti te treći pravac, s radovima koji razmatraju promjene u načinu preuzimanja uloga nadzornog odbora uzrokovane novim zahtjevima korporativne održivosti. Na originalan način predstavljen je postojeći istraživački prostor veze odbora i korporativne održivosti te su izdvojena potencijalna područja za buduća istraživanja u tom segmentu korporativnog upravljanja.

Ključne riječi: korporativno upravljanje, upravni odbor, nadzorni odbor, korporativna održivost.

* Prof. dr. sc. Darko Tipurić, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (e-mail: dtipuric@efzg.hr).

** Zlatko Žuro, doktorand, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (e-mail: zzuro@efzg.hr).

*** Doc. dr. sc. Radoslav Barišić, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (e-mail: rbarisic@efzg.hr).

1. UVOD

Održivi razvoj (engl. sustainable development), korporativna održivost (engl. corporate sustainability) i korporativna društvena odgovornost (engl. corporate social responsibility) područja su, teme i konstrukti koji danas snažno obilježavaju svijet, posebno način na koji gledamo sadašnjost i budućnost poslovanja. Zajedno sa sveprisutnim ESG (engl. akr. *Environmental, Social i Governance*) kriterijima, oni se pomno razmatraju unutar foruma supranacionalnih organizacija, nacionalnih zakonodavaca, regulatora i kompanija te su nezaobilazna sastavnica krovnih strateških akata poput Agende 2023 Ujedinjenih naroda ili Zelenog plana Europske unije, ali i drugih zakona, propisa i smjernica koji uređuju nefinancijsko izvještavanje kompanija i uvjete pružanja financijskih usluga, kao i strateških akata poduzeća. Održivost je osim toga istraživački prostor u kojem različite znanosti i discipline daju obol boljem razumijevanju i utjecaju na ambijent u kojem bivamo. Raste svjesnost kako nema prosperiteta bez holističkog pristupa u kojemu će društvena ravnoteža, pravednost i ljudska prava, ekološki izazovi i kružna ekonomija, interesi budućih generacija i održivost života na planetu biti utjelovljeni u ciljeve i politike na svim socijalnim, institucionalnim i ekonomskim razinama.

Zanimljive su relacije i odnosi između navedenih kategorija. Održivi razvoj može se definirati kao *razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnjosti bez ugrožavanja sposobnosti budućih generacija da zadovolje svoje potrebe* (WCED, 1987, str. 41), dok se korporativna održivost može smatrati primjenom koncepcije održivog razvoja na mikro razini (De Olivera i sur., 2023), no to je konstrukcija koja nije jednoznačno određena (Montiel i Delgado-Ceballos, 2014, Hahn i sur., 2016, Kantabutra i Ketprapakorn, 2020). Premda su neki autori pronašli trideset i tri temeljno različite definicije korporativne održivosti u postojećoj znanstvenoj literaturi (Meuer i sur., 2019), mi smatramo prikladnim Elkingtonov (1997) pristup koji korporativnu održivost vezuje uz uravnoteženje socijalnih, ekonomskih i okolišnih ciljeva poduzeća. Drugim riječima, organizacije i njihovi čelnici trebaju se jednovremeno koncentrirati na ekonomiziranje, održivost života na planetu, i ljude i društvo u cjelini (Fry i Slocum, 2008). S druge strane, korporativna društvena odgovornost (često u nas prevedena kao društvena odgovornost poduzeća ili društveno odgovorno poslovanje) obuhvaća *ekonomska, pravna, etička i filantropska očekivanja koja društvo ima od organizacijā u određenom razdoblju* (Carroll, 1979, str. 500). Iako se radi o konstruktima

koji su bliskog i konvergentnog značenja (Montiel, 2008), oni su nastali kao zasebne kategorije čija izvorišta – normativna etika i teorija sustava, ujedno signaliziraju i njihove razlike (Bansal i Song, 2017).

Nadalje, ESG je okvir u kojem su sadržani okolišni, društveni i upravljački kriteriji kao temelj mjerenja višedimenzionalne organizacijske uspješnosti. To su svojevrsna mjerila aktivnosti koje se poduzimaju u poduzeću radi ostvarenja opće društvene dobrobiti i zadovoljavanja dugoročnih očekivanja bitnih interesno-utjecajnih skupina (Park i sur., 2023). Slično prethodno navedenom, dobro implementirani ESG kriteriji pozitivno utječu na korporativnu održivost (Ye i sur., 2022), ali je ne predstavljaju u potpunosti.

S obzirom na to da znatan broj autora pojmove održivosti i društvene odgovornosti upotrebljava naizmjenično, katkad *nedosljedno i višeznačno* (Bansal i Song, 2017, str. 106), u našoj analizi uloge nadzornog odbora glede korporativne održivosti uključit ćemo također i nalaze istraživanja radova koji razmatraju položaj odbora u odnosu na korporativnu društvenu odgovornost te okolišne, društvene i upravljačke kriterije.

Održivost je tema koja znatno dotiče discipline korporativnog upravljanja i strateškog menadžmenta. Postoje pregledni radovi o odrednicama izvještajnih sustava o korporativnoj održivosti (Hahn i Kühnen, 2013, Dienes i sur., 2016, Schaltegger i sur., 2022), o integraciji korporativne održivosti u strateški menadžment (Engert i sur., 2016), o doprinosu rodne raznolikosti odbora performansama poduzeća te izvještavanju o korporativnoj održivosti (Amorelli i García-Sánchez, 2021), o odnosu korporativnog upravljanja i korporativne održivosti (Aras i Crowther, 2008), o utjecaju žena u odborima na društvene performanse poduzeća (Campopiano i sur., 2022), o utjecaju izvršnih direktora za održivost i komisija za održivost na izvještavanje, reviziju i performanse iz domene korporativne održivosti (Velte i Stawinoga, 2020), o internim mehanizmima korporativnog upravljanja koji pospješuju korporativnu održivost (Ludwing i Sassen, 2019) i drugim temama.

Povrh toga, radovi se usmjeravaju na analizu teorijskih okvira korporativne održivosti (Montiel i Delgado-Ceballos, 2014, Frynas i Yamahaki, 2016), na istraživanje faktora koji utječu na implementaciju kompanijskih politika održivosti (Ahmed i sur., 2021), analizu doprinosa strateških organizacijskih sposobnosti korporativnoj održivosti (Bezerra i sur., 2020), studije utjecaja korporativne održivosti na performanse poduzeća (Salzmann, 2005, Goyal i sur., 2013), proučavanje tenzija između konfliktnih ciljeva koji obilježavaju koncept korporativne održivosti (Van Der Byl i Slawinski, 2015, Luo i sur.,

2020, Wannags i Gold, 2020), analizu održivosti unutar lanaca nabave (Seuring i sur., 2005), raščlambu različitih metrika korporativne održivosti (Siew, 2015, Diez-Cañamero i sur., 2020) i dr.

Cilj našeg istraživanja je steći dubinski uvid u rezultate radova koji istražuju korporativnu održivost iz perspektive odbora kao ključnog internog mehanizma korporativnog upravljanja. Ponajprije želimo utvrditi koje su glavne istraživačke teme vezane uz nadzorni odbor i korporativnu održivost, koje perspektive i teorijski pravci dominiraju ovim područjem te na koji se način djelovanje nadzornog odbora mijenja tijekom ove paradigmatičke promjene.

Predstaviti ćemo rezultate dosadašnjih istraživanja i pokušati identificirati jedan broj relevantnih istraživačkih pitanja za buduća istraživanja. Smatramo kako će rad pridonijeti boljem razumijevanju uloge odbora vezano uz korporativnu održivost, kao i zahtjeva i izazova s kojima se odbori suočavaju.

2. TEORIJSKI PREGLED ISTRAŽIVAČKOG PODRUČJA

Nadzorni odbor u svojem radu preuzima tri važne uloge: kontrolnu, povezujuću i stratešku ulogu. Kontrolna uloga odbora sastoji se od niza aktivnosti i mehanizama kojima odbor štiti interese dioničara i drugih interesno-utjecajnih skupina. Obuhvaća izbor članova uprave, monitoring njihovih radnih postignuća, nagrađivanje uprave, izbor revizora i neovisnost financijskog izvještavanja te nadzor nad funkcioniranjem sustava internih kontrola u poduzeću. Iz perspektive agencijske teorije, kontrolna uloga je usmjerena na minimizaciju agencijskih troškova odnosno sprječavanje oportunističkog djelovanja vrhovnog menadžmenta (Fama i Jensen, 1983). Drugo, nadzorni odbor treba sudjelovati i u strateškom djelovanju, ponajprije putem autorizacije predloženih strateških odluka, ocjeni prijašnjih strateških odluka te savjetodavnom ulogom i potporom menadžmentu u ostvarivanju zajedničke vizije. Sudjelovanje odbora u formulaciji i implementaciji strategije društva može pozitivno utjecati na poslovne rezultate. Treće, povezujuća uloga nadzornog odbora odnosi se na održavanje formalnih i neformalnih odnosa s interesno-utjecajnim skupinama i može pomoći artikulaciji interesa i prevladavanju inherentnih sukoba među njima. Upravljanje odnosima s interesno-utjecajnim skupinama može pomoći u osiguravanju bitnih resursa za poduzeće (Pfeffer i Salancik, 1978).

Djelotvornost nadzornog odbora može se mjeriti razinom uspješnosti u izvršavanju zadataka iz domene triju osnovnih uloga (Tipurić, 2008).

Implementacija koncepta korporativne održivosti znatno utječe i na djelovanje i redefiniranje temeljnih uloga kako nadzornog odbora, tako i upravnog odbora. Sve je veći odmak od maksimizacije blagostanja dioničara kao cilja svih ciljeva poslovnog sustava koji je potporanj dioničarsko-centrične paradigme koja je dominirala korporativnim upravljanjem druge polovice 20. i početka 21. stoljeća (Clarke, 2015). Sve se više prihvaća potreba za ravnotežom ekonomskih, socijalnih i okolišnih odrednica u poslovanju, što nerijetko dovodi do preispitivanja stvarne svrhe suvremenog poduzeća, pa samim tim i uloge koju odbor treba imati.

Tu su i institucionalni pritisci, posebno u Europskoj uniji, koji se očituju u propisima vezanima uz integraciju održivosti u procese donošenja investicijskih odluka i uvođenju standarda izvještavanja kao što je npr. *Direktiva o korporativnom izvještavanju o održivosti* (engl. CSRD – The Corporate Sustainability Reporting Directive) koja je stupila na snagu u siječnju 2023. godine i koja zahtijeva od velikih poduzeća redovito i transparentno objavljivanje informacija o učincima svojih aktivnosti na okoliš i društvo i pripadajućim rizicima održivosti. Korporativna održivost dakle postaje neizostavna *agenda* u radu upravnih i nadzornih odbora.

3. METODOLOGIJA I UZORAK

Istraživanje za potrebe rada sastojalo se od nekoliko faza: identifikacije i selekcije relevantnih znanstvenih radova, odabira konačnog skupa znanstvenih radova, mapiranja podataka te sinteze i izvještavanja o rezultatima istraživanja.

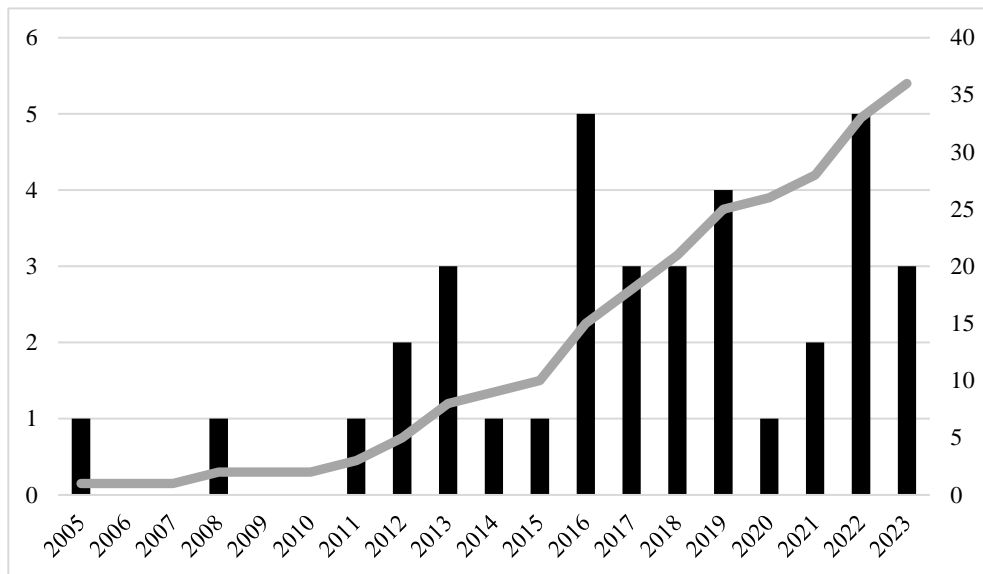
Tijekom srpnja 2023. godine provedena je opsežna pretraga baza podataka Scopus i Web of Science. Pretragom su obuhvaćeni članci u znanstvenim časopisima, knjige i konferencijski radovi objavljeni na engleskom jeziku koji u nazivu, sažetku ili među ključnim riječima sadrže pojmove *korporativna održivost*, *odbor* i *korporativno upravljanje*.

Bibliografska pretraga rezultirala je s ukupno 104 podudaranja: 40 podudaranja na Web of Science i još 64 podudaranja na Scopusu. Inicijalnim pregledom uklonjena su ukupno 33 duplikata. Prva procjena relevantnosti provedena je čitanjem sažetaka ukupno 71 preostalog izvora. Ključni

inkluzijski kriterij odnosio se na procjenu sukladnosti s područjem i ciljevima rada odnosno postojanja reference na karakteristike i uloge nadzornog odbora s jedne i reference na korporativnu održivost s druge strane. Nakon ove faze odbačen je 21 rad koji nije zadovoljio spomenute kriterije.

U sljedećoj fazi pročitani su cjeloviti tekstovi preostalih 50 izvora pri čemu je primijenjen ekskluzijski kriterij izostanka eksplicitnog spominjanja bilo koje uloge nadzornog odbora unutar bilo koje poznate taksonomije ili, minimalno, referiranje na uloge nadzornog odbora u širem smislu. Na ovaj način odbačeno je dodatnih 28 izvora te su stoga preostala 22 relevantna izvora. Metodom snježne grude identificirano je dodatnih 14 članaka te je na kraju druge faze selektirano ukupno 36 članaka koji su činili uzorak istraživanja (dinamika objave članaka nalazi se na Slici 1.). Na koncu je izvršeno agregiranje literature u koherentne klastere s elementima zajedničkih obilježja.

Slika 1. Broj objavljenih radova po godinama i kumulativ broja objavljenih radova

Izvor: autori.

Nadalje, izdvojili smo najviše citirane radove iz odabranog uzorka u trenutku pisanja završne verzije rada (rujan 2023). U Tablici 1. nalazi se popis 14 radova koji imaju najmanje 100 citata.

Tablica 1. Najcitiraniji radovi iz istraživačkog uzorka

Autor(i)	Naslov rada	Godina	Časopis	Faktor odjeka	Broj citata
De Villiers, C., Naiker, V. i Van Staden, C. J.	The effect of board characteristics on firm environmental performance	2011	Journal of Management	17,3	499
Michelon, G. i Parbonetti, A.	The effect of corporate governance on sustainability disclosure	2012	Journal of Management & Governance	2,8	443
Frías-Aceituno, J., Ariza, L. R. i García-Sánchez, I.	The role of the board in the dissemination of integrated corporate social reporting	2012	Corporate Social Responsibility and Environmental Management	10,6	359

Autor(i)	Naslov rada	Godina	Časopis	Faktor odjeka	Broj citata
Shaukat, A., Qiu, Y. i Trojanowski, G.	Board attributes, corporate social responsibility strategy, and corporate environmental and social performance	2014	Journal of Business Ethics	8,1	287
Cucari, N., De Falco, S. E. i Orlando, B.	Diversity of board of directors and environmental social governance: Evidence from Italian listed companies	2017	Corporate Social Responsibility and Environmental Management	10,6	245
La Fuente, J. a. C., García-Sánchez, I. i Lozano, M. B.	The role of the board of directors in the adoption of GRI guidelines for the disclosure of CSR information	2017	Journal of Cleaner Production	11	191
Naciti, V.	Corporate governance and board of directors: The effect of a board composition on firm sustainability performance	2019	Journal of Cleaner Production	11	190
Helfaya, A. i Moussa, T.	Do board's corporate social responsibility strategy and orientation influence environmental sustainability disclosure? UK evidence	2017	Business Strategy and the Environment	14,3	184
Mallin, C., Michelon, G. i Raggi, D.	Monitoring intensity and stakeholders' orientation: how does governance affect social and environmental disclosure?	2013	Journal of Business Ethics	8,1	160
Klettner, A., Clarke, T. i Boersma, M.	The governance of corporate sustainability: Empirical insights into the development leadership and implementation of responsible business strategy	2014	Journal of Business Ethics	8,1	155
Arayssi, M., Dah, M. A. i Jizi, M.	Women on boards, sustainability reporting and firm performance	2016	Sustainability Accounting Management and Policy Journal	4,7	127
Arena, C., Bozzolan, S. i Michelon, G.	Environmental reporting: Transparency to stakeholders or stakeholder manipulation? An analysis of disclosure tone and the role of the board of directors	2014	Corporate Social Responsibility and Environmental Management	10,6	117
Bae, S. M., Masud, M. a. K. i Kim, J. D.	A crosscountry investigation of corporate governance and corporate sustainability disclosure: A signaling theory perspective	2018	Sustainability	4	116
Walls, J. L. i Hoffman, A. J.	Exceptional boards: Environmental experience and positive deviance from institutional norms	2013	Journal of Organizational Behavior	11,8	100

Izvor: autori.

4. ISTRAŽIVAČKA PODRUČJA I PREGLED REZULTATA STUDIJA

Postoji nekoliko područja i pravaca istraživanja korporativne održivosti iz perspektive odbora.

4.1. Grupa istraživanja usmjerenih na izvještavanje o održivosti

Prvo, to su radovi koji se bave promjenama koje izvještavanje o korporativnoj održivosti donosi u odbor, kao i atributima i činiteljima koji utječu na njegovu učinkovitost.

U jednom broju radova nalazi upućuju na pozitivnu vezu između nezavisnosti odbora (veći broj nezavisnih članova), veličine odbora i/ili uspostave posebne komisije za održivost, s jedne, i kvalitete i transparentnosti izvještavanja o održivosti, s druge strane (Anyigbah i sur., 2023; Bae i sur., 2018; Cucari i sur., 2017; LaFuente i sur., 2017; Kaymak i Bektas, 2017).

Frias-Aceituno i sur. (2012) utvrđuju da je veličina odbora pozitivno povezana s diseminacijom integriranog izvješća, što objašnjavaju time da veći odbori posjeduju širu ekspertizu koja im olakšava obavljanje njihove nadzorne uloge. S druge strane, Christopher i sur. (2022), na uzorku poduzeća iz afričkih subsaharskih zemalja, utvrđuju da veza između veličine odbora i izvještavanja o korporativnoj održivosti ima inverzni U oblik, dok rodna raznolikost i postojanje zasebne komisije za pitanja korporativne održivosti imaju pozitivan utjecaj na izvještavanje. Zanimljiv je i nalaz istraživanja na uzorku indijskih poduzeća da učestalost sastanaka odbora značajno utječe na izvještavanje poduzeća o održivosti (Kumar i sur., 2022).

Povrh veličine i nezavisnosti odbora, Chouaibi i sur. (2021) su u longitudinalnoj studiji na uzorku europskih poduzeća pokazali kako i raznolikost u odboru ima pozitivan utjecaj na izvještavanje o korporativnoj održivosti. Također na uzorcima europskih poduzeća, Arayssi i sur. (2016) pronašli su pozitivnu vezu između udjela žena u odboru i kvalitete izvještavanja o korporativnoj održivosti, a Nicolo i sur. (2021) su zaključili da veći udjel žena u odborima ima pozitivan utjecaj na razinu izvještavanja o svima trima sastavnicama ESG-a. Istovrsni rezultati dobiveni su i na uzorcima azijskih poduzeća: Tran i sur. (2021) dobili su potporu za tezu da su veličina odbora i rodna raznolikost ključne determinante izvještavanja o korporativnoj održivosti, a Mahmood i sur. (2018) da veći nadzorni odbori s

većim udjelom žena i uspostavljenom komisijom za korporativnu društvenu odgovornost bolje obavljaju nadzor nad menadžerskim odlukama vezanima uz održivost i potiču kvalitetnije izvještavanje o održivosti.

Suprotno od navedenih rezultata, Cucari i sur. (2017) pronašli su negativnu vezu između broja žena u odborima i ESG izvještavanja. Razlog su, prema njihovom mišljenju, regulatorni pritisci za rodnom raznolikošću odbora bez obzira na ekspertizu koju članice i članovi trebaju imati.

U svojoj studiji, LaFuente i sur. (2017) potvrđuju pozitivnu vezu između razine transparentnosti poduzeća u izvještavanju o održivosti i postojanja posebne komisije za pitanja korporativne društvene odgovornosti, kao i nezavisnosti i raznolikosti članova odbora.

Zanimljivi su usto rezultati istraživanja na uzorku nizozemskih poduzeća da kvaliteta preuzimanja kontrolne funkcije odbora pospješuje kvalitetu izvještavanja o održivosti u kratkom roku (Manning i sur., 2019) i na uzorku britanskih poduzeća da postoji pozitivna veza između okolišne komponente korporativne društvene odgovornosti i strateške uloge odbora (Helfaya i Moussa, 2017).

Drukčiju su vrstu istraživanja proveli Arena i sur. (2014) na uzorku američkih poduzeća. Tražeći odgovor na pitanje predstavlja li izvještavanje o okolišnom aspektu održivosti dokaz transparentnosti prema *stakeholderima* ili tek manipulacijski alat, zaključili su da je upravo odbor tijelo koje moderira vezu između optimističkog tona u izvješću o okolišnoj održivosti i budućih okolišnih performansi poduzeća.

4.2. Grupa istraživanja usmjerenih na učinak poduzeća u domeni održivosti

Druga skupina radova naslonjena je istraživanje uloge odbora i učinka poduzeća u domeni korporativne održivosti.

U radovima se ponajprije ističe važnost *stakeholderske* orijentacije poduzeća koja je pozitivno povezana s učinkom poduzeća u području održivosti (Mallin i sur., 2013).

Recentno istraživanje pokazuje važnost dobro postavljene kontrolne uloge odbora. U longitudinalnoj studiji na uzorku poduzeća iz azijskih zemalja

utvrđen je pozitivan utjecaj efikasnosti preuzimanja kontrolne uloge nadzornog odbora na učinak poduzeća u segmentu održivosti (Lee, 2023).

Nadalje, rezultati pokazuju pozitivnu vezu između takvog učinka i veličine odbora, rodne raznolikosti, prosječne starosti članova i broja komisija nadzornog odbora (Chams i Garcia-Blandon, 2019), kao i pozitivnu vezu između veličine i nezavisnosti odbora i učinka poduzeća u segmentu održivosti (Minciullo i sur., 2022). Ipak, to nisu jednoznačni nalazi. U jednom drugom istraživanju pronađena je negativna veza nezavisnosti odbora (ali i potvrđena pozitivna veza raznolikosti odbora) i učinka u području održivosti (Naciti, 2019).

Cancela i sur. (2020) pokazuju kako veličina odbora negativno utječe na ekonomski, pozitivno na društveni i negativno na okolišni učinak poduzeća. Aboud i Yang (2022), istražujući na uzorku kineskih listanih kompanija, zaključuju da veliki nadzorni odbori mogu imati veći utjecaj na upravu i na taj način zaštititi interese *stakeholdera*. DeVilliers i sur. (2011) dobili su rezultate koji pokazuju da veličina odbora, prisustvo aktivnih vrhovnih menadžera i pravnih stručnjaka u odboru imaju pozitivan efekt na okolišni učinak američkih poduzeća.

Velte (2016) zaključuje, na temelju istraživanja na uzorku njemačkih i austrijskih poduzeća, da žene u odborima mogu imati pozitivan utjecaj na smanjenje konflikta između menadžmenta i *stakeholdera* te na taj način doprinijeti provedbi ESG strategije poduzeća.

Interesantna su istraživanja koja razmatraju ulogu nadzornog odbora u formuliranju i integraciji strategije održivosti u poslovanje poduzeća. Klettner i sur. (2014) analiziraju na koji se način procesi i strukture korporativnog upravljanja koriste za uspostavu i implementaciju strategija održivosti i prepoznaju postupni prelazak s dioničarskog na *stakeholdersko* poimanje velikih australskih poduzeća, odnosno strukture vodstva koje to potvrđuju. Shaukat i sur. (2014) pokazuju, na višegodišnjim podacima uzorka poduzeća listanih na londonskoj burzi, da orijentacija nadzornog odbora prema korporativnoj društvenoj odgovornosti vodi k snažnijoj strategiji društvene odgovornosti, koja definira i bolji učinak poduzeća u toj domeni.

Prethodno iskustvo članova odbora u djelatnostima i aktivnostima vezanima za okoliš objašnjava pozitivno odstupanje kompanije od institucionalnih normi u okolišnom učinku poduzeća (Walls i Hoffman, 2013). Isti rezultat su

dobili Homroy i Slechten (2017) na višegodišnjim podacima iz uzorka listanih britanskih poduzeća.

4.3. Grupa istraživanja usmjerenih na evoluciju uloga nadzornog odbora

Naposljetku, treća skupina radova razmatra promjene u razumijevanju uloge i načinu djelovanja nadzornog odbora glede korporativne održivosti.

Tako Ingley (2001) zaključuje, na temelju istraživanja na uzorku članova odbora, kako je orijentacija novozelandskih poduzeća pretežito usmjerena zadovoljavanju ciljeva dioničara i ističe kako korporativna društvena odgovornost zahtijeva od odbora ponovno razmatranje društvenog aspekta njihove upravljačke uloge.

Galbreith (2012) postulira da normativna priroda održivosti zahtijeva daljnje razmatranje uloga odbora. Istražujući potiče li ljudski kapital članova nadzornog odbora nadzornu ulogu i resursnu funkciju, zaključuje da prethodno iskustvo članova nadzornog odbora i njihova članstva u drugim odborima utječu na performanse poduzeća iz domene održivosti. Također, istraživanje postulira da sustav vrijednosti članova nadzornog odbora definira razinu njihova sudjelovanja u raspravi i odlučivanju o pitanjima održivosti poduzeća.

Ricart i sur. (2005) na uzorku od 18 vodećih poduzeća u području održivosti razmatraju način na koji se korporativno upravljanje prilagođava održivom razvoju. Zaključuju da odbori preuzimaju četiri uloge: resursnu, uslužnu, kontrolnu i stratešku. Dokle se resursna uloga odnosi na dijalog s interesno-utjecajnim skupinama, uslužna se uloga odnosi na promociju sržnih korporativnih vrijednosti, strateška na uključivanje održivog razvoja i korporativne odgovornosti u strateške planove, a kontrolna na procjenu performansi poduzeća iz domene održivosti. Hung (2011) razvija vlastitu taksonomiju uloga nadzornog odbora u održivosti s ukupno četiri uloge: dvije vezane uz zadovoljenje potreba utjecajno-interesnih skupina poduzeća (ulogu „određivanja smjera“ i ulogu „čuvara“) te dvije koje poduzeće promatraju kao *stakeholdera* unutar šireg društvenog okvira (ulogu „društvenog umrežavanja“ i ulogu „društvenog sudjelovanja“).

Istražujući jesu li korporativno upravljanje i izvještavanje o korporativnoj održivosti komplementarni legitimacijski mehanizmi poduzeća, Michelon i

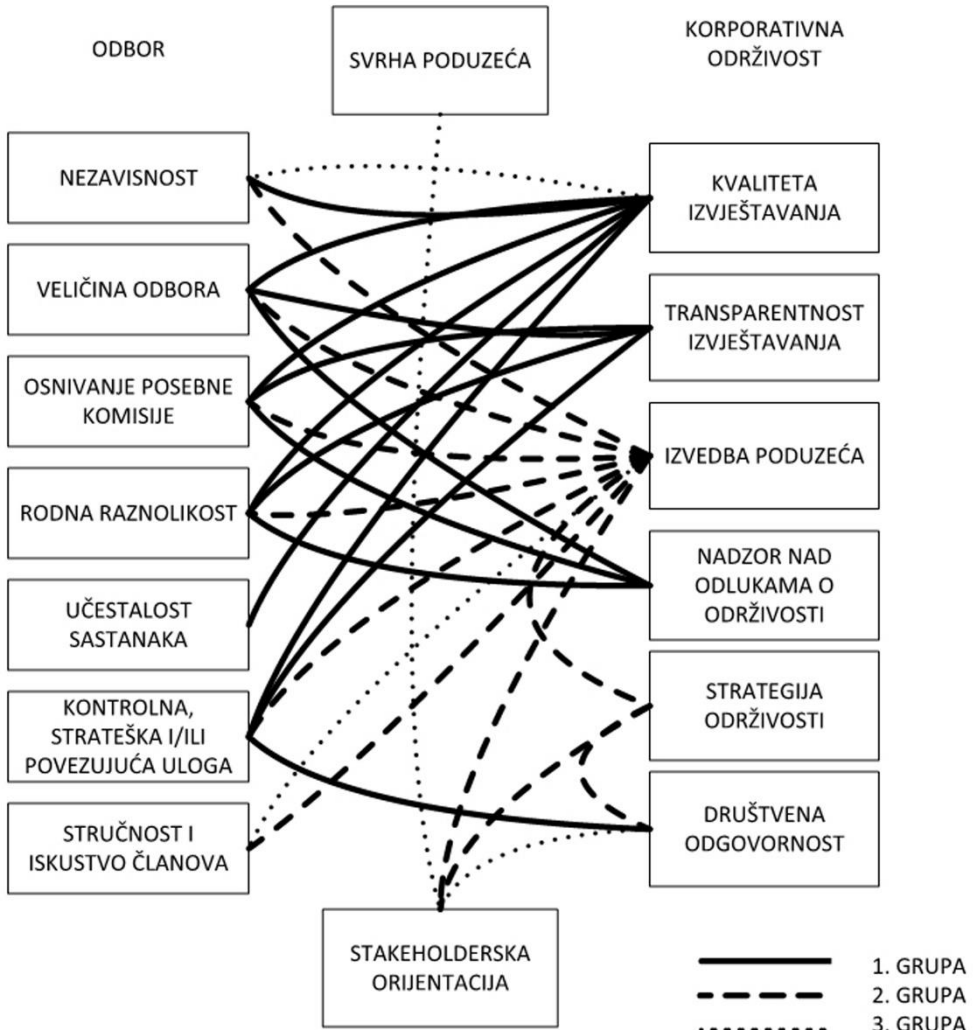
Parbonetti (2010) pronašli su, na uzorku američkih i europskih kompanija, da stupanj nezavisnosti odbora ima utjecaj na izvještavanje o održivosti isključivo kada su nezavisni članovi ujedno i društveno utjecajni pojedinci, što obrazlažu njihovom sposobnosti obavljanja legitimacijske uloge.

Bitno je istaknuti istraživanje koje su proveli Salvioni i sur. (2015) koji argumentiraju kako odbori imaju ključnu ulogu u ugrađivanju održivosti u korporativnu kulturu. Održivost smatraju svojevrsnim faktorom konvergencije između otvorenog i zatvorenog sustava korporativnog upravljanja.

Coulson-Thomas (2023) razmatra na koji se način korporativno upravljanje treba promijeniti kako bi se prilagodilo izazovima održivosti. Među ostalim, pronalazi novu ulogu odbora kao entiteta koji mora definirati i artikulirati korporativnu svrhu kojom će inspirirati interne i eksterne interesno-utjecajne skupine za angažman i tako postići sinergiju svih triju elemenata u ESG okviru.

Sukladno naprijed navedenom, identificirali smo tri istraživačka pravca. Prvi istraživački pravac fokusira se na problematiku izvještavanja o održivosti. Drugi istraživački pravac razmatra učinak poduzeća u domeni održivosti. Treći pravac obuhvaća radove koji razmatraju promjene u načinu preuzimanja uloga nadzornog odbora uzrokovane novim zahtjevima korporativne održivosti. Istraživački prostor veze odbora i korporativne održivosti predstavljen je na Slici 2. unutar koje su povezane ključne nezavisne i zavisne varijable znanstvenih radova grupiranih unutar navedenih istraživačkih pravaca.

Slika 2. Postojeći istraživački prostor veze odbora i korporativne održivosti

Izvor: autori.

5. DISKUSIJA I ZAKLJUČAK

Usvajanje politika, procedura i institucionalnih mehanizama koji se vezuju uz uravnoteženje socijalnih, ekonomskih i okolišnih ciljeva poduzeća mijenja položaj, uloge i djelovanje nadzornog odbora.

Dosadašnja istraživanja uglavnom su naslonjena na identifikaciju onih atributa i obilježja odbora koji su povezani s nekim od bitnih odrednica korporativne održivosti. Gotovo i da nema radova koji se bave korjenitim preslagivanjem u funkcioniranju odbora koji donosi potreba za ponovnom definicijom korporativne svrhe, skladnjom mirijade raznovrsnih i često konfliktnih ciljeva i odmakom od samo pasivne kontrolne uloge.

U provedenoj analizi identificirali smo nekoliko skupina istraživačkih radova. U prvoj skupini radova autori pokušavaju utvrditi na koji su način pojedini elementi sastava, strukture ili timske dinamike odbora povezani s izvještavanjem o održivosti, uz posebno akcentiranje kontrolne uloge. Teorijski okviri koji se preuzimaju u radovima su agencijska teorija (u većini slučajeva) i *stakeholderski* pristup. Nadalje, povezanost učinka poduzeća u domeni korporativne održivosti i obilježja odbora najčešće se promatraju kroz prizme teorije resursne ovisnosti i *stakeholderskog* pristupa, pritom se uglavnom referirajući na povezujuću ulogu odbora. Isti teorijski okviri koriste se pri sagledavanju strateške uloge odbora u integraciji ciljeva održivosti u korporativne strategije.

Razmatranje fundamentalnih promjena u razumijevanju uloge i načinu djelovanja odbora, odnosno pitanje kako će se promijeniti korporativno upravljanje s rastom važnosti koncepta održivosti, zacijelo je jedno od važnih istraživačkih pitanja u budućnosti.

Primjerice, umjesto stremljenja maksimizaciji vrijednosti i ekonomskoj efikasnosti, poduzeća čine normativno racionalne izbore sukladno socijalnim očekivanjima, normama, vrijednostima i uvjerenjima koji izrastaju kao dio nove paradigme održivosti. To znači da je zanimljivo istraživati situacije kada poduzeća, radi ispunjavanja zahtjeva normativne racionalnosti i potrebe za socijalnom legitimacijom, usvajaju suboptimalne organizacijske prakse i provode one strateške akcije koje nisu zasnovane na logici ekonomske racionalnosti, ali koje slijede zahtjeve vezane uz održivost.

S druge strane, organizacijske akcije mogu zaista imati posljedice koje mogu ugroziti zajednicu, narušiti socijalne odnose i etičnost, onečistiti odnosno devastirati okoliš, smanjiti resursnu raspoloživost i biti u koliziji s održivošću planeta i probitkom budućih naraštaja. Takve akcije mogu biti, oportunistički gledano, kratkoročno uspješne i donijeti prinose organizaciji i/ili vlasnicima ključnih organizacijskih resursa, ali istodobno su nerijetko socijalno nerentabilne i razaraju društvenu vrijednost. Odbor u takvim situacijama ima presudnu ulogu kao organizacijski instrument koji ima legitimacijsku moć

prema menadžerima, zasnovanu na formalnim pravilima korporativnog upravljanja.

Ne treba izostaviti potencijalno istraživanje nekih elemenata institucionalnog izomorfizma (homogenizacije organizacijskih praksi u procesu u kojemu organizacije postaju sve sličnije jedna drugoj u nakani postizanja društvene legitimacije), npr. u sve sličnijem izgledu i djelovanju odbora glede održivosti poput osnivanja posebne komisije za održivost i sl.

Usvajanje koncepta održivosti može se nadalje analizirati i iz postmodernističke vizure: kao načina legitimacije postojećih društvenih odnosa, konkretno u poduzeću (a putem odbora): održavanje i jačanje položaja neke interesno-utjecajne skupine u funkciji očuvanja postojećih struktura moći u organizaciji i oko nje.

Osim toga, smatramo kako bi istraživači trebali analizirati jezik i semantiku koja se pojavljuje kada se govori o održivosti, tumačiti i interpretirati značenja koja joj se pridružuju te je povezivati s načinom djelovanja odbora i menadžera. Osim spomenutoga, zanimljivo bi bilo usmjeriti istraživačku pozornost na retorike članova odbora, jednako kao i na vezu između kognicije i akcije u procesima stvaranja izjava i dokumenata koji imaju strateški karakter te kognitivnih interpretacija vezanih za usvajanje i autorizaciju strategije održivosti od strane odbora i dr.

Važno je na koncu naglasiti kako se razvitak nove upravljačke paradigme vezano uz održivost ne može svesti na puku ekstenziju *stakeholderskog* pristupa. Naime, *stakeholderska* teorija nije adekvatna podloga za suočavanje s izazovima korporativne održivosti s obzirom na pretpostavku da se okolina poduzeća sastoji od niza interesno-utjecajnih skupina kojima je moguće upravljati od strane samog poduzeća (Key, 1999). U tom je smislu ona jednako udaljena od koncepta korporativne održivosti koliko i koncept korporativne društvene odgovornosti kojem je dala teorijsku podlogu (Ambler i Wilson, 1995).

Potrebni su novi teorijski pristupi koji će obuhvatiti paradigmatičke promjene i koji će moći ponuditi odgovore o stvaranju posve novih uloga odbora, ali i njegova pozicioniranja glede radikalne promjene svrhe poduzeća koja obilježava ovaj civilizacijski trenutak.

LITERATURA

1. Aboud, A. i Yang, X. (2022). Corporate governance and corporate social responsibility: new evidence from China. *International Journal of Accounting and Information Management*, 30(2), 211–229. <https://doi.org/10.1108/ijaim-09-2021-0195>
2. Ahmed, M., Mubarik, M. S. i Shahbaz, M. (2021). Factors affecting the outcome of corporate sustainability policy: a review paper. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(9), 10335–10356. <https://doi.org/10.1007/s11356-020-12143-7>
3. Ambler, T. i Wilson, A. (1995). Problems of Stakeholder Theory. *Business Ethics: A European Review*, 4(1), 30–35. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8608.1995.tb00107.x>
4. Amorelli, M. i García-Sánchez, I. (2021). Trends in the dynamic evolution of board gender diversity and corporate social responsibility. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 28(2), 537–554. <https://doi.org/10.1002/csr.2079>
5. Anyigbah, E., Kong, Y., Edziah, B. K., Ahoto, A. T. i Ahiaku, W. S. (2023). Board Characteristics and Corporate Sustainability Reporting: Evidence from Chinese Listed Companies. *Sustainability*, 15(4), 3553. <https://doi.org/10.3390/su15043553>
6. Aras, G. i Crowther, D. (2008). Governance and sustainability. *Management Decision*, 46(3), 433–448. <https://doi.org/10.1108/00251740810863870>
7. Arayssi, M., Dah, M. A. i Jizi, M. (2016). Women on boards, sustainability reporting and firm performance. *Sustainability Accounting, Management and Policy Journal*, 7(3), 376–401. <https://doi.org/10.1108/sampj-07-2015-0055>
8. Arena, C., Bozzolan, S. i Michelon, G. (2014). Environmental Reporting: Transparency to Stakeholders or Stakeholder Manipulation? An Analysis of Disclosure Tone and the Role of the Board of Directors. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 22(6), 346–361. <https://doi.org/10.1002/csr.1350>
9. Bae, S. M., Masud, M. a. K. i Kim, J. D. (2018). A Cross-Country Investigation of Corporate Governance and Corporate Sustainability

- Disclosure: A Signaling Theory Perspective. *Sustainability*, 10(8), 2611. <https://doi.org/10.3390/su10082611>
10. Bansal, P. i Song, H. C. (2017). Similar But Not the Same: Differentiating Corporate Sustainability from Corporate Responsibility. *The Academy of Management Annals*, 11(1), 105–149. <https://doi.org/10.5465/annals.2015.0095>
 11. Bezerra, M., Gohr, C. F. i Morioka, S. N. (2020). Organizational capabilities towards corporate sustainability benefits: A systematic literature review and an integrative framework proposal. *Journal of Cleaner Production*, 247, 119114. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.119114>
 12. Campopiano, G., Gabaldon, P. i Gimenez-Jimenez, D. (2022). Women Directors and Corporate Social Performance: An Integrative Review of the Literature and a Future Research Agenda. *Journal of Business Ethics*, 182(3), 717–746. <https://doi.org/10.1007/s10551-021-04999-7>
 13. Cancela, B. L., Neves, M. E. D., Rodrigues, L. L. i Dias, A. C. G. (2020a). The influence of corporate governance on corporate sustainability: new evidence using panel data in the Iberian macroeconomic environment. *International Journal of Accounting and Information Management*, 28(4), 785–806. <https://doi.org/10.1108/ijaim-05-2020-0068>
 14. Carroll, A. B. (1979). A Three-Dimensional Conceptual Model of Corporate Performance. *Academy of Management Review*, 4(4), 497–505. <https://doi.org/10.5465/amr.1979.4498296>
 15. Chams, N. i Garcia-Blandon, J. (2019). Sustainable or not sustainable? The role of the board of directors. *Journal of Cleaner Production*, 226, 1067–1081. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.04.118>
 16. Chouaibi, S., Chouaibi, Y. i Zouari, G. (2021). Board characteristics and integrated reporting quality: evidence from ESG European companies. *Euromed Journal of Business*, 17(4), 425–447. <https://doi.org/10.1108/emjb-11-2020-0121>
 17. Christopher, E. (2022). The Influence of Board Characteristics on Corporate Sustainability Disclosures in Sub-Saharan Africa. *Christopher | Business Management Review*. <https://journals.udsm.ac.tz/index.php/bmr/article/view/5506>

18. Clarke, T. (2015). Changing paradigms in corporate governance: new cycles and new responsibilities. *Society and Business Review*, 10(3), 306–326. <https://doi.org/10.1108/sbr-07-2015-0027>
19. Cucari, N., De Falco, S. E. i Orlando, B. (2017). Diversity of Board of Directors and Environmental Social Governance: Evidence from Italian Listed Companies. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 25(3), 250–266. <https://doi.org/10.1002/csr.1452>
20. De Oliveira, U. R., Menezes, R. P. i Fernandes, V. A. (2023). A systematic literature review on corporate sustainability: contributions, barriers, innovations and future possibilities. *Environment, Development and Sustainability*. <https://doi.org/10.1007/s10668-023-02933-7>
21. De Villiers, C., Naiker, V. i Van Staden, C. J. (2011). The Effect of Board Characteristics on Firm Environmental Performance. *Journal of Management*, 37(6), 1636–1663. <https://doi.org/10.1177/0149206311411506>
22. Dienes, D., Sassen, R. i Fischer, J. E. (2016). What are the drivers of sustainability reporting? A systematic review. *Sustainability Accounting, Management and Policy Journal*, 7(2), 154–189. <https://doi.org/10.1108/sampj-08-2014-0050>
23. Diez-Cañamero, B., Bishara, T., Olaso, J. M., Gabiña, R. M. i Fernández, J. M. G. (2020). Measurement of Corporate Social Responsibility: A Review of Corporate Sustainability Indexes, Rankings and Ratings. *Sustainability*, 12(5), 2153. <https://doi.org/10.3390/su12052153>
24. Elkington, J. (1997). *Cannibals with forks: The triple bottom line of twenty-first century business*. Oxford, England: Capstone.
25. Engert, S., Rauter, R. i Baumgartner, R. J. (2016). Exploring the integration of corporate sustainability into strategic management: a literature review. *Journal of Cleaner Production*, 112, 2833–2850. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.08.031>
26. Fama, E. F. i Jensen, M. C. (1983). Separation of Ownership and Control. *The Journal of Law and Economics*, 26(2), 301–325. <https://doi.org/10.1086/467037>
27. Frías-Aceituno, J., Ariza, L. R. i García-Sánchez, I. (2012). The Role of the Board in the Dissemination of Integrated Corporate Social Reporting.

- Corporate Social Responsibility and Environmental Management, 20(4), 219–233. <https://doi.org/10.1002/csr.1294>
28. Frynas, J. G. i Yamahaki, C. (2016). Corporate social responsibility: review and roadmap of theoretical perspectives. *Business Ethics: A European Review*, 25(3), 258–285. <https://doi.org/10.1111/beer.12115>
 29. Fry, L. W. i Slocum, J. W. (2008). Maximizing the Triple Bottom Line through Spiritual Leadership. *Organizational Dynamics*, 37(1), 86–96. <https://doi.org/10.1016/j.orgdyn.2007.11.004>
 30. Galbreath, J. (2012). Are boards on board? A model of corporate board influence on sustainability performance. *Journal of Management & Organization*, 18(4), 445–460. <https://doi.org/10.1017/s1833367200000699>
 31. Goyal, P., Rahman, Z. i Kazmi, A. A. (2013). Corporate sustainability performance and firm performance research. *Management Decision*, 51(2), 361–379. <https://doi.org/10.1108/00251741311301867>
 32. Hahn, R. i Kühnen, M. (2013). Determinants of sustainability reporting: a review of results, trends, theory, and opportunities in an expanding field of research. *Journal of Cleaner Production*, 59, 5–21. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2013.07.005>
 33. Hahn, T., Figge, F., Aragón-Correa, J. A. i Sharma, S. (2016). Advancing Research on Corporate Sustainability. *Business & Society*, 56(2), 155–185. <https://doi.org/10.1177/0007650315576152>
 34. Helfaya, A. i Moussa, T. (2017). Do Board's Corporate Social Responsibility Strategy and Orientation Influence Environmental Sustainability Disclosure? UK Evidence. *Business Strategy and the Environment*, 26(8), 1061–1077. <https://doi.org/10.1002/bse.1960>
 35. Homroy, S. i Slechten, A. (2017). Do Board Expertise and Networked Boards Affect Environmental Performance? *Journal of Business Ethics*, 158(1), 269–292. <https://doi.org/10.1007/s10551-017-3769-y>
 36. Hung, H. (2011). Directors' Roles in Corporate Social Responsibility: A Stakeholder Perspective. *Journal of Business Ethics*, 103(3), 385–402. <https://doi.org/10.1007/s10551-011-0870-5>
 37. Ingley, C. (2008). Company growth and Board attitudes to corporate social responsibility. *International Journal of Business Governance and Ethics*, 4(1), 17. <https://doi.org/10.1504/ijbge.2008.017889>

38. Kantabutra, S. i Ketprapakorn, N. (2020). Toward a theory of corporate sustainability: A theoretical integration and exploration. *Journal of Cleaner Production*, 270, 122292. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.122292>
39. Kaymak, T. i Bektas, E. (2017). Corporate Social Responsibility and Governance: Information Disclosure in Multinational Corporations. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 24(6), 555–569. <https://doi.org/10.1002/csr.1428>
40. Key, S. (1999). Toward a new theory of the firm: a critique of stakeholder “theory.” *Management Decision*, 37(4), 317–328. <https://doi.org/10.1108/00251749910269366>
41. Klettner, A., Clarke, T. i Boersma, M. (2013b). The Governance of Corporate Sustainability: Empirical Insights into the Development, Leadership and Implementation of Responsible Business Strategy. *Journal of Business Ethics*, 122(1), 145–165. <https://doi.org/10.1007/s10551-013-1750-y>
42. Kumar, K., Kumari, R., Nandy, M., Sarim, M. i Kumar, R. (2022). Do ownership structures and governance attributes matter for corporate sustainability reporting? An examination in the Indian context. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 33(5), 1077–1096. <https://doi.org/10.1108/meq-08-2021-0196>
43. La Fuente, J. C., García-Sánchez, I. i Lozano, M. B. (2017). The role of the board of directors in the adoption of GRI guidelines for the disclosure of CSR information. *Journal of Cleaner Production*, 141, 737–750. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.09.155>
44. Lee, S. P. (2022). Board monitoring effectiveness and corporate sustainability performance: do legal system and CEO non-duality matter? *Review of Managerial Science*, 17(4), 1243–1267. <https://doi.org/10.1007/s11846-022-00559-z>
45. Ludwig, P. W. i Sassen, R. (2022). Which internal corporate governance mechanisms drive corporate sustainability? *Journal of Environmental Management*, 301, 113780. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2021.113780>
46. Luo, B. N., Tang, Y., Chen, E. C., Li, S. i Luo, D. (2020). Corporate Sustainability Paradox Management: A Systematic Review and Future

- Agenda. *Frontiers in Psychology*, 11. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.579272>
47. Mahmood, Z., Kouser, R., Ali, W., Ahmad, Z. i Salman, T. (2018). Does Corporate Governance Affect Sustainability Disclosure? A Mixed Methods Study. *Sustainability*, 10(1), 207. <https://doi.org/10.3390/su10010207>
 48. Mallin, C., Michelon, G. i Raggi, D. (2012). Monitoring Intensity and Stakeholders' Orientation: How Does Governance Affect Social and Environmental Disclosure? *Journal of Business Ethics*, 114(1), 29–43. <https://doi.org/10.1007/s10551-012-1324-4>
 49. Manning, B., Braam, G. i Reimsbach, D. (2018). Corporate governance and sustainable business conduct-Effects of board monitoring effectiveness and stakeholder engagement on corporate sustainability performance and disclosure choices. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 26(2), 351–366. <https://doi.org/10.1002/csr.1687>
 50. Meuer, J., Koelbel, J. i Hoffmann, V. H. (2019). On the Nature of Corporate Sustainability. *Organization & Environment*, 33(3), 319–341. <https://doi.org/10.1177/1086026619850180>
 51. Michelon, G. i Parbonetti, A. (2010). The effect of corporate governance on sustainability disclosure. *Journal of Management & Governance*, 16(3), 477–509. <https://doi.org/10.1007/s10997-010-9160-3>
 52. Minciullo, M., Zaccone, M. C. i Pedrini, M. (2022). The Antecedents of Corporate Sustainability Performance: A Study on Generic and Sustainability-Related Corporate Governance Mechanisms. *Sustainability*, 14(15), 9761. <https://doi.org/10.3390/su14159761>
 53. Montiel, I. (2008). Corporate Social Responsibility and Corporate Sustainability. *Organization & Environment*, 21(3), 245–269. <https://doi.org/10.1177/1086026608321329>
 54. Montiel, I. i Delgado-Ceballos, J. (2014). Defining and Measuring Corporate Sustainability. *Organization & Environment*, 27(2), 113–139. <https://doi.org/10.1177/1086026614526413>
 55. Naciti, V. (2019). Corporate governance and board of directors: The effect of a board composition on firm sustainability performance. *Journal*

- of Cleaner Production, 237, 117727. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.117727>
56. Nicolò, G., Zampone, G., Sannino, G. i De Iorio, S. (2021). Sustainable corporate governance and non-financial disclosure in Europe: does the gender diversity matter? *Journal of Applied Accounting Research*, 23(1), 227–249. <https://doi.org/10.1108/jaar-04-2021-0100>
 57. Park, J. G., Park, K., Noh, H. i Kim, Y. G. (2023). Characterization of CSR, ESG, and Corporate Citizenship through a Text Mining-Based Review of Literature. *Sustainability*, 15(5), 3892. <https://doi.org/10.3390/su15053892>
 58. Pfeffer, J. i Salancik, G. (1978) *The External Control of Organizations: A Resource Dependence Perspective*. Harper & Row, New York.
 59. Ricart, J. E., Rodríguez, M. Á. i Sanchez, P. (2005). Sustainability in the Boardroom: An Empirical Examination of Dow Jones Sustainability World Index Leaders. Social Science Research Network. <https://doi.org/10.2139/ssrn.672202>
 60. Salvioni, D. M., Gennari, F. i Bosetti, L. (2016). Sustainability and Convergence: The Future of Corporate Governance Systems? *Sustainability*, 8(11), 1203. <https://doi.org/10.3390/su8111203>
 61. Salzmann, O., Ionescu-Somers, A. i Steger, U. (2005). The Business Case for Corporate Sustainability: *European Management Journal*, 23(1), 27–36. <https://doi.org/10.1016/j.emj.2004.12.007>
 62. Schaltegger, S., Christ, K. L., Wenzig, J. i Burritt, R. (2022). Corporate sustainability management accounting and multi-level links for sustainability – A systematic review. *International Journal of Management Reviews*, 24(4), 480–500. <https://doi.org/10.1111/ijmr.12288>
 63. Seuring, S., Müller, M., Westhaus, M. i Morana, R. (2005). Conducting a Literature Review — The Example of Sustainability in Supply Chains. *Physica-Verlag eBooks*, 91–106. https://doi.org/10.1007/3-7908-1636-1_7
 64. Shaukat, A., Qiu, Y. i Trojanowski, G. (2015). Board Attributes, Corporate Social Responsibility Strategy, and Corporate Environmental and Social Performance. *Journal of Business Ethics*, 135(3), 569–585. <https://doi.org/10.1007/s10551-014-2460-9>

65. Siew, R. Y. (2015). A review of corporate sustainability reporting tools (SRTs). *Journal of Environmental Management*, 164, 180–195. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2015.09.010>
66. Tipurić, D. (2008). Uloga odbora u korporativnom upravljanju. U: *Korporativno upravljanje. Sinergija*, Zagreb.
67. Tran, M., Beddewela, E. i Ntim, C. G. (2021). Governance and sustainability in Southeast Asia. *Accounting Research Journal*, 34(6), 516–545. <https://doi.org/10.1108/arj-05-2019-0095>
68. Van Der Byl, C. i Slawinski, N. (2015). Embracing Tensions in Corporate Sustainability. *Organization & Environment*, 28(1), 54–79. <https://doi.org/10.1177/1086026615575047>
69. Velte, P. (2016). Women on management board and ESG performance. *Journal of Global Responsibility*, 7(1), 98–109. <https://doi.org/10.1108/jgr-01-2016-0001>
70. Velte, P. i Stawinoga, M. (2020). Do chief sustainability officers and CSR committees influence CSR-related outcomes? A structured literature review based on empirical-quantitative research findings. *Journal of Management Control*, 31(4), 333–377. <https://doi.org/10.1007/s00187-020-00308-x>
71. Walls, J. L. i Hoffman, A. J. (2012). Exceptional boards: Environmental experience and positive deviance from institutional norms. *Journal of Organizational Behavior*, 34(2), 253–271. <https://doi.org/10.1002/job.1813>
72. Wannags, L. L. i Gold, S. M. (2020). Assessing tensions in corporate sustainability transition: From a review of the literature towards an actor-oriented management approach. *Journal of Cleaner Production*, 264, 121662. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.121662>
73. WCED (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*. Oslo.
74. Ye, C., Song, X. i Liang, Y. (2022). Corporate sustainability performance, stock returns, and ESG indicators: fresh insights from EU member states. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(58), 87680–87691. <https://doi.org/10.1007/s11356-022-20789-8>

SUPERVISORY BOARD AND CORPORATE SUSTAINABILITY: DEVELOPING A RESEARCH AGENDA

Abstract

The implementation of the sustainability concept radically changes the position of the supervisory board as a key corporate governance mechanism, especially in the way the supervisory board assumes its roles, in its influence on sustainability reporting and in the influence of the supervisory board on the success of sustainability initiatives. The aim of the paper is to present existing research in which the supervisory board relates to corporate sustainability and to provide a critical overview of the findings. For this purpose, bibliographic research was conducted in which relevant scientific works were identified and analyzed, which we grouped into three research directions: the first, focused on sustainability reporting, the second direction, which considers company sustainability performance, and the third direction, with articles considering the changes in the manner the supervisory board assumes its roles brought on by the new corporate sustainability requirements. The existing research area of the relationship between the board and corporate sustainability is presented in an original way, and potential areas for future research in this segment of corporate governance are highlighted.

Keywords: *corporate governance, board, supervisory board, corporate sustainability.*

JEL klasifikacija: E24, J24

Prethodno priopćenje

ANALIZA ČIMBENIKA ZADOVOLJSTVA POSLOM ZAPOSLENIKA NA TRŽIŠTU RADA REPUBLIKE HRVATSKE I EUROPSKE UNIJE

Mia Despotović*

Tomislav Globan**

SAŽETAK

Zaposlene osobe u prosjeku provode jednu trećinu radnog dana na poslu te se njihovo zadovoljstvo poslom odražava na ukupan osjećaj sreće i zadovoljstva životom. Ovaj rad istražuje povezanost formalnog obrazovanja i zadovoljstva poslom te analizira kako spol i različiti čimbenici radnog okruženja utječu na trend te veze s ciljem poticanja aktivne rasprave doprinosa ulaganja u obrazovanje dostizanju viših razina zadovoljstva životom. Po postavljanju teorijskog okvira zadovoljstva poslom, posebna je pažnja posvećena poziciji tržišta rada Republike Hrvatske u kontekstu zemalja Europske unije koju istražujemo korištenjem javno dostupnih podataka baze Eurostata. Dodatna analiza koristi mikropodatke Ankete o radnoj snazi EU-a za razdoblje

* Mia Despotović, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (e-mail: mia.despotovic@gmail.com).

** Izv. prof. dr. sc. Tomislav Globan, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (e-mail: tgloban@efzg.hr).

od 2009. do 2019. godine, kako bi se bolje razumjeli specifični trendovi zadovoljstva na hrvatskom tržištu rada. Nalazi otkrivaju kako su radni uvjeti najčešći razlog smanjenog zadovoljstva zaposlenika, dok je natpolovični udio zaposlenika smanjenog zadovoljstva koncentriran u svega četiri ekonomske djelatnosti na tržištu rada Republike Hrvatske. Smanjeno zadovoljstvo poslom pokazuje se svojstvenim zaposlenicima sa stečenim stupnjem srednjoškolskog obrazovanja, radnom mjestu koje podrazumijeva noćni rad te rad vikendom, kao i zaposlenicima koji se suočavaju s nepunom iskorištenošću radnog vremena. Ujedno, udio smanjenog zadovoljstva poslom među visokoobrazovnim pojedincima tijekom promatranog razdoblja raste, što nameće zaključak da više obrazovanje ne vodi bezuvjetno ka višem zadovoljstvu poslom. Znanstveni doprinos rada očituje se u novim saznanjima po pitanju trendova u zadovoljstvu zaposlenika u Republici Hrvatskoj te analizi koja koristi nove indikatore smanjenog zadovoljstva zaposlenika poslom dajući novu analitičku podlogu području. Nalazi su osnova za finalno dane preporuke da se zadovoljstvo zaposlenika uzme u obzir pri vrednovanju i kreiranju planova razvoja ljudskog kapitala poduzeća, a bez kojih se u gospodarstvu u dugom roku produbljuje jaz između potencijalnoga i realiziranoga gospodarskog rasta.

Ključne riječi: zadovoljstvo zaposlenika poslom, ljudski kapital, osobni čimbenici zadovoljstva, okolišni čimbenici zadovoljstva.

1. UVOD

Zaposlene osobe u prosjeku provode jednu trećinu radnog dana na poslu te se njihovo zadovoljstvo poslom odražava na ukupan osjećaj zadovoljstva životom. Štoviše, istraživanje Sveučilišta Oxford s kraja 2019. godine sugerira kako su 'sretni' zaposlenici 13% više produktivniji od onih koji to nisu (University of Oxford, 2019), što tematiku zadovoljstva zaposlenika poslom popularizira u nacionalnom i nadnacionalnom političkom diskursu, kao i u širem društvenom dijalogu.

Istodobno je obrazovanje kao jedno od najvažnijih ulaganja društva u izgradnju ljudskog kapitala gospodarstva temeljeno na očekivanju da će stjecanje više znanja i vještina dovesti pojedinca do boljih mogućnosti zapošljavanja, viših plaća i ukupno poboljšanih životnih ishoda, dok općem razvoju društva pridonosi poticajem inovativnosti, konkurentnosti i stvaranjem novih radnih mjesta. Posljedično, sustav obrazovanja u stvaranju

očekivanih doprinosa društvu postaje neodvojiv od tijekova tržišta rada koji predstavljaju ključna čvorišta njegove ekonomske valorizacije.

Ipak, tržište rada je u kontinuiranoj neravnoteži. Neusklađenost između ponude i potražnje za radom rezultira, osim suboptimalnoga gospodarskog razvoja na makroekonomskoj razini, visokim troškovima na osobnoj (mikroekonomskoj) razini. Makroekonomski učinak te neusklađenosti proizlazi iz nemogućnosti učinkovitog angažmana raspoloživih proizvodnih resursa, smanjenja njihove vrijednosti tijekom razdoblja neaktivnosti i propuštene prilike za jačanje potencijala njihove proizvodnosti. S druge strane, mikroekonomski učinak neusklađenosti tržišta rada očituje se kroz amortizaciju znanja nezaposlenih i preobrazovanih zaposlenih osoba, što rezultira nižom produktivnošću radne snage i posljedičnim smanjenjem povrata na ulaganja u obrazovanje za pojedince (Matković, 2011). Štoviše, nezaposleni pojedinci tržišta razvijaju sklonost ka prihvaćanju dostupnih umjesto željenih opcija za zaposlenje, što često rezultira smanjenim zadovoljstvom poslom po zaposlenju.

Tsang (1987) pokazuje kako svaka dodatna godina preobrazovanosti zaposlenika u odnosu na zahtjeve radnog mjesta, vodi smanjenju razine njegova zadovoljstva poslom, a svako smanjenje vrijednosti iskaznog zadovoljstva za 1 posto, smanjenju razine mjerljivih ishoda rada za 2,53 posto u prosjeku. Ti su nalazi objavljeni desetljeće nakon opsežnog istraživanja veze ostvarenih rezultata rada i zadovoljstva koje je proveo Locke (1976) u tzv. teoriji raspona utjecaja, a kojima upozorava na širok opseg učinaka zadovoljstva zaposlenika poslom.

Stoga se ovim radom postavlja pitanje je li formalno obrazovanje povezano s povećanim zadovoljstvom poslom i koji drugi čimbenici mijenjaju snagu i smjer ove veze. Naime, tu su vezu istraživanja s područja prethodno ocijenila pozitivnom (primjerice Gallup, 1973; Ross i Reskin, 1992; Verhofstadt i Omeij, 2003; Gürbüz, 2007; Fabra i Camisón, 2009; Bucheli i suradnici, 2011; Novlinda i suradnici, 2018), negativnom (primjerice Franěk i Večeřa, 2008; Solomon, Nikolaev i Shepherd, 2022; Pita i Torregrosa, 2023) i neutralnom (primjerice Belfield i Harris, 2002; Badillo-Amador, 2013; González, Sánchez i López-Guzmán, 2016), a nalazi istraživanja nisu direktno usporedivi. Razlog proizlazi iz heterogenosti korištenih mikropodataka te usmjerenosti ka različitim obilježjima pojedinca i okoline čiji se utjecaj na iskazanu razinu zadovoljstva poslom razmatra. Iako je propust istraživanja većim dijelom uzrokovan manjkom kvalitetnih podataka,

njihovi nalazi mogu pridonijeti generalizaciji zaključaka, što za posljedicu ima upitnu isplativost i učinke provedbe mjera nadilaženja izazova upravljanja zadovoljstvom zaposlenika poslom.

Cilj rada je stoga istražiti kako je formalno obrazovanje povezano sa zadovoljstvom poslom na tržištu rada Republike Hrvatske te kakvu poziciju po tom pitanju ima hrvatsko tržište rada u kontekstu zemalja članica Europske unije. Po postavljanju teorijskog okvira istraživanja zadovoljstva poslom, u radu se pristupa analizi kretanja trenda zadovoljstva poslom uzimajući u obzir spolnu i obrazovnu strukturu zaposlenika. Nastavno u trećem dijelu, rad dodatno ispituje utjecaj dimenzija radnog okruženja na ta kretanja tijekom desetljeća na tržištu rada Republike Hrvatske.

Reperkusije odgovora postavljaju važne temelje za daljnje istraživanje ukupnog neto učinka razine obrazovanja i zadovoljstva poslom na kretanje produktivnosti zaposlenika, dok nalazi istraživanja pomažu poduzećima u trenutnoj procjeni vlastite pozicije unutar širega tržišnog okruženja. Uzimajući u obzir čimbenike i dimenzije od utjecaja te uzorke smanjenog zadovoljstva zaposlenika poslom, rad u konačnici identificira važne izazove tržišta rada Republike Hrvatske s područja i daje osvrt na moguće posljedice stanja.

2. TEORIJSKI OKVIR

Koncept zadovoljstva poslom označava razinu zadovoljstva pojedinca radom koji obnaša na radnom mjestu, što se u praksi na više načina ispituje, opisuje, interpretira i mjeri. Najjednostavnije ga definira Spector (1997) kao „ono što osoba osjeća prema svom poslu i različitim aspektima posla“. Isti autor ističe poštovanje prema pojedincima koji mogu pridonijeti općem uspjehu poduzeća i dostizanju poslovnih ciljeva te procjenu ukupne poslovne učinkovitosti zaposlenika poduzeća kao najvažnije razloge pokretanja redovitog mjerenja razine njihova zadovoljstva (Spector, 1997).

U praksi je zadovoljstvo poslom iskazano ili jednodimenzionalno i subjektivno od individualnog zaposlenika, ili kognitivno, objektivno i evaluirano obzirom na niz aspekata radnog mjesta (primjerice, kroz dostizanje većeg broja osobnih ciljeva). Ta dva konstrukta mjerenja zadovoljstva poslom svakako imaju drugačiju primjenu, a informativna i ispravna interpretacija nalaza istraživanja u kojima se koriste izravno ovisi o kontekstu – činiteljima iskazanog zadovoljstva.

Paul Spector je čimbenike zadovoljstva poslom podijelio na osobne i okolišne čimbenike. Osobni čimbenici zadovoljstva poslom su osobine ličnosti, prethodna iskustva i demografske varijable, dok među činiteljima zadovoljstva poslom izdvaja plaću, mogućnost napredovanja, nadziranje ili kontrolu, povlastice, priznanja (nagrade), uvjete rada, odnos sa suradnicima, prirodu posla i komunikaciju (Nedeljković Knežević, Kovačić, Nedjeljković i Mijatov, 2022).

2.1. Osobni čimbenici zadovoljstva poslom

Osobine ličnosti zauzimaju važno mjesto unutar opusa znanstvenih istraživanja s polja psihologije još od osamdesetih godina prošlog stoljeća, istražujući vezu ekstraverzije, neuroticizma, otvorenosti prema iskustvu, ugodnosti, savjesnosti i zadovoljstva poslom (Bono i Judge, 2003; Mount, Ilies i Johnson, 2006; Yang i Hwang, 2014; Kang i Malvaso, 2023).

Istodobno, istraživanja utjecaja prethodnih iskustava zaposlenika na razinu zadovoljstva poslom koju postižu na radnom mjestu, odlikuje obilježje multidisciplinarnosti. Autori iz polja ekonomije usmjeravaju pažnju k istraživanju intenziteta i smjera utjecaja iskustva zaposlenika s određenim zadacima i situacijama na njihovo zadovoljstvo poslom. Rezultati njihovih istraživanja otkrivaju da se s porastom godina radnog staža unutar poduzeća zadovoljstvo poslom često smanjuje (primjerice Bedeian, Ferris i Kacmar, 1992; Dobrow, Ganzach i Liu, 2014; Soni i Senga, 2017; Smith, Roberts i Hulin, 2017; Stansell, 2019) unatoč tome što je veći radni staž u poduzeću povezan s većom predanošću zaposlenika toj organizaciji (Glisson i Durick, 1988; Karatepe i Karatepe, 2010) te višim doprinosima zaposlenika rastu prihoda poduzeća (Gautier, Bova, Chen i Munasinghe, 2022).

Među demografskim čimbenicima, najčešće razmatrani u znanstvenim istraživanjima su spol, bračni status i dostignuta razina obrazovanja.

Horatio Alger napisao je više od 100 knjiga u kojima je promovirao ideju da upornost i marljiv rad vode usponu kroz poslovnu hijerarhiju poduzeća te ona postaje općeprihvaćenim instrumentom dostizanja američkog sna (Robison, 2002). Temeljeći se na toj pretpostavci, znanstvena istraživanja tijekom godina često su se usmjerila na hipotezu o pozitivnoj korelaciji između starosti zaposlenika i njihova zadovoljstva poslom. Kalleberg i Loscocco (1983) bili su među prvim istraživačima koji su potvrdili tu povezanost. No, Clark, Oswald i Waar (1996) su iznijeli kontraintuitivno otkriće, sugerirajući

U-oblikovanu vezu između dobi i zadovoljstva poslom. U međunarodnom kontekstu, Berde i Rigo (2019) identificirali su razlike među državama dokazujući veće zadovoljstvo poslom među zaposlenicima tržišta rada Mađarske u usporedbi s njihovim njemačkim kolegama iste dobne skupine. O'Brien i Dowling (2011) ističu da ni proces starenja ni generacijska obilježja ne mogu samostalno objasniti očekivanu pozitivnu vezu između dobi i zadovoljstva poslom slijedom čega Raab (2020) te Cavanagh, Kraiger i Henry (2022) naglašavaju ulogu psiholoških aspekata radnog mjesta koji proizlaze iz radne okoline u zadovoljstvu starijih zaposlenika, dajući im prednost nad sociodemografskim čimbenicima.

Nadalje, žene u prosjeku pokazuju višu razinu zadovoljstva na radu od muškaraca (Clark, 1997; Jerneić i Kutleša, 2012; Holt, Blevins i Smith, 2016; Redmond i McGuinness, 2019; Liu, Wu, Jiang, Wang, Mingxiao; Liu, Tang, 2021). U vrlo utjecajnom radu, Clark (1997) pokazuje da je jaz u zadovoljstvu poslom između muškaraca i žena postojan čak i kada se kontrolira širok raspon opisnih osobnih i poslovnih obilježja zaposlenika čije se zadovoljstvo poslom mjeri. Objašnjenje za opažene razlike pronalazi u nižim očekivanjima žena glede karijernih dostignuća zbog zamijećenih razlika u plaći u odnosu na muškarce, smanjenih izgleda za promaknuće te prisutne diskriminacije. Stoga, unatoč tome što žene obavljaju poslove koji mogu biti "objektivno lošiji" od poslova koje obavljaju muškarci, njihova niža očekivanja mogu rezultirati većim zadovoljstvom poslom. Dodatno objašnjenje veze spola i zadovoljstva poslom nude Liu i suradnici (2021) koji razlike pripisuju kulturološki definiranim ulogama koje tradicionalno pripisuju poslovne odgovornosti muškarcima, a obiteljske ženama.

Zaposlenici u braku ili vezi često izražavaju višu razinu zadovoljstva poslom (Saner i Eyüpoğlu, 2013; Kemunto, Adhiambo i Joseph, 2018; Uhlir i Rehor, 2020). Rogers i May (2003) utvrdili su da kvaliteta braka ima jači utjecaj na zadovoljstvo poslom nego sam bračni status, i to kod oba spola. Dodatno, istraživanje koji su proveli Van Steenberg, Kluwer i Karney (2011.) pridonosi razumijevanju ove dinamike, ukazujući na složenost veze između bračnog statusa i zadovoljstva poslom. Konkretno, za parove bez djece, povećanje radnog opterećenja muževa bilo je pozitivno povezano s većim bračnim zadovoljstvom oba supružnika. S druge strane, za parove s djecom, veće radno opterećenje muževa bilo je povezano sa smanjenjem bračnog zadovoljstva oba supružnika. Neočekivano, kod parova s djecom, povećanje radnog opterećenja supruga povezano je s povećanim bračnim zadovoljstvom.

Obrazovanje zaposlenika, pak, nema jasan ni jednosmjernan utjecaj na zadovoljstvo zaposlenika poslom. Osim utjecaja veličine tvrtke i ekonomske djelatnosti poduzeća (Ross i Reskin, 1992 Rogers, 1991), presudnim se na dostignute razine zadovoljstva zaposlenih osoba grupiranih prema obrazovanju pokazuje ukupno radno iskustvo pojedinca (Lévy-Garboua i Montmarquette, 2004), urbanost sjedišta poduzeća (Bucheli i suradnici, 2011) među ostalim.

2.2. Okolišni čimbenici zadovoljstva poslom

Utjecaj plaće na zadovoljstvo zaposlenika poslom bio je predmet brojnih znanstvenih istraživanja. Dok neki autori i danas tvrde kako je novcem moguće kupiti zadovoljstvo zaposlenika (Andrews, 2019), Adam Smith je prije više od 250 godina upozorio da materijalna dobit često ne dovodi do veće sreće. Istraživanje koje su proveli Diaz-Serrano i Cabral Vieira (2005) na uzorku zemalja Europske unije pokazalo je da slabije plaćeni zaposlenici izvješćuju o nižem stupnju zadovoljstva poslom u odnosu na bolje plaćene, s iznimkom zaposlenika gospodarstva Ujedinjenog Kraljevstva. Ovaj nalaz podržava ideju da poslovi s niskim plaćama često podrazumijevaju lošiju kvalitetu rada. Međutim, meta-analiza literature koju provode Judge, Piccolo, Podsakoff, Shaw i Rich (2010) sugerira da je razina plaće samo marginalno povezana sa zadovoljstvom poslom.

Zanimljivo, istraživanje sa Sveučilišta Princeton iz 2010. godine pokazalo je da više plaće povećavaju sreću zaposlenika, ali samo do razine od oko 75,000 dolara godišnje (Kahneman i Deaton, 2010) nakon koje drugi čimbenici preuzimaju ključan utjecaj na zadovoljstvo poslom. Analiza tvrtke Glassdoor potvrdila je ove nalaze (Chamberlain, 2017), dok rezultati istraživanja koje provode Card, Mas, Moretti i Saez (2012) sugeriraju da zaposlenici s plaćama ispod medijana za svoju poziciju i zanimanje izvješćuju o nižem zadovoljstvu poslom. U novijem istraživanju iz 2021. godine, Collischon i Eberl (2021) nisu pronašli statistički značajnu korelaciju između plaće i zadovoljstva poslom, dok je Solomon, Nikolaev i Shepherd (2022) pronalaze tek po uvažavanju korelacije dostignute razine zadovoljstva s obrazovnim dostignućima zaposlenika.

Obrazovanje, kao osobno obilježje zaposlenika, često se ističe kao ključno razlikovno obilježje zaposlenika u postignutim razinama zadovoljstva poslom. Ovo je posebno izraženo kada se uzmu u obzir drugi čimbenici koji opisuju radno okruženje.

Tako se mogućnosti napredovanja pokazuju statistički značajnijima u objašnjavanju razine zadovoljstva zaposlenika poslom (primjerice, Rambur, McIntosh, Val Palumbo i Reinier, 2005) pri čemu manji broj raspoloživih mogućnosti za promjenu posla kod niže obrazovanih zaposlenika vodi ka višim razinama zadovoljstva poslom, bez obzira na radne uvjete (González, Sánchez i López-Guzmán, 2016).

Nadziranje rada zaposlenika pokazuje se negativnim, a autonomija je pozitivno povezana sa zadovoljstvom poslom u prosjeku. No, Ross i Reskin (1992) poopćavanje stajališta da veće zadovoljstvo zaposlenika koji u izvršenju raznolikih radnih zaduženja uživaju autonomiju, ograničavaju nalazom da se razina zadovoljstva poslom pokazuje značajno višom kod zaposlenika s višim razinama stečenog formalnog obrazovanja. Štoviše, nalaze kako kod niže obrazovanih zaposlenika vrijedi samo za određenu prirodu radnih zaduženja pa dobivanje kontrole i preuzimanje odgovornosti nad financijama poduzeća, primjerice, vodi ka smanjenju njihova zadovoljstva poslom. Ti su rezultati u skladu s nalazima ranijeg istraživanja koje provodi Mottaz (1984) te kasnijeg znanstvenog istraživanja kojeg provode Marek i Jakub (2008). Marek i Jakub (2008) dodatno naglašavaju kako je razina zadovoljstva viša kod zaposlenika koji imaju dodijeljenu ulogu nadzora zaposlenika i kontrole drugih aspekata poslovanja.

Raspoložive povlastice unutar poduzeća te dobivanje priznanja (nagrade) za uloženi trud, pozitivno su povezani s razinama zadovoljstva na radnom mjestu (primjerice Barber, Dunham & Formisano, 1992; Tremblay, Sire i Pelchat, 1998; Williams, Malos, & Palmer, 2002; Cascio, 2007). Ipak, povlastice se pokazuju značajnijima u objašnjavanju razine zadovoljstva više obrazovanih zaposlenika (Che, Ching-Chow, Shiau, & Wang, 2006). Marek i Jakub (2008) dodatno nalaze kako najviše obrazovani zaposlenici pokazuju značajan pad zadovoljstva poslom uslijed izostanka prestiža povezanog s ulogom na mjestu zaposlenja, slijedom čega se nameće zaključak da veza povlastica i zadovoljstva nije strogo rastuća i značajno oscilira s osobnim obilježjima zaposlenika.

Glede uvjeta rada, Fabra i Camisón (2009) razloge višeg zadovoljstva poslom grupe više obrazovanih zaposlenika vide u višoj slobodi odabira radnog mjesta te utjecaja na uvjete zapošljavanja, dok Bucheli i suradnici (2011) razloge za smanjenje zadovoljstva poslom nalaze u rastu broja radnih sati za zaposlene svih razina obrazovanja. Istraživanje Solomon i suradnici (2022) skreće pažnju na ulogu očekivanja nadređenih koja se pokazuju značajnom dimenzijom uvjeta rada. Unatoč tome što zaposlenici s višim razinama formalnog obrazovanja iskazuju veće zadovoljstvo poslom zbog pristupa većem broju resursa, autori ističu da njihovo zadovoljstvo poslom opada s porastom očekivanja u pogledu krajnjih učinaka i rezultata njihova rada, što dovodi do povećane razine stresa.

Više istraživanja, nadalje, ističe odnos s kolegama i kvalitetu komunikacije kao ključne čimbenike zadovoljstva poslom (primjerice Alegre, Mas-Machuca i Berbegal-Mirabent, 2016; Lee, Yang i Li, 2017). Literatura s područja često naglašava kako percepcija kvalifikacija, znanja i vještina kolega, te osjećaj prijateljstva i suradnje s kolegama uvelike utječu na zadovoljstvo poslom (kao što su pokazali Manger i Eikeland, 1990; Scarpello i Vandenberg, 1992; Jenkins; Tang i Li-Ping Talpade, 1999). Ujedno, uspjeh i izražen interes za posao kolega u radnom okruženju pojedinca te povećana produktivnost kroz suradnju značajno doprinose zadovoljstvu pojedinca. Dodatna obilježja radnog okruženja poput kooperativnosti i predanosti poslu kolega, inicijativnosti okruženja, prisutna sposobnost razvijanja prijedloga vezanih za posao i iskrenost predstavljaju bitne poddimenzije utjecajnih čimbenika koji oblikuju zadovoljstvo na radnom mjestu (Küskü, 2001).

Zaključno, sama priroda posla kroz znanstvena se istraživanja pokazuje važnim prediktorom posla pa Ross i Reskin (1992) nalaze kako se zadovoljstvo poslom smanjuje rutinizacijom radnih zaduženja, a Chen (2008) i Clark A. J. (2015) kako raste s konkretnim ciljem i svrhom njihova izvršenja. Fabra i Camisón (2009) naglašavaju kako to ne vrijedi za sve grupe zaposlenika te razloge višeg zadovoljstva grupe više obrazovanih zaposlenika vide u višoj slobodi odabira ranih zaduženja uslijed većeg broja raspoloživih prilika za zaposlenje. González i suradnici (2016) istodobno kod niže obrazovnih zaposlenih osoba primjećuju značajno višu razinu generalizacije uspjeha uslijed višeg stupnja povezivanja vlastite uloge s uspjesima poduzeća (Chen, 2008).

2.3. Posljedice odsustva zadovoljstva poslom

U raspravi o posljedicama niskih razina zadovoljstva zaposlenika poslom, odnosno njegovu odsustvu, Farrell (1983) sugerira četiri teorijske kategorije posljedica smanjenog zadovoljstva zaposlenika poslom: otkaz, glas (od engl. *voice*), lojalnost i zanemarivanje.

Dok su otkazi očitom posljedicom želje za promjenom posla uslijed smanjenog zadovoljstva trenutnim radnim mjestom, „glas“ se definira kao svaki pokušaj objektivne promjene obilježja radnog mjesta i okolnosti prije donošenja odluke o otkazu. Prema autoru, odanost zaposlenika poduzeću odgađa ili u potpunosti uklanja potrebu za aktivnom reakcijom zaposlenika na smanjeno zadovoljstvo poslom, dok se reakcija u obliku zanemarivanja kod zaposlenika očituje kroz opušteno ponašanje te kontinuiran izostanak zahvalnosti u ophođenju.

Ekonomске posljedice svake od navedenih reakcija zaposlenika pokazuju se značajnima za poduzeća i gospodarstvo ekonomije u cjelini. Hamermesh i Freeman su istražujući odnos između zadovoljstva i fluktuacije zaposlenika još ranih sedamdesetih godina prošlog stoljeća, ukazali na mogućnost poslovanja poduzeća s nižim troškom ako se osigura zadovoljstvo zaposlenika. Harter, Schmidt i Hayes (2002) potvrdili su da zadovoljstvo zaposlenika pozitivno utječe na produktivnost, dobit i prihode po zaposleniku, smanjujući pritom broj prijavljenih bolovanja u poduzeću. Schneider, Hanges, Smith i Salvaggio (2003) nadalje, prepoznaju vezu između zadovoljstva zaposlenika poslom i povrata od imovine poduzeća, dok su Patterson, War i West (2004) istaknuli korelaciju između zadovoljstva zaposlenika poslom i općega poslovnog uspjeha.

Nadalje, Edmans (2012) povezuje zadovoljstvo zaposlenih osoba poslom s većim povratom po dionici poduzeća, dok Lizano, Banegas Ochovo i De la Cruz, (2014) otkrivaju statistički značajnu korelaciju između zadovoljstva zaposlenika i potencijala za stečaj poduzeća. Bakotić (2016) sugerira da je zadovoljstvo zaposlenika snažniji pokazatelj uspjeha poduzeća nego obrnuto, a Evans i Eric (2018) dalje potvrđuju tu vezu, naglašavajući značaj zadovoljstva zaposlenika u odnosu na dostignutu tržišnu vrijednost poduzeća i produktivnosti rada njezinih odjela. Krekel, Ward i De Neve (2019) otkrivaju pozitivnu korelaciju između zadovoljstva zaposlenika, njegove produktivnosti, produktivnosti poduzeća u kojem radi te odanosti klijenata.

Implikacije zadovoljstva zaposlenika u konačnici ne samo da imaju dubok utjecaj na ukupne ekonomske pokazatelje gospodarske aktivnosti jedne ekonomije već također stvaraju razliku između više i manjih 'sretnih' društva današnjice (Di Tella, MacCulloch i Oswald, 2003; Easterlin, 2004). Zanimljivo je da strah od gubitka posla i potencijalne nezaposlenosti može imati emocionalni utjecaj koji je ekvivalentan gubitku godišnjeg osobnog dohotka od 3.800 američkih dolara, slijedom čega je važno razumjeti da prethodno navedene reakcije na smanjeno zadovoljstvo poslom zaposlenika imaju višestruke posljedice.

3. ANALIZA ČIMBENIKA ZADOVOLJSTVA ZAPOSLENIKA POSLOM U HRVATSKOJ I EUROPSKOJ UNIJI

Zadovoljstvo poslom prepoznato je kao značajan činitelj produktivnosti zaposlenika tržišta rada Republike Hrvatske dulje od desetljeća te je postalo predmetom istraživanja različitih znanstvenih disciplina znanstveno-istraživačke zajednice Republike Hrvatske.

U dosadašnjoj literaturi ona su uglavnom usmjerena na zaposlenike odabranih ekonomskih djelatnosti i profesija pa su se u središtu istraživanja s područja pronašle penalne institucije (npr. Novak, Laušić i Jandrić Nišević, 2008), zaposlenici policije (Borovec i Balgač, 2017), obrazovnog sektora (npr. Vidić, Đuranović i Klasnić, 2021), zdravstvenog sustava (npr. Tokić, Gusar i Nikolić Ivanišević, 2021), hotelijerstva (npr. Maškarin, 2015).

Proroković, Miliša i Knez (2009) izdvajaju visinu mjesečne plaće i spol kao utjecajne čimbenike razine zadovoljstva zaposlenika poslom, dok rezultati istraživanja koje provode Pološki, Vokić i Hernaus (2015) dokazuju snagu zadovoljstva poslom u predviđanju angažiranosti zaposlenika velikih poduzeća te odanosti zaposlenika poduzećima u kojima rade.

Cilj je ovog rada nalaze znanstvenih istraživanja o zadovoljstvu poslom zaposlenih osoba tržišta rada Republike Hrvatske prvo staviti u kontekst okruženja zemalja članica Europske unije, uvažavajući činjenicu da svako poduzeće danas ima konkurenciju na osjetno širem području – uslijed otvaranja granica te prihvata zajedničkih strateških ciljeva i razvojnih politika zemalja članica. Nakon toga, pobliže se analiziraju razine zadovoljstva zaposlenih osoba u Republici Hrvatskoj te razlozi njihova odsustva, pri čemu

se ukupno razlika radi s obzirom na stupanj stečenoga formalnog obrazovanja zaposlenika koji u skladu s dosadašnjim nalazima literature imaju snagu promijeniti ukupne nalaze analiziranog zadovoljstva.

3.1. Metodologija

U prvom dijelu poglavlja rad koristi agregirane podatke Ankete o radnoj snazi EU-a, istraživanja Europske zaklade za poboljšanje životnih i radnih uvjeta (Eurofound) te Ankete o dohotku i uvjetima života stanovništva zemalja članica kako bi se bolje razumjela obilježja zaposlene radne snage i trend zadovoljstva poslom tržišta rada Republike Hrvatske i zemalja članica Europske unije. Odabrane baze podataka sadrže informacije o teorijom postavljenim čimbenicima zadovoljstva poslom. Informacije se u skladu s istraživačkim interesom razlažu na skupove podataka i analiziraju prema osobnim obilježjima zaposlenika. Odluka je Eurostata intervalno provoditi istraživanja, slijedom čega su podaci prikupljeni usporedivom metodologijom za zemlje članice dostupni za 2013., 2015. i 2018. godinu.

U drugom dijelu rada istraživanje zadovoljstva zaposlenika poslom na tržištu rada Republike Hrvatske temelji se na anonimiziranim i presječnim mikro podacima Ankete o radnoj snazi EU-a (engl. *Labour force survey*, skraćeno LFS) za razdoblje od 2009. do 2019. godine. Podaci su izdani od Europske komisije isključivo u svrhu provedbe znanstvenog istraživanja³. Anketa se provodi u skladu s metodološkim pravilima i načelima Međunarodne organizacije rada (engl. *International Labour Organization*, skraćeno ILO) donesenima na 13. konferenciji statističara rada i Europskoga statističkog ureda (Eurostat) te se od 2007. godine provodi kontinuirano. Prosječno se u jednom tromjesečju u uzorak izabere oko 500 stambenih jedinica, a anketiraju se svi članovi svih privatnih kućanstava koji stalno žive u tim stambenim jedinicama. Pri definiranju prisutnosti članova prihvaćeno je načelo "de facto" stanovništva, koje isključuje članove kućanstva s boravištem na drugoj adresi na kojoj rade ili se školuju dulje od 12 mjeseci.

¹ Prava na podatke dodijeljena su od Europskog statističkog ureda (Eurostat). U skladu sa Zakonom o službenoj statistici (NN, br. 103/03) i Zakonom o zaštiti osobnih podataka (NN, br. 103/03) zajamčena je povjerljivost i zaštita svih podataka koje ispitanici daju o sebi i o članovima svog kućanstva.

Uzorak za ispitivanje prisutne razine zadovoljstva među zaposlenim osobama na tržištu rada Republike Hrvatske čini ukupno 91.048 na puno radno vrijeme zaposlenih ispitanika. To predstavlja najveći uzorak na kojem su ispitivanja slične tematike izvršena za Republiku Hrvatsku. Po uočenom trendu kretanja zadovoljstva, izdvajaju se godine s najvećim promjenama u trendu kretanja te analiziraju odabrane i dostupne dimenzije okolišnih činitelja zadovoljstva poslom prema stečenom formalnom obrazovanju zaposlenika, kao središnjem osobnom obilježju zaposlenika.

3.2. Zadovoljstvo poslom u Europskoj uniji

Eurostat (2019) je objavio kako građani 28 zemalja članica Europske unije zadovoljstvo svojim poslom ocjenjuju s ocjenom 7,2 u 2018. godini u prosjeku, što je gotovo jednako ocjeni zadovoljstva u 2013. godini kada je prosjek bio jednak 7,1. Najviše prosječno zadovoljstvo u 2018. godini javlja se u Finskoj i Norveškoj sa srednjom ocjenom od 8,1, a slijedi ih Austrija sa srednjom ocjenom od 8,0 bodova. Danska, Estonija, Švedska i Irska imaju natprosječne srednje vrijednosti od 7,6, 7,7 odnosno 7,8 bodova. Istodobno su prosječne ocjene najniže u Grčkoj i Bugarskoj u kojima su malo iznad 6,0 (Eurostat, 2019).

Usmjeravanjem analize na zaposlene osobe koje pokazuju visok stupanj zadovoljstva poslom u ukupnoj radnoj snazi zemlje, primjetno je da je najveći pad udjela visoko zadovoljnih zaposlenika osnovnoškolskog obrazovanja (ISCED 0 – 2) zabilježen u Danskoj te iznosi 9,5 postotnih bodova. Istodobno najviši rast visoko zadovoljnih zaposlenika osnovnoškolskog obrazovanja zabilježen je u Irskoj s 10,1 postotnih bodova. Među visoko zadovoljnim zaposlenicima srednjoškolskog obrazovanja (ISCED 3 – 4), promjena je udjela najveća u Luksemburgu s padom od 9,5 postotnih bodova, dok je najviši rast udjela imala ponovno Irska s 11,8 postotna boda. Za više razine obrazovanja (ISCED 5 – 8), najveće povećanje udjela visoko zadovoljnih zaposlenika bilježi Španjolska (11,4 postotna boda), a najveći pad unutar promatrane grupe Poljska (7,4 postotna boda).

Prema grafikonima danima u nastavku, jasno je vidljivo kako najviši udio visoko zadovoljnih zaposlenika s osnovnoškolskim i srednjoškolskim razinama obrazovanja imaju zemlje članice sjevera Europske unije, Irska te Švicarska u obje promatrane godine, što ukazuje na kontinuitet njegova prisustva. Kod udjela visoko zadovoljnih zaposlenika sa stečenim najvišim

stupnjevima obrazovanja vidljivo je najviše promjena među zemljama u promatranim godinama.

Hrvatska u 2018. godini bilježi smanjenje udjela visoko zadovoljnih zaposlenika s najnižom razinom obrazovanja (ISCED 0 – 2) od 4,4 postotna boda u odnosu na 2013. godinu. Međutim, udio poslom visoko zadovoljnih zaposlenika sa stečenim stupnjem srednje razine obrazovanja (ISCED 3 – 4), zadovoljstvo je poraslo za 0,9 postotnih bodova. Najviše povećanje udjela visoko zadovoljnih zaposlenika zabilježeno je kod zaposlenika najviše razine obrazovanja (ISCED 5 – 8) s rastom od 3,9 postotnih bodova između 2013. i 2018. godine. Ovi podaci sugeriraju da je u Hrvatskoj tijekom petogodišnjeg razdoblja došlo do promjena u percepciji zadovoljstva zaposlenika poslom, pri čemu je ono najviše poraslo kod zaposlenih osoba s najvišim razinama obrazovanja.

Grafikon 1. Razlika u udjelu visoko zadovoljnih zaposlenika poslom u ukupno zaposlenoj radnoj snazi prema razini obrazovanja u zemljama članicama EU, 2013. i 2018. godine

a) 2013. godina

b) 2018. godina

Izvor: Eurostat, izračun autora.

Razlike u nalazima pokazuju se značajnima i kada se u obzir uzme spol zaposlenih osoba. U 2013. godini razlika između visoko zadovoljnih zaposlenih osoba muškog spola i zaposlenih osoba ženskog spola sa stečenim najnižim razinama obrazovanja (ISCED 0 – 2) najviša je Slovačkoj (16 postotnih bodova) i Hrvatskoj (8,8 postotnih bodova) u korist zaposlenih osoba muškog spola te Sloveniji u korist zaposlenih osoba ženskog spola (14,9 postotnih bodova). U 2018. godini ljestvicu predvodi Litva (17,5 postotnih bodova) gdje razlike idu u korist zaposlenim osobama ženskog spola, a slijede je zemlje sjevera Europske unije. Luksemburg sa 6,5 postotnih bodova razlike u udjelu visoko zadovoljenih zaposlenika te razine formalnog obrazovanja pokazuje najviše razlike u korist muškaraca.

Kada se izdvoje poslom visoko zadovoljne zaposlene osobe sa stečenom razinom srednjoškolskog obrazovanja, u 2013. godini najviše razlike u udjelu u korist zaposlenih osoba ženskog spola pokazuje Portugal (s 8,3 postotna boda), odnosno Poljska u korist zaposlenih osoba muškog spola koji u udjelu u odnosu na zadovoljne zaposlene osobe ženskog spola prednjače za 3,2 postotna boda. U 2018. godini ta se slika mijenja pa je razlika udjela visoko zadovoljnih zaposlenih osoba ženskog spola i muškog spola u korist zaposlenih osoba ženskog spola najviša u Austriji (8,5 postotnih bodova), a u korist osoba muškog spola u Danskoj (6 postotnih bodova).

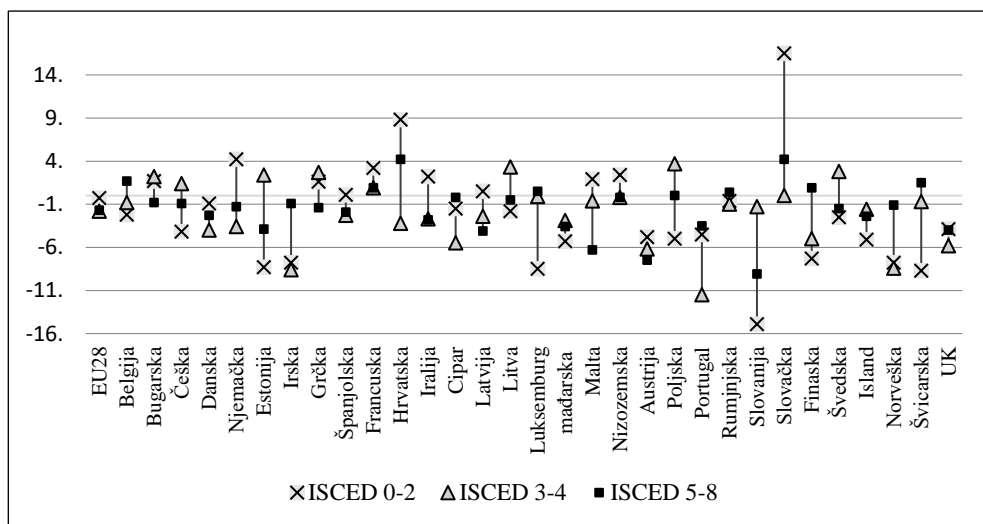
Poslom visoko zadovoljni zaposlenici sa stečenim višim stupnjem formalnog obrazovanja u 2013. godini pokazuju najviše razlike u udjelu zaposlenih osoba muškog spola i zaposlenih osoba ženskog spola u Sloveniji u korist zaposlenih osoba ženskog spola (9,3 postotna boda) te Hrvatskoj i Slovačkoj u korist zaposlenih osoba muškog spola (4,2 postotna boda). U 2018. godini

slika je potpuno promijenjena pa je najviša razlika u udjelu visokoobrazovanih i poslom visoko zadovoljnih zaposlenika u korist zaposlenih osoba ženskog spola najviša u Hrvatskoj (9,1 postotnih bodova), a u korist osoba muškog spola u Litvi (6,7 postotnih bodova).

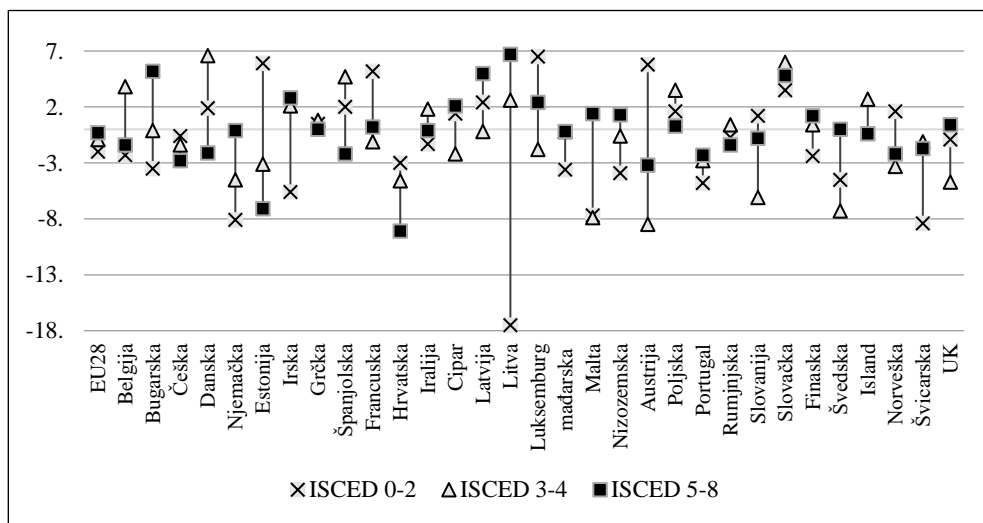
Zaključno, za spolove u promatrane dvije godine nije vidljiv trend osim u najvećem udjelu visoko zadovoljnih zaposlenih osoba muškog spola i zaposlenih osoba ženskog spola s visokim stupnjem stečenog formalnog obrazovanja.

Grafikon 2. Razlika u udjelu visoko zadovoljnih zaposlenih osoba poslom prema spolu i razini obrazovanja među radno sposobnim stanovništvom u zemljama članicama EU, 2013. i 2018. godine

a) 2013. godina

b) 2018. godine

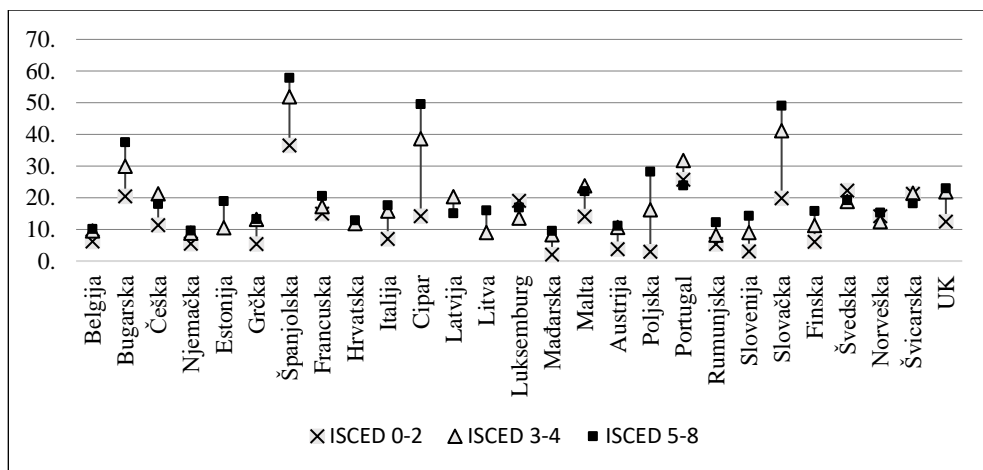

Izvor: Eurostat, izračun autora.

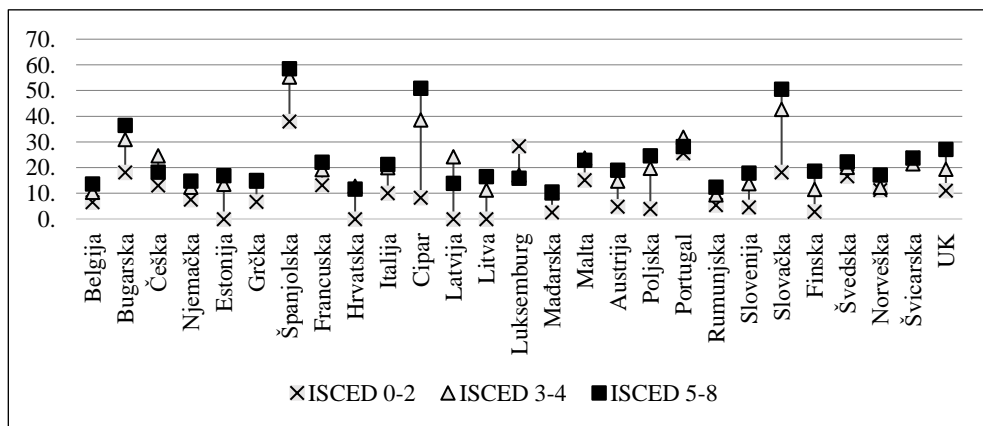
Moguće razloge promjena udjela te visokih razlika među spolovima u velikom dijelu zemalja članica Europske unije moguće je tražiti u preobrazovanosti zaposlenika u odnosu na zahtjeve radnog mjesta. Kod zaposlenih osoba muškog spola, preobrazovanost je u 2015. godini očekivano najniža kod zaposlenika s najnižim stupnjem stečenog obrazovanja, osim u Švedskoj, Švicarskoj i Luksemburgu. Kod zaposlenih osoba ženskog spola najniži je udio preobrazovanosti kod zaposlenih osoba ženskog spola sa stečenim osnovnoškolskim obrazovanjem, izuzev u Luksemburgu, Češkoj i Švicarskoj. Među promatranim zemljama ukupno, preobrazovanost je najviša kod zaposlenih osoba muškog spola sa stečenim visokim stupnjem obrazovanja u Grčkoj, Cipru i Slovačkoj, odnosno zaposlenih osoba ženskog spola Španjolske, Cipra i Slovačke.

Grafikon 3. Razlika u udjelu preobrazovanosti prema spolu i razini obrazovanja među zaposlenicima u zemljama članicama EU, 2015. godine

a) zaposlene osobe muškog spola

b) zaposlene osobe ženskog spola

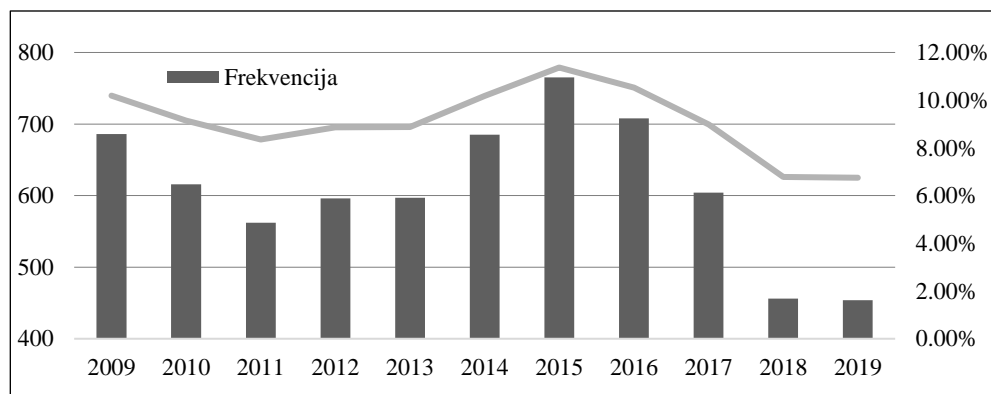
Izvor: Eurostat, izračun autora.

3.3. Zadovoljstvo zaposlenika poslom u Republici Hrvatskoj tijekom desetljeća

Slijedom uočenih razlika u zadovoljstvu zaposlenika tržišta rada Republike Hrvatske u promatranim godinama prema razini obrazovanja i spolu, u nastavku se analiziraju najčešći razlozi odsustva zadovoljstva te kvantificira udio zaposlenih koji su slijedom snižene razine zadovoljstva u aktivnoj potrazi za poslom.

Analizom smanjenog zadovoljstva zaposlenika tijekom desetljeća, vidljivo je kako se i frekventnost značajno mijenja tijekom godina. Distribucija udjela zaposlenih osoba u aktivnoj potrazi za poslom pokazuje kako je ona gotovo jednaka u 2009. godini i 2014. godini (Grafikon 4.), a koje predstavljaju drugu i posljednju godinu recesije gospodarstva Republike Hrvatske prije nastupa pandemije COVID-19. Taj je udio u uzorku ispitanika jedino viši za 2015. i 2016. godinu koje predstavljaju prve godine ekonomskog oporavka. Osnajivanje optimizma održava se na pad udjela osoba koje smanjeno zadovoljstvo poslom nadilaze pokušajima promjene posla, što je u skladu s prethodnim nalazima ciklične povezanosti zadovoljstva životom i gospodarske ekspanzije (Mertens i Beblo, 2015).

Grafikon 4. Udio zaposlenika u aktivnoj potrazi za poslom u razdoblju 2009. i 2019. godine

Izvor: izračun autora prema LFS bazi Eurostata.

U svim promatranim godinama, u uzorku je najviši udio zaposlenih osoba smanjene razine zadovoljstva poslom sa srednjoškolskom razinom stečenog formalnog obrazovanja. Istodobno je moguće primijetiti kako udio zaposlenika niske razine zadovoljstva poslom sa stečenim osnovnoškolskim stupnjem obrazovanja u uzorku pada, dok istodobno udio zaposlenika niske razine zadovoljstva poslom sa stečenim kvalifikacijama visokog obrazovanja raste.

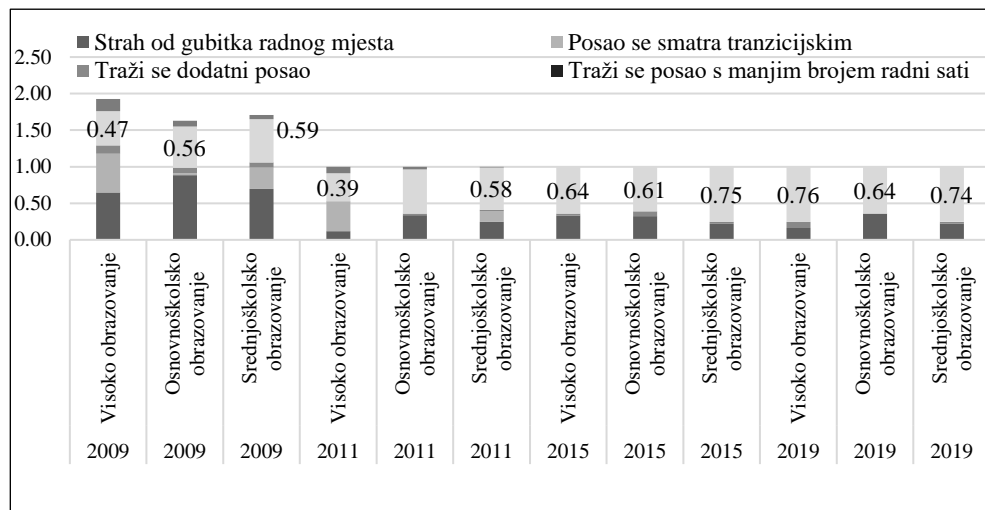
Tablica 1. Udio zaposlenika smanjenog zadovoljstva poslom prema razini stečenog obrazovanja poslom u 2009., 2011., 2015. te 2019. godini

Zaposlenici niskog zadovoljstva poslom	2009	2011	2015	2019
Visoko obrazovani	19.53%	18.04%	26.14%	31.72%
Srednjoškolsko obrazovanje	69.10%	71.96%	67.32%	62.33%
Osnovnoškolsko obrazovanje	11.37%	10.00%	6.54%	5.95%

Izvor: Eurostat, izračun autora

Analizom razloga potrage za poslom u 2009., 2011., 2015. te 2019. godini s izraženim promjenama u frekvenciji i postotku zaposlenika s smanjenom razinom zadovoljstva poslom, strah od gubitka posla dominantan je razlog potrage za poslom u 2009. godini po početku recesije, neovisno o razini obrazovanja zaposlenika, dok je u 2011., 2015. te 2019. godini to zadovoljstvo radnim uvjetima kojima se sumarno opisuje želja za višom plaćom, višom kvalitetom posla, boljim radnim vremenom i slično.

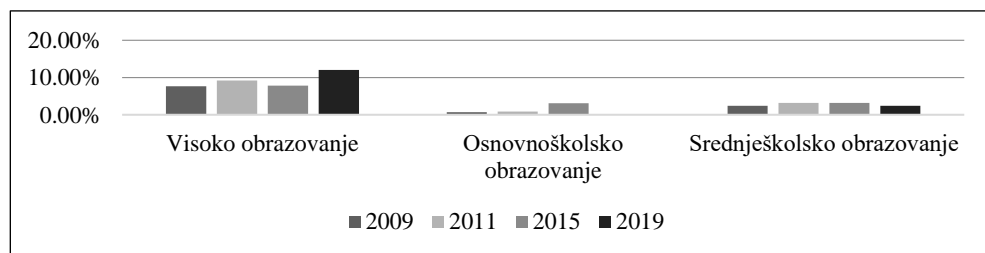
Grafikon 5. Razlozi za potragu novog posla prema razini stečenog formalnog obrazovanja zaposlenika u 2009., 2011., 2015. te 2019. godini

Izvor: izračun autora prema LFS bazi Eurostata

Među niže zadovoljnim sa supervizorskom ulogom na radnom mjestu, naviše je onih sa stečenim stupnjem visokog obrazovanja, no ukupno je njihov udio u analiziranom uzorku najviše u 2019. godini s 12%. U svim ostalim promatranim godinama i za sve ostale razine stečenog formalnog obrazovanja zaposlenika, smanjeno zadovoljstvo poslom kod zaposlenih osoba sa supervizorskom ulogom na radnom mjestu je ispod 10%.

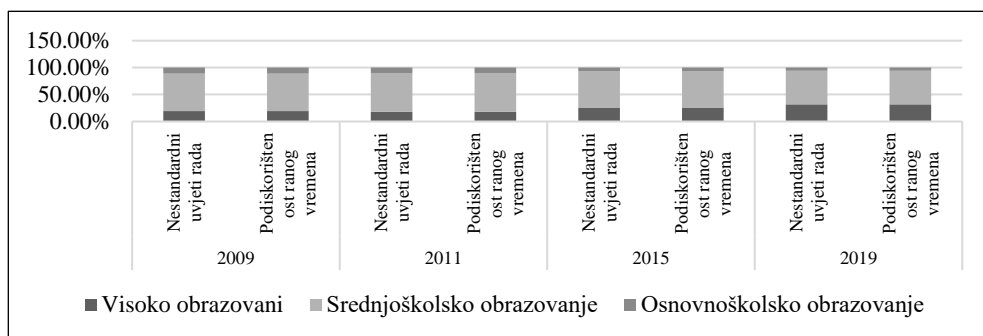
Grafikon 6. Udio zaposlenika smanjene razine zadovoljstva poslom sa supervizijskom ulogom na radnom mjestu poslom u 2009., 2011., 2015. te 2019. godini

Izvor: izračun autora prema LFS bazi Eurostata

Kao dodatne dimenzije čimbenika radnih uvjeta na radnom mjestu, razmatra se prisutnost nestandardnih uvjeta rada (rada vikendom ili noću) te podiskorištenosti radnog vremena kod zaposlenika nižeg iskaznog zadovoljstva poslom. Analiza pokazuje kako su i nestandardni uvjeti rada i podiskorištenost radnog vremena najvećim dijelom prisutni kod zaposlenika sa stečenom razinom srednjoškolskog obrazovanja u promatranim godinama. Udio visokoobrazovanih zaposlenih osoba smanjenog zadovoljstva poslom suočenih s tim izazovom tijekom promatranih godina raste.

Grafikon 7. Udio zaposlenika smanjene razine zadovoljstva poslom koji podliježu nestandardnim uvjetima rada ili imaju podiskorištenost ranog vremena na radnom mjestu u 2009., 2011., 2015. te 2019. godini

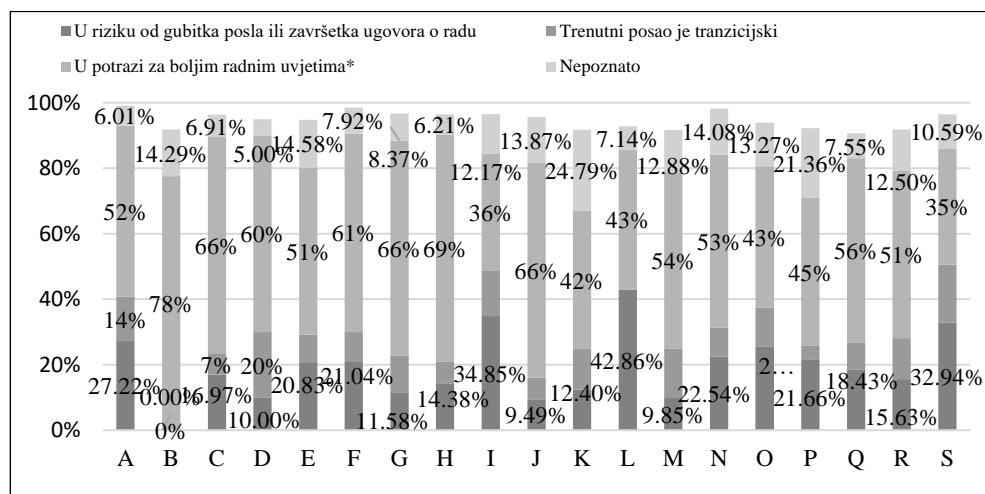

Izvor: izračun autora prema LFS bazi Eurostata

Zaključno, shodno višoj homogenosti radnih uvjeta unutar pojedinih ekonomskih djelatnosti, analizirana je i prosječna prisutnost navedenih razloga smanjenog zadovoljstva poslom na razini industrije, a rezultati pokazuju kako je u prosjeku potraga za boljim radnim uvjetima dominantan razlog smanjenog zadovoljstva zaposlenika unutar djelatnosti rudarstva i vađenja, prerađivačke industrije, industrije informacija i komunikacija, djelatnosti trgovine na veliko na malo te popravka motornih vozila i motocikla u odnosu na druge industrije tijekom promatranog desetljeća, u prosjeku (iznad 65% ispitanika smanjenog zadovoljstva poslom, grafikon 8.). Zbog rizika od gubitka posla u potrazi za poslom je najveći udio zaposlenih osoba unutar djelatnosti poslovanja nekretninama, a potom i djelatnosti pružanja smještaja, pripreme i usluživanja hrane te ostalih uslužnih djelatnosti

(iznad 32% u prosjeku tijekom promatranog desetljeća). Trenutni posao smatra tranzicijskim u prosjeku 20% zaposlenika u potrazi za novim poslom u djelatnosti opskrbe električnom energijom, plinom, parom i klimatizacije.

Grafikon 8. Najčešći uzrok aktivne potrage za drugim poslom, prema primarnoj ekonomskoj djelatnosti tvrtke trenutnog mjesta zaposlenja tijekom desetljeća (2019. do 2019. godine)

* Napomena: djelatnosti koje vertikalna os podrazumijeva jesu A: Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo, B: Rudarstvo i vađenje, C: Prerađivačka industrija, D: Opskrba električnom energijom, plinom, parom i klimatizacija, E: Opskrba vodom; uklanjanje otpadnih voda, gospodarenje otpadom te djelatnosti sanacije okoliša, F: Građevinarstvo, G: Trgovina na veliko i na malo; popravak motornih vozila i motocikala, H: Prijevoz i skladištenje, I: Djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane, J: Informacije i komunikacije, K: Financijske djelatnosti i djelatnosti osiguranja, L: Poslovanje nekretninama, M: Stručne, znanstvene i tehničke djelatnosti, N: Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti, O: Javna uprava i obrana; obvezno socijalno osiguranje, P: Obrazovanje, Q: Djelatnosti zdravstvene zaštite i socijalne skrbi, R: Umjetnost, zabava i rekreacija, S: Ostale uslužne djelatnosti.

Izvor: Eurostat, izračun autora.

4. ZAKLJUČAK

Interes za tematiku zadovoljstva zaposlenika poslom proizlazi iz spoznaje da je osiguravanje uvjeta za adekvatno zaposlenje temeljni mehanizam kojim suvremena društva štite svoje građane od rizika siromaštva i društvene

isključenosti. S obzirom na velik broj znanstvenih dokaza kako je veza zadovoljstvom poslom i produktivnosti statistički pozitivna i signifikantna, upravo zadovoljstvo zaposlenih osoba u globaliziranom, digitalnom okruženju današnjice može postati polugom ostvarenja više razine proizvodnih mogućnosti i stope rasta gospodarstva. Iako se o njemu desetljećima piše, trendovi prisutni na tržištu rada neprestano se mijenjaju. Prvi iskoraci u dostizanju kontinuiteta evidentiranja zadovoljstva s ciljem stvaranja međunarodno usporedive baze podataka su napravljeni, a time su otvorena vrata i stjecanju novih spoznaja i prepoznavanju obrazaca koji mogu pomoći u unaprjeđenju upravljanja zadovoljstvom zaposlenika.

U radu je korišten najveći skup presječnih podataka o obilježjima zaposlenih osoba i njihova mjesta zaposlenja unutar jedanaestogodišnjeg razdoblja u Republici Hrvatskoj te se uvodi evidentirano traženje novog posla kao nov indikator smanjenog zadovoljstva trenutnim radnim mjestom u znanstvenoj literaturi iz područja. Nalazi otkrivaju kako se zadovoljstvo zaposlenika u Republici Hrvatskoj ciklički kreće s gospodarskim rastom te je potraga za boljim radnim uvjetima najčešći razlog smanjenog zadovoljstva poslom. Drugi su razlozi iskazanog nezadovoljstva u uzorku ispitanika prisutni u manjoj mjeri. Pritom, tijekom promatranog desetljeća u prosjeku, natpolovična većina pojedinaca smanjenog zadovoljstva poslom otpada na četiri ekonomske djelatnosti: djelatnosti rudarstva i vađenja, prerađivačke industrije, industrije informacija i komunikacija, djelatnosti trgovine na veliko na malo te popravka motornih vozila i motocikla. Važnim se prediktorima smanjenja zadovoljstva kod zaposlenih osoba srednjoškolske razine obrazovanja pokazuju nestandardni radni uvjeti te podiskorištenost punog radnog vremena.

Velik broj čimbenika od značajnog utjecaja na razinu zadovoljstva zaposlenika na radnom mjestu je razlog zašto nije uputno generalizirati trendove zadovoljstva poslom unutar jedne ekonomije, kao ni odvajati mikroekonomski aspekt promatranog izazova od makroekonomskih obilježja okruženja. Štoviše, radom prikazani nalazi malo govore o snazi utjecaja osobnih i okolišnih čimbenika na evidentirane razine zadovoljstva poslom. U idućim je istraživanjima to tek potrebno istražiti te više pažnje posvetiti vjerojatnosti pojave visokog zadovoljstva poslom kako bi znanstveni doprinos ujedno potpomogao kreiranje mjera prevencije pojave nezadovoljstva.

LITERATURA

1. Alegre, I., Mas-Machuca, M., & Berbegal-Mirabent, J. (2016). Antecedents of employee job satisfaction: Do they matter? *Journal of Business Research*, 49(4), 1390–1395. doi: 10.1016/j.jbusres.2015.10.113
2. Andrews, J. (16. srpanj 2019). *Perhaps money can buy you happiness — at least, at work*. (Consumer News and Business Channel (CNBC)) Preuzeto 5. srpanj 2023 iz CNBC Work: <https://www.cnbc.com/2019/07/16/perhaps-money-can-buy-you-happiness-at-least-at-work.html>
3. Armstrong, M. (2003.). *A Handbook of Human Resource Management Practice*. London: Kogan Page Business Books.
4. Badillo-Amador, L. E. (9. kolovoz 2013). Education and skill mismatches: wage and job satisfaction consequences. *International Journal of Manpower*, 34(5), 416–428. doi:<https://doi.org/10.1108/IJM-05-2013-0116>
5. Bakotić, D. (22. travnja 2016.). Relationship between job satisfaction and organisational performance. *Economic Research—Ekonomski Istraživanja*, 29(1), 118–130. doi:[doi:10.1080/1331677X.2016.1163946](https://doi.org/10.1080/1331677X.2016.1163946)
6. Barber, A., Dunham, R. B., & Formisano, R. A. (1992). The impact of flexible benefits on employee satisfaction: a field study. *Personal Psychology*, 45(1), 55–74. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.1992.tb00844.x>
7. Bedeian, A. G., Ferris, G. R., & Kacmar, K. (1992). Age, tenure, and job satisfaction: A tale of two perspectives. *Journal of Vocational Behavior*, 40(1), 33–48. Dohvaćeno iz <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/0001879192900452>
8. Belfield, C., & Harris, R. D. (2002). How well do theories of job matching explain variations in job satisfaction across education levels? Evidence for UK graduates. *Applied Economics*, 34(5), 535–548. doi:[10.1080/00036840110041895](https://doi.org/10.1080/00036840110041895)
9. Berde, E., & Rigo, M. (26. travanj 2019). Job satisfaction at older ages: A comparative analysis of Hungarian and German data. *Zeitschrift für*

- Gerontologie und Geriatrie*, 53, 44–59. doi:<https://doi.org/10.1007/s00391-019-01547-x>
10. Bono, J. E., & Judge, T. A. (ožujak 2003). Core self-evaluations: a review of the trait and its role in job satisfaction and job performance. *European Journal of Personality*, 17(1), 5–18. doi:<https://doi.org/10.1002/per.481>
 11. Bucheli, M., Melgar, N., Rossi, M., & Smith, T. (2011). Job satisfaction and the individual educational level, re-assessing their relationship. *International Journal of Arts & Sciences*, 4(12), 255–266. Dohvaćeno iz <https://www.colibri.udelar.edu.uy/jspui/handle/20.500.12008/2163>
 12. Card, D., Mas, A., Moretti, E., & Saez, E. (listopad 2012). Inequality at Work: The Effect of Peer Salaries on Job Satisfaction. *American Economic Review*, 102(6), 2981–3003. doi:10.1257/aer.102.6.2981
 13. Cascio, W. F. (2007). The costs—and benefits—of human resources. U G. P. Hodgkinson, & J. K. Ford, *International Review of Industrial and Organizational Psychology* (Svez. 22, str. 71–109). John Wiley & Sons. doi:<https://doi.org/10.1002/9780470753378.ch2>
 14. Cavanagh, T. M., Kraiger, K., & Henry, K. L. (22. ožujak 2022). Age-Related Changes on the Effects of Job Characteristics on Job Satisfaction: A Longitudinal Analysis. *The International Journal of Aging and Human Development*, 91(1), 60–84. doi:<https://doi.org/10.1177/0091415019837996>
 15. Chamberlain, A. (17. siječnja 2017). *What Matters More to Your Workforce than Money*. Preuzeto 5. srpanj 2023 iz Compensation and benefits: <https://hbr.org/2017/01/what-matters-more-to-your-workforce-than-money>
 16. Che, S.-H., Ching-Chow, Y., Shiao, J.-Y., & Wang, H.-H. (2006). The development of an employee satisfaction model for higher education. *The TQM Magazine*, 18(5), 484–500. Dohvaćeno iz www.emeraldinsight.com/0954-478X.htm
 17. Chen, L.-H. (siječanj 2008). Job satisfaction among information system (IS) personnel. *Computers in Human Behavior*, 24(1), 105–118. doi:<https://doi.org/10.1016/j.chb.2007.01.012>
 18. Clark, A. E. (prosinac 1997). Job satisfaction and gender: Why are women so happy at work? *Labour Economics*, 4(4), 341–372.

Dohvaćeno iz <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0927537197000109>

19. Clark, A. J. (prosinac 2015). What makes a good job? Job quality and job satisfaction. *IZA – World of Labour*, 215, 1–10. doi:10.15185/izawol.215
20. Clark, A., Oswald, A., & Waar, P. (1996). Is job satisfaction U-shaped in age? *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 69, 57–81. Dohvaćeno iz <https://www.andrewoswald.com/docs/jooparticle.pdf>
21. Collischon, M., & Eberl, A. (travanj 2021). The Link between Relative Pay and Job Satisfaction Revisited. *European Sociological Review*, 37(2), 238–252. doi:<https://doi.org/10.1093/esr/jcaa045>
22. Di Tella, R., MacCulloch, R. J., & Oswald, A. J. (studeni 2003). The Macroeconomics of Happiness. *The Review of Economics and Statistics*, 85(4), 809–827. Dohvaćeno iz <https://www.jstor.org/stable/3211807>
23. Diaz-Serrano, L., & Cabral Vieira, J. A. (travanj 2005). Low Pay, Higher Pay and Job Satisfaction within the European Union: Empirical Evidence from Fourteen Countries. *IZA Discussion Papers, No.1558*, 1–28. Dohvaćeno iz <https://docs.iza.org/dp1558.pdf>
24. Dobrow, S., Ganzach, Y., & Liu, Y. (listopad 2014). Job Satisfaction over Time: A Longitudinal Study of the Differential Roles of Age and Tenure. *Academy of Management Proceedings*, 1, 13905–13905. doi:10.1177/0149206315624962
25. Easterlin, R. A. (2004). The Economics of Happiness. *Daedalus*, 133(2), 26–33.
26. Eberegbe, G., & Giovanis, E. (lipanj 2020). Exploring The Impact of Job Satisfaction Domains on Firm Performance: Evidence from Great Britain. *Journal of Applied Economics and Business Research*, 10(2), 96–114. Dohvaćeno iz <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/104046/>
27. Edmans, A. (Studeni 2012). The Link Between Job Satisfaction and Firm Value, With Implications for Corporate Social Responsibility. *Academy of Management Perspectives*, 1–19. doi:<http://dx.doi.org/10.5465/amp.2012.0046>
28. Eurostat. (2019). *Statistics Explained: Subjective well-being – statistics*. European Commission. Luxemburg: European Commission. Dohvaćeno

- iz https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Subjective_well-being_-_statistics&oldid=461812#Job_satisfaction
29. Evans, J. R., & Eric, J. (13. vrljače 2018.). Validating key results linkages in the Baldrige Performance Excellence Model. *The Quality Management Journal*, 10(2), 7–24. doi:10.1080/10686967.2003.11919060
 30. Fabra, M. E., & Camisón, C. (listopad 2009). Direct and indirect effects of education on job satisfaction: A structural equation model for the Spanish case. *Economics of Education Review*, 28(5), 600–610. Dohvaćeno iz <https://ideas.repec.org/a/eee/ecoedu/v28y2009i5p600-610.html>
 31. Farrell, D. (prosinac 1983). Exit, Voice, Loyalty, and Neglect as Responses to Job Dissatisfaction: A Multidimensional Scaling Study. *The Academy of Management Journal*, 26(4), 596–607. doi:<https://doi.org/10.2307/255909>
 32. Franěk, M., & Večeřa, J. (siječanj 2008). Personal Characteristics and Job Satisfaction. *E+M Ekonomie a Management*, 11(4), 63–76. Dohvaćeno iz https://www.researchgate.net/publication/280562611_Personal_Characteristics_and_Job_Satisfaction
 33. Freeman, R. B. (svibanj 1978.). Job Satisfaction as an Economic Variable. *Papers and Proceedings of the Ninetieth Annual Meeting of the American Economic Association*, 2(68), str. 135–141. doi:10.3386/w0225
 34. Gallup, G. (1973). *Job Satisfaction and Production*. Gallup Opinion Index.
 35. Gautier, K., Bova, T., Chen, K., & Munasinghe, L. (22. ožujak 2022). *Research: How Employee Experience Impacts Your Bottom Line*. (Harvard) Preuzeto 23. svibanj 2023 iz Harvard Business Review: Human Resource Management: <https://hbr.org/2022/03/research-how-employee-experience-impacts-your-bottom-line>
 36. Glisson, C., & Durick, M. (ožujak 1988). Predictors of Job Satisfaction and Organizational Commitment in Human Service Organizations. *Administrative Science Quarterly*, 33(1), 61–81. doi:<https://doi.org/10.2307/2392855>

37. González, f. J., Sánchez, S. M., & López–Guzmán, T. (2. srpanj 2016). The Effect of Educational Level on Job Satisfaction and Organizational Commitment: A Case Study in Hospitality. *International Journal of Hospitality & Tourism Administration*, 17(3), 243–259. doi: 10.1080/15256480.2016.1183547
38. Gürbüz, A. (2007). An Assesment on the Effect of Education Level on the Job Satisfaction from the tourisam sector point of view. *Doğuş University Journal*, 8(1), 36–46. doi:10.31671/dogus.2019.240
39. Hamermesh, D. (1977.). Economic Aspects of Job Satisfaction. (O. Ashenfelter, & W. Oates, Ur.) *Essays in Labor Market Analysis*.
40. Harter, J. K., Schmidt, F. L., & Hayes, T. L. (2002.). Business–unit level relationship between employee satisfaction, employee engagement, and business outcomes:. *Journal of Applied Psychology*, 87(2), 268–279. doi:10.1037//0021–9010.87.2.268
41. Holt, T. J., Blevins, K. R., & Smith, R. W. (9.. rujna 2016.). Examining the impact of organizational and individual characteristics on forensic scientists' job stress and satisfaction. *Journal of Crime and Justice*, 34–49. doi:https://doi.org/10.1080/0735648X.2016.1216731
42. Jenkins, J. M. (n.d.). Self–monitoring and turnover: The impact of personality on intent to leave. *journal of organization behaviour*, 14(1), 83–91. doi:https://doi.org/10.1002/job.4030140108
43. JerneiĆ, Ž., & Kutleša, V. (2012). Stavovi prema radu, radni učinak i namjera napuštanja organizacije kod znanstvenih djelatnika. *Suvremena psihoogija*, 43–64.
44. Judge, T. A., Piccolo, R. F., Podsakoff, N. P., Shaw, J. C., & Rich, B. L. (13. listopad 2010). The relationship between pay and job satisfaction: A meta–analysis of the literature. *Journal of Vocational Behavior*, 77(2), 157–167.
45. Kahneman, D., & Deaton, A. (7. rujan 2010). High income improves evaluation of life but not emotional well–being. *Proceedings of the National Academy of Sciences (PNAS)*, 107(38), 16489–16493. doi:https://doi.org/10.1073/pnas.1011492107
46. Kalleberg, A. L., & Loscocco, K. A. (veljača 1983). Aging, Values, and Rewards: Explaining Age Differences in Job Satisfaction. *American*

- Sociological Review*, 48(1), 78–90. Dohvaćeno iz <https://www.jstor.org/stable/2095146>
47. Kang, W., & Malvaso, A. (26. svibanj 2023). Associations between Personality Traits and Areas of Job Satisfaction: Pay, Work Itself, Security, and Hours Worked. (A. Smith, Ur.) *Behavioral Sciences*, 13(6), 445. doi:<https://doi.org/10.3390/bs13060445>
 48. Karatepe, O. M., & Karatepe, T. (2010). Role Stress, Emotional Exhaustion, and Turnover Intentions: Does Organizational Tenure in Hotels Matter? *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism*, 9(1), 1–16. Dohvaćeno iz https://www.researchgate.net/publication/233162879_Role_Stress_Emotional_Exhaustion_and_Turnover_Intentions_Does_Organizational_Tenure_in_Hotels_Matter
 49. Kemunto, M. E., Adhiambo, R. P., & Joseph, B. (2018). Is Marital Status a Predictor of Job Satisfaction of Public Secondary School Teachers? *International Journal of Psychology and Behavioral Sciences*, 8(3), 51–58. doi:10.5923/j.ijpbs.20180803.03
 50. Krekel, C., Ward, G., & De Neve, J.–E. (2019.). Employee Wellbeing, Productivity and Firm Performance. *CEP Discussion Papers, No.1605*, 3–45.
 51. Küskü, F. (2001). Dimensions of employee satisfaction: A state university example. *METU Studies in Development*, 28(3–4), 399–430. Dohvaćeno iz <https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423910130.pdf>
 52. Lee, X., Yang, B., & Li, W. (listopad 2017). The influence factors of job satisfaction and its relationship with turnover intention: Taking early-career employees as an example. *Anales de psicología*, 33(3), 697–707. doi:<http://dx.doi.org/10.6018/analesps.33.3.238551>
 53. Lévy–Garboua, L., & Montmarquette, C. (travanj 2004.). Reported job satisfaction: what does it mean? *The Journal of Socio–Economics*, 33(2), 135–151.
 54. Liu, D., Wu, Y., Jiang, F., Wang, M., Liu, Y., & Tang, Y.–L. (10. svibnja 2021). Gender Differences in Job Satisfaction and Work–Life Balance Among Chinese Physicians in Tertiary Public Hospitals. (T. Sun, Ur.) *Frontiers in Public Health*, 9(635260). doi: <https://doi.org/10.3389/fpubh.2021.635260>

55. Lizano, M. M., Banegas Ochovo, R., & De la Cruz, A. M. (2014). Relationship Between Job Satisfaction And Firms Death. *The International Business & Economics Research Journal (IBER)*, 13(7), 1599–1604. Dohvaćeno iz <https://clutejournals.com/index.php/IBER/article/view/8909>
56. Locke, E. A. (1976). The Nature and Causes of Job Satisfaction. U M. D. Dunnette (Ur.), *Handbook of Industrial and Organizational Psychology* (str. 1297–1343). Chicago: Rand McNall.
57. Manger, T., & Eikeland, O.–J. (1990). Factors predicting staff's intentions to leave the university. *The International Journal of Higher Education Research*, 19(1), 281–29.
58. Marek, F., & Jakub, V. (2008). Personal characteristics and job satisfaction. *Economics and Management*, 4, 63–76. Dohvaćeno iz http://www.ekonomie-management.cz/download/1331826690_2bc1/06_franek.pdf
59. Matković, T. (2011). *Obrasci tranzicije iz obrazovnog sustava u svijet rada u Hrvatskoj*. Zagreb: Pravni fakultet.
60. Mertens, A., & Beblo, M. (15. siječnja 2015). Self–Reported Satisfaction and the Economic Crisis of 2007–10: Or How People in the UK and Germany Perceive a Severe Cyclical Downturn. *Social Indicators Research*, 125, 537–565 .
61. Mottaz, C. (studeni 1984). Education and Work Satisfaction. *Human Relations*, 37(11). doi:<https://doi.org/10.1177/001872678403701107>
62. Mount, M., Ilies, R., & Johnson, E. (rujan 2006). Relationship of personality traits and Counterproductive working behaviours: the mediating factor of job satisfaction. *Personal Psychology*, 59(3), 591–622. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2006.00048.x>
63. Nedeljković Knežević, M., Kovačić, S., Nedjeljković, A., & Mijatov, M. (2. lipanj 2022). Uticaj radne pozicije zaposlenih na korelaciju između zadovoljstva poslom i dimenzija ličnosti. (D. Đuričin, Ur.) *Ekonomika poduzeća*, 70(5–6), 313–324. doi:10.5937/EKOPRE2206313N
64. Novlinda, N., Amar, S., & Patrisia, D. (2018). The Effect of Compensation, Education Levels, and Job Satisfaction on Organizational Commitments to Teachers of SMPN in Padang Panjang. *Proceedings of the 2nd Padang International Conference on Education, Economics,*

- Business and Accounting (PICEEBA-2 2018)*. 64. Padang, Indonezija: Atlantis Press. Dohvaćeno iz [10.2991/piceeba2-18.2019.23](https://doi.org/10.2991/piceeba2-18.2019.23)
65. O'Brien, G. E., & Dowling, P. J. (2011). Age and Job Satisfaction. *Australian Psychologist*, 16(1), 49–61. doi:10.1080/00050068108254415
66. Patterson, M., Warr, P., & West, M. (2004.). Organizational climate and company productivity: The role of employee affect and employee level. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 77, 193–216.
67. Pita, C., & Torregrosa, R. J. (30. lipanj 2023). The Education–Job Satisfaction Paradox in the Public Sector. *Public Organization Review*, 1–19. doi:<https://doi.org/10.1007/s11115-023-00726-0>
68. Pološki Vokić, N., & Hernaus, T. (2015.). Triad of job satisfaction, work engagement and employee loyalty – The interplay among the concepts. *EFZG working paper series*, 7, 1–13. Dohvaćeno iz <https://hrcak.srce.hr/146725>
69. Proroković, A., Miliša, Z., & Knez, A. (2009.). Radne vrijednosti i zadovoljstvo poslom s obzirom na neke sociodemografske značajke. *Acta Iadertina*, 6(1), 3–17.
70. Raab, R. (10. travanja 2020). Workplace Perception and Job Satisfaction of Older Workers. *Journal of Happiness Studies*, 21, 943–963. Dohvaćeno iz <https://link.springer.com/article/10.1007/s10902-019-00109-7>
71. Rambur, B., McIntosh, B., Val Palumbo, M., & Reinier, K. (11. svibnja 2005). Education as a Determinant of Career Retention and Job Satisfaction Among Registered Nurses. *journal of nursing scholarship*, 37(2), 185–192. doi:<https://doi.org/10.1111/j.1547-5069.2005.00031.x>
72. Redmond, P., & McGuinness, S. (listopad 2019). Explaining the Gender Gap in Job Satisfaction. *IZA Discussion Papers, DP No. 12703*, 4–9. Dohvaćeno iz <https://docs.iza.org/dp12703.pdf>
73. Robison, J. (10. rujan 2002). *Does Job Satisfaction Really Improve With Age?* (Gallup, Inc) Preuzeto 5. listopada 2003 iz Gallup Poll: <https://news.gallup.com/poll/6778/does-job-satisfaction-really-improve-age.aspx>

74. Rogers, R. (1991). The effects of educational level on correctional officer job satisfaction. *Journal of Criminal Justice*, 19(2), 123–137. doi:[https://doi.org/10.1016/0047-2352\(91\)90047-Y](https://doi.org/10.1016/0047-2352(91)90047-Y)
75. Rogers, S. J., & May, D. C. (svibanj 2003). Spillover between Marital Quality and Job Satisfaction: Long-Term Patterns and Gender Differences. *Journal of Marriage and Family*, 65(2), 482–495. Dohvaćeno iz <https://www.jstor.org/stable/3600092>
76. Ross, C. E., & Reskin, B. F. (1992). Education, control at work, and job satisfaction. *Social Science Research*, 21(2), 134–148. doi:[https://doi.org/10.1016/0049-089X\(92\)90012-6](https://doi.org/10.1016/0049-089X(92)90012-6)
77. Saner, T., & Eyüpoğlu, Ş. Z. (prosinac 2013). The Gender-marital Status Job Satisfaction Relationship of Academics. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 106(3), 2817–2821. doi:10.1016/j.sbspro.2013.12.324
78. Scarpello, V., & Vandenberg, R. J. (ožujak 1992). Generalizing the Importance of Occupational and Career Views to Job Satisfaction Attitudes. *Journal of Organizational Behavior*, 13(2), 125–140. Dohvaćeno iz <https://www.jstor.org/stable/2488177>
79. Schneider, B., Hanges, P. J., Smith, D. B., & Salvaggio, A. N. (2003.). Which comes first: Employee attitudes or organizational financial and market performance? *Journal of Applied Psychology*, 88, 836–851. doi:10.1037/0021-9010.88.5.836836
80. Smith, F., Roberts, K. H., & Hulin, C. L. (30. studeni 2017). Ten Year Job Satisfaction Trends in a Stable Organization. *Academy of Management Journal*, 19(3). doi:<https://doi.org/10.5465/255611>
81. Solomon, B. C., Nikolaev, B. N., & Shepherd, D. A. (srpanj 2022). Does educational attainment promote job satisfaction? The bittersweet trade-offs between job resources, demands, and stress. *Journal of Applied Psychology*, 107(7), 1227–1241. doi:10.1037/apl0000904
82. Soni, K., & Senga, R. (srpanj 2017). Relationship between Job Satisfaction and Employee Experience. *Journal of General Management Research*, 4(2), 41–48. Dohvaćeno iz <https://www.scmsnoida.ac.in/assets/pdf/journal/vol4Issue2/Article%204-%20Kanika%20Soni,%20Raghav%20Chawla%20and%20Ruby%20Sengar.pdf>

83. Spector, P. E. (1997). *Job Satisfaction: Application, Assessment, Causes, and Consequences*. Thousand Oaks, California: SAGE Publications. doi:<https://doi.org/10.4135/9781452231549>
84. Stansell, A. (11. srpanj 2019). *Which Workplace Factors Drive Employee Satisfaction Around the World?* (Glassdoor) Preuzeto 5. rujan 2023 iz Glassdoor research: <https://www.glassdoor.com/research/employee-satisfaction-drivers>
85. Tang, T., & Li-Ping Talpade, M. (1999). Sex differences in satisfaction with pay and co-workers: Faculty and staff at a public institution of higher education. *Public Personnel Management*, 28(3), 345–349. doi:<https://doi.org/10.1177/009102609902800302>
86. Tremblay, M., Sire, B., & Pelchat, A. (svibanj 1998). Michel Tremblay, Bruno Sire & Annie Pelchat. *Human Relations*, 51, 667–688. Dohvaćeno iz <https://link.springer.com/article/10.1023/A:1016962419419>
87. Tsang, M. C. (1987.). The Impact of Underutilization of Education on Productivity: A Case Study of the U.S. Bell Companies. *Economics of Education Review*. *Economics of Education*, 6(3), 239–254. doi:[https://doi.org/10.1016/0272-7757\(87\)90003-3](https://doi.org/10.1016/0272-7757(87)90003-3)
88. Uhlír, L., & Rehor, P. (2020). Gender, Education and Marital Status as Determinants of Job Satisfaction. *Acta Universitatis Bohemiae Meridionales*, 23(2), 1–13. doi:10.2478/acta-2020-0003
89. University of Oxford. (24. listopada 2019). *Happy workers are 13% more productive*. Dohvaćeno iz University of Oxford News: <https://www.ox.ac.uk/news/2019-10-24-happy-workers-are-13-more-productive>
90. University of Oxford. (24. listopada 2019.). *Happy workers are 13% more productive*. Dohvaćeno iz University of Oxford News: <https://www.ox.ac.uk/news/2019-10-24-happy-workers-are-13-more-productive>
91. van Steenberg, E. F., Kluwer, E. S., & Karney, B. R. (lipanj 2011.). Workload and the trajectory of marital satisfaction in newlyweds: job satisfaction, gender, and parental status as moderators. *Journal of family psychology*, 345–355. doi:10.1037/a0023653

92. Verhofstadt, E., & Omeij, E. (ožujak 2003). The impact of education on job satisfaction in the first job. *Faculteit Economie en Bedrijfskunde Working paper, 2003/169*, 1–9.
93. Williams, M. L., Malos, S. B., & Palmer, D. K. (2002). Benefit System and Benefit Level Satisfaction: An Expanded Model of Antecedents and Consequences. *Journal of Management, 28*(2). doi:<https://doi.org/10.1177/014920630202800204>
94. Yang, C.–L., & Hwang, M. (2014). Personality traits and simultaneous reciprocal influences between job performance and job satisfaction. *Chinese Management Studies, 8*(1), 6–26. Dohvaćeno iz <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/CMS-09-2011-0079/full/html>

ANALYSIS OF EMPLOYEES' JOB SATISFACTION FACTORS IN THE LABOUR MARKET OF THE REPUBLIC OF CROATIA AND THE EUROPEAN UNION

Abstract

Employees, on average, spend one-third of their working day at the workplace, and their job satisfaction is reflected in their overall sense of happiness and life satisfaction. This study investigates the relationship between formal education and job satisfaction and analyses how gender and various workplace factors influence the trend of this relationship with the aim of stimulating active debate on the contributions of investment in education towards achieving higher levels of life satisfaction. Upon establishing the theoretical framework of satisfaction, particular attention is dedicated to the position of the labour market of Republic of Croatia within the context of European Union countries, explored using publicly available data from the Eurostat database. Further analysis utilises microdata from the EU Labour Force Survey for the period from 2009 to 2019 to better understand specific job satisfaction trends in the Croatian labour market. Findings reveal that working conditions are the most common reason for decreased job satisfaction, while over half of the proportion of employees with reduced satisfaction is concentrated in just four economic activities in the Croatian labour market. Reduced job satisfaction appears to be characteristic of employees with secondary education qualifications, roles that involve night shifts and weekend work, as well as employees facing underutilisation of their working hours. Additionally, the proportion of reduced job satisfaction among highly educated individuals increased over the observed period, leading to the conclusion that higher education does not unconditionally lead to higher satisfaction. The scientific contribution of this study lies in new insights regarding trends in employee satisfaction in the Republic of Croatia and an analysis using new indicators of reduced employee satisfaction, offering a novel analytical foundation for the field of research. The findings form the basis for the final recommendations that employee satisfaction should be considered when evaluating and formulating plans for the development of a company's human capital. Without such considerations, the economy risks deepening the gap between potential and realised economic growth over the long term.

Keywords: *employee job satisfaction, human capital, personal factors of satisfaction, environmental factors of satisfaction.*

JEL klasifikacija: M41, H25

Izvorni znanstveni rad

DODATNO OPOREZIVANJE DOBITI – OPOREZIVANJE (EKSTRA) DOBITI

Ana Ježovita*

SAŽETAK

Posljednje godine obilježene su neočekivanim, turbulentnim, rizičnim, kaotičnim i kompleksnim događajima koji radikalno mijenjaju okruženje na nacionalnoj, a sve učestalije i na globalnoj razini. S jedne strane, svjedoci smo ne tako davne pandemije uzrokovane bolešću Covid-19 koja je paralizirala cijeli svijet i akcelerirala procese digitalizacije, ali i rezultirala novim poslovnim rizicima. S druge strane, rat u Ukrajini značajno je poremetio stanje svjetskih tržišta na svim razinama i djelatnostima. Među ostalim, posljedica toga jest značajno povećanje cijena plina, nafte, električne energije. Kao rezultat toga, Europska unija 2022. godine usvaja Uredbu Vijeća (EU) 2022/1854 kojom zemljama članicama pruža mogućnost uvođenja privremenog solidarnog doprinosa. Cilj solidarnog doprinosa je dodatno oporezivati ona poduzeća koja su tijekom nepovoljnih uvjeta poslovanja ostvarivala višak dobiti (neočekivanu dobit), a prikupljena sredstva usmjeriti ublažavanju krize na unutarnjem tržištu, pružanjem financijske potpore kućanstvima i poduzećima teško pogođenim naglim značajnim porastom cijena energije. Povijesno promatrano, tijekom prethodnih desetljeća nacionalne vlade već su uvodile slične mjere. Prema tome, cilj ovog rada je dati pregled dosadašnjih praksi dodatnog oporezivanja neočekivane dobiti. Također, u radu je analizirana aktualna regulativa Europske unije i Republike Hrvatske po pitanju dodatnog oporezivanja

* Izv. prof. dr. sc. Ana Ježovita, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (e-mail: ajezovita@efzg.hr).

dobiti. Konačno, oblikovan je konceptualni model kao mogući alternativni pristup utvrđivanja poreznih obveznika dodatnog poreza na dobit.

Ključne riječi: neočekivana dobit, ekstraprofiti, marža profita, oporezivanje dobiti, dodatni porez na dobit.

1. UVODNA RAZMATRANJA

Uz odgovarajuću financijsku stabilnost, financijska uspješnost predstavlja temeljni uvjet pretpostavke vremenske neograničenosti poslovanja poduzeća. U skladu s Konceptualnim okvirom financijskog izvještavanja, pretpostavka vremenske neograničenosti poslovanja podrazumijeva da će poduzeće nastaviti sa svojim poslovanjem u doglednoj budućnosti (točka 3.9). Dugoročno poslovanje uz ostvarivanje gubitaka umanjuje vrijednost kapitala uloženog od strane vlasnika te posljedično narušava financijsku stabilnost, tj. likvidnost i solventnost poslovanja. Prema tome, jasno je da je jedan od temeljnih ciljeva poslovanja poduzeća upravo stvaranje dodane vrijednosti za vlasnike, a koja se s računovodstvenog aspekta ostvaruje profitabilnim i ekonomičnim poslovanjem. Osim toga, cilj poduzeća je maksimizirati profit, tj. uz što manje inputa ostvarivati što više outputa, ili u računovodstvenom kontekstu, uz minimiziranje troškova poslovanja (rashoda), maksimizirati prihode, a što će maksimizirati ostvareni rezultat poslovanja (dobit). Međutim, određivanje maksimalnih profita pojedinog poduzeća nije nimalo jednostavno, a osim toga u određenim okolnostima postavlja se pitanje koliko je to moralno opravdano. U dosadašnjoj povijesti postojale su okolnosti u kojima su pojedina poduzeća ostvarila „pretjeranu, nezarađenu ili nepoštenu dobit“ (Congressional Research Service). U najvećem broju slučajeva radilo se poduzećima iz energetskeg sektora kao posljedica značajnog povećanja tržišnih cijena energenata, najčešće nafte. Kao posljedica takvih zarada, 70-ih godina 20. stoljeća prvi put se spominje pojam neočekivane dobiti (engl. *windfall profit*). Neočekivanom dobiti smatrala se ona dobit koju je poduzeće ostvarilo kao rezultat vanjskih događaja (Congressional Research Service). Američki savezni političari 80-ih godina 20. stoljeća smatrali su da je ta dodatna dobit po prirodi „neočekivani prihod“ (engl. *windfall*) – nezarađeno, nepredviđeno povećanje prihoda bez ikakvog dodatnog napora ili troška (Lazzari, 2006, CRS-9). Neočekivana dobit je dobit koja nije rezultat planiranih aktivnosti poduzeća, već je rezultat vanjskih neanticipiranih promjena u tržišnim uvjetima, a koje nije bilo moguće predvidjeti u trenutku inicijalnog odlučivanja o investicijama (Nicolay, Steinbrenner, Wölfling i

Julia, 2023, 8). Najznačajnije pitanje i razlog isticanja ostvarivanja dobiti iznad uobičajenih, normalnih razina bilo je pitanje dodatnog oporezivanja tako ostvarene dobiti s ciljem stabilizacije tržišta i sprječavanja neopravdanog prelijevanja povišenih cijena energenata na krajnjeg potrošača.

Kada se radi o oporezivanju neočekivane dobiti, postoje četiri ključna izazova koja je potrebno jasno i precizno razraditi. Prvi izazov odnosi se na određivanje razdoblja koje će biti zahvaćeno takvim dodatnim oporezivanjem, drugi izazov je određivanje porezne stope kojom će se oporezivati neočekivana dobit, treći se odnosi na ciljane poduzeća koja će biti zahvaćena dodatnim porezom, i četvrti, ključni izazov odnosi se na određivanje porezne osnovice poreza na neočekivanu dobit. Jednako važno pitanje u smislu oporezivanja neočekivane dobiti jest i pitanje efekata tako implementiranog poreza u vidu ostvarenih dodatnih prihoda u državnom proračunu kao i namjena tako ostvarenih prihoda.

Pitanje oporezivanja neočekivane dobiti ponovno je aktualizirano nedavnom krizom povezanom s povećanim cijenama u energetskom sektoru na globalnoj razini, a do koje je došlo uslijed ograničenja nametnutih Rusiji zbog agresije prema Ukrajini. U tom smislu, zemlje Europske unije poduzele su određene korake i uvele mogućnost dodatnog oporezivanja neočekivane dobiti.

U nastavku rada dan je pregled literature kojim su obuhvaćeni znanstveni radovi koji su se povijesno bavili pitanjem oporezivanja neočekivane dobiti, zatim je izveden konceptualni okvir koji može poslužiti kao polazište za utvrđivanje neočekivane dobiti pojedinog poduzeća. Rad završava zaključnim razmatranjima na temelju provedenog istraživanja.

2. PREGLED LITERATURE

Najznačajniji broj znanstvenih radova koji se bavi pitanjem oporezivanja neočekivane dobiti povezan je s uvođenjem dodatnog poreza na neočekivanu dobit u SAD-u 80-ih godina 20. stoljeća koji je zapravo bio rješenje za postupno ukidanje kontrola cijena sirove nafte (Gelb, 1981; Chung, 1984; Robert, 1984; Lazzari, 2006). U travnju 1980. godine usvaja se Zakon o porezu na neočekivanu dobit od sirove nafte (engl. *the Crude Oil Windfall Profit Tax Act of 1980 (P.L. 96-223)*) (Robert, 1984, 693). Zakon je bio pomoć u postupnom ukidanju kontrola s ciljem prevencije ostvarivanja nezarađene prekomjerne dobiti (Lazzari, 2006, CRS-4). Porez se nije

naplaćivao na svu ostvarenu dobit, već se porezna osnovica (neočekivana dobit) izračunavala pomoću sljedeće formule (Chung, 1984, 69) (1):

$$WP = RP - (ABP + SST)$$

gdje je:

WP – neočekivana dobit (engl. *windfall profit*)

RP – cijena uklanjanja (engl. *removal price*)

ABP – prilagođena osnovna cijena (engl. *adjusted base price*)

SST – prilagodba državne trošarine na iskorištavanje neobnovljivih resursa (engl. *state severance tax adjustment*).

Iznos samog poreza izračunavao se prema sljedećoj formuli (Lazzari, 2006, CRS-34) (2):

$$T = \tau(WP(1+\pi_{t-2}))(1-s)(1-c)$$

gdje je:

T – iznos poreza na neočekivanu dobit

τ – stopa poreza na neočekivanu dobit

WP – neočekivana dobit

π_{t-2} – stopa inflacije mjerena kao BDP deflator za razdoblje od prije dva kvartala

s – stopa državne trošarine na iskorištavanje neobnovljivih resursa (engl. *the rate of State severance tax*), ako postoji

c – stopa federalnog poreza na dobit poduzeća (engl. *the rate of federal corporate income tax*).

Prema tome, u kontekstu navedenog zakona, porez na neočekivanu dobit (engl. *windfall profit tax*) zapravo predstavlja svojevrsnu „trošarinu nametnutu na razliku između prodajnih cijena i 'temeljnih' cijena za različite kategorije nafte“ (Gelb, 1981, CRS-13). Gelb (1981) objašnjava da je porez bio strukturiran u tri razine. Za svaku razinu bila je posebno određena osnovna cijena kao i porezna stopa. Međutim, ostvareni porezni prihodi bili su višestruko manji od planiranih, tj. od prvotno planiranih gotovo 393

milijarde USD ostvareno je neznatno više od 80 milijardi dolara (Lazzari, 2006, CRS-15). Tako, „porez je rezultirao smanjenjem domaće ponude sirove nafte ispod razina ponude koja bi bila bez poreza“ (Lazzari, 2006, CRS-18). Rao (2018) empirijski istražuje odaziv (odgovor) kalifornijskih kopnenih (engl. *onshore*) proizvođača nafte na mjesečnoj razini za razdoblje od 31 godine, počevši od 1977. godine, tj. istražuje zaključke Lazzarija (2006). Analiza uključuje proizvođačke cijene nakon oporezivanja za svakog proizvođača (engl. *well-level production*) nafte u Kaliforniji. Uzorak uključuje 75.342 bušotine (engl. *wells*) koje prosječno mjesečno proizvode 576,4 barela nafte, odnosno 6.517.139 opservacija (Rao, 2018, 280-281). Osnovni rezultati provedene analize potvrđuju postojanje elastičnosti proizvodnje količine nafte u slučaju uvođenja dodatnog poreza na neočekivanu dobit, tj. porezna stopa od 10% rezultirala bi smanjenjem domaće proizvodnje nafte 3-4% (Rao, 2018, 299). Autor navodi da navedeno vrijedi za postojeće bušotine nafte, ali ne i one koje funkcioniraju na principu podzemnog prirodnog pritiska.

Pitanjem oporezivanja neočekivane dobiti naftnih poduzeća bavili su se i drugi autori (Dawe i Russell, 2014; Amorello i Ronco, 2017). Tako, Dawe i Russell (2014) problematiziraju pitanje kome pripadaju bruto prihodi ostvareni kao posljedica prodaje nafte po cijeni koja je znatno veća od osnovne očekivane cijene – vladi i njihovim stanovnicima ili energetskim poduzećima. Autori bruto profit izračunavaju kao umnožak prosječnog broja proizvedenih barela nafte godišnje i cijene nafte, uvećano za ostale primitke (Dawe i Russell, 2014, 17). Zaključuju da je najpravednije raspodjelu odrediti prije nego nastupe značajne nestabilnosti na tržištu, povećanja cijena i ostvarivanje neočekivane dobiti. U tom smislu potrebno je voditi računa da ostvareni rezultati poslovanja energetskih poduzeća budu takvi da potiču daljnje istraživanje, djelotvornu proizvodnu opremu te maksimalnu ekstrakciju (Dawe i Russell, 2014, 23). S druge strane, Amorello i Ronco (2017) u svom se istraživanju bave pitanjem uvođenja poreza na neočekivanu dobit kojeg je talijanska vlada uvela na dobit profitabilnih energetskih poduzeća u razdoblju od 2008. pa sve do 2015. godine. Autori s pravnog aspekta razmatraju sudsku odluku koja predstavlja „inovativni put prema formalizaciji ekonomske analize ustavnog prava“ (Amorello i Ronco, 2017, 8). U provedenoj analizi u obzir je uzeta ekonomska dinamika kao i agregatni efekti takvih fiskalnih intervencija u kontekstu konkurentskih efekata za tržište, povezanih povećanih troškova za potrošače ili posljedičnih gubitaka za energetska poduzeća (Amorello i Ronco, 2017, 8). Zaključak autora je da

interpretacija prava ne smije zanemarivati ekonomske efekte operacionalizacije, tj. u tom smislu treba razmatrati interakciju između prava, ekonomije i javne politike.

Dodatno oporezivanje neočekivane dobiti bilo je aktualno i u idućim desetljećima 20. stoljeća, ali ponovno i početkom 21. stoljeća (Lazzari, 2006; Woerdman, Couwenberg i Nentjes, 2009; Hulshof i Mulder, 2022; Wang, Zhu, Wang, Hu i Nkana, 2022; Fraser, Kuok, i Leslie, 2023). U tom smislu, najveći se broj autora bavi mogućnošću ostvarivanja neočekivane dobiti kao raspodjele prava na emisiju stakleničkih plinova i mogućnosti oporezivanja tako ostvarene neočekivane dobiti kao i aktualnim pitanjima obnovljivih izvora energije (Woerdman, Couwenberg i Nentjes, 2009; Hulshof i Mulder, 2022; Wang, Zhu, Wang, Hu i Nkana, 2022; Fraser, Kuok, i Leslie, 2023). Woerdman, Couwenberg i Nentjes (2009) istraživali su pitanje utjecaja besplatnih prava na emisiju stakleničkih plinova, koja su ostvarili tzv. naslijeđenim emisijama, na ostvarivanje neočekivanih zarada. Naime, problem istraživanja uključuje analizu proizvođača energenata koji u tržišne cijene uključuju tržišnu vrijednost tih besplatnih prava i time ostvaruju neopravdano visoke zarade. Autori zaključuju da je neočekivana dobit koja je posljedica naslijeđenih emisija zapravo 'kapitalni poklon' za energetska poduzeća te da u suštini to ne predstavlja ekonomski, već politički problem (Woerdman, Couwenberg i Nentjes, 2009, 199-200). Istom problematikom bavili su se Fraser, Kuok, i Leslie (2023) koji polaze od pretpostavke da besplatna raspodjela dozvola emisije kao i prijenos cijena ugljika na cijenu električne energije omogućava poduzećima s visokim razinama emisije ostvarivanje neočekivane dobiti (engl. *windfall profits*). Autori su na primjeru australskih poduzeća prikazali da one tvornice koje su pogonjene na ugljen, a dobivale su besplatne dozvole emisije, su ostvarivale povećanje dobiti, što zapravo znači prijenos bogatstva od poreznika prema onima koji su najznačajniji generatori emisija. Kombinacija prijenosa visokih cijena ugljika na veleprodajnu cijenu električne energije i prijelaznih kompenzacija u obliku gotovinskih plaćanja i alokacije besplatnih dozvola rezultira povećanjem dobiti kompenziranih proizvođača ugljena te autori zaključuju da prijenos troškova kao i nasljeđivanje dozvola emisije može zahvaćenim poduzećima stvoriti neočekivanu dobit (Fraser, Kuok, i Leslie, 2023, 9). S druge strane, Wang, Zhu, Wang, Hu i Nkana (2022) bavili su se pitanjem utjecaja okolišnih poreza na ekonomske koristi i inpute tehnoloških inovacija za industrije koji značajno zagađuju okoliš u Kini koja je 2018. godine uvela takav porez. Autori su kao poduzeća koja značajno zagađuju okoliš odabrali ona na

temelju relevantnih podataka kotirajućih poduzeća tijekom petogodišnjeg razdoblja od 2016. do 2020. godine, odnosno kako bi se uvažio kontinuitet uključeni su podaci dvije godine prije i tri godine nakon implementacije politike, a što uključuje ukupno 9.251 opservaciju (Wang, Zhu, Wang, Hu i Nkana, 2022, 4). Kina je 2018. godine uvela okolišni porez (engl. *environmental tax*), što je rezultiralo značajnim ekonomskim prednostima i inputima tehnoloških inovacija poduzeća u značajno zagađenim industrijama u Kini, odnosno takvi porezi promiču ekonomski rast i inovacije u visoko zagađenim industrijama (Wang, Zhu, Wang, Hu i Nkana, 2022, 8).

Konačno, očekivano jest da će u budućnosti po pitanju oporezivanja neočekivane dobiti najveći značaj imati upravo područje održivog razvoja i obnovljivih izvora energije. U tom smislu, Hulshof i Mulder (2022) u svojem su se radu bavili projektima kopnenih vjetroelektrana koji su rezultirali neočekivanom dobiti u razdoblju od 2003. do 2018. godine u Nizozemskoj. Autori su istraživali do koje mjere „subvencionirani projekti obnovljivih izvora energije donose privatne koristi veće od onoga što je potrebno da bi investitori bili voljni poduzeti ih“ pri čemu te pretjerane koristi nazivaju neočekivanom dobiti (engl. *windfall profit*) (Hulshof i Mulder, 2022, 182). Primjenom Monte-Carlo simulacije procijenili su potrebnu subvenciju (Hulshof i Mulder, 2022, 188). Zaključak autora jest da se protekom vremena neočekivana dobit značajno smanjuje, a što je posljedica diferenciranja različitih projekata i potreba za potporama kao i lokacijama turbina (Hulshof i Mulder, 2022, 198). Naime, kako autori ističu, proizvođači energije dobivali su jednake potpore neovisno o stvarnim potrebama.

Energetska kriza početkom 20-ih godina 21. stoljeća koja je uključivala šokove u cijenama prirodnog plina, a koje su utjecale na cijene električne energije na području Europe, ponovno je pokrenula pitanje dodatnog oporezivanja neočekivane dobiti (Nicolay, Steinbrenner, Wölfing i Julia, 2023, 8). Tako se Lawson (2023) bavi recentnim pitanjem ostvarivanja neočekivane dobiti kao posljedice pandemije i rata u Ukrajini te navodi kako na svijetu simultano rastu ekstremno bogatstvo i ekstremno siromaštvo kao posljedica seizmičkog vala nejednakosti. U izračunu procjena ukupnih nacionalnih poreznih prihoda od neočekivane dobiti Nicolay, Steinbrenner, Wölfing, i Julia (2023) primjenjivali su sljedeću formulu koja se može prilagoditi za potrebe izračuna poreznog tereta pojedinog poduzeća kao (Nicolay, Steinbrenner, Wölfing, i Julia, 2023, 37) (3):

$$TR = WP * \tau$$

gdje je:

$$WP = \max(P_{2021} - \text{avg}P * 1.2, 0)$$

gdje su:

TR – porez na neočekivanu dobit

WP – neočekivana dobit

τ – stopa poreza na neočekivanu dobit

P_{2021} – dobit ostvarena u 2021. godini

avgP – prosječna dobit za prethodne četiri godine.

„Kako se povećavaju životni troškovi, 95% prehrambenih i energetskih poduzeća su više nego udvostručila svoju dobit tijekom posljednje godine“ pri čemu su generirala 306 milijardi USD neočekivane dobiti od koje je 84% isplaćeno dioničarima tih poduzeća (Lawson, 2023). Navedenoj skupini industrija autor dodaje i farmaceutska poduzeća koja su nastavila držati visoke cijene za Covid-19 cjepiva i ostale nužne lijekove, što im je omogućilo ostvarivanje ekstra profita. S druge strane, Tarras-Wahlberg (2023) navodi da u Švedskoj ne postoje modeli kojima se posebno oporezuje vađenje mineralnih resursa i neočekivana dobit poduzeća u rudarstvu. Autor navodi da „izostanak takvih davanja znači da država preuzima značajan rizik tijekom razdoblja kada je profitabilnost rudarske industrije mala, a izostanak oporezivanja neočekivane dobiti vodi sličnoj neraznomjernoj distribuciji benefita kada su cijene energenata visoke“ (Tarras-Wahlberg, 2023, 297). U smislu tih davanja (engl. *tax-royalty*), autori podrazumijevaju dvije moguće varijante, prva, minimalne iznose koji bi se vladi plaćali za vađenje mineralnih resursa, i druga, neki oblik poreza na dobit koji će vladi osigurati određene prihode od vađenja mineralnih resursa.

3. REGULATIVA EUROPSKE UNIJE I REPUBLIKE HRVATSKE PO PITANJU OPOREZIVANJA NEOČEKIVANE DOBITI

Uredbom Vijeća (EU) 2022/1854 od 6. listopada 2022. godine o hitnoj intervenciji za rješavanje pitanja visokih cijena energije istaknuto je da su od rujna 2021. cijene na tržištima električne energije vrlo visoke te da su te cijene „uglavnom posljedica visoke cijene plina, koji se upotrebljava kao ulazno gorivo za proizvodnju električne energije“ (Uredba Vijeća (EU) 2022/1854, (1)). S obzirom na europsku ovisnost o energentima, nametnuta ograničenja Rusiji rezultirala su smanjenom ponudom i značajnim povećanjem cijena. Europska unija oko 90% svojih potreba za plinom nabavlja iz uvoza od čega 40% uvozi iz Rusije (European Commission, 2022, 1). Za pojedina poduzeća povećanje cijena ugljena, nafte i prirodnog plina prilika je za ostvarivanje neočekivane dobiti. Kako bi to spriječile, zemlje članice Europske unije mogu razmotriti privremene porezne mjere na neočekivanu dobit (European Commission, 2022, 3). Prema tome, cilj je mjera sprječavanje da visoke cijene energenata povećavaju životne troškove krajnjih korisnika uz istodobno očuvanje graničnih veleprodajnih cijena električne energije (European Commission, 2022, 3). Konačno, sukladno zaključcima Europske komisije, mjera mora biti tako osmišljena da se izbjegne nepotrebno narušavanje tržišta uz poticanje dodatnih ulaganja u razvoj energije iz obnovljivih izvora. U skladu s navedenim, u listopadu 2022. godine usvojena je Uredba Vijeća (EU) 2022/1854 o hitnoj intervenciji za rješavanje pitanja visokih cijena energije (Uredba Vijeća (EU) 2022/1854, (14)). Člankom 5. Uredbe Vijeća (EU) 2022/1854 navedeno je da uvedene mjere „moraju biti jasno definirane, transparentne, proporcionalne, ciljane, nediskriminirajuće i provjerljive“ (Uredba Vijeća (EU) 2022/1854, članak 5.).

Cilj solidarnog doprinosa koji bi se ostvario mjerama jest omogućavanje ostvarivanja dodatnih prihoda za nacionalna tijela raspoloživih za pružanje financijske potpore kućanstvima i poduzećima teško pogođenima naglim značajnim porastom cijena energije, te bi trebao djelovati kao „mjera preraspodjele kako bi se osiguralo da dotična poduzeća koja su ostvarila višak dobiti zbog neočekivanih okolnosti proporcionalno doprinose ublažavanju energetske krize na unutarnjem tržištu“ (Uredba Vijeća (EU) 2022/1854, (51)). U Uredbi se primjenjuje pojam višak dobiti (engl. *surplus profit*) pod kojim se razmatra upravo neočekivana dobit (engl. *windfall profit*). Prema tome, Uredbom Vijeća (EU) 2022/1854, višak dobiti definiran je kao

„oporeziva dobit, kako je utvrđena nacionalnim poreznim pravilima u fiskalnoj godini 2022. i/ili fiskalnoj godini 2023. i tijekom njihova cijelog trajanja, ostvarena djelatnostima koje se obavljaju na razini poduzeća i stalnih poslovnih jedinica iz Unije koji obavljaju djelatnosti u sektorima sirove nafte, prirodnog plina, ugljena i rafinerija te koja je za više od 20 % veća od prosjeka oporezive dobiti ostvarenog u četirima fiskalnim godinama koje su počele 1. siječnja 2018. ili nakon tog datuma“ (Uredba Vijeća (EU) 2022/1854, članak 2., točka 18.).

Člankom 6. stavkom 1. Uredbe Vijeća (EU) 2022/1854 utvrđeno je da se tržišni prihodi proizvođača ostvareni proizvodnjom električne energije ograničavaju na najviše 180 EUR po MWh proizvedene električne energije, pri čemu se navedena gornja granica može primjenjivati na 90% tržišnih prihoda koji premašuju gornju granicu (Uredba Vijeća (EU) 2022/1854, članak 7., stavak 5.), ali i zadržati ili uvesti mjere kojima se dodatno ograničavaju tržišni prihodi proizvođača, odrediti višu gornju granicu tržišnih prihoda, zadržati ili uvesti nacionalne mjere za ograničavanje tržišnih prihoda proizvođača električne energije proizvedenih osim iz onih izvora utvrđenih Uredbom, te utvrditi posebnu gornju granicu tržišnih prihoda ostvarenih prodajom električne energije proizvedene iz ugljena, a posebne mjere na hidroelektrane (Uredba Vijeća (EU) 2022/1854, članak 8., stavak 1.)

Osim za proizvođače električne energije, Uredbom Vijeća (EU) 2022/1854 uređeno je oporezivanja viška dobiti onih poduzeća koja obavljaju djelatnosti u sektorima sirove nafte, prirodnog plina, ugljena i rafinerija. U slučaju tih poduzeća, privremeni solidarni doprinos izračunava se na temelju ostvarenog, ranije definiranog, viška dobiti (Uredba Vijeća (EU) 2022/1854, članak 15.). Najniža stopa za izračun privremenog solidarnog poreznog doprinosa jest najmanje 33%, a primjenjuje se uz redovne poreze i namete uvedene u nacionalna prava država članica.

Uredbom Vijeća (EU) 2022/1854 utvrđeno je da osnovu za izračun privremenog solidarnog doprinosa čini „oporeziva dobit poduzeća i stalnih poslovnih jedinica koji su porezni rezidenti u Uniji u sektorima sirove nafte, prirodnog plina, ugljena i rafinerija kako je utvrđeno u bilateralnim ugovorima ili nacionalnim poreznim propisima država članica za fiskalnu godinu koja počinje 1. siječnja 2022. ili nakon tog datuma i/ili 1. siječnja 2023. ili nakon tog datuma i tijekom njihova cijelog trajanja“ (Uredba Vijeća (EU) 2022/1854, (51)). Nadalje je istaknuto da bi tim doprinosom trebala biti obuhvaćena samo dobit koju su poduzeća ostvarila u 2022. i/ili 2023. godini,

a koja je za više od 20% veća od prosječne oporezive dobiti ostvarene u četirima fiskalnim godinama koje su počele 1. siječnja 2018. ili nakon tog datuma (Uredba Vijeća (EU) 2022/1854, (53)).

U skladu s Uredbom Vijeća (EU) 2022/1854, u Republici Hrvatskoj usvojen je Zakon o dodatnom porezu na dobit (Narodne novine, broj 151/2022, 9/2023) i Pravilnik o dodatnom porezu na dobit (Narodne novine, broj 17/2023). Kako je uređeno Zakonom, dodatni porez plaća se u uvjetima nepovoljnih gospodarskih okolnosti na načelima pravednosti, jednakosti i razmjernosti prema kojima je svatko dužan sudjelovati u podmirenju javnih troškova u skladu sa svojim gospodarskim mogućnostima (Zakon o dodatnom porezu na dobit, članak 1., stavak 1.). Člankom 3. Zakona utvrđeno je da je prikupljeni porez na dobit prihod državnog proračuna, a njegova namjena je pomoć socijalno ugroženih građana, uključujući umirovljenike i druge ranjive skupine u društvu. Iako je Uredbom Vijeća (EU) 2022/1854 uređeno da su predmet oporezivanja energetska poduzeća, prije svega proizvođači električne energije, obveznici dodatnog poreza na dobit u Republici Hrvatskoj jesu svi obveznici poreza na dobit koji ostvaruju prihode veće od 300 milijuna kuna (39.816.842,52 eura) neovisno o njihovoj primarnoj djelatnosti (Zakon o dodatnom porezu na dobit, članak 4., stavak 1.). Osim toga, sukladno Pravilniku o dodatnom porezu na dobit (Narodne novine, broj 17/2023), obveznik plaćanja solidarnog doprinosa, jest i „svaki obveznik poreza na dobit koji obavlja djelatnosti u sektorima sirove nafte, prirodnog plina, ugljena i rafinerija, ako ostvaruje najmanje 75% svojega prometa od gospodarskih djelatnosti u području vađenja, rudarenja, rafiniranja nafte ili proizvodnje proizvoda koksnih peći“ neovisno o visini ostvarenih prihoda (Pravilnik o dodatnom porezu na dobit, članak 7., stavak 1. i 2.).

Porezna osnovica dodatnog poreza na dobit jest „razlika između oporezive dobiti poreznog razdoblja i prosječne oporezive dobiti prethodnih poreznih razdoblja uvećane za 20%“, a prethodna porezna razdoblja uključuju četverogodišnje razdoblje od 2018. do 2021. godine (Zakon o dodatnom porezu na dobit, članak 5., stavak 1. i 2.). Oporeziva dobit poreznog razdoblja i prethodnih poreznih razdoblja predstavlja poreznu osnovicu koju obveznici iskazuju u godišnjoj prijavi poreza na dobit. Ako je porezni obveznik poslovao s gubitkom ili mu je porezna osnovica 0, tada nema porezne obveze dodatnog poreza na dobit, a ako je porezna osnovica prethodnih razdoblja negativna, to se razdoblje neće uzimati u obzir prilikom izračuna prosječne oporezive dobiti (Zakon o dodatnom porezu na dobit, članak 6. i 7.). Sukladno

članku 9. Zakona, „dodatni porez na dobit plaća se na utvrđenu poreznu osnovicu po stopi od 33%“.

Kao što je ranije istaknuto, Zakonom je uređeno da je baza za izračun porezne osnovice dodatnog poreza na dobit zapravo oporeziva dobit poreznog razdoblja, a koja se utvrđuje u skladu s temeljnim računovodstvenim propisima kao razlika prihoda i rashoda (Zakon o dodatnom porezu na dobit, članak 7.). Tako utvrđena dobit nadalje se usklađuje, tj. uvećava i umanjuje sukladno odredbama Zakona o porezu na dobit (Zakon o porezu na dobit, Narodne novine, broj 177/2004, 90/2005, 57/2006, 146/2008, 80/2010, 22/2012, 148/2013, 143/2014, 50/2016, 115/2016, 106/2018, 121/2019, 32/2020, 138/2020, 114/2022). U skladu s činjenicom da prihodi i rashodi poduzetnika, često pored prihoda i rashoda koji su rezultat obavljanja osnovne djelatnosti, uključuju i druge, 'neosnovne' prihode i rashode, Zakon o dodatnom porezu na dobit pruža mogućnost izuzimanja određenih prihoda iz izračuna porezne osnovice, i to onih prihoda koji se nastali kao posljedica otpisa obveza od strane vjerovnika u predstečajnim i stečajnim postupcima, prihodi od prodaje imovine u stečajnom postupku, prihodi od prodaje ili otuđenja dugotrajne materijalne ili nematerijalne imovine koja je korištena u procesu proizvodnje i pružanja usluga nepovezanoj osobi ili povezanoj osobi pod uvjetom da je prodaja ili drugi način otuđenja proveden do 31. listopada 2022. godine, dobit ili gubitak od prodaje ili drugog načina otuđenja dionica i udjela trgovačkih društava u kojima imaju više od 20 % udjela u kapitalu, prodanih ili otuđenih nakon dvije godine od stjecanja, te nerealizirani gubici financijske imovine čija se promjena fer vrijednosti priznaje kroz račun dobiti i gubitka, a za koje je povećana porezna osnovica, osim zajmova i potraživanja (Zakon o dodatnom porezu na dobit, članak 13., Pravilnik o dodatnom porezu na dobit, članak 3.). Međutim, osim navedenih postoje i drugi 'neosnovni' prihodi i rashodi poduzeća koji jesu obuhvaćeni rezultatom poslovanja.

Sukladno svemu navedenome, porezna osnovica dodatnog poreza na dobit obveznika u Republici Hrvatskoj ne mora biti porezna osnovica temeljena na ukupnom rezultatu poslovanja pojedinog obveznika, već je korigirana za određene 'neposlovne' prihode. Međutim, unatoč tome, tako utvrđena porezna osnovica i dalje uključuje stavke koje nisu posljedica ostvarivanja povećane razine prihoda od prodaje u odnosu na rashode poslovanja, a koje zatim rezultiraju neočekivanom dobiti. Oporezivanje neočekivane dobiti u svojim se začecima temeljilo na povećanju cijena nafte. Prema tome, i u recentnim okolnostima bilo bi logično i opravdano oporezivati dobit samo onih

subjekata koji su imali značajno povećanje ostvarene marže (primjerice povećanje ostvarene marže za 20%). U skladu s navedenim, u nastavku rada dan je konceptualni model kao mogući alternativni način utvrđivanja poreznih obveznika kod kojih je neočekivana dobit doista posljedica pokušaja ostvarivanja nepoštene, nezarađene i pretjerane dobiti.

4. KONCEPTUALNI MODEL ODREĐIVANJA NEOČEKIVANE DOBITI

Kao što je ranije istaknuto, sukladno Zakonu o dodatnom porezu na dobit porezna osnovica dodatnog poreza na dobit (PD) jest razlika između oporezive dobiti poreznog razdoblja i prosječne oporezive dobiti za prethodna četverogodišnja porezna razdoblja ($avgPD_{2018, \dots, 2021}$) (od 2018. do 2021. godine) uvećane za 20% (Zakon o dodatnom porezu na dobit, članak 5., stavak 1. i 2.). Osim toga, pri utvrđivanju porezne osnovice dodatnog poreza na dobit, tj. neočekivane dobiti (ND) poduzetnici mogu odbiti određene specifične prihode (SP) kako je ranije navedeno. Sukladno odredbama Zakona i Pravilnika utvrđivanje obveznika dodatnog poreza na dobit moguće je prikazati na sljedeći način:

$$ND = PD - SP$$

pri čemu ako jest:

$$PD_{2022} > avgPD_{2018, \dots, 2021} * 1,2 \rightarrow ND_{2022} * 33\%$$

$$PD_{2022} < avgPD_{2018, \dots, 2021} * 1,2 \rightarrow \text{nema oporezivanja}$$

Međutim, tako utvrđen iznos zapravo ne predstavlja razliku prihoda i rashoda iz osnovne aktivnosti poduzeća – prodaje proizvoda, roba ili pružanja usluga. Prema tome, pri utvrđivanju onih poduzeća koja jesu porezni obveznici dodatnog poreza na dobit moglo bi se pristupiti i na drugačiji način. Naime, neočekivana dobit do sada se u literaturi tretirala kao ona dobit koja je nepripadajuća, nepoštena i pretjerana. U tom smislu, navedenim načinom utvrđivanja poreznih obveznika mogu biti obuhvaćena neka poduzeća koja svojim djelovanjem zapravo jesu ostvarila poštenu i pripadajuću dobit iako se možda radi o značajnom povećanju te dobiti u tekućem u odnosu na prethodna razdoblja. Primjerice, širenjem na nova tržišta, razvojem novog proizvoda, ili općenito povećanjem obujma poslovanja očekivano jest da će se prihodi, a i dobit takvih poduzeća povećati. Pitanje jest, treba li takvo

poduzeće oporezivati dodatnim porezom? Odgovor na to pitanje trebao bi biti jasan. Naime, osnovna ideja trebala bi biti dodatno oporezivati ona poduzeća koja su iskoristila 'priliku' povećanja cijena na tržištu dobara i usluga te to povećanje prenijela na krajnje potrošače povećanjem cijena svojih proizvoda, roba i usluga bez opravdane protustavke u povećanju troškova poslovanja tih poduzeća.

Pitanje je kako preciznije odrediti ona poduzeća koja su upravo iskoristila okolnosti povećanja cijena kako bi potencijalno ostvarila dodatnu dobit na teret potrošača? Računovodstveno promatrano, cilj je svakog profitno orijentiranog poduzeća ostvariti što veću razliku između nabavne (proizvodne) cijene i prodajne cijene svojih proizvoda, roba i usluga. Navedena razlika naziva se marža. Množenjem prodajne cijene (PC) i nabavne cijene (NC) s prodanom količinom (q) trgovačke robe dobivaju se prihodi i rashodi od prodaje, a njihova razlika čini ostvarenu bruto maržu (M), što se može prikazati kako slijedi:

$$PC * q - NC * q = M$$

Važnost prihoda od prodaje pojedinog poduzeća potvrđuje se njihovim udjelom u ukupnim prihodima. U dvanaestogodišnjem razdoblju (2010. – 2021.) udio prihoda od prodaje u ukupnim prihodima velikih grupa u Republici Hrvatskoj bio je 88%, dok je medijalna vrijednost bila 94% (*izračun autora na temelju dostupnih podataka*). Prema tome, prihodi od prodaje predstavljaju najznačajniju stavku prihoda svakog poduzeća te je njihovo ostvarivanje pretpostavka kontinuiteta poslovanja. S računovodstvenog aspekta, prodajom dobara i usluga evidentiraju se potraživanja od kupaca te nastanak prihoda od prodaje. Naplatom potraživanja od kupaca u poduzeće pritiječu najznačajniji izvori novčanih primitaka, a koji su nužni za likvidno i solventno poslovanje. Sukladno temeljnom računovodstvenom načelu sučeljavanja prihoda i rashoda, ostvarene prihode potrebno je sučeliti s pripadajućim rashodima. U smislu prihoda od prodaje, to bi u prvom redu bili rashodi od prodaje. Najjednostavnije rečeno, rashodi od prodaje, koji su smanjenje ekonomskih koristi, bili su nužna 'žrtva' ostvarivanja prihoda od prodaje. Primjerice, da bi poduzeće prodavalo određenu trgovačku robu, prije toga trebalo ju je nabaviti. Ako je trgovačka roba nabavljena za primjerice 100 novčanih jedinica (NC), cilj je poduzeća prodajom realizirati prodajnu cijenu (PC) veću od 100 novčanih jedinica kako bi povećalo svoju vrijednost i ostvario pozitivne efekte te transakcije, u konačnici dobit.

Međutim, sve aktivnosti obavljanja osnovne djelatnosti poduzeća podrazumijevaju angažiranje i trošenje dodatnih resursa (dugotrajne i kratkotrajne imovine, zaposlenika, tuđih usluga). Vrijednosni iskazi tako utrošenih resursa u obavljanje osnovne djelatnosti poduzeća nazivaju se troškovima (T) te poduzeće mora voditi računa o tome da pri utvrđivanju prodajnih cijena svojih proizvoda, roba i usluga uključi i te troškove poslovanja kako bi u konačnici ostvario pozitivan rezultat poslovanja u računu dobiti i gubitka kao temeljnom financijskom izvještaju u kojem se prikazuju informacije o uspješnosti poslovanja poduzeća. Kada se od ostvarene bruto marže oduzmu iznosi ostvarenih troškova poslovanja (T), dobiva se iznos operativne dobiti (OD) poduzeća. Prema tome, operativna dobit funkcija je ostvarenih prihoda od prodaje (PPr), rashoda od prodaje (RPr) i troškova operativnog poslovanja (T), a što se može prikazati kao:

$$OD = f(PPr, RPr, T)$$

Ukupna bruto, a i neto dobit poduzeća iskazana u računu dobiti i gubitka, uključuje i druge neoperativne prihode i rashode. Tu se prije svega radi o financijskim prihodima (FP) (prihodi od ulaganja u udjele, prihodi od kamata, pozitivne tečajne razlike, nerealizirani dobiti od financijske imovine) i financijskim rashodima (FR) (rashodi od kamata, negativne tečajne razlike, nerealizirani gubiti i vrijednosna usklađenja financijske imovine) kao i ostalim poslovnim prihodima (OPP) (primjerice, inventurni viškovi, prihod od ukidanja rezerviranja, prihod od prestanka priznavanja dugotrajne materijalne imovine, prihod od otuđenja ili povlačenja dugotrajne nematerijalne imovine i slično) i ostalim poslovnim rashodima (OPR) (primjerice inventurni manjkovi, kazne, gubitak od prestanka poslovanja, rashodi od prestanka priznavanja dugotrajne imovine i slično). Konačno, dio rezultata poslovanja poduzeća čine i udjeli u dobiti poduzeća povezanih sudjelujućim interesom i udjeli u dobiti od zajedničkih pothvata (Ud). Kada se u operativnu dobit (OD) uključe navedeni prihodi i rashodi te udjeli, dobiva se bruto dobit (BD), a što se može prikazati kao:

$$BD = f(PPr, RPr, T, FP, FR, OPP, OPR, Ud)$$

Konačno, sukladno aktualnom Zakonu o dodatnom porezu na dobit osnovica za utvrđivanje poreznih obveznika dodatnog poreza na dobit je oporeziva dobit (PD) koja se utvrđuje kao bruto dobit uvećana i umanjena u skladu s propisima o oporezivanju dobiti, tj. u skladu sa Zakonom o porezu na dobit (Narodne novine, broj 177/2004, 90/2005, 57/2006, 146/2008, 80/2010, 22/2012, 148/2013, 143/2014, 50/2016, 115/2016, 106/2018, 121/2019,

32/2020, 138/2020, 114/2022) i Pravilnikom o porezu na dobit (Narodne novine, broj 95/2005, 133/2007, 156/2008, 146/2009, 123/2010, 61/2012, 146/2012, 160/2013, 12/2014, 157/2014, 137/2015, 1/2017, 2/2018, 1/2019, 1/2020, 59/2020, 1/2021, 156/2022).

Nadalje, važno je razumjeti da, sukladno računovodstvenim standardima, u računu dobiti i gubitka, prihodi od prodaje zajedno s ostalim poslovnim приходима čine poslovne prihode, a rashodi od prodaje, troškovi poslovanja i ostali poslovni rashodi zajedno čine poslovne rashode. Prema tome, pri utvrđivanju operativne dobiti nije ispravno uzimati iznose poslovnih prihoda i poslovnih rashoda, već je iz njih potrebno isključiti ostale poslovne prihode i ostale poslovne rashode.

Za razliku od aktualnog pristupa koji se temelji na iznosu oporezive dobiti (PD), mogući alternativni pristup utvrđivanja obveznika dodatnog poreza na dobit uključuje izračun ostvarene operativne dobiti koju je moguće utvrditi pomoću stavki računa dobiti i gubitka prema Pravilniku o strukturi i sadržaju godišnjih financijskih izvještaja (Narodne novine, broj 86/2015, 105/2020, 9/2021, 150/2022) kako je prikazano u tablici u nastavku:

PRIHODI
1. Prihodi od prodaje s poduzetnicima unutar grupe (+)
2. Prihodi od prodaje (izvan grupe) (+)
3. Prihodi s osnove upotrebe vlastitih proizvoda, roba i usluga (+)
RASHODI
1. Promjene vrijednosti zaliha nedovršene proizvodnje i gotovih proizvoda (+/-)
2. Materijalni troškovi (-)
3. Troškovi osoblja (-)
4. Amortizacija (-)
5. Ostali troškovi (-)
OPERATIVNA DOBIT

Pri utvrđivanju obveznika dodatnog poreza na dobit treba uvažiti ona poduzeća kod kojih je razlog povećanja dobiti upravo širenje na nova tržišta, uvođenje novih proizvoda, roba i usluga i slično te ih ne obuhvatiti dodatnim

oporezivanjem. Jedan od načina utvrđivanja koja su to poduzeća je ostvarenu operativnu dobit (OD) skalirati s ukupnim prihodima (UP), tj. izračunati operativnu maržu profita. Tako izračunatu operativnu maržu profita može se usporediti s četverogodišnjim prosjekom operativne marže profita uvećane za 20%. Kod poduzeća kod kojih je operativna marža profita za 2022. godinu veća od četverogodišnjeg prosjeka operativne marže profita za 20% može se smatrati da su ostvarila neočekivanu dobit odnosno poslovala su u 2022. godini s ekstra profitom. Navedeno se može prikazati kako slijedi:

$$\frac{OD_{2022}}{UP_{2022}} > \text{avg} \frac{OD}{UP} * 1,20 \rightarrow ND_{2022} > 0$$

$$\frac{OD_{2022}}{UP_{2022}} < \text{avg} \frac{OD}{UP} * 1,20 \rightarrow ND_{2022} < 0$$

Na taj način, porezni obveznici dodatnog poreza na dobit bit će određeni na temelju njihove aktivnosti povezane s osnovnom djelatnosti. Za tako utvrđene porezne obveznike, porezna osnovica za obračun dodatnog poreza na dobit bila bi razlika između oporezive dobiti poreznog razdoblja i prosječne oporezive dobiti za prethodna četverogodišnja porezna razdoblja.

Nije nevažno istaknuti da osim poduzeća koja se bave nefinancijskim aktivnostima, značajan udio na hrvatskom tržištu imaju upravo i kreditne institucije gdje najvažniju ulogu imaju banke. U 2022. godini, od 32 banke, njih devet imalo je kamatne i nekamatne prihode veće od 300 milijuna kuna. Preciznije, tih devet banaka ostvarilo je ukupno 5,8 milijardi kuna kamatnih i nekamatnih prihoda. Primjena konceptualnog modela za kreditne institucije uključivala bi izračun operativne marže banke, a koja bi se dobila kao razlika prihoda od kamata, naknada i provizija (AOP069 + AOP073) i rashoda od kamata naknada i provizija (AOP070 + AOP074), administrativnih rashoda (AOP086) i amortizacije (AOP088).

5. ZAKLJUČAK

Oporezivanje neočekivane dobiti nije novina. Još 80-ih godina 20. stoljeća SAD je uveo mjeru dodatnog oporezivanja neočekivane dobiti kao pomoć u postupnom ukidanju kontrola s ciljem prevencije ostvarivanja nezarađene prekomjerne dobiti naftnih poduzeća. Tijekom 21. stoljeća raspravljalo se o mjerama dodatnog oporezivanja dobiti onih poduzeća povezanih s dodjeljivanjem prava na emisije stakleničkih plinova, proizvodnje

obnovljivih izvora energije, zagađenjem okoliša i slično. Trenutačno aktualno pitanje dodatnog oporezivanja dobiti povezano je s aktualnom energetskom krizom koja je rezultirala značajnim povećanjem cijena plina, nafte i električne energije. Konačno, povećanje cijena energenata potenciralo je opće povećanje cijena najrazličitijih dobara i usluga. U listopadu 2022. godine usvojena je Uredba Vijeća (EU) 2022/1854 o hitnoj intervenciji za rješavanje pitanja visokih cijena energije kojom se zemljama članicama omogućava uvođenje privremenog dodatnog poreza na dobit. Važno je istaknuti da moguće mjere moraju biti jasno definirane, transparentne, proporcionalne, ciljane, nediskriminirajuće i provjerljive. Cilj je tako uvedenog solidarnog doprinosa omogućavanje ostvarivanja dodatnih prihoda za nacionalna tijela raspoloživih za pružanje financijske potpore kućanstvima i poduzećima teško pogođenima naglim značajnim porastom cijena energije. U skladu s Uredbom Vijeća (EU) 2022/1854, u Republici Hrvatskoj usvojen je Zakon o dodatnom porezu na dobit (Narodne novine, broj 151/2022, 9/2023) i Pravilnik o dodatnom porezu na dobit (Narodne novine, broj 17/2023). Obveznici dodatnog poreza na dobit u Republici Hrvatskoj jesu svi obveznici poreza na dobit koji ostvaruju prihode veće od 300 milijuna kuna neovisno o njihovoj primarnoj djelatnosti i poduzeća koja obavljaju djelatnosti u sektorima sirove nafte, prirodnog plina, ugljena i rafinerija, ako ostvaruju najmanje 75% svojega prometa od gospodarskih djelatnosti u području vađenja, rudarenja, rafiniranja nafte ili proizvodnje proizvoda koksnih peći neovisno o visini ostvarenih prihoda. Porezna osnovica tako uvedenog poreza jest razlika između oporezive dobiti poreznog razdoblja i prosječne oporezive dobiti prethodnih poreznih razdoblja uvećane za 20%. Prema odredbama Zakona, ako je oporeziva dobit u 2022. godini bila veća za više od 20% od četverogodišnjeg prosjeka oporezive dobiti, poduzeće na tu razliku mora platiti dodatni porez na dobit po stopi od 33%. Konačno, u radu je predložen mogući alternativni pristup utvrđivanja poreznih obveznika dodatnog poreza na dobit koji se temelji na ostvarenoj marži profita umjesto oporezivoj dobiti, a kojim se osigurava da predmetom oporezivanja ne budu ona poduzeća kod kojih je razlog povećanja dobiti upravo širenje na nova tržišta, uvođenje novih proizvoda, roba i usluga i slično.

LITERATURA

1. Amorello, L., & Ronco, S. M. (2017). Law & Economics in the Italian Constitutional Jurisprudence: The Case of the Windfall Profit Tax on Energy Companies. *Global Jurist*, 17(2), 20160016.
2. Chung, E. (1985). Crude Oil Windfall Profit Tax, Second Quarter 1984. *Statistics of Income: SOI Bulletin*. Bulletin, 4(4), 69.
3. Congressional Research Service (2022). *Crude Oil Windfall Profits Taxes: Background and Policy Considerations*. <https://crsreports.congress.gov>
4. Dawe, R. A., & Russell, A. (2014). How to Capture the Windfall Profits from High Oil Prices—How Should Oil-rich Governments Share the Revenue With E&P Companies Over the Production Period. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, 9(1), 17-24.
5. European Commission (2022). Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: *REPowerEU: Joint European Action for more affordable, secure and sustainable energy*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2022:108:FIN> (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/HTML/?uri=CELEX:52022DC0108>)
6. Fraser, A., Kuok, J. C. S., & Leslie, G. W. (2023). Climate reform and transitional industry assistance: Windfall profits for polluters?. *Energy Economics*, 121, 106629.
7. Gelb, B. A. (1981). The Crude Oil Windfall Profit Tax Act. *Context and Content” Gene Synder US Depository Material, Government Documents*.
8. Hulshof, D., & Mulder, M. (2022). Design of Renewable Support Schemes and Windfall Profits: A Monte Carlo Analysis for the Netherlands. *The Energy Journal*, 43(5).
9. Lawson, M. (2023). The super-rich elite must pay their fair share to fight global inequality. *BMJ (Online)*, 380, 482-482. <https://doi.org/10.1136/bmj.p482>
10. Lazzari, S. (2006). *The crude oil windfall profit tax of the 1980s: Implications for current energy policy*. Congressional Research Service.

11. Nicolay, K., Steinbrenner, D., Wölfing, N., & Julia, S. P. I. X. (2023). *The effectiveness and distributional consequences of excess profit taxes or windfall taxes in light of the Commission's recommendation to Member States*. European Parliament
12. Pravilnik o dodatnom porezu na dobit, Narodne novine, broj 17/2023
13. Pravilnik o porezu na dobit, Narodne novine, broj 95/2005, 133/2007, 156/2008, 146/2009, 123/2010, 61/2012, 146/2012, 160/2013, 12/2014, 157/2014, 137/2015, 1/2017, 2/2018, 1/2019, 1/2020, 59/2020, 1/2021, 156/2022
14. Pravilnik o strukturi i sadržaju godišnjih financijskih izvještaja, Narodne novine, broj 86/2015, 105/2020, 9/2021, 150/2022
15. Rao, N. L. (2018). Taxes and US oil production: Evidence from California and the windfall profit tax. *American Economic Journal: Economic Policy*, 10(4), 268-301.
16. Robert, M. (1981). *The Crude Oil Windfall Profit Tax Act of 1980*.
17. Tarras-Wahlberg, H. (2023). Mining and taxation in Sweden. *Mineral Economics: Raw Materials Report*, 36(2), 291-299. <https://doi.org/10.1007/s13563-022-00341-3>
18. Uredba Vijeća (EU) 2022/1854 od 6. listopada 2022. o hitnoj intervenciji za rješavanje pitanja visokih cijena energije (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=CELEX%3A32022R1854>)
19. Wang, Z., Zhu, N., Wang, J., Hu, Y., & Nkana, M. (2022). The impact of environmental taxes on economic benefits and technology innovation input of heavily polluting industries in China. *Frontiers in Environmental Science*, 10, 959939.
20. Woerdman, E., Couwenberg, O., & Nentjes, A. (2009). Energy prices and emissions trading: windfall profits from grandfathering?. *European Journal of Law and Economics*, 28, 185-202.
21. Zakon o dodatnom porezu na dobit, Narodne novine, broj 151/2022, 9/2023
22. Zakon o porezu na dobit, Narodne novine, broj 177/2004, 90/2005, 57/2006, 146/2008, 80/2010, 22/2012, 148/2013, 143/2014, 50/2016, 115/2016, 106/2018, 121/2019, 32/2020, 138/2020, 114/2022

TAXATION OF UNEXPECTED PROFIT – TAXATION OF WINDFALL PROFITS

Abstract

The last few years have been marked by unexpected, turbulent, risky, chaotic and complex events that radically change the national and, more often, global environment. On the one hand, we are witnessing the not-so-long-ago pandemic caused by the disease COVID-19, which paralyzed the whole world and accelerated digitization processes but also resulted in new business risks. On the other hand, the war in Ukraine significantly disrupted the state of global markets at all levels and activities. Among other things, the consequence is a significant increase in gas, oil, and electricity prices. As a result, in 2022, the European Union adopted Council Regulation (EU) 2022/1854, which allows member countries to introduce a temporary solidarity contribution. The solidarity contribution aims to additionally tax those companies that, during unfavourable business conditions, made an excess profit (unexpected profit) and to direct the collected funds to mitigate the crisis in the internal market by providing financial support to households and companies severely affected by the sudden significant increase in energy prices. Historically speaking, national governments have already introduced similar measures in previous decades. Therefore, this paper aims to provide an overview of the current practices of additional taxation of unexpected profits. Also, the paper analyses the current regulations of the European Union and the Republic of Croatia regarding additional taxation of profits. Finally, a conceptual model was formed as a possible alternative approach to determining taxpayers' additional income tax.

Keywords: *unexpected profit, extra profit, profit margin, profit taxation, windfall profit taxation.*

JEL klasifikacija: E22, E23, E31, E52

Pregledni rad

KOMPARATIVNA ANALIZA DINAMIKE GOSPODARSTVA HRVATSKE I EUROZONE S NAGLASKOM NA POSTCOVID RAZDOBLJE

Željko Bogdan*

SAŽETAK

Članak je fokusiran na dinamiku hrvatskoga gospodarstva u pandemijskom i postpandemijskom razdoblju s osobitim naglaskom na 2022. i 2023. godinu. S jednom od najvećih stopa rasta 2021., Hrvatska je uspjela nadoknaditi najveće smanjenje gospodarske aktivnosti nakon 1995., čime su bile potvrđene ranije tvrdnje da će recesija biti snažna, ali plitka, ali je nastavila i s visokim stopama rasta tijekom 2022. i 2023. godine. S izuzećem rastućeg uvoza 2022., sve komponente BDP-a pozitivno su utjecale na gospodarski rast, ali tijekom 2023. godine primjetan je negativan doprinos promjene zaliha te u drugom kvartalu i negativan utjecaj robnog izvoza. Osim kratkoročnih čimbenika nisu zanemareni ni dugoročni čimbenici razvoja hrvatskoga gospodarstva.

Oživljavanje gospodarstva praćeno je i povećavanjem opće razine cijena koje se posebno intenziviralo tijekom 2022. godine. Unatoč padajućem trendu, službena stopa inflacije u dosadašnjem dijelu 2023. godine relativno je visoka. Osim u Hrvatskoj jako visoka inflacija je – premda nešto niža nego

* Izv. prof. dr. sc. Željko Bogdan, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (e-mail: zbogdan@efzg.hr).

kod nas – prisutna i u eurozoni, ali eurozona kao cjelina suočava se i s relativno niskim stopama rasta koje će se najvjerojatnije nastaviti i u bliskoj budućnosti. Unatoč slabijem rastu gospodarstva, Europska središnja banka (ESB) prisiljena je povećavati kamatnu stopu kako se ne bi narušilo njezinu sposobnost ciljanja inflacije na 2% u srednjem toku.

Ključne riječi: stopa rasta BDP-a, inflacija, eurozona, doprinosi stopi rasta i stopi inflacije.

1. UVODNA RAZMATRANJA

Kada bismo s tri sintagme opisivali dinamiku hrvatskoga gospodarstva u posljednje tri godine, najprikladnije bi bile: „najsnažniji pad nakon 1995. godine“ (2020.), „najbrži oporavak u posttranzicijskom razdoblju“ (2021.) i „najveća inflacija nakon Stabilizacijskog programa“ (2022.). Godine 2023. još se ostvaruju solidne stope rasta, a i godišnja inflacija pokazuje tendenciju smanjivanja premda je još uvijek visoka¹.

U ovom članku se analizira ekonomska aktivnost Hrvatske s osobitim naglaskom na 2022. i 2023. godinu te je se uspoređuje s eurozonom kao cjelinom. Članak je koncipiran tako da se u drugom poglavlju analiziraju ekonomska kretanja i dinamika inflacije. Stope rasta BDP-a na kvartalnoj razini dekomponirane su na doprinose sastavnica BDP-a. Također je i stopa inflacije raščlanjena u razdoblju između siječnja 2022. do srpnja 2023. godine na komponente inflacije prema COICOP obrascu². U trećem poglavlju identičan je pristup primijenjen na stope rasta dohotka i stope inflacije na razini eurozone. Četvrti dio je zaključak ovog istraživanja.

¹ Jasno, zaključci o inflaciji bazirani su na službenoj stopi inflacije koja ne odražava (uvijek) individualnu percepciju. Razlike službene i percipirane stope inflacije prikazane su u Fioretti, Kotarac, & Kunovac (2021).

² COICOP – engl. *Classification of Individual Consumption by Purpose*.

2. ANALIZA EKONOMSKE AKTIVNOSTI I INFLACIJE U HRVATSKOJ U POSTPANDEMIJSKOM RAZDOBLJU

2.1. Ekonomska aktivnost u Hrvatskoj u postpandemijskom razdoblju

Nakon Domovinskog rata hrvatsko je gospodarstvo uglavnom ostvarivalo pozitivne stope gospodarskog rasta, osim 1999. kada je ostvarilo pad od gotovo 1%, pandemijske krize 2020. s padom od 8,5%, ali treba tu istaknuti i dugotrajno razdoblje negativnih stopa rasta između 2008. i 2014. godine kada je ostvaren ukupan pad od 11,2% ili prosječno godišnje 1,7% (tablica 1.).

Dok je u razdoblju između 2008. i 2014. godine kumulativni pad hrvatskoga gospodarstva bio najveći, godišnji pad je bio najsnažniji tijekom pandemije koronavirusa. Smanjenje od 8,5% bilo je dominantno uzrokovano padom izvoza usluga koji je 2020. bio manji za 42% u odnosu na 2019. godinu. Druge komponente su znatno manje pale (osim državne potrošnje koja je jedina rasla), pri čemu osobito valja istaknuti relativno zanemarivo smanjenje robnog izvoza, ali i pad uvoza od 12,4% koje je djelovalo kao automatski stabilizator. Oporavak gospodarstva tijekom 2021., ali i 2022. godine bio je iznenađujući jer je Hrvatska ubrzo premašila razinu BDP-a iz 2019. godine. Od komponenti BDP-a tijekom 2021. jedino fiksne investicije i izvoz usluga nisu premašile vrijednosti iz 2019. godine. Međutim, samo su obje komponente izvoza (ali i uvoz) ostvarivale natprosječno visoku stopu rasta tijekom 2021. godine pa su pridonijele brzom oporavku hrvatskoga gospodarstva. No također treba istaknuti da su i te komponente izvoza uvožno ovisne. Neki važni izvozni proizvodi Hrvatske ne mogu se proizvesti bez uvoznih intermedijarnih dobara, ali se često i inozemni proizvodi izvoze kao domaća dobra.

Tablica 1. Prosječne godišnje stope rasta BDP-a i njegovih komponenti između 1995. i 2022. godine

Razdoblje	BDP-a	Osobna potrošnja	Investicije (fiksne)	Državna potrošnja	Izvoz roba	Izvoz usluga	Uvoz
1995. – 1998.	4.81	4.00	20.28	1.26	0.18	12.96	8.22
1998. – 1999.	-0.84	-2.93	-0.06	1.92	-0.14	2.31	-3.18
1999. – 2008.	3.68	3.90	6.23	2.24	8.04	4.39	7.30
2008. – 2014.	-1.71	-2.14	-6.18	0.71	2.25	-0.57	-2.34
2014. – 2019.	3.14	2.80	5.52	1.53	6.39	7.40	7.67
2019. – 2020.	-8.53	-5.09	-5.03	4.28	-0.72	-42.06	-12.38
2020. – 2021.	13.09	9.93	4.75	3.02	21.33	56.58	17.57
2021. – 2022.	6.22	5.05	5.81	3.21	23.60	27.34	24.98

Izvor: izračun autora prema podacima DZS-a.

Osim važnosti neto inozemne potražnje, važno se usmjeriti i na kretanje investicija jer je riječ o komponenti koja je dio domaće potražnje te kao rezultat toga ima značajnu ulogu u kratkotrajnoj, ali i u dugotrajnoj ekonomskoj aktivnosti. No iz posljednjih dostupnih podataka o investicijama za 2021. godinu (DZS, 2022) mogu se utvrditi osnovni zaključci:

- Najveći dio investicija financirao se vlastitim sredstvima (47%) te kreditom i leasingom (22%). Ovaj način financiranja najviše je svojstven investicijama u prerađivačkoj industriji. Kod investicija koje se financiraju sredstvima EU približno polovica je otpala na djelatnosti opskrbe vodom te javne uprave i obrane, dok od preostalog dijela polovica otpada na djelatnosti građevinarstva te prijevoza i skladištenja;
- U strukturi investicija prema djelatnostima najveći udio otpada na javnu upravu i obranu, obvezno socijalno osiguranje (15%), prerađivačku industriju (14%), trgovinu na veliko i na malo (10%) i građevinarstvo (8%).

Za razdoblje (2019. – danas³) godišnja stopa rasta dohotka na kvartalnim podacima dodatno je dekomponirana prema komponentama BDP-a (slika 1.)⁴. No, s iznimkom stabilizirajućeg efekta uvoza, gotovo sve komponente

³ Uzelo se godinu koja je prethodila pandemiji te pandemijsko i postpandemijsko razdoblje.

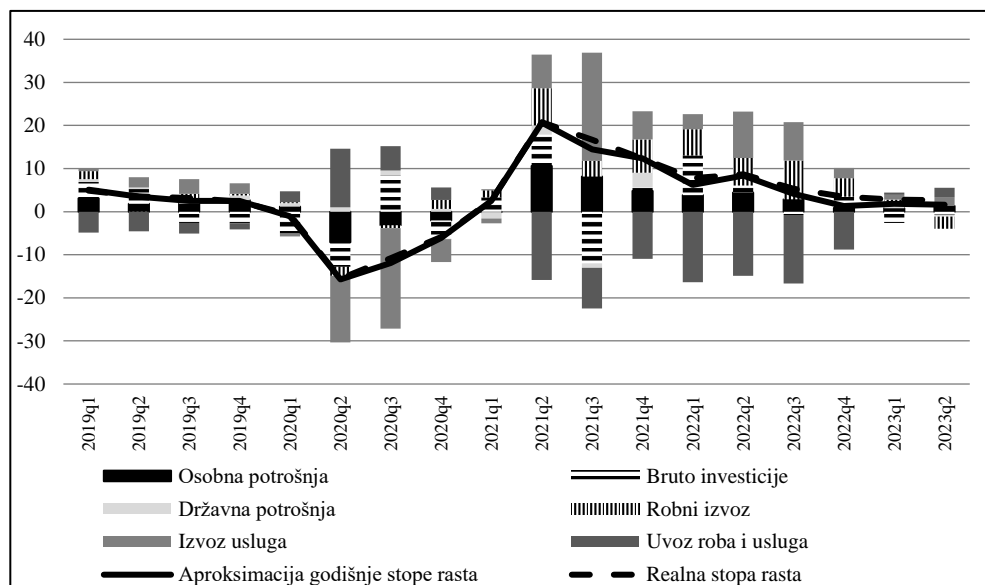
⁴ Stopa rasta BDP-a je dekomponirana prema formuli:

$$g_{Yt} = \frac{P_{Ct} C_{t-1}}{P_t Y_{t-1}} g_{Ct} + \frac{P_{It} I_{t-1}}{P_t Y_{t-1}} g_{It} + \frac{P_{Gt} G_{t-1}}{P_t Y_{t-1}} g_{Gt} + \frac{P_{Xrobet} X_{robet-1}}{P_t Y_{t-1}} g_{Xrobet} + \frac{P_{Xustuget} X_{ustuget-1}}{P_t Y_{t-1}} g_{Xustuget} - \frac{P_{IMt} X_{IMt-1}}{P_t Y_{t-1}} g_{IMt}$$

C, I, G, X i IM su standardne oznake za glavne komponente BDP-a prema rashodnom pristupu (C – osobna potrošnja, I – bruto investicije (sa zalihama), G – državna potrošnja, Xrobe – robni izvoz,

BDP-a pozitivno su utjecale na stope rasta. Iznimka je samo negativan utjecaj investicija u prvom semestru 2023. godine, te robnog izvoza ali i državne potrošnje u drugom kvartalu prema preliminarnim podacima DZS-a. Unatoč tome, rast BDP-a je procijenjen na oko 2,67%. Dok je recesija u Njemačkoj sigurno utjecala na negativno kretanje robnog izvoza, pa čak i usporavanje izvoza usluga, negativan doprinos investicija slijedi iz nepovoljnih kretanja u promjeni zaliha⁵.

Slika 1. Doprinosi godišnjoj stopi rasta u Hrvatskoj za razdoblje između 2019. i 2023. godine

Izvor: izračun autora prema podacima DZS-a.

X usluge – izvoz usluga, IM – uvoz roba i usluga), a P-ovi su im pripadajući deflatori pri čemu je Pt deflator BDP-a. Negativni (pozitivni) doprinos svake komponente BDP-a je povezan s rastom (smanjenjem) te komponente, osim u slučaju uvoza kad njegov rast (smanjenje) negativno (pozitivno) pridonosi stopi rasta BDP-a.

⁵ Promatrajući na razini eurozone, promjena zaliha je u drugom kvartalu 2023. imala naj snažniji pozitivan doprinos (uz fiksne investicije i državnu potrošnju) kretanju BDP-a (Eurostat, 2023.). Kod Hrvatske su fiksne investicije negativno utjecale na stopu rasta u svim kvartalima 2020. te u posljednjem kvartalu 2021. Zato u svim ostalim kvartalima u kojima bruto investicije negativno utječu na stopu rasta (zadnja dva kvartala 2019., treći kvartal 2021. i 2022. te oba kvartala 2023.) negativan utjecaj valja pripisati promjeni zaliha. Pozitivan utjecaj zaliha je u posljednjem kvartalu 2021. ipak bio jači od negativnog utjecaja fiksnih investicija pa je doprinos bruto investicija stopi rasta ipak pozitivan.

Slika 1. sadrži u sebi i važan nedostatak – relativno snažne stope rasta tijekom tromjesečja 2021. godine, koje su neposredno povezane i s problemom niske osnovice, tj. izrazito snažnim negativnim kretanjima zbog pandemije 2020., a napose u drugom i trećem kvartalu te godine. Kada se promatraju godišnji indeksi, nužno je naglasiti i da na njih utječu kvartalni indeksi. Tako je godišnji indeks za drugi kvartal dan kao umnožak kvartalnih indeksa između trećeg kvartala 2022. i drugog kvartala 2023. godine. Visok godišnji indeks za drugi kvartal 2023. može biti visok zbog visokog indeksa u trećem kvartalu 2022. Zato kvartalni indeksi mogu biti bolji pokazatelji ekonomske dinamike⁶. Za 2023. kvartalne stope su 2,83 i 2,67%, što bi hrvatsko gospodarstvo moglo uvrstiti među uspješnije u eurozoni. No, zanimljivi su rezultati kada se promatraju komponente BDP-a. Tako su bruto investicije u oba kvartala 2023. na kvartalnoj razini ostvarile negativno kretanje, ali su fiksne investicije koje su u prvom kvartalu 2023. ipak rasle 3,9%, a u drugom 3,2% u odnosu na kvartale koji im prethode. Druga činjenica koju valja spomenuti je snažan kvartalni pad robnog izvoza u drugom kvartalu 2023. godine koji je iznosio 9,7% i pridonosio je snažnom padu robnog izvoza i na godišnjoj razini. Dok gospodarstvo eurozone, a naročito Njemačke, tone u recesiju ili ostvaruje izrazito niske pozitivne stope rasta, Hrvatska je izbjegla tehničku recesiju. Svakako je razlog tome da smo još uvijek u postpandemijskom razdoblju u kojem je potražnja, a posebice turističkih usluga jako visoka jer ljudi žele nadoknaditi propušteno 2020. i 2021. godine, te gospodarskoj aktivnosti pozitivno pridonosi i iskorištenje EU sredstava koje se posebice očituje u financiranju javnih investicija (Šonje, 2023.). To otvara pitanje kretanja stopa rasta hrvatskoga gospodarstva u bliskoj budućnosti. Tako HNB očekuje usporavanje gospodarske aktivnosti na 2,9% ove godine i 2,6% tijekom 2024. i 2025. godine (HNB, Makroekonomska kretanja i prognoze, br. 14, 2023), što je znatno poboljšana prognoza u odnosu na (HNB, Makroekonomska kretanja i prognoze, br. 13, 2022) gdje se rast hrvatskoga gospodarstva procjenjivao na 1,6%⁷.

⁶ Ponekad je za ocjenu ekonomske dinamike potrebno uzeti i serije s nižom frekvencijom od kvartalne. Tako Ekonomski institut Zagreb objavljuje CEIZ indeks koji je dostupan na mjesečnoj razini. Posljednji podatak za ovaj indeks dostupan je za lipanj 2023., i na temelju toga je EIZG procijenio da bi rast gospodarstva mogao u drugom kvartalu 2023. iznositi 2,9% na godišnjoj razini (EIZG, 2023). Stvarna stopa rasta prema preliminarnim podacima DZS-a je nešto niža i iznosi 2,7%.

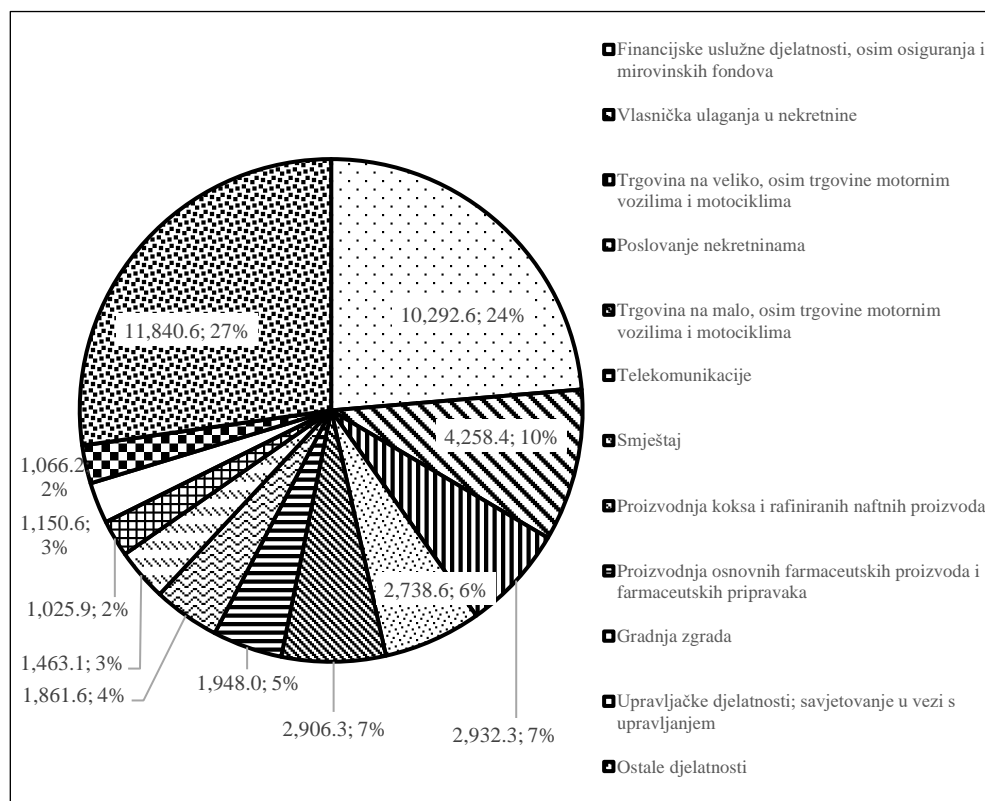
⁷ No, rastu će najviše pridonositi domaća potražnja, dok bi utjecaj neto izvoza mogao biti blago negativan (HNB, 2023b). Od pojedinačnih komponenti BDP-a očekuje se da će ponovno najsnažnije rasti investicije, ali po nešto slabijoj stopi nego 2023. Za 2023. se stopa rasta investicija procjenjuje na oko 4,4%, dok bi se za 2024. i 2025. trebala kretati na oko 3%.

Osim o kratkoročnim posljedicama treba voditi računa i o dugoročnim perspektivama hrvatskoga gospodarstva. Problemi čije se posljedice naziru u dugom roku često nisu interesantni političarima, ali u ovom slučaju su važni za ekonomiju. Dugoročne perspektive domaćeg gospodarstva značajno su povezane s demografskim problemima koji su često analizirani u demografskoj literaturi (vidjeti primjerice: Wertheimer-Baletić, 1971; Gelo, Akrap, & Čipin, 2005; Akrap, 2012; Akrap, Strmota, & Ivanda, 2017; Akrap & Ivanda, 2023). U srcu tih problema svakako je iseljavanje domaćeg stanovništva a napose nakon pristupanja Hrvatske u EU i otvaranja tržišta rada razvijenijih europskih zemalja. Osim mogućnosti bolje zarade u inozemstvu, svakako valja istaknuti i institucionalne čimbenike koji se odražavaju na poslovnu aktivnost počevši od uvjeta napredovanja na poslu do neefikasnosti domaćeg pravosuđa i percepcije o visokoj korupciji. Kod ekonomista često ne postoji percepcija o važnosti ovog problema pa se na demografski problem gleda kao na „izvedeni problem“ (odnosno da će se s gospodarskim rastom poboljšati demografska slika). Smatra se da će se nedostatak domaće radne snage uspješno nadomjestiti uvozom. I doista zadnjih godina je porasla imigracija, ali iz statističkih podataka (DZS, 2023) moguće je naslutiti da je riječ o privremenim migracijama jer u ukupnom broju useljenih za 2022. godinu dominiraju muškarci između 20 i 44 godine života.

Druga stvar koju se može uzeti u obzir kada se razmatraju dugoročne karakteristike hrvatskoga gospodarstva svakako su strana direktna ulaganja čija je struktura prikazana na slici 2. U razmatranju dugoročnih aspekata važan je naglasak na direktnim ulaganjima jer ona omogućuju transfer tehnologije čime se unapređuje i produktivnost na razini domaćega gospodarstva. Drugi važan dio povećanja produktivnosti može proizaći i iz unaprijeđene efikasnosti stranih kompanija. S oba aspekta se na taj način direktna ulaganja mogu istaknuti kao čimbenik gospodarskog rasta u dugom roku. Stvarna situacija je takva da nužno strana direktna ulaganja ne moraju uopće pozitivno utjecati na gospodarski rast. Jedno od istraživanja koje ide tome u prilog je Mencinger (2003) gdje je bio potvrđen negativan utjecaj FDI-a na gospodarski rast postsocijalističkih zemalja Europe. Struktura FDI-a sigurno je jedno od mogućih objašnjenja. Na slici 2. je dekomponirano oko $\frac{3}{4}$ FDI ulaganja koja su se između 1993. i prvog tromjesečja 2023. slijevala u Hrvatsku. Oko trećine takvih ulaganja odlazilo je u financijske uslužne djelatnosti (s iznimkom osiguranja i mirovinskih fondova) te u nekretnine, a nakon toga slijede trgovina i poslovanje nekretninama, što

ukupno čini 54% svih FDI ulaganja u Hrvatsku. Iako postoje istraživanja koja svjedoče o tome da je kapital stranih banaka pridonio unaprjeđenju domaćih banaka (npr. Kraft, 2007), povezanost između razvijenosti financijskih posrednika i gospodarskog rasta nije jednoznačna pa postoje radovi koji upućuju na moguću pozitivnu vezu, ali i oni kod kojih je takva veza negativna⁸. FDI u preostale spomenute djelatnosti sigurno nisu jamac budućega gospodarskog rasta. U prerađivačku industriju je u zadnjih 30-ak godina ušlo tek 13% svih FDI-a, dok je najveći dio otpao u tercijarne djelatnosti.

Slika 2. Struktura ukupnog priljeva FDI-a (milijuni EUR i %) u Hrvatsku između 1993. i prvog tromjesečja 2023. godine

Izvor: izračun autora prema podacima HNB-a.

⁸ Vidjeti o tome npr. u Bogdan (2010) i Stipković & Bogdan (2017).

Treća se komponenta tiče institucionalnog okvira. Ekonomisti koji se bave proučavanjem gospodarskog rasta već su uspjeli pokazati da je kvaliteta institucija važna za dugoročni rast⁹. Brojne su publikacije svjetskih institucija (npr. *Global Competitiveness Report* ili IMD indeks) često naglašavale slabu kvalitetu institucija kao važan čimbenik koji pogoršava produktivnost hrvatskoga gospodarstva. Pregovori za članstvo te sam ulazak u EU sigurno su utjecali na poboljšanje institucionalnog okvira, ali ono ne nastupa preko noći. Tako je Šelebaj (2020) pokazao da je ulazak Hrvatske u EU značajno unaprijedio izvoz hrvatske prerađivačke industrije. Uoči samog ulaska u EU (bez Velike Britanije) 2012. robni izvoz u članice EU je iznosio 56,60%, a 2022. godine 68,84%¹⁰. No i ulazak u EU imao je i svoje nepovoljne posljedice npr. demografski egzodus (Akrap & Ivanda, 2023) pa se može reći da je ulazak u EU ubrzao supstituciju stanovništva iz područja sa slabijom kvalitetom institucija u područja sa snažnijim institucionalnim razvojem.

Četvrta stavka koja se mora istaknuti je izrazita ovisnost o turizmu. Tako su satelitski računi turizma za 2019. godinu pokazali da je udio bruto dodane vrijednosti turističkih djelatnosti u ukupnoj bruto dodanoj vrijednosti 24%, od čega je izravna bruto dodana vrijednost 11,35%. Iako sa svojim zemljopisnim položajem imamo komparativnu prednost u turizmu, značajna ovisnost o turizmu dovodi i do nekih negativnih posljedica. Tako su Broz & Dubravčić (2011) potvrdili u Hrvatskoj postojanje „nizozemske bolesti“ odnosno da ovisnost o turizmu šteti domaćem robnom izvozu. Vizek & Tkalec (2014) pokazuju da ovisnost o turizmu pridonosi većim cijenama. Stojčić, Mikulić, & Vizek (2022) su utvrdili da visoka sezonalnost turizma utječe na smanjenje stope gospodarskog rasta. Kožić (2019) je potvrdio da ovisnost o turizmu može loše djelovati na ljudski kapital. Takvi zaključci upućuju na zaključak da će u budućnosti značajna ovisnost o turizmu ograničavati stopu gospodarskog rasta¹¹.

Svi ovi čimbenici nisu neovisni jedan o drugome. Još je u Grizelj & Akrap (2011) utvrđeno da će ovakav turizam pridonositi iseljavanju hrvatskog stanovništva iz primorskog prostora (ali i oslanjanje na prehrambenu

⁹ Rezultate svojih ranijih istraživanja Acemoglu & Robinson (2017. prijevod) pretočili su u knjigu „Zašto nacije propadaju“ i tu su istaknuli važnost kvalitete institucija za dugoročni gospodarski rast.

¹⁰ Postoci ipak nisu direktno usporedivi jer je za 2012. isključena Velika Britanija, a podaci za 2022. godinu Sjevernu Irsku ubrajaju pod zemlje Europske unije, premda s 2021. Ujedinjeno Kraljevstvo Velike Britanije i Sjeverne Irske prestaje biti članica EU.

¹¹ Međutim, mišljenje je stručnjaka iz Svjetske banke da je veća prepreka snažnijem rastu Hrvatske slaba produktivnost nego ovisnost o turizmu (Rožman, 2022).

industriju u panonskom i peripanonskom prostoru). Danas su prisutna i istraživanja prema kojima plaće nisu jedini razlog za iseljavanje već i institucionalni uvjeti primjerice mogućnosti napredovanja, radni uvjeti, efikasnost pravosuđa i sl. Prema (HTZ, Turizam u brojkama 2019, 2020.) 31. kolovoza 2019., 9,8% smještajnih kapaciteta u turizmu odnosilo se na hotele i apartotele, dok se 2022. taj udio popeo na 10,2% (HTZ, Turizam u brojkama 2022, 2023.). Više od 60% tih kapaciteta odnosi se na smještaj u apartmanima. Sigurno kvaliteta poslovanja i visoka sezonalnost domaćeg turizma utječu na prihvatljivost apartmana kao glavne komponente smještajnih kapaciteta. Radi štednje prostora ovdje nije značajnije razmatran udio robnog izvoza u BDP-u kao ni struktura izvoza prema složenosti, ali bi se i s unapređenjem institucionalnih čimbenika poboljšala produktivnost domaćega gospodarstva koja bi se onda odrazila i na promjenu strukture izvoza prema proizvodima više dodane vrijednosti. A produktivnost i izvoz uzajamno su povezani (Valdec & Zrnc, 2015).

2.2. Inflatorna kretanja u Hrvatskoj u pandemijskom i postpandemijskom razdoblju

Ekonomska dinamika neposredno je povezana s dinamikom cijena i to se može objasniti sa standardnom makroekonomskom analizom kratkog i srednjeg roka (uobičajeni AS-AD ili IS-LM model s Philipsovom krivuljom). Ovisno o načinu formiranja očekivanja o inflaciji (adaptivna ili usidrena očekivanja) oporavak agregatne potražnje utječe na promjenu stope inflacije ili na njezinu razinu (zato je utjecaj na očekivanja važan dio antiinflacijskih programa). No u stvarnosti, a posebno u malim otvorenim ekonomijama inflacija može nastati i na troškovnoj strani. Rast cijena na svjetskom tržištu poskupljuje intermedijarna dobra ili sirovine koje se koriste u proizvodnji domaćih dobara. Skuplji proizvod u nabavi na kraju je skuplji i u konačnom lancu opskrbe pa se na taj način povećava razina cijena mjerena indeksom potrošačkih cijena.

U pandemijskom i postpandemijskom vremenu inflacija u Hrvatskoj je u značajnoj mjeri bila uzrokovana troškovima ponude. Od izbijanja pandemije u prvoj polovici 2020. do kraja 2021. godine potrošačkoj inflaciji su dominantno pridonijeli cijene goriva i maziva. Većim dijelom 2020. njihov je doprinos bio negativan, ali je postao pozitivan 2021. godine. Druga važna komponenta inflacije bila je prehrana. Neposredno pred pandemiju cijene

prehrane bile su najvažnija komponenta inflacije, ali se tijekom 2020. pozitivan doprinos prehrane smanjivao i postajao negativan u prvoj polovici 2021. Od srpnja 2021. cijene hrane imaju pozitivan i stalno rastući doprinos, te su od prosinca 2021. glavni faktor inflacije. No dinamika potrošačke inflacije tijekom 2020. i 2021. je već bila obrađena u Bogdan (2021), Bogdan (2022) te u Rogić Dumančić, Raguž Krištić, & Rogić Kovač (2022) pa je u ovom radu samo naglasak na 2022. i 2023. godini. Dodatno, u Bogdan (2021) je obrađivana i inflacija mjerena BDP deflatorom i deflatorima komponenti BDP-a. Radi štednje prostora naglasak će biti na inflaciji mjerenoj potrošačkim cijenama pa će biti primijenjen identičan pristup kao i u spomenutim radovima.

Slika 4. u Dodatku (zbog veličine grafikona) prikazuje doprinose potrošačkoj inflaciji tijekom 2022. i 2023. godine. Najveći je doprinos proizlazio iz cijena hrane i on je rastao do listopada 2022. Do lipnja 2022. drugi po važnosti doprinos je slijedio iz cijena goriva i maziva za osobna prijevozna sredstva. Nakon lipnja 2022. njihov se pozitivan doprinos postupno smanjuje i od početka 2023. godine praktički iščezava. Budući da je Hrvatska energetska ovisna zemlja, cijene goriva i maziva direktno su povezane s cijenama nafte na svjetskom tržištu. Pad globalne potražnje za naftom i porast u fazi oporavka utjecali su i na cijene nafte u Hrvatskoj. Takav odnos ipak nije savršen jer se pad svjetskih cijena automatski ne odražava i na pad cijena naftnih prerađevina u Hrvatskoj. Mjere Vlade da se zaštititi stanovništvo od visoke inflacije svakako su imale važan utjecaj u smanjenju doprinosa cijena goriva¹². Od ožujka do srpnja 2023. on je čak bio i negativan. Naravno, i druge komponente indeksa cijena prema COICOP obrascu imale su pozitivan doprinos na inflaciju. S iznimkom cijena goriva i maziva nakon ožujka 2023., druge komponente indeksa potrošačkih cijena s negativnim doprinosom inflaciji praktički su zanemarive. Od sastavnica s pozitivnim utjecajem zgodno je izdvojiti cijene krutih goriva, električne energije (ali tijekom sezone travanj 2022. – travanj 2023.) te restorana i hotela. Godišnja inflacija dostiže vrhunac u studenome 2022. godine kada je iznosila 13,5% i nakon toga se kontinuirano smanjuje, a svakako su tome pridonosili i paketi pomoći vlade stanovništvu ugroženom o inflacije. No smanjivanje godišnje inflacije podrazumijeva i

¹² Zgodan komentar utjecaja regulacija cijena na inflaciju u Hrvatskoj dan je u Mužić & Žilić (2023).

smanjenje doprinosa najvažnijih komponenti, i to se posebno uočava u slučaju cijena hrane, odjeće i obuće, pokućstva, restorana i hotela i sl.¹³.

No cjelovitiji zaključak o kretanju cijena može se nazrijeti uzmu li se u obzir i stope mjesečne inflacije. Može se ovdje npr. uočiti da je doprinos cijene krutih goriva u srpnju 2023. neznatno manji od doprinosa krutih goriva u prosincu 2022. godine. Podjednako se može uočiti da je i doprinos cijena u restoranima i hotelima u srpnju 2023. također neznatno manji u odnosu na prosinac 2022. S obzirom na to da su kruta goriva koja se koriste u kućanstvima najčešće drvo ili ugljen, za očekivati je da je njihov značaj izraženiji u zimskom razdoblju kada su i potrebe za grijanjem veće. Potražnja za restoranima i hotelima sigurno je izraženija u ljetnim mjesecima pa je i rast cijene njihovih usluga razumniji u ljetnom razdoblju. Unatoč tome, on se uvijek odražava u vrijednosti godišnjeg indeksa premda se rast cijena mogao dogoditi u jednom kratkom vremenu. Razlog tome je vrlo jednostavan – godišnji indeks za srpanj 2023. konstruirao se tako da se množe mjesečni indeksi između kolovoza 2022. i srpnja 2023. Zato se bilo koja promjena mjesečnog indeksa između kolovoza 2022. i srpnja 2023. mora odraziti i u vrijednosti bilo kojega godišnjeg indeksa iz tog razdoblja. Iz istog razloga mjesečne stope inflacije utječu i na to hoće li godišnji indeks cijena između dva uzastopna mjeseca rasti ili padati. Da bi godišnji indeks cijena bio manji u kolovozu 2023. nego u srpnju iste godine, mjesečna stopa inflacije u kolovozu 2023. mora biti manja od mjesečne inflacije istog mjeseca prošle godine (Bogdan, 2022). Također je korisno istaknuti i da su zbog istog razloga mjesečne stope inflacije uvijek značajno manje od godišnjih stopa. Tako godišnjoj inflaciji od 1% odgovara prosječna mjesečna inflacija od 0,08%, dok je godišnja stopa od 10% ekvivalentna onoj prosječnoj mjesečnoj od 0,797%. Zato su na slici 5. u Dodatku raščlanjeni mjesečni doprinosi između siječnja 2022. i srpnja 2023. i rezultati su znatno drukčiji od onih na slici 4.

Na slici 5. najprije se uočavaju izrazite oscilacije cijena odjeće i obuće gdje se izdvajaju razdoblja njihova izrazitog rasta i izrazitog smanjenja (često zbog akcija). Na taj se način njihov utjecaj na godišnjoj razini u značajnoj mjeri poništava, ali ostaje pozitivan. Doprinos cijena krutih goriva prisutan je u rujnu i u listopadu 2022. godine, dok u ostalim razdobljima nije izražen. I doista prema podacima DZS-a cijene krutih goriva u rujnu 2022. bile su u

¹³ U hrvatskom javnom prostoru već su se pojavile analize je li pohlepa trgovaca utjecala na jako visoku inflaciju tijekom 2022. godine. Iako su neka istraživanja upućivala i na tu mogućnost, Vizek (2023) i Brkljača (2023) opovrgavaju odgovornost proizvođača.

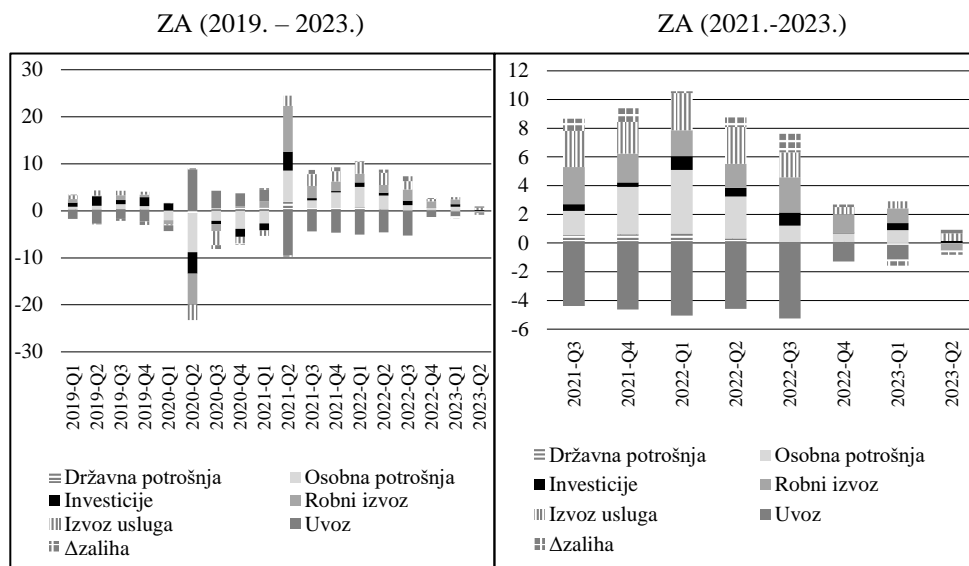
prosjeku veće za 22,1%, a u listopadu 2022. za 13,2% u odnosu na mjesec koji im prethode. Doprinos cijena električne energije bio je najvažniji u travnju 2022. kada su cijene porasle za 9,8% u odnosu na ožujak 2022. godine. Od „najpoznatijih“ čimbenika godišnje inflacije, cijene hrane imaju zapažen doprinos i na mjesečnoj razini, ali je on bio najizraženiji u siječnju i srpnju 2022. godine. Tada su cijene hrane porasle u prosjeku za 3,2% (siječanj) i 2,4% (srpanj). Premda brojke djeluju male, na mjesečnoj razini to je ipak veliki porast. Tijekom siječnja 2022. sve komponente prehrane ostvarile su značajan rast cijena, ali je ovdje zgodno istaknuti: janjetinu i kozletinu (3,9%), suho, usoljeno ili dimljeno meso (3,8%), smrznutu ribu (9,1%), smrznute plodove mora (9,5%), margarin i ostale biljne masti (13,9%), smrznuto povrće osim krumpira i ostalog gomoljastog povrća (14,5%). Od komponenti hrane koje su u srpnju 2022. godine utjecale na rast hrane vrijedi izdvojiti cijene: suhog, usoljenog ili dimljenog mesa (4,3%), svježeg mlijeka – punomasnog (8,9%), svježeg mlijeka sa niskim udjelom masti (8,3%), sira i skute (6,1%), maslaca (9,7%), gotovih jela (6,7%). Kod cijena goriva i maziva izdvajaju se razdoblja snažnijeg povećanja i smanjivanja cijena. Tako se najsnažniji porast cijena goriva dogodio u ožujku 2022. godine. kada je dizel poskupio 13,3%, a benzin 7,3% u odnosu na veljaču 2022. godine. Najveća smanjenja cijena goriva su iz kolovoza i prosinca 2022. godine. Kolovoško pojeftinjenje je bilo izraženije u slučaju benzina (12,2%) nego dizela (6,2%) dok je u prosincu značajnije pojeftinio dizel (11,7%) u odnosu na benzin (8,7%). Premda slika 4. svjedoči o negativnom doprinosu cijena goriva i maziva godišnjoj inflaciji od ožujka do srpnja 2023., slika 5. svjedoči o rastu cijena goriva i maziva za lipanj i srpanj 2023. godine. Zato je negativan doprinos cijena goriva na godišnjoj razini za lipanj i srpanj 2023. moguće objasniti jačim utjecajem mjesečnog smanjenja cijena u odnosu na njihov porast između srpnja 2022. i srpnja 2023. godine.

3. EKONOMSKA AKTIVNOST I INFLATORNA KRETANJA U EUROZONI

Budući da su zemlje eurozone važni vanjskotrgovinski partneri Hrvatske preko kojih se inozemni šokovi prelijevaju i na hrvatsko gospodarstvo, a od početka 2023. godine ona je i sama u ovoj skupni zemalja, ima smisla analizu iz prethodne cjeline primijeniti i na eurozonu. S obzirom na to da je Hrvatska obuhvaćena u prethodnoj cjelini, obradit će se skupna analiza za 19 članica eurozone, tj. cjelokupnu eurozonu u vremenu između 2019. i 2022. godine.

Kao i za Hrvatsku, najprije će se analizirati ekonomska kretanja u eurozoni s naglaskom na 2022. i 2023. godinu¹⁴.

Slika 3. Doprinosi godišnjoj stopi rasta u eurozoni za razdoblje između 2019. i 2023. godine

Izvor: izračun autora.

Prema slici 3. koja prikazuje godišnje stope rasta dohotka po kvartalima razumljiv je pozitivan utjecaj domaće potražnje na BDP, ali je utjecaj neto inozemne potražnje imao negativan utjecaj na BDP do trećeg kvartala 2020. godine. U vremenu pandemije jedino je smanjenje uvoza pozitivno doprinosilo rastu BDP-a, a oporavak je uslijedio od drugog kvartala 2021. godine. Visoka stopa rasta dohotka u drugom kvartalu od 14,77% proizašla je iz rasta domaće potražnje i izvoza, ali joj je još više pridonosio i pad gospodarstva u drugom kvartalu 2020., što se vidi i po tome da je razina BDP-a u eurozoni u drugom kvartalu 2021. bila neznatno manja od one u drugom

¹⁴ Prema Eurostatu BDP Europske unije (EU-27) realno je 2022. bio veći za 3,1% (a u eurozoni 2,4%) u odnosu na 2019. (jasno i među članicama postoje razlike pa je jedna Irska u istom vremenu porasla 34%).

kvartalu iz 2019.¹⁵. Tijekom 2022. godišnje stope rasta BDP-a premašivale su 4%, ali je do usporavanja ekonomije eurozone došlo nakon drugog kvartala 2022. U četvrtom kvartalu 2022. i prvom kvartalu 2023. stopa rasta iznosila je 1,3%, ali preliminarni podaci za drugi kvartal pokazuju stagnaciju. Najsvježije dostupne prognoze Europske komisije (European Commission, 2023) pokazuju da bi na razini cijele eurozone i EU-27 BDP mogao rasti 0,8% 2023. i 1,3-1,4% tijekom iduće godine^{16,17}. Ljetna prognoza ne obuhvaća sve članice EU, ali ono što je zabrinjavajuće za Hrvatsku je očekivani gospodarski rast Njemačke od -0,4% o. g. i relativno slabi očekivani rast od 1,1% iduće godine.

Nakon dugogodišnje „inflacijske uspavanke“ tijekom 2021. se i u eurozoni inflacija počela buditi te je u prva dva mjeseca 2022. godine bila 5,1 i 5,8%. Značajnije povećanje godišnje inflacije nastupa već u ožujku 2022. kada je iznosila 7,8% te postiže vrhunac u listopadu 2022. (10,6%). Nakon toga se godišnja inflacija kontinuirano smanjuje te je u kolovozu 2023. godine 5,3%. Očekuje se da će na razini cijele 2023. biti 5,6%, a 2,9% 2024. (European Commission, 2023), što je i dalje (značajno) više od 2% odnosno ciljane inflacije u srednjem roku Europske središnje banke (ECB)¹⁸.

Promatrano po komponentama inflacije (slika 6. u Dodatku), doprinosi su „mješoviti“ pa se izdvaja nekoliko glavnih komponenti. Tako su u siječnju 2022. cijene goriva i maziva objašnjavale oko 20% inflacije, cijene hrane 12%, a sličan postotak otpada i na električnu energiju i plin. U ožujku 2022. godine, najveći udio inflacije otpao je na cijene goriva i maziva (nešto više od 20%). Tijekom vremena mijenjala se struktura inflacije pa je rastao udio

¹⁵ Pandemija 2020. osobito je pogodila zemlje koje izrazito ovise o turizmu (poput Španjolske (-10,8%), Italije i Grčke (9,0%), Portugala (-8,4%), Malte (-8,3%), Hrvatske (-8,1%) i Francuske (-7,8%). No Hrvatska je već 2021. ostvarila jednu od najvećih stopa rasta, a i 2022. je u skupini zemalja s najvećim rastom (Irska (12%), Malta (7%), Portugal (6,7%) i Hrvatska (6,2%)). Jasno je da su najsvježiji podaci preliminarni i podložni promjenama. Tako je u Bogdan (2022) istaknuto da 2021. godine od zemalja bez eura jedino Bugarska i Češka nisu premašile razinu BDP-a iz 2019., ali da to vrijedi i za oko polovicu članica eurozone. No nakon revizije podataka utvrđeno je da je 2021. BDP osam zemalja EU-27 bio manji od onog iz 2019., a među njima jedino Češka nema euro. Na razini cijele EU jedino Španjolska nije 2021. imala veći BDP u odnosu na 2021. Ipak, između 2019. i 2022. godine BDP EU-27 realno je porastao 3,14%. a eurozone (popis zemalja 2015. – 2022.) 2,47, što svjedoči o tome da su zemlje s vlastitom valutom ipak ostvarivale veću stopu gospodarskog rasta.

¹⁶ Komentar ovih prognoza moguće je vidjeti u (Šonje, 2023b).

¹⁷ Prognoze ECB-a iz rujna 2023. su i nešto slabije – rast BDP-a od 0,7% te 1% 2024., a inflacija na 5,6% 2023. i 3,2% 2024. (ECB, 2023).

¹⁸ Prema Eurostatu je razina cijena EU-27 2022. veća za 13,11%, a u eurozoni 11,5% u odnosu na 2019. godinu.

cijena hrane koji je u ožujku 2023. iznosio i oko 30%. Cijene goriva i maziva postupno su smanjivale svoj udio pa je njihov doprinos od ožujka do srpnja 2023. čak bio i negativan. I druge sastavnice energije (plin, električna energija) također su smanjivale svoje udjele. Tijekom 2023. porastao je značaj cijena za rekreaciju i kulturu, te cijena u restoranima i hotelima.

U srpnju 2022. godine inflacija u eurozoni na godišnjoj razini je bila blizu 9%. Ekonomska teorija koja se izučava u uvodnom studiju makroekonomije (ali i praksa) odavno je pokazala da se tako visoka inflacija, a pogotovo kad joj je dinamika rastuća, lako može pretvoriti u proces koji „podgrijava sam sebe“. Dovoljno je da se izmijene očekivanja i adaptiraju prema postojećoj visokoj inflaciji ako središnja banka ne pokaže povećavanjem kamatne stope da je predana u srednjem roku održavati stopu inflacije na ciljanoj razini. Zato je i ECB od srpnja 2022. do rujna 2023. godine povećavao kamatne stope¹⁹. Jasno je, da će to utjecati na troškove financiranja poduzeća i kućanstava koja su ovisna o kreditima banaka. Stoga je realno u bliskoj budućnosti očekivati i smanjivanje stopa rasta koje se dade naslutiti i iz prognoza ECB-a i Europske komisije.

4. ZAKLJUČAK

U tekstu je obrađena dinamika hrvatskoga gospodarstva u pandemijskom i postpandemijskom razdoblju s osobitim naglaskom na 2022. i 2023. godinu. Dok je Hrvatska ostvarila jednu od najvećih negativnih stopa rasta u EU u vremenu pandemije (čemu je značajno pridonijela i ovisnost o turizmu), dotle je u 2021. ostvarila jednu od najvećih stopa rasta (10,2%) i premašila razinu BDP-a iz 2019. godine, čime su bile potvrđene ranije najave da će recesija biti snažna, ali plitka. I tijekom 2022. godine hrvatsko je gospodarstvo nastavilo s visokom stopom rasta (6,2%) koja je nakon Irske (12%), Malte (7%) i Portugala (6,7%) bila četvrta po veličini. Za Hrvatsku je prema preliminarnim rezultatima dobro prošao i prvi kvartal 2023. godine jer se po

¹⁹ Na posljednje povećavanje kamatnih stopa financijska tržišta praktički nisu reagirala (Šonje, 2023c). Dapače, u isto vrijeme došlo je do deprecijacije eura, dok se u isto vrijeme na tržištu povećavaju cijene nafte. Čini se da nastala situacija „nije stagflacija o kojoj se previše priča i piše, nego nova vrsta (za Europu) 'nemogućeg trojstva' – recesija i inflacija koju guraju svjetske cijene energenata i pad vrijednosti eura u odnosu na dolar“ (Šonje, 2023.c). Treba također istaknuti i da se pooštavanje monetarne politike Europske središnje banke (ESB) od druge polovice 2022. također odrazilo i na povećavanje kamatnih stopa na depozite i kredite diljem eurozone, ali da je taj rast u Hrvatskoj bio najslabiji (Deskar-Škrbić, Jukić, Lesničar, & Zrnc, 2023, HUB Analize, br. 76, 2023).

stopi rasta nalazi na četvrtom mjestu. Zgodno je istaknuti da su na razini EU tijekom 2022. i 2023. godine gospodarskom rastu značajno pridonosile i mediteranske zemlje. Godine 2022. sve komponente BDP-a pozitivno su utjecale na gospodarski rast Hrvatske osim, naravno, rastućeg uvoza. Tijekom 2023. investicije pridonose negativno, ali kao posljedica negativnog kretanja promjene zaliha. No, u drugom kvartalu 2023. zabilježen je i negativan utjecaj robnog izvoza. Dok su ostale komponente BDP-a imale pozitivan utjecaj na rast BDP-a, razumljivo je da je porast uvoza djelovao stabilizirajuće.

Osim kratkoročnih učinaka posebno su razrađeni i dugoročni čimbenici razvoja hrvatskoga gospodarstva. Naglasak je stavljen na nepovoljna demografska kretanja, strukturu stranih direktnih investicija (FDI), institucionalni okvir te ovisnost o turizmu pri čemu je naglašeno i isprepletano djelovanje svih čimbenika. Struktura izvoza prema složenosti nije razmatrana, ali bi se i s unapređenjem ostalih čimbenika unaprijedila produktivnost domaćega gospodarstva koja bi se onda odrazila i na promjenu strukture izvoza prema proizvodima više dodane vrijednosti.

Oživljavanje gospodarstva praćeno je i s povećavanjem opće razine cijena koje se posebno intenziviralo tijekom 2022. godine. Ovaj porast opće razine cijena je direktna posljedica pandemije jer zbog prethodnog *lockdowna* kompanije nisu uspjele odgovoriti na naraslu potražnju jer je pandemija poremetila distribucijske kanale. Očekivalo se da će se stvari normalizirati tijekom 2022. godine, ali je snažan utjecaj na inflaciju pospješila i ukrajinska kriza²⁰. I Hrvatska i eurozona suočile su se s rekordno visokom inflacijom u zadnjih 20-ak godina. No od studenoga 2022. u Hrvatskoj se godišnja inflacija kontinuirano smanjuje do srpnja 2023. godine kada je bila 7,3%, ali je u kolovozu porasla na 7,8%. No mjesečna inflacija oscilira pa se bilježe razdoblja rasta i pada. Inflacijska kretanja u eurozoni kreiraju izazovno okruženje i za ECB koji je je od srpnja 2022. do rujna 2023. godine čak u deset navrata povisivao kamatne stope.

²⁰ Utjecaj rata u Ukrajini na potrošačke cijene objašnjen je u: (HNB, 2022.b).

LITERATURA

1. Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2017. prijevod). *Zašto nacije propadaju*. Zagreb: Mate.
2. Akrap, A. (2012). Demografska putanja u Hrvatskoj. *Hrvatska revija*(1-2), str. 4-25.
3. Akrap, A., & Ivanda, K. (2023). Prvih deset godina članstva Republike Hrvatske u Europskoj uniji: demografske promjene u Hrvatskoj 2013. – 2023. *Hrvatska revija*(br. 2). Preuzeto 10. 9. 2023. iz <https://www.matica.hr/hr/760/prvih-deset-godina-clanstva-republike-hrvatske-u-europskoj-uniji-demografske-promjene-u-hrvatskoj-20132023-35132/>
4. Akrap, A., Strmota, M., & Ivanda, K. (2017). Iseljavanje iz Hrvatske od početka 21. stoljeća: uzroci i posljedice. U M. Sopta, V. Lemić, M. Korade, I. Rogić, & M. Perić-Kaselj(ur.), *Drugi hrvatski iseljenički kongres "Hrvatska izvan domovine II"* (str. 543-551). Zagreb: Centar za istraživanje hrvatskog iseljništva i Centar za kulturu i informacije Maksimir.
5. Bogdan, Ž. (2010). Pregled istraživanja o vezi između razvijenosti financijskog sustava i gospodarskog rasta. *Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu*, 8(1), str. 137-154.
6. Bogdan, Ž. (2021.). Komparativna analiza inflacije u Postcovid razdoblju – može li se ocijeniti problematičnom? U J. Tica, & K. Bačić(ur.), *29. tradicionalno savjetovanje: Ekonomska politika Hrvatske u 2022.* (str. 37-74). Zagreb: HDE & Inženjerski biro d.o.o.
7. Bogdan, Ž. (2022.). Inflacijska dinamika u Hrvatskoj i u eurozoni sa naglaskom na postcovid razdoblje. U K. Bačić, & M. Klindžić(ur.), *30. tradicionalno savjetovanje: Ekonomska politika Hrvatske u 2023.* (str. 20-55). Opatija: HDE & Inženjerski biro d.o.o. Zagreb.
8. Brkljača, I. (21. 9. 2023.). *Kako su poslovali domaći poduzetnici u 2022. i jesu li odgovorni za visoku inflaciju*. Preuzeto 21. 9. 2023. iz Arhivanalitika: <https://arhivanalitika.hr/blog/kako-su-poslovali-domaci-poduzetnici-u-2022-i-jesu-li-odgovorni-za-visoku-inflaciju/>
9. Broz, T., & Dubravčić, D. (2011). The Dutch Disease in Unwanted Places – Why has Croatia been Infected while Slovenia Remains in Good Health? *South Eastern Europe Journal of Economics*, 9(1), str. 47-66.

10. Deskar-Škrbić, M., Jukić, S., Lesničar, K., & Zrnc, J. (2. 8. 2023.). *Koliko je porasta ključnih kamatnih stopa ESB-a preneseno na kamatne stope banaka u Hrvatskoj?* Dohvaćeno iz HNBlog: <https://www.hnb.hr/-/koliko-je-porasta-kljucnih-kamatnih-stop-a-esb-a-preneseno-na-kamatne-stope-banaka-u-hrvatskoj>
11. DZS. (2. 12. 2022.). *Investicije u 2021.* Preuzeto 1. 8. 2023. iz Državni zavod za statistiku: <https://podaci.dzs.hr/2022/hr/29158>
12. DZS. (27. 7. 2023.). *Migracije stanovništva Republike Hrvatske u 2022.* Preuzeto 1. 9. 2023. iz Priopćenja: <https://podaci.dzs.hr/2023/hr/58061>
13. ECB. (rujan 2023.). *Makroekonomske projekcije.* Preuzeto 19. 9. 2023. iz Europska središnja banka: https://www.ecb.europa.eu/pub/projections/html/ecb.projections202309_ecbstaff~4eb3c5960e.hr.html#oc2
14. EIZG. (14. 8. 2023.). *CEIZ indeks za lipanj 2023.: Nastavak rasta godišnjeg BDP-a u drugom tromjesečju.* Preuzeto 13. 9. 2023. iz Ekonomski institut Zagreb: <https://www.eizg.hr/indeksi-168/ceiz-indeks/169>
15. European Commission. (11. 9. 2023.). *European Economic Forecast. Summer 2023.* Preuzeto 16. 9. 2023. iz European Commission – Economy and Finance: https://economy-finance.ec.europa.eu/publications/european-economic-forecast-summer-2023_en
16. Eurostat. (7. 9. 2023.). *GDP up by 0.1% and employment up by 0.2% in the euro area.* Preuzeto 15. 9. 2023. iz Euroindicators: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/17467476/2-07092023-AP-EN.pdf/7e5a0792-7a97-eac1-de9d-6461274a3f56>
17. Fioretti, L., Kotarac, K., & Kunovac, D. (14. 12. 2021.). *Inflacija i percepcija inflacije u Hrvatskoj.* Dohvaćeno iz HNB: <https://www.hnb.hr/-/inflacija-i-percepcija-inflacije-u-hrvatskoj>
18. Gelo, J., Akrap, A., & Čipin, I. (2005.). *Temeljne značajke demografskog razvoja Hrvatske – bilanca 20. stoljeća.* Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti.
19. Grizelj, M., & Akrap, A. (2011). *Projekcije stanovništva Republike Hrvatske od 2010. do 2061.* Zagreb: Državni zavod za statistiku.

20. HNB. (2022). *Makroekonomska kretanja i prognoze br. 13*. Zagreb: Hrvatska narodna banka.
21. HNB. (27. 6. 2022.b). *Utjecaj rata u Ukrajini na inflaciju potrošačkih cijena*. Preuzeto 10. 9 2023. iz Hrvatska narodna banka: https://www.hnb.hr/web/guest/javnost-rada/rat-u-ukrajini/html/-/asset_publisher/lwOTLx5fWZDC/content/utjecaj-rata-u-ukrajini-na-inflaciju-potrosackih-cijena?articleid=4208988&p_p_state=maximized
22. HNB. (2023). *Makroekonomska kretanja i prognoze br.14* (Svez. 8). Zagreb: Hrvatska narodna banka.
23. HNB. (15. 9. 2023.b). *Sažetak jesenske makroekonomske projekcije HNB-a za Hrvatsku – rujan 2023*. Preuzeto 17. 9. 2023. iz Hrvatska narodna banka: <https://www.hnb.hr/-/sazetak-jesenske-makroekonomske-projekcije-hnb-a-za-hrvatsku-rujan-2023>
24. HTZ. (2020). *Turizam u brojkama 2019*. Zagreb: Hrvatska turistička zajednica .
25. HTZ. (2023). *Turizam u brojkama 2022*. Zagreb: Hrvatska turistička zajednica.
26. HUB Analize br. 76. (2023). *Kamatni prijenos nakon najvećeg rasta kamatnih stopa u povijesti europodručja*. Zagreb: Hrvatska udruga banaka & Arhivanalitika.
27. Kožić, I. (2019). Can tourism development induce deterioration of human capital? *Annals of Tourism Research*, 77(1), str. 168-170.
28. Kraft, E. (2007). Kolika je konkurencija u hrvatskom bankarskom sektoru? *HNB Istraživanja I-19*.
29. Mencinger, J. (2003). Does Foreign Direct Investment Always Enhance Economic Growth? *Kyklos*, 56(4), str. 491-508.
30. Mužić, I., & Žilić, I. (2023). Can selective price controls fight off inflation? Lessons from milk products in Croatia. *HNB Istraživanja I-71*.
31. Rogić-Dumančić, L., Raguž-Krištić, I., & Rogić-Kovač, I. (2022). Komparativna analiza inflacije u Hrvatskoj i odabranim zemljama EU. U K. Bačić, & M. Klindžić(ur.), *30. tradicionalno savjetovanje: Ekonomska politika Hrvatske u 2023*. (str. 56-81). Zagreb: HDE & Inženjerski biro d.o.o.

32. Rožman, P. (29. 9. 2022.). Prepreka bržem rastu Hrvatske nije ovisnost o turizmu već zaostala produktivnost. *Poslovni dnevnik*. Preuzeto 19. 9. 2023. iz <https://www.worldbank.org/hr/news/opinion/2022/08/29/the-obstacle-to-croatia-s-faster-growth-is-not-dependence-on-tourism-but-the-lagging-behind-companies>
33. Stipković, P., & Bogdan, Ž. (2017). Pokazatelji hrvatskog bankovnog sustava i gospodarski rast. *Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu*, 15(2), str. 179-204. doi:<https://doi.org/10.22598/zefzg.2017.2.179>
34. Stojčić, N., Mikulić, J., & Vizek, M. (2022). High season, low growth: The impact of tourism seasonality and vulnerability to tourism on the emergence of high-growth firms. *Tourism Management*, 89, str. online. doi:<https://doi.org/10.1016/j.tourman.2021.104455>
35. Šelebaj, D. (prosinac 2020.). Mikroekonomski aspekti izvoza hrvatske prerađivačke industrije nakon ulaska u Europsku uniju. *HNB Istraživanja I-59*.
36. Šonje, V. (29. 8. 2023.). *Kako ispravno tumačiti rast BDP-a u drugom tromjesečju?* Preuzeto 14. 9. 2023. iz Arhivanalitika: <https://arhivanalitika.hr/blog/kratka-kako-ispravno-tumaciti-rast-bdp-a-u-drugom-tromjesecju/>
37. Šonje, V. (12. 9. 2023.b). *Ljetne prognoze Europske komisije: stvari će se riješiti same od sebe?* Preuzeto 15. 9. 2023. iz Arhivanalitika: <https://arhivanalitika.hr/blog/ljetne-prognoze-europske-komisije-stvari-ce-se-rijesiti-same-od-sebe/>
38. Šonje, V. (15. 9. 2023.c). *Kako su financijska tržišta „pročitala“ Europsku središnju banku.* Preuzeto 19. 9. 2023. iz Arhivanalitika: <https://arhivanalitika.hr/blog/kako-su-financijska-trzista-procitala-europsku-sredisnju-banku/>
39. Valdec, M., & Zrnc, J. (2015). The direction of causality between exports and firm performance: microeconomic evidence from Croatia using the matching approach,. *Financial Theory and Practice, Institute of Public Finance*, 39(1), str. 1-30.
40. Vizek, M. (16. 8. 2023.). *Da, hrana je ekstremno poskupjela. No jesmo li s pravom bijesni na proizvođače.* Preuzeto 17. 8 2023. iz t-portal: <https://www.tportal.hr/komentatori/clanak/poskupljenje-hrane-komentar-maruska-vizek-foto-20230816>

41. Vizek, M., & Tkalec, M. (2014). The Price Tag od Tourism: Do Small Open Economies Dependent on Tourism Revenues Experience Higher Prices of Goods and Services? *11th International Academic Conference* (str. 413-428). Reykjavik: ISES.
42. Wertheimer-Baletić, A. (1971). Demografske odrednice dinamike radne snage u SR Hrvatskoj. *Ekonomski pregled, Stanovništvo, emigracija i zaposlenost u SR Hrvatskoj*, str. 129-140.

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE DYNAMICS OF THE ECONOMY OF CROATIA AND THE EUROZONE WITH AN EMPHASIS ON THE POST-COVID PERIOD

Abstract

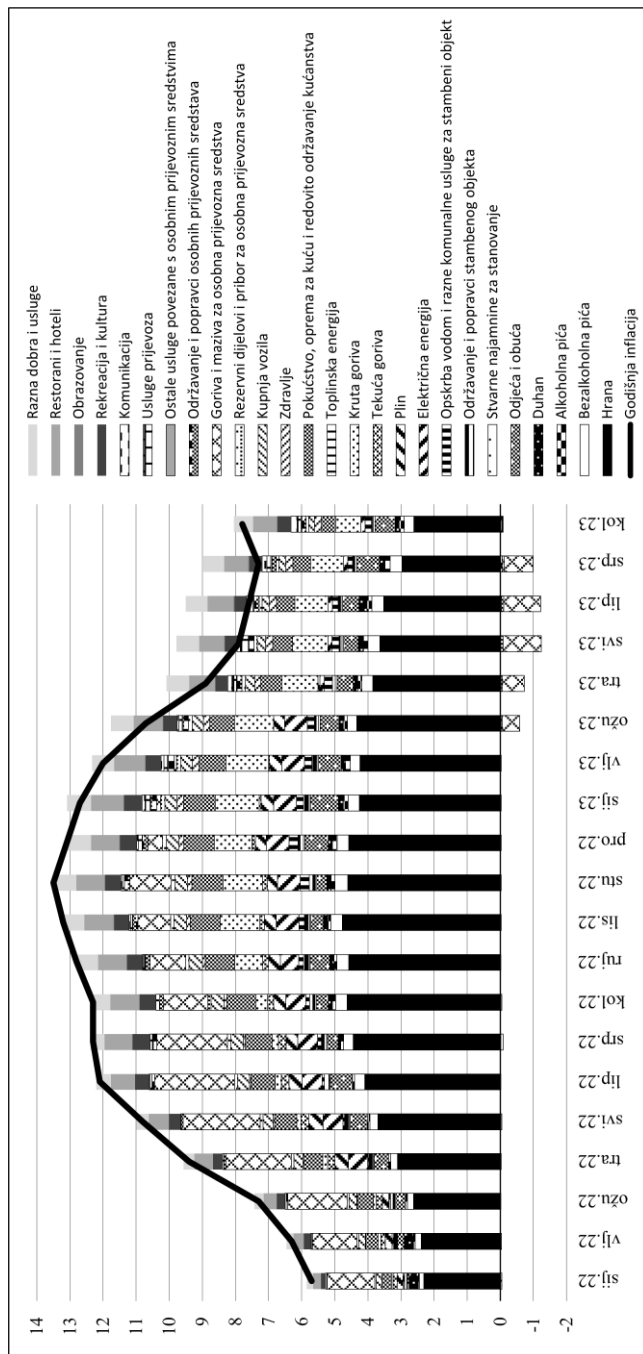
The article is focused on the dynamics of the Croatian economy in the pandemic and post-pandemic period with particular emphasis on 2022 and 2023. With one of the highest growth rates in 2021, Croatia managed to compensate for the largest reduction in economic activity after 1995, which previously confirmed that the recession will be strong, but shallow, but continued with high growth rates during 2022 and 2023. With the exception of growing imports in 2022, all components of GDP had a positive impact on economic growth, but during 2023, a noticeable negative the contribution of inventory changes and in the second quarter the negative impact of goods exports. In addition to short-term factors, long-term factors of the development of the Croatian economy have not been neglected.

The revival of the economy was accompanied by an increase in the general level of prices, which particularly intensified during 2022. Despite the downward trend, the official inflation rate in the current part of 2023 is relatively high. In addition to Croatia, very high inflation is also present in the Eurozone – albeit slightly lower than in our country – but the Eurozone as a whole faces relatively low growth rates, which will most likely continue in the near future. Despite weaker economic growth, the European Central Bank (ECB) is forced to increase the interest rate in order not to undermine its ability to target inflation at 2% in the medium term.

Keywords: *GDP growth rate, inflation, eurozone, contributions to growth rate and inflation rate.*

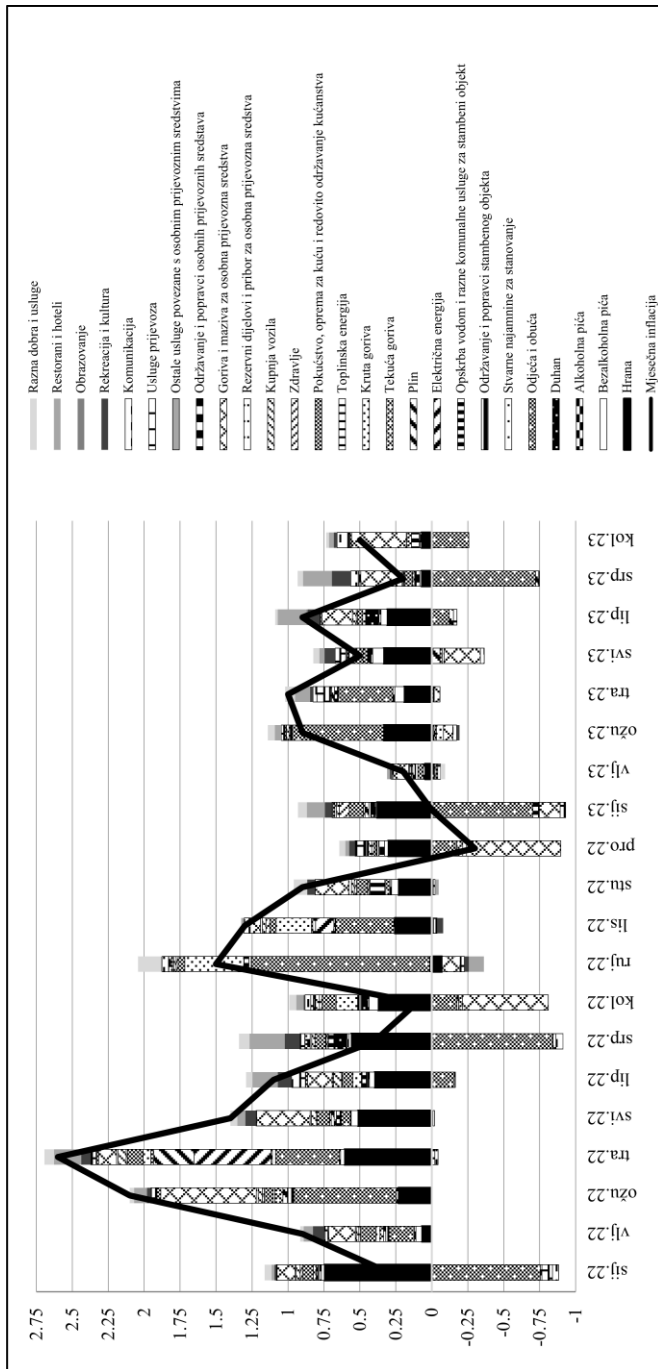
DODACI

Slika 4. Doprinosi godišnjoj potrošačkoj inflaciji u Hrvatskoj 2022. i 2023. godine prema COICOP obrascu

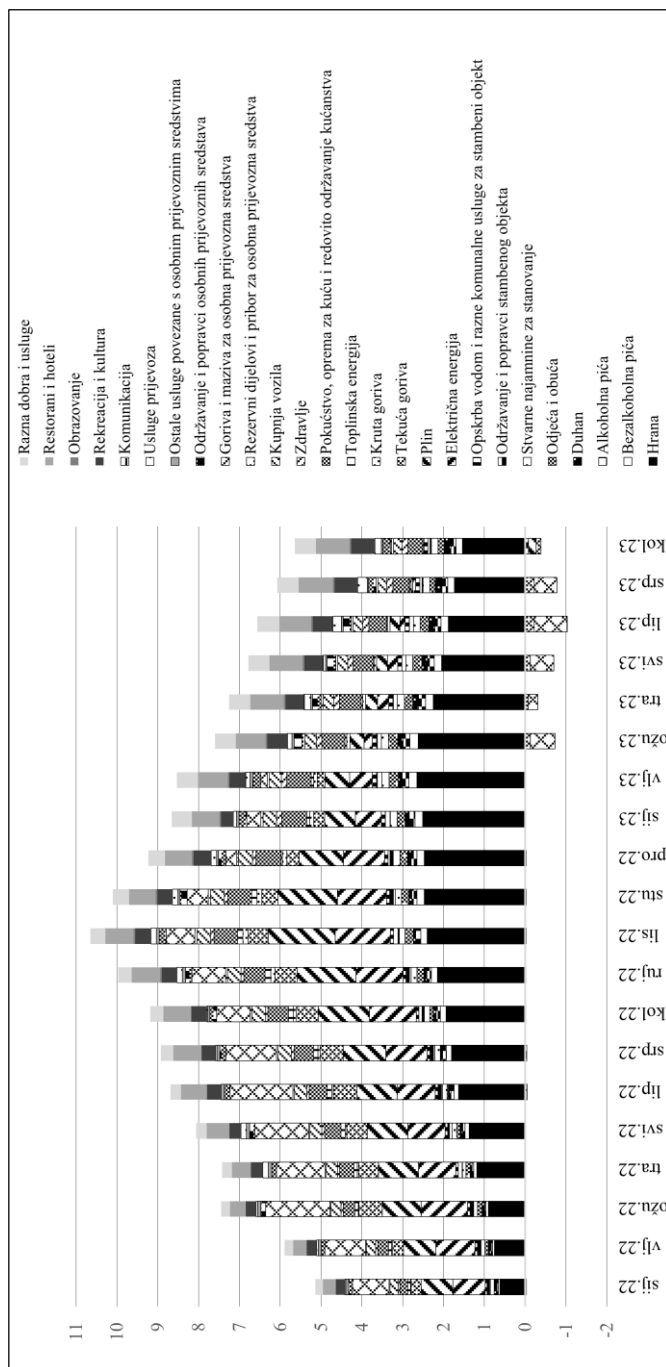
Izvor: izračun autora.

Slika 5. Doprinosi mjesečnoj potrošačkoj inflaciji u Hrvatskoj 2022. i 2023. godine prema COICOP obrascu

Izvor: izračun autora.

Slika 6. Doprinosi godišnjoj potrošačkoj inflaciji u eurozoni 2022. i 2023. godine prema ECOICOP obrascu

Izvor: Eurostat.

JEL klasifikacija: E10, E20, E60

Prethodno priopćenje

PRIVATIZACIJA JAVNOG MIROVINSKOG SUSTAVA I PARADOKS OBVEZNE MIROVINSKE ŠTEDNJE

Željko Garača*

SAŽETAK

Cilj rada je teorijski istražiti makroekonomski utjecaj mirovinske reforme po modelu Svjetske banke na ekonomiju zemlje koja reformu provodi, posebice utjecaj privatizacije dijela javnog mirovinskog sustava, odnosno 2. mirovinskog stupa i obvezne privatne mirovinske štednje kao njezine suštine. Polazi se od hipoteze da je privatizacija javnog mirovinskog sustava inherentno štetna za ekonomiju zemlje koja ovakvu reformu provodi jer negativno utječe na visinu bruto domaćeg proizvoda (BDP). Metodologija istraživanja je teorijska makroekonomska grafička analiza dvosektorskog modela uz ograničenje ceteris paribus pristupa, nakon detaljne teorijske analize troškova mirovinske reforme. Istraživanje pokazuje da obvezna mirovinska štednja u 2. stupu dovodi do smanjenja ukupne privatne štednje, što se označava kao paradoks obvezne mirovinske štednje. To smanjenje posljedično vodi do smanjenja agregatne potražnje i domaćih proizvodnih investicija, što vodi do niže razine BDP-a. Uočavaju se sličnosti, ali i neke razlike s Keynesovim paradoksom štedljivosti. Zaključuje se da su uzroci ovih štetnih ekonomskih učinaka reforme dvojaki. S jedne strane to je financijski trošak reforme, a s druge strane je to struktura ulaganja obvezne mirovinske štednje. Privatizacija javnog mirovinskog sustava zahtijeva trošak

* Prof. emer. dr. sc. Željko Garača, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Splitu (e-mail: zeljko.garaca@efst.hr).

koji se mora platiti javnim novcem, a koji država mora primarno osigurati dodatnim poreznim prihodima ili javnim zaduživanjem, odnosno njihovom kombinacijom, što se u konačnici svodi na trajno veće porezno opterećenje. Struktura ulaganja je takva da samo jedan dio mirovinske štednje odlazi na domaće proizvodne investicije. Uz financijski trošak reforme, uvjetno nazvan tranzicijski trošak, u radu se posebna pozornost usmjerava na oportunitetni trošak mirovinske reforme mjeran propuštenim BDP-om koji do sada nije dovoljno istraživan. On je, prema istraživanju, veći od financijskog troška reforme i ključan je za makroekonomsku ocjenu njezine uspješnosti ili štetnosti. Potvrđena je hipoteza da je mirovinska reforma po modelu Svjetske banke inherentno štetna za ekonomiju zemlje koja je provodi. To je ujedno ključni znanstveni doprinos ovog jedinstvenog istraživanja.

Ključne riječi: mirovinska reforma, paradoks štednje, oportunitetni trošak, tranzicijski trošak.

1. UVOD

Tema mirovinskih sustava je izuzetno aktualna zbog problema u kojima su se našli te njihove održivosti u budućnosti. Praktično svi mirovinski sustavi u svijetu su u problemima, kako oni javni tako i privatni. Problemi javnih mirovinskih sustava, posebice u tranzicijskim zemljama, bili su povod za njihovu reformu u smjeru njihove privatizacije kao jedinog mogućeg rješenja. Nije sporno da su javni mirovinski sustavi u problemima i da ne mogu funkcionirati na isti način bez intervencije države kao u vrijeme kada su osmišljeni i implementirani u velikom broju zemalja. Često se označavaju s PAYG („pay-as-you-go“) i u pravilu su temeljeni na međugeneracijskoj solidarnosti gdje se tekuće mirovine isplaćuju iz uplaćenih mirovinskih doprinosa zaposlenih. Nadalje, prikupljena sredstva iz mirovinskih doprinosa u pravilu više nisu dostatna za isplatu tekućih mirovina ili su one pak preniske za dostojanstven život umirovljenika. Nameće se rješenje njihove privatizacije pri čemu je Svjetska banka glavni institucionalni zagovornik takve reforme. Neke tranzicijske zemlje nisu prihvatile takvo rješenje jer su odmah procijenile da ono nije dobro za njihove ekonomije, neke su započele takvu reformu, ali su relativno brzo odustale od nje ili su je radikalno ublažile. Hrvatska je jedna od rijetkih zemalja koja ustrajava na ovakvoj reformi unatoč nizu argumenata da je ona, najblaže rečeno, neuspješna uz rijetke pojedince koji tvrde da je zapravo štetna. Utoliko je ovo istraživanje izuzetno važno jer daje jake znanstvene argumente za tu raspravu. S druge strane u

problemima su i privatni mirovinski fondovi. Drastičan primjer je najveći svjetski mirovinski fond, američki Social Security Trust Fund, koji upravlja s nekoliko bilijuna dolara, a koji je već praktično bankrotirao jer dugoročno neće moći ispuniti sve preuzete obveze prema svojim članovima i za koji se službeno prognozira da će do 2033. godine iscrpiti sve pričuve (2023) te će moći djelomično isplaćivati tekuće mirovine samo iz tekućih uplata mirovinskih poreza. Naravno, do pravog bankrota neće doći i već su krenule rasprave o potrebi intervencije države da bi se taj mirovinski sustav očuvao. Na taj način on će praktično postati PAYG mirovinski sustav.

Cilj ovog rada je teorijski istražiti makroekonomski utjecaj mirovinske reforme po modelu Svjetske banke na ekonomiju zemlje koja reformu provodi, posebice utjecaj privatizacije dijela javnog mirovinskog sustava, odnosno 2. mirovinskog stupa i obvezne privatne mirovinske štednje kao njezine suštine. Polazi se od hipoteze da je privatizacija javnog mirovinskog sustava inherentno štetna za ekonomiju zemlje koja ovakvu reformu provodi jer negativno utječe na visinu bruto domaćeg proizvoda (BDP). Metodologija istraživanja je teorijska makroekonomska grafička analiza dvosektorskog modela uz ograničenje ceteris paribus pristupa. Posebna pažnja posvećena je teorijskoj analizi troškova mirovinske reforme, posebice njezina oportunitetnog troška.

2. PREGLED LITERATURE

Na institucionalnoj razini, glavni oponent Svjetske banke po pitanju mirovinske reforme je Međunarodna organizacija rada. U njezinoj detaljnoj studiji (Ortiz, Durán-Valverde, Urban i Wodsak, 2018) analiziraju se učinci takve reforme u mnogim zemljama, kako latinskoameričkim tako i europskim tranzicijskim, te zaključuje da se radi o neuspjelom eksperimentu i pozivaju na odustajanje od takve mirovinske reforme.

O mirovinskoj reformi postoji relativno mali broj znanstvenih članaka koji se teorijski bave makroekonomskim učincima mirovinske reforme. Među prvima koji analiziraju makroekonomske učinke mirovinske reforme su Orszag i Stiglitz (1999). Oni već tada zazivaju ponovno promišljanje reforme mirovinskih sustava sustavno demantirajući 10 mitova koje proklamira mirovinska reforma, od kojih su 4 makroekonomske prirode, a to su: 1. individualna štednja povećava nacionalnu štednju, 2. stope povrata na privatnu štednju su veće, 3. smanjenje izdvajanja za PAYG sustav predstavlja

ključni problem i 4. investiranje javnih fondova u imovinu nema makroekonomskih učinaka. Iako se govori o tranzicijskom trošku, naglasak je na administrativnim troškovima i ne spominje se oportunitetni trošak iako se spominje načelo da u dinamički stabilnoj ekonomiji nije moguće ostvariti dodatni boljitak za buduće generacije bez dodatnog žrtvovanja aktualnih generacija. To je sigurno nužan uvjet, ali nije i jamstvo. Možda je slučajnost, ali nakon objave ovog istraživanja Stiglitz više nije bio zaposlenik Svjetske banke.

Po formi sličnu kritiku je napravio Barr (2002) opovrgavajući također 10 mitova mirovinske reforme. Kritika se bavi konceptualnim mitovima mirovinske reforme bez direktnog osvrta na makroekonomske učinke njezina provođenja. Poseban doprinos istraživanja manifestira se kroz uvođenje rizika i neizvjesnosti u kritiku koji do tada nisu bili razmatrani.

Fascinantno je da su Orszag, Stiglitz i Barr oborili ukupno 20 mitova mirovinske reforme i da se oni i dalje perpetuiraju uz fascinantnu činjenicu da ih ima toliko, upućujući na zaključak da je mirovinska reforma utemeljena na privlačnom narativu bez čvrstih znanstvenih podloga. Posebno je interesantno da su ovi radovi objavljeni pod okriljem Svjetske banke i Međunarodnoga monetarnog fonda kao najustrajnijih institucionalnih zagovornika mirovinske reforme.

No, tu nije kraj ozbiljnim kritikama mirovinske reforme na konceptualnoj razini. Jedno novije istraživanje (Wolf i Levi, 2021) sugerira da pri zagovoru mirovinske reforme treba uzeti u obzir i druge makroekonomske varijable, a ne se zadržavati samo na dinamici starenja populacije i prinosa na financijskim tržištima, već da se mora uzeti u obzir i niz drugih parametara kao što su cijena javnog duga, BDP po glavi stanovnika, sklonost riziku, mogućnost ekonomskih kriza i sl.

Koliko je poznato jedino empirijsko znanstveno istraživanje koje se bavi troškovima mirovinske reforme u Hrvatskoj (Samodol, 2020), među ostalim, nalazi da je za razdoblje od 2002. do 2019. ukupni tranzicijski trošak oko 3,25 puta veći od ostvarenih prinosa na obveznu mirovinsku štednju. To bi trebalo biti alarmantno, ali se rijetko spominje. Rezultati ovog empirijskog istraživanja potvrđuju nalaze modelskog istraživanja objavljenoga godinu dana prije (Garača, 2019) u kojem se ujedno prvi put sagledavaju sve vrste troškova mirovinske reforme, posebno ističući oportunitetni trošak. Istraživanje je temeljeno na sistem dinamičkom računalnom simulacijskom

modelu, što je dalo uvid u dugoročne obrasce ponašanja troškova mirovinske reforme.

Vrijedi spomena i par kritičkih radova hrvatskih autora, uz spomenuti dvojac, o mirovinskoj reformi u Hrvatskoj koja je jedna od rijetkih zemalja koja ustrajava na mirovinskoj reformi, a koji se sustavno ignoriraju u radovima zagovornika mirovinske reforme.

U evaluaciji procesa privatizacije u Hrvatskoj (Bežovan, 2019) šire se analiziraju mirovinske reforme u zemljama Višeogradske skupine koje su ili ukinule ili bitno izmijenile započetu mirovinsku reformu gdje je prije svega ukinuto obvezno članstvo u 2. mirovinskom stupu. Analizira se pozicija obveznih mirovinskih fondova te skreće pozornost na pitanje javnog duga i tranzicijskog troška uz zaključak da je 2. mirovinski stup neodrživ.

U okviru analize 5 godina članstva u Europskoj uniji Jurčić (2018) poseban dio posvećuje mirovinskoj reformi koju naziva agresijom na javni mirovinski sustav. Na kraju analize poziva se na ukidanje 2. mirovinskog stupa čime bi se ubrzano smanjio javni dug te oslobodila dodatna sredstva za ulaganje u razvoj.

U kontekstu financijske i ekonomske krize koja je u Hrvatskoj potrajala dulje nego u ostatku Europske unije Čavrak (2016) analizira dugoročnu održivost 2. mirovinskog stupa naglašavajući da se problemi mirovinskog sustava dodatno pojačavaju u ekonomskim krizama. Posebno je interesantna matrica interesnih skupina iz koje je vidljivo da je velika većina neto koristi mirovinske reforme negativna, odnosno štetna, a da rizik uvijek snose građani premda bi se trebalo raditi o sustavu socijalnog osiguranja.

Iako nije povezano s temom mirovinske reforme, korisno je spomenuti i rad (Žigman i Cota, 2011) koji se bavi empirijskim određivanjem *spreada*, a onda i visine kamatne stope na javni dug Hrvatske pri čemu je važan faktor utjecaja udio javnog duga u BDP-u, odnosno rast tog udjela.

Budući da mirovinska reforma utječe na povećanje javnog duga, što u pravilu znači i povećanje kamatnih stopa na javni dug uz ostale nepromijenjene uvjete, to onda utječe i na visinu tranzicijskog troška mirovinske reforme, ali i na trošak ukupnog javnog duga. Taj dodatni trošak javnog duga treba pripisati troškovima mirovinske reforme.

3. PRIVATIZACIJA JAVNOG MIROVINSKOG SUSTAVA

Iako se ovdje radi o analizi mirovinske reforme prema modelu Svjetske banke, model nije izvorno njezin i poznat je kao „čileanski model“ jer je prva mirovinska reforma s privatizacijom javnog mirovinskog sustava provedena u Čileu 1981. godine prema idejama takozvanih „Chicago boys“, pripadnika neoliberalne „čikaške škole“ (Puljiz, 1995). Nakon čileanske reforme Svjetska banka se angažirala na problemu mirovinskih sustava, što je rezultiralo objavom opširnog dokumenta „Averting the Old Age Crisis“ (WB, 1994) u kojem je detaljno razradila pristupe provođenju mirovinske reforme u različitim varijantama te to postaje osnova za sve buduće reforme. Kasnije je objavljen kratak dokument u kojem je opisan koncept mirovinske reforme i njezina provođenja ažuriran s dotadašnjim iskustvima (WB, 2005). Ovaj dokument je posebno važan jer se u njemu relativizira raniji stav oko nužnosti primjene proklamiranog modela mirovinske reforme. U dokumentu se navodi da ne postoji univerzalno rješenje za provođenje mirovinske reforme, da svaku situaciju treba posebno analizirati i samo se navode elementi koje treba uzeti u obzir.

Ukratko, mirovinska reforma predviđa tri mirovinska stupa. Javni mirovinski sustav postaje 1. mirovinski stup, uvodi se 2. obvezni i 3. dobrovoljni mirovinski stup. Dio mirovinskih doprinosa se umjesto u 1. usmjerava u 2. mirovinski stup koji se formalno organizira kao obvezni privatni mirovinski fondovi (OMF-ovi) zaduženi da upravljaju prikupljenim sredstvima ulažući ih na financijskom tržištu i ostvarujući prinose na imovinu svojih članova. Preusmjeravanjem dijela mirovinskih doprinosa u 2. stup javlja se deficit u 1. mirovinskom stupu zbog obveze isplate mirovina postojećim umirovljenicima koji su pravo na mirovinu ostvarili prije započinjanja reforme ili su kao zaposlenici bili u prijelaznoj starosnoj kategoriji i nisu dobrovoljno odabrali pristupanje reformi. Deficit u 1. stupu označen je kao tranzicijski deficit, što sugerira da će nestati kada reforma bude provedena do kraja, odnosno kada više ne bude umirovljenika koji mirovinu primaju samo iz 1. stupa. Obveza je države da podmiri taj deficit javnim novcem, što se definira kao tranzicijski trošak. Država taj novac mora pribaviti od građana kroz indirektno poreze pa je odmah jasno da zaposlenici dva puta plaćaju svoju mirovinu iz 2. stupa, prvi put kroz doprinose, a drugi put kroz porezna davanja koja su čak i nešto od neto porasta njihove mirovinske štednje.

Ovakva mirovinska reforma uspostavlja mirovinski sustav koji se označava kao sustav predfinanciranja mirovina ili sustav kapitalizirane štednje premda

te dvije stvari nisu istoznačne niti su jednoznačno povezane, a u praksi često nisu ni točne.

Nakon Čilea reforma je provedena u još nekim latinskoameričkim zemljama, ali u blažem obliku za razliku o Čilea koji je prove radikalnu reformu s potpunom privatizacijom javnog mirovinskog sustava. Može se reći da je čileanska mirovinska reforma bila prototip za kasnije reforme.

Reforma s privatizacijom javnog mirovinskog sustava predstavljena je potkraj prošlog stoljeća i tranzicijskim zemljama, među njima i Hrvatskoj. Neke od tranzicijskih zemalja reformu nisu prihvatile jer su ocijenile da to nije dobro za ekonomije njihovih zemalja, neke su je pak prihvatile, ali s različitim intenzitetom privatizacije javnog mirovinskog sustava. U međuvremenu su i te zemlje bitno odstupile od započetih reformi tako da su potpuno odustale od nje ili da su smanjile intenzitet privatizacije smanjenjem izdvajanja za obvezni 2. mirovinski stup ili su ga učinile potpuno dobrovoljnim. Hrvatska je ustrajala u privatizaciji javnog mirovinskog sustava, ali ipak nije provela proklamirano jačanje 2. stupa povećanjem izdvajanja u njega na račun 1. mirovinskog stupa. Može se samo pretpostaviti da ipak postoji svijest među vladajućima da bi to bilo neodrživo uz još veće štete za nacionalnu ekonomiju.

4. PARADOKS ŠTEDNJE

Paradoks štedljivosti je dio ekonomske teorije koji tvrdi da pretjerana štedljivost kućanstava, posebice u razdobljima ekonomskih kriza kada potrošnja kućanstava opada zbog opadanja dohotka u konačnici vodi do daljnjeg slabljenja ekonomskih aktivnosti, produbljenja krize smanjivanjem agregatne potražnje, što nadalje vodi do daljnjeg smanjenja dohotka pa i štednje te će se ukupna štednja u konačnici smanjiti unatoč povećanoj štedljivosti.

Premda je paradoks štedljivosti poznat po Johnu Maynardu Keynesu, sama ideja nije izvorno njegova. On ju je popularizirao u svom kapitalnom djelu (Keynes, 1936) istodobno odajući priznanje prethodnicima koji su osnovnu ideju zastupali još od 16. stoljeća.

Za prigodu ovog istraživanja posuđena je osnovna ideja paradoksa štedljivosti iako postoje značajne razlike. Tako se koristi naziv paradoks štednje umjesto štedljivosti, konkretnije paradoks obvezne mirovinske štednje u kontekstu mirovinske reforme s privatizacijom javnog mirovinskog sustava. U ovom

slučaju se ne radi o svojevoljnoj štedljivosti kućanstava, već o zakonskoj obvezi privatne mirovinske štednje. Budući da se ne radi o promjeni sklonosti kućanstava prema štednji, ovaj paradoks nije vezan za ekonomske krize, već djeluje cijelo vrijeme provođenja mirovinske reforme. U razdobljima ekonomske krize javljaju se oba oblika ovog paradoksa pa djeluju kumulativno i time dodatno produbljuju krizu o čemu se može osvjedočiti u financijskoj i ekonomskoj krizi od 2008. godine kada je većina zemalja koje su provodile mirovinsku reformu značajno reducirala reformske zahvate da ublaže učinke ekonomske krize. Zemlje koje su ustrajale na provođenju mirovinske reforme imale su dublju i dužu ekonomsku krizu. Sljedeća bitna razlika u odnosu na izvorni paradoks, uzrok nije povećanje privatne štednje same po sebi, već u drugim pojavama vezanima za mirovinsku reformu. U oba se slučaja javlja smanjenje agregatne potražnje, što vodi k jednakom učinku pa se nalazi smislenim koristiti ovu svojevrsnu analogiju uz navedena ograničenja i razlike. Unatoč povećanju privatne štednje putem obvezne mirovinske štednje, u konačnici će to rezultirati smanjenjem ukupne privatne štednje. Detaljnije o ekonomskom mehanizmu mirovinske reforme koji do toga dovode bit će riječi u nastavku rada.

5. TROŠKOVI MIROVINSKE REFORME

Privatizacija javnog mirovinskog sustava nužno stvara financijski trošak koji se mora platiti javnim novcem, a koji se uobičajeno naziva tranzicijski trošak pretpostavljajući da je on ograničenog trajanja koje se poklapa s vremenom tranzicije, odnosno dok svi umirovljenici počnu primati dio mirovine iz 2. stupa. U razmatranju troškova mirovinske reforme uzimaju se u obzir samo troškovi i deficiti koji se odnose na starosne mirovine.

Prvi problem po ovom pitanju je poimanje tranzicijskog troška koji se u dostupnoj literaturi rijetko spominje, a onda se vrlo često poistovjećuje s tranzicijskim deficitom, odnosno deficitom javnog mirovinskog sustava koji se javlja zbog usmjeravanja dijela mirovinskih doprinosa u 2. stup te nedostatkom sredstava za isplatu tekućih mirovina umirovljenicima koji su samo u javnom mirovinskom sustavu. Financiranje tranzicijskog deficita je direktni trošak mirovinske reforme i po definiciji bi trebao biti konačan. No, iako se naziva tranzicijski, što sugerira da je konačan, realno su mogući i scenarij trajnog deficita u 1. mirovinskom stupu zbog mirovinske reforme te posljedično i njegovo trajno financiranje. To ovisi o nekoliko faktora. Prvi je stopa zamjene, odnosno omjer prve mirovine i posljednje plaće. Iako neto

stopa zamjene bolje oslikava socijalnu sliku umirovljenika, za ovu analizu je primjerenije promatrati bruto stopu zamjene, postotak prve mirovine u odnosu na posljednju bruto plaću. Ako je faktor zamjene nizak, moguće je da će mirovinska reforma trajno generirati deficit u javnom mirovinskom sustavu unatoč činjenici da će javni mirovinski sustav biti oslobođen isplate dijela mirovina jer je iznos tekućih doprinosa, koji su uskraćeni javnom mirovinskom sustavu, veći od iznosa ušteta zbog neisplate dijela mirovina. Drugi faktor je dužina uživanja mirovine. Na temelju hipotetskog slučaja prosječnog umirovljenika s prosječnom plaćom i punim radnim vijekom te pretpostavke nepromjenjivih plaća u cijelom promatranom razdoblju, jednostavnom računom se može ustanoviti u kojim slučajevima će se ostvariti stvarne uštede u javnim izdacima za mirovine. Da bi došlo do stvarnih ušteta u javnim izdacima za mirovine, stopa bruto zamjene trebala bi biti preko 50% uz prosječno uživanje mirovine od 15 godina. S druge strane uz stopu zamjene od 40% uštede će se javiti ako je prosječno razdoblje uživanja mirovine 20 godina. Za ilustraciju, očekivano prosječno uživanje mirovine u Hrvatskoj nakon 65 godina je 17,6 godina (European Commission, 2020), a stopa bruto zamjene je 38% (OECD, 2020). Ukratko, hrvatski mirovinski sustav ne zadovoljava kriterije za uštede u javnom mirovinskom sustavu njegovom djelomičnom privatizacijom jer bi za to stopa bruto zamjene trebala biti veća od 45%, a ona će se naprotiv u budućnosti smanjivati.

Treći faktor je dužina radnog vijeka, odnosno minimalna dob za stjecanje prava na starosnu mirovinu, što je inače dio osnovnog scenarija parametarske mirovinske reforme koja treba prethoditi reformi s privatizacijom javnog mirovinskog sustava. Promatrano jednostavno računovodstveno, jasno je da bi to dvojako pozitivno utjecalo na financije mirovinskog sustava. S jedne strane doprinosi bi se uplaćivali duži niz godina, a mirovine isplaćivale kraći niz godina. No, mirovinski sustav je puno više od toga računovodstva. No, treba primijetiti da bi se ovakvim scenarijem riješio i problem javnog mirovinskog sustava zbog kojeg se reforma provodi pa ovakva reforma zapravo ne bi bila ni potrebna. Ovu su krajnji scenariji i moguć je niz drugih scenarija kombiniranjem stope zamjene, dobi umirovljenja te razdoblja uživanja mirovine.

Scenarij koji uključuje produljenje radnog vijeka i povećanje dobi za odlazak u mirovinu donio bi uštede u javnom mirovinskom sustavu zbog duljeg razdoblja uplate doprinosa i kraćeg razdoblja isplata mirovina, ali to bi onda rješavalo i sam problem javnog mirovinskog sustava pa ovakva reforma ne bi bila ni potrebna.

Trošak financiranja tranzicijskog deficita se, uz financiranje iz poreznih prihoda, u pravilu bar djelomično financira javnim zaduživanjem. Kamate na dio javnog duga nastao zbog mirovinske reforme čine njezin indirektni trošak. Trošak financiranja tranzicijskog deficita je praktično vremenski neograničen uz realnu pretpostavku da se javni dug ne vraća, nego refinancira. No, i scenarij vraćanja javnog duga može smanjiti financijski trošak mirovinske reforme, ali to može imati druge negativne posljedice po ekonomiju zemlje i potrebno je preciznom analizom ustanoviti kada se to isplati. Mjera svih tih negativnih posljedica je oportunitetni trošak izrazito restriktivne fiskalne politike koja zbog mirovinske reforme mora biti restriktivna, iako se na prvi pogled to ne vidi, koja bi zbog vraćanja javnog duga trebala biti još restriktivnija. Treba posebno napomenuti da se ne smije poistovjećivati javni dug nastao zbog mirovinske reforme i ulaganje obvezne mirovinske štednje u državne obveznice. Premda postoji visoka korelacija među njima, to su dvije različite stvari i mogu postojati neovisno jedna o drugoj. S tim u vezi, treba napomenuti da postoji još jedna prikrivena komponenta financiranja tranzicijskog deficita. Kako je nesporno da mirovinska reforma generira dio javnog duga koji ukupno zbog toga raste, i apsolutno i kao udio javnog duga u BDP-u, tako raste i kamatna stopa na ukupni javni dug. Već je navedeno da prema istraživanjima, a općeprihvaćeno i praktičnim iskustvima, kamate na javni dug ovise o njegovu udjelu u BDP na, mjereno *spreadom* na državne obveznice, na način da što je taj udio veći, to su i kamate na javni dug veće. To znači da su zbog povećanja javnog duga zbog mirovinske reforme porasle i kamate na ukupni javni dug zemlje te je posljedično i veće izdvajanje za kamate na ukupni javni dug te se to može pripisati troškovima financiranja tranzicijskog deficita

Oportunitetni trošak mirovinske reforme praktično nije istraživan osim spomenutog ranijeg modelskog istraživanja istog autora. Mogući razlozi zanemarivanja ovog troška su višestruki. Prvi je njegova implicitnost za razliku od manje-više eksplicitnih financijskih troškova reforme, kako direktnih tako donekle i indirektnih. U situaciji rasta BDP-a u nekom razdoblju teško je uočiti da postoji negativan doprinos tom rastu pa onda to i istraživati. Drugi razlog je fokusiranost znanstvenih istraživanja na pitanje tržišta, prinosa na obveznu mirovinsku štednju i dokazivanje da će to donijeti veće mirovine u budućnosti. Treći razlog je da u dominantnoj atmosferi zagovora mirovinske reforme nije oportuno istraživati negativne učinke mirovinske reforme. Oportunitetni trošak mirovinske reforme ima bar dva aspekta. Jedan je koji se može utvrditi jednostavnim svođenjem novčanih tokova ostvarene mirovinske štednje i budućih isplata mirovina na neto

sadašnju vrijednost koja se pokazuje negativna, odnosno model isplata mirovina iz 2. stupa ne zadovoljava osnovni kriterij financijske isplativosti za umirovljenike. Već to bi trebalo biti dovoljan razlog za ocjenu štetnosti mirovinske reforme, no to se ne događa. U malo kompleksnijoj analizi koja uključuje i prinose mirovinskih osiguravajućih društava, barem u Hrvatskoj, rezultat je još porazniji. Drugi aspekt oportunitetnog troška mirovinske reforme na kojem je fokus ovog istraživanja je propušteni, odnosno nerealizirani BDP u odnosu na situaciju da se reforma ne provodi. Ekonomski mehanizam koji to objašnjava je središnji dio ovog istraživanja, što će biti detaljno objašnjeno u nastavku. Oportunitetni trošak mjeren propuštenim BDP-om prouzročen je fenomenom koji je u istraživanju označen kao paradoks obvezne mirovinske štednje, a povezan je s poreznim opterećenjem vezanim za podmirenje financijskih troškova mirovinske reforme. Za sada se napominju neka vrlo nezgodna svojstva tog troška. Prvo je da je on vječan, ne može se nikad anulirati, što je daleko od pojma tranzicijskog troška, pri čemu je ujedno veći od eksplicitnih financijskih troškova mirovinske reforme. Naime, jednom propušteni BDP nije više moguće nadoknaditi mehanizmima mirovinske reforme. Posebno je problematično kumulativno povećanje oportunitetnog troška u duljem razdoblju. On raste po dvije osnove. Prva je da je njegov prirast u svakom dijelu promatranog razdoblja nužan jer se propušteni BDP ne može nadomjestiti mehanizmima mirovinske reforme, a druga je da se prirast pojedinog razdoblja eksponencijalno povećava po istim stopama kao i rast BDP-a na temelju principa superpozicije.

Sažetak teorijske analize troškova mirovinske reforme prikazan je u Tablici 1.

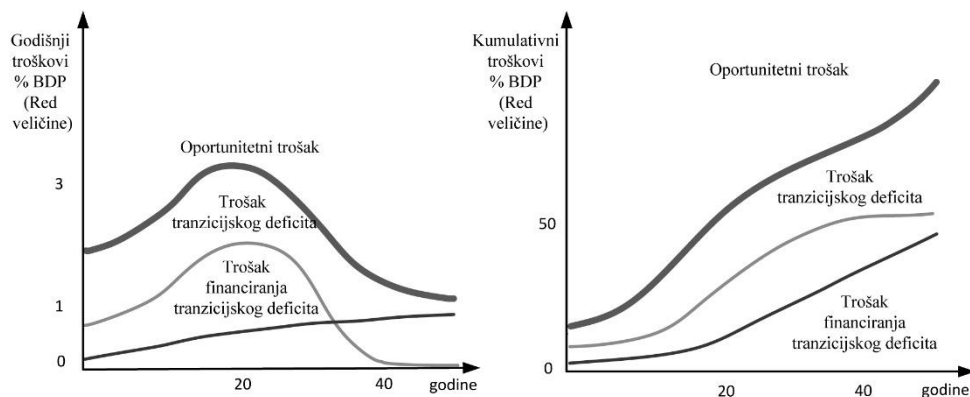
Tablica 1. Troškovi mirovinske reforme

Tip troška	Trošak	Uzrok	Trajanje	Dugoročni kumulativni rast
Direktni	Financiranje tranzicijskog deficita	Umanjeni prihodi od mirovinskih doprinosa javnog mirovinskog sustava	Ograničeno	Konačan
Indirektni	Trošak financiranja tranzicijskog deficita	Kamate na dio javnog duga za financiranje tranzicijskog deficita	Uvjetno / realno neograničeno	Linearan
Oportunitetni	Propušteni BDP	Paradoks obvezne mirovinske štednje	Vječno	Eksponencijalan

Izvor: autor.

Na temelju teorijskog razmatranja dolazi se do zaključka da svaki od ovih troškova ima vlastitu dinamiku i različite obrasce te dinamike, što je ilustrirano na Grafu 1.

Graf 1. Ilustracija dinamike troškova mirovinske reforme

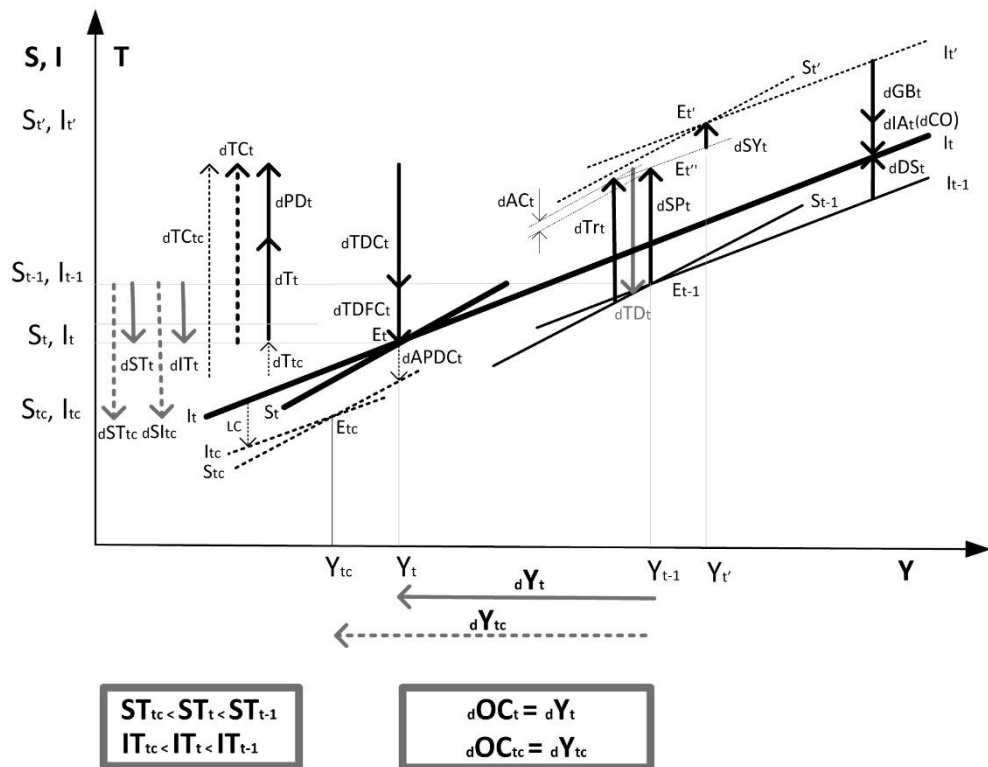

Izvor: autor.

6. MAKROEKONOMSKA ANALIZA MIROVINSKE REFORME

Za analizu makroekonomskog utjecaja mirovinske reforme na nacionalnu ekonomiju, a prema modelu Svjetske banke s tri mirovinska stupa i s privatizacijom dijela javnog mirovinskog sustava, koristi se grafička analiza dvosektorskog modela nacionalne ekonomije promatrajući privatnu štednju i domaće proizvodne investicije. Potpuna analiza prikazana je na Grafu 2.

Graf 2. Makroekonomska grafička analiza učinaka privatizacije mirovinskog sustava

Popis skraćenica

T	- porezi	PD	- javni dug
AC	- administrativni trošak	S	- privatna štednja
APDC	- dodatni troškovi javnog duga	SP	- obvezna mirovinska štednja
CO	- odljev kapitala	ST	- ukupna privat na štednja
DS	- domaće dionice	SY	- prinos na obveznu mirovinska štednja
E	- točka ravnoteže	TC	- ukupni financijski trošak
GB	- državne obveznice	TD	- tranzicijski deficit
I	- domaće proizvodne investicije	TDC	- trošak tranzicijskog deficita
IA	- investiranje u inozemstvu	TDFC	- trošak financiranja tranzicijskog deficita
IT	- ukupne domaće proizvodne investicije	Tr	- transferi u javni mirovinski sustav
LC	- smanjenje konkurentnosti	Y	- dohodak/BDP
OC	- oportunitetni trošak		

Izvor: autor.

Analiza započinje određivanjem polazišne točke. U nekom trenutku u prošlosti, $t-1$, ostvaren je dohodak Y_{t-1} , odnosno bruto domaći proizvod BDP_{t-1} pri ravnoteži domaćih proizvodnih investicija i privatne štednje u točki E_{t-1} koja je sjecište linija I_{t-1} i S_{t-1} . U idućem razdoblju do trenutka t porast će obvezna privatna mirovinska štednja u obveznim mirovinskim fondovima za ΔSP_t . Time bi se ostvarila nova ravnoteža u točki $E_{t-1'}$, ali investirana mirovinska štednja će ostvariti određeni prinos ΔSY te bi se nova ravnoteža $I_t = S_t$ uspostavila u točki E_t u sjecište isprekidanih linija I_t i S_t pri višim razinama štednje, investicija i u konačnici višeg dohotka Y_t . Budući da ova štednja ne umanjuje raspoloživi dohodak jer se formira samo preusmjeravanjem dijela mirovinskih doprinosa, ona nema učinka na promjenu agregatne potražnje. Ni ostvareni prinosi na investiranu štednju ne utječu direktno na povećanje agregatne potražnje jer ostaju kao dio ukupne mirovinske štednje. Do povećanja agregatne potražnje došlo bi zbog dijela ulaganja u proizvodne investicije, ali moraju se uzeti u obzir i sljedeći elementi o čemu detaljnije u nastavku.

Nasuprot povećanju obvezne mirovinske štednje, u javnom mirovinskom sustavu, odnosno u 1. stupu javlja se deficit zbog izostanka uplata dijela doprinosa, a koji je očekivan i naziva se tranzicijski deficit (TD). Takav deficit bi umanjio raspoloživi dohodak postojećih umirovljenika u javnom mirovinskom sustavu smanjenjem njihovih mirovina za iznos ΔTD , a time i ukupnu agregatnu potražnju s predvidivim negativnim posljedicama. Tranzicijski deficit je veći od porasta uplata mirovinske štednje ΔS za iznos administrativnih troškova ΔAC . Visina administrativni troškova nije relevantna za ovu analizu jer oni nemaju makroekonomski učinak. Naime, oni su kao tekuća potrošnja članova mirovinskih fondova već uključeni u postojeću razinu dohotka onih koji upravljaju tim fondovima. Ona je pak vrlo relevantna za visinu budućih mirovina iz 2. stupa, ali to nije predmet ove analize pa se neće posebno razmatrati. Sve navedeno liniju privatne štednje pomiče naniže, zapravo je vraća na početnu poziciju.

Potencijalno smanjenje mirovina zbog tranzicijskog deficita i posljedično smanjenje agregatne potražnje spriječeno je proračunskim transferima ΔTr u javni mirovinski sustav u visini ΔTD . Time se poništava negativan utjecaj TD na ukupnu privatnu štednju i može se smatrati da je linija štednje kao ona nakon porasta obvezne mirovinske štednje $\Delta SP + \Delta SY$, upravo na liniju S_t koja je prikazana isprekidano da bi se, osim preglednosti, ujedno istaknula i njezina nepostojanost. Do sada se sve čini dobro, ostvarena je ravnoteža u

točki E_t pri višim razinama privatne štednje, domaćih proizvodnih investicija i dohotka. No, sada slijedi negativan dio ukupnog procesa.

Strukturu ulaganja prikupljene obvezne mirovinske štednje čine ulaganja u državne obveznice (GB), različite investicije u inozemstvu (IA) te domaće dionice (DS). Samo dio ulaganja u domaće dionice ide u proizvodne investicije, a dio čine samo financijske transakcije s drugim investitorima. Mogući različiti omjeri ovih dijelova ništa suštinski ne mijenjaju pa se u daljnjoj analizi zanemaruju.

Treba naglasiti da ulaganje obvezne mirovinske štednje u državne obveznice ne znači i da se država neposredno zadužuje kod obveznih mirovinskih fondova iako je u pravilu zakonom, ali i dobrom ulagačkom praksom diversifikacije portfelja uobičajeno da fondovi ulažu u državne obveznice. Ujedno, imovinu tih fondova u državnim obveznicama ne smije se poistovjećivati s dijelom javnog duga koji je nastao zbog financiranja troška mirovinske reforme. Taj dio javnog duga zbog mirovinske reforme je često veći od imovine fondova u državnim obveznicama. Treba napomenuti da nisu rijetke ni situacije u kojima se država zadužuje da bi platila pristigle kamate na javni dug.

Ulaganja u inozemstvu mogu izgledati vrlo primamljiva iz pozicije osiguranika radi ostvarivanja većih prinosa, ali to predstavlja direktni odljev kapitala, što je u suprotnosti s proklamacijom mirovinske reforme da treba poslužiti razvoju domaćeg tržišta kapitala, što je za zemlje s nedovoljno domaćeg kapitala makroekonomski dodatno štetno.

Zbog opisane strukture ulaganja obveznih mirovinskih fondova linija domaćih proizvodnih investicija pomiče se na dolje, ali iznad polazne linije I_{t-1} , što je prikazano debelom linijom I_t .

Da bi financirala tranzicijski deficit, država mora pribaviti dodatna proračunska sredstva. U razdoblju od trenutka t_0 , kada je reforma započela do trenutka $t-1$, država u pravilu ne može podmirivati TD samo putem tekućih poreznih prihoda ΔT unatoč povećanju poreza pa se mora i zaduživati. U suprotnom bi značilo da postoje suficiti u državnom proračunu i javnom mirovinskom sustavu, što bi značilo da reforma nije ni potrebna, a upravo su deficiti mirovinskih sustava jedan od glavnih argumenata za provođenje mirovinske reforme. Omjer financiranja putem prikupljenih poreza i javnim zaduživanjem nije bitan za ovu analizu, već je dovoljno da on neizbježno postoji. To je posebno jasno u prvim godinama implementacije mirovinske

reforme zbog pojave tranzicijskog deficita koji predstavlja skokovit udar na javne financije. Zaduživanje države samo po sebi nosi trošak pa je trošak financiranja TD druga komponenta tranzicijskog troška (TDFC) koja direktno smanjuje raspoloživi dohodak pa onda i agregatnu potražnju i privatnu štednju pa se nova ravnoteža $I_t = S_t$ uspostavlja u točki Et. Treba napomenuti da je ovisno o stanju javnih financija, država ponekad prisiljena i TDFC financirati novim javnim zaduženjem, što dodatno povećava trošak reforme.

Poseban slučaj je kada je državni proračun u nekom razdoblju u ravnoteži, odnosno kada se trošak reforme financira isključivo tekućim poreznim dT , uključujući i TDC i TDFC. Tada se može dosta precizno utvrditi koliki je financijski trošak reforme u tom razdoblju. Ujedno se zaključuje da je iznos potrebnih dodatnih poreznih prihoda zbog mirovinske reforme dT . Ovi potrebni porezni prihodi se pak uobičajeno ne realiziraju u potpunosti u promatranom razdoblju, već u dugom roku, što ima za posljedicu njihov dodatni rast, opet zbog troška njihova financiranja javnim zaduživanjem u promatranom razdoblju.

Dodatni porezni odnosno porezni prihodi dT zbog potrebe pokrivanja tranzicijskog troška dTC umanjuju raspoloživi dohodak kućanstava, što smanjuje agregatnu potražnju, umanjuje privatnu štednju, odnosno $ST_t < ST_{t-1}$ te proizvodne investicije $IT_t < IT_{t-1}$. te se nova ravnoteža $S_t = I_t$ uspostavlja na nižoj razini dohotka Y_t (BDP-a), odnosno $Y_t < Y_{t-1}$. za iznos dY_t , što se označava kao oportunitetni trošak mirovinske reforme OC. Pritom je $OC > TC$, odnosno oportunitetni trošak je veći od financijskog troška mirovinske reforme. Razlog tomu je fiskalni multiplikator koji je veći od 1, odnosno u ovom slučaju on djeluje kao reduktor s negativnim predznakom, odnosno govori o faktoru smanjenja BDP-a zbog odljeva poreznih prihoda iz realne ekonomije u financijski sektor, ali i inozemstvo.

Nalazom da je $Y_t < Y_{t-1}$ potvrđena je hipoteza da je mirovinska reforma inherentno štetna za ekonomiju zemlje koja reformu provodi jer nema mogućnosti izbjeći ovu pojavu koja može varirati u intenzitetu, ali u konačnici rezultat je neizbježno štetan.

Ovime teorijskim dokazom dodatno je osnaženo ranije empirijsko istraživanje za Hrvatsku, računalnim sistem dinamičkim simulacijskim modelom (Garača, 2019), koje kvantificira propušteni BDP zbog mirovinske reforme u kratkom i dugom roku. Tako je, na primjer, ustanovljeno da je u 2018. godini propušteno 3,5% BDP-a, što se minimalno u tom postotku

odnosi i na sve sljedeće godine uz godišnji rast propuštenog BDP-a po stopi kojom raste sam BDP.

Pretpostavljena sličnost s Keynesovim paradoksom štedljivosti očituje se u tome da porast privatne štednje nije popraćen odgovarajućim domaćim proizvodnim investicijama te putem smanjenja agregatne potražnje kućanstava dovodi do smanjenja domaćih proizvodnih investicija, nižeg raspoloživog dohotka, niže privatne štednje i u konačnici do nižeg BDP-a. Razlika u odnosu na Keynesov paradoks štedljivosti je u tome da se ovdje ne radi o dobrovoljnoj sklonosti kućanstava povećanoj štednji, već o zakonskoj obvezi štednje zaposlenih iz dijela neraspoloživog dohotka. Na prvi pogled raspoloživi dohodak je nepromijenjen, ali istraživanje pokazuje da to u konačnici nije točno.

Analiza se proširuje na temelju dvije realne pretpostavke. Prva je da povećanje javnog duga, odnosno povećanje udjela javnog duga u BDP-u, zbog mirovinske reforme i financiranja njezina troška povećava trošak ukupnog javnog duga (APDC) jer zaduživanje države postaje skuplje, što znači i veće porezno opterećenje, što dodatno smanjuje privatnu štednju, odnosno pomiče liniju štednje na niže, na liniju S_{tc} . S druge strane povećano porezno opterećenje smanjuje konkurentnost (LC) nacionalne ekonomije, što ima za posljedicu nižu razinu svih investicija pa i onih u domaće proizvodne investicije, što liniju investicija pomiče prema dolje na liniju I_{tc} . Ove linije su prikazane isprekidano jer nisu ključne za analizu, odnosno analiza je valjana i bez ovog dijela koji se možda može učiniti spornim, ali samo učiniti. Nova točka ravnoteže $S_{tc} = I_{tc}$ uspostavlja se u točki E_{tc} pri još nižoj razini štednje S_{tc} , investicija I_{tc} i u konačnici dohotka Y_{tc} odnosno BDP-a. Time oportunitetni trošak raste na vrijednost $OC_{tc} = Y_{t-1} - Y_{tc}$, čime dodatno jača tvrdnja o inherentnoj štetnosti mirovinske reforme.

Zaključno, predstavljena makroekonomska analiza jasno je potvrdila da je predmetna mirovinska reforma inherentno štetna za ekonomiju zemlje koja je provodi budući je $Y_t < Y_{t-1}$, odnosno u nepovoljnijoj varijanti $Y_{tc} \ll Y_{t-1}$. Dohodak se smanjuje za iznos koji se označava kao oportunitetni trošak $OC = Y_{t-1} - Y_t$, odnosno u nepovoljnijoj varijanti $OC_c = Y_{t-1} - Y_{tc}$, što predstavlja čvrsti znanstveni argument o štetnosti mirovinske reforme i razlog za suspendiranje mirovinske reforme u zemljama koje je provode. Nalaz da je ukupna privatna štednja ST_t , odnosno u još nepovoljnijoj situaciji ST_{tc} manja od privatne štednje S_{t-1} na početku promatranog razdoblja u kojem se provodi privatizacija dijela javnog mirovinskog sustava, unatoč povećanju obvezne

privatne mirovinske štednje, s pravom se označava kao paradoks obvezne mirovinske štednje.

7. OGRANIČENJA I KRITIKA ISTRAŽIVANJA

Ovo istraživanje sigurno ima nedostataka, ograničenja i može biti podvrgnuto kritici. Nešto od toga navodi se u nastavku.

Prvo ograničenje istraživanja je u *ceteris paribus* pristupu koji zanemaruje sve druge endogene i egzogene varijable koje utječu na ostvarivanje BDP-a. Na prvi pogled, može se pomisliti da teza o padu BDP-a zbog mirovinske reforme ne stoji jer se u realnosti ipak događa njegov rast. Iznesena teza zapravo samo govori da bi taj rast, odnosno razina BDP-a bili veći da se reforma ne provodi.

Drugo ograničenje istraživanja je dvosektorski I-S model, ali s obzirom na teorijsku prirodu istraživanja, teško je obraditi višesektorski model, što nadilazi doseg ovog istraživanja.

Treće ograničenje je na teorijskoj razni gdje je moguće osporiti neokeynezijanski pristup makroekonomskoj analizi preko I-S modela i ponuditi drugačiji pristup, recimo postkeynezijanski pristup preko IS-LM modela. To je sigurno preporuka za buduće istraživanje.

Četvrto, dio opravdanih, postojećih kritika koji je usmjeren na funkcioniranje obveznih mirovinskih fondova može biti usmjeren i na kritiku ovog istraživanja, ali je ono robusno na takav tip kritike. Naime, povećanje efikasnosti rada obveznih mirovinskih fondova može se odnositi samo na visine budućih mirovina, ali ne i na ocjenu štetnosti mirovinske reforme koju ne može umanjiti poboljšanje upravljanja imovinom osiguranika.

Peto, istraživanje se ne bavi izvornim scenarijem mirovinske reforme koji započinje parametarskom mirovinskom reformom s ciljem smanjenja budućeg financijskog troška mirovinske reforme, a koja se svodi na smanjivanje postojećih mirovina te time i tranzicijskog deficita. Dva su razloga zašto je tome tako. Prvi je da iako su parametarske mirovinske reforme započete, od njih se ubrzo odustalo jer su se pokazale neodrživima za niz umirovljeničkih generacija te je to postao politički problem s vrlo upitnom ekonomskom argumentacijom za njezino provođenje. Drugim riječima, tranzicijski trošak prevalio bi se samo na postojeće umirovljenike, što je u kontradikciji s argumentom mirovinske reforme da treba riješiti i

problem malih mirovina, a u analiziranom scenariju taj trošak snose svi građani. Drugi je razlog da se time ne bi izbjegao oportunitetni trošak mirovinske reforme jer bi smanjenjem postojećih mirovina došlo do smanjenja agregatne potražnje, manje privatne štednje te manje domaćih proizvodnih investicija, što u konačnici opet znači manju razinu BDP-a. Može se postaviti nova hipoteza za neko buduće istraživanje da bi parametarska mirovinska reforma imala manji financijski trošak, ali bi oportunitetni trošak vjerojatno bio približan ovome u istraženom scenariju.

Posljednje i možda najvažnije ograničenje istraživanja je da se ono bavi samo jednim dijelom mirovinske reforme, dijelom koji je zadužen za obveznu mirovinsku štednju. Ne bavi se dijelom reforme koji se bavi isplatom mirovina iz 2. supa. Tim dijelom bi se problematizira ponekad prisutna teza da će isplate mirovina iz 2. stupa nadmašiti i nadoknaditi sve štete koje nastaju u tranzicijskom razdoblju. Spoznaje o tome govore da to nije točno. Nekoliko je razloga zašto tog dijela analize nema. Prvi je da ne postoji univerzalni model isplate mirovina iz 2. stupa pa je nemoguće utvrditi univerzalni ekonomski učinak pa onda nema ni prostora za znanstveno istraživanje. Zapravo nema ni potrebe za znanstvenim, teorijskim istraživanjem jer je za taj dio dovoljna stručna analiza uz elementarno poznavanje financijskog menadžmenta. Svođenje na sadašnju neto vrijednost uložene štednje i budućih isplata mirovina je samo dio analize. Nužno je uzeti u obzir i ulaganja i prinose mirovinskih osiguravajućih društava da se dobije potpuna slika, a ona je porazna za sve građane. Jedna takva analiza za Hrvatsku je ranije pokazala da je to puno štetniji dio mirovinske reforme i da osiromašuje građane ogromnim prelijevanjem nacionalnog kapitala u vlasništvo onih koji upravljaju 2. mirovinskim stupom. Dakle, to bi samo dodatno osnažilo potvrdu hipoteze o inherentnoj štetnosti mirovinske reforme, posebice za Hrvatsku.

8. ZAKLJUČAK

Objektivni problemi mirovinskih sustava, kako privatnih tako i javnih, diljem svijeta su predmet mnogih analiza i prijedloga za njihovo rješavanje. U suštini se rasprava svodi na temu uloge države i tržišta. U okviru toga javlja se specifična situacija privatizacije postojećih javnih mirovinskih sustava i njezinih učinaka na nacionalnu ekonomiju, što je predmet ovog istraživanja. Tema je kontroverzna i obrađivana je s mnogih aspekata, ali je do sada izostalo teorijsko istraživanje o stvarnim makroekonomskim učincima

privatizacije mirovinskih sustava. Ovo istraživanje bi donekle trebalo popuniti tu prazninu. U okviru postavljenog cilja istraživanja o makroekonomskim učincima mirovinske reforme prema modelu Svjetske banke, s tri stupa i privatizacijom dijela mirovinskog sustava, potvrđena je hipoteza da je takva reforma inherentno štetna za zemlju koja je provodi. Primjenom teorijske makroekonomske grafičke analize dvosektorskog S–I modela utvrđeno je da se negativni makroekonomski učinci u konačnici očituju nižom razinom BDP-a u odnosu na mogući BDP da se reforma, odnosno privatizacija, ne provodi. Propušteni BDP zbog mirovinske reforme se označava kao oportunitetni trošak mirovinske reforme i ključan je za ocjenu njezine uspješnosti odnosno štetnosti. Utvrđeno je da je to rezultat smanjenja raspoloživog dohotka, agregatne potražnje, smanjenja domaćih proizvodnih investicija i smanjenja privatne štednje unatoč uvođenju obvezne mirovinske štednje, što je označeno kao paradoks. Mehanizam koji objašnjava ovaj makroekonomski proces je sličan Keynesovom paradoksu štedljivosti, ali i uz određene razlike, no s istim konačnim ishodom, smanjenjem razine dohotka odnosno BDP-a. Nalazi se da su uzroci takvom ishodu dvojaki. S jedne strane je to financijski trošak mirovinske reforme pri čemu se izbjegava naziv tranzicijski trošak jer se pokazuje da on nije prolazan, nego trajan. S druge strane je to struktura ulaganja mirovinske štednje. No, ni različiti scenariji upravljanja ovim uzrocima ne mogu eliminirati konačne negativne učinke. Unatoč određenim spomenutim nedostacima i ograničenjima provedenog istraživanja, zaključuje se da konačni učinak mirovinske reforme ne može biti drugačiji nego inherentno štetan. Ujedno se spominju i sugestije za daljnja istraživanja koja bi izbjegla spomenute nedostatke i istraživanja, no uz predviđanje da bi konačni rezultati bili vrlo slični. Nakon što je ranijim empirijskim i modelskim istraživanjima, posebice za Hrvatsku, utvrđena štetnost mirovinske reforme sada postoji i teorijska osnova koja osnažuje rezultate tih istraživanja.

LITERATURA

1. Barr, N. (2002). Reforming Pensions. Myths, Truths, and Policy Choices. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2000/wp00139.pdf>
2. Bežovan, G. (2019). Evaluacija procesa privatizacije mirovinskog sustava u Hrvatskoj. *Revija za socijalnu politiku*, 26 (1), 1-36. <https://hrcak.srce.hr/file/320253>
3. Čavrak, V. (2016). Dugoročna održivost drugog mirovinskog stupa?. *Ekonomija/Economics*, 23(1), 39-54.
4. European Commission (2020). The 2021 Ageing Report.
5. <https://mrosp.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Uprava%20za%20mirovinski%20sustav/The%202021.%20ageing%20report.pdf>
6. Garača, Ž. (2019). Dugoročni utjecaj 2. mirovinskog stupa na ekonomiju u Hrvatskoj – Analiza tranzicijskog troška sustav-dinamičkim modelom. *Ekonomija/Economics*, 26 (1), 1-27.
7. Jurčić, Lj. (2018). Quo vadis Croatia: nakon pet godina članstva u Europskoj uniji?, *Ekonomski pregled*, 69(6), str. 765-788.
8. Keynes, J. M. (1936), *The General Theory of Employment, Interest, and Money*.
9. https://www.files.ethz.ch/isn/125515/1366_keynestheoryofemployment.pdf
10. Orszag, P. R. i Stiglitz, J. E. (1999). Rethinking Pension Reform: Ten Myths About Social Security Systems. https://business.columbia.edu/sites/default/files-efs/pubfiles/1478/Stiglitz_pension_reform.pdf
11. OECD (2020). Gross Pension Replacement Rate.
12. https://www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/gross-pension-replacement-rates/indicator/english_3d1afeb1-en#:~:text=The%20gross%20replacement%20rate%20is,source%20of%20income%20before%20retirement.
13. Ortiz, I., Durán-Valverde, F., Urban, S. i Wodsak, V. (2018). *Reversing Pension Privatization – Rebuilding public pension systems in Eastern Europe and Latin America*. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-/ed_protect/---soc_sec/documents/publication/wcms_648574.pdf

14. Puljiz, V. (1995). Čileanski model reforme mirovinskog osiguranja, https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=46899.
15. Samodol, A. (2020). Mirovinska reforma kao trajno globalno pitanje i dizajniranje mirovinskog sustava – slučaj Hrvatske. *Međunarodne studije*, Vol. XX No. 1-2. <https://hrcak.srce.hr/file/359968>
16. Social Security and Medicare Boards of Trustees (2023). A summary of the 2023 annual reports. <https://www.ssa.gov/oact/trsum/>
17. WB (1994). Averting the Old Age Crisis. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/539411468739501292/pdf/multi-page.pdf>
18. WB (2005). The World Bank Pension Conceptual Framework. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/389011468314712045/pdf/457280BRI0Box31Concept1Sept20081pdf.pdf>
19. Wolf, I. i Levi, S. (2021). Funded Pension Schemes in Aging Societies: A Pure Economic Argument? https://www.researchgate.net/publication/357262319_Funded_Pension_Schemes_in_Aging_Societies_A_Pure_Economic_Argument
20. Žigman, A. i Cota, B. (2011). Utjecaj fiskalne politike na razlike u prinosima državnih obveznica na tržištima u nastajanju. Zbornik konferencije Hrvatski javni dug: upravljanje i izazovi razvoja tržišta. [https://www.ijf.hr/files/file/tomasIzdanja/e-knjige/javni-dug-2011\(1\).pdf](https://www.ijf.hr/files/file/tomasIzdanja/e-knjige/javni-dug-2011(1).pdf)

PRIVATIZATION OF THE PUBLIC PENSION SYSTEM AND THE PARADOX OF MANDATORY PENSION SAVINGS

Abstract

The aim of the work is theoretically research the macroeconomic impact of the pension reform according to the World Bank model on the economy of the country implementing the reform, especially the impact of the privatization of part of the public pension system, i.e. the second pension pillar and mandatory private pension savings as its essence. The hypothesis is that the privatization of the public pension system is inherently harmful to the economy of the country implementing such a reform because it negatively affects the level of the gross domestic product (GDP). The research methodology is a theoretical macroeconomic graphical analysis of the two-sector model with the limitation of the ceteris paribus approach, after a detailed theoretical analysis of the costs of the pension reform. The research shows that mandatory pension savings in the second pillar leads to a decrease in total private savings, which is referred to as the paradox of mandatory pension savings. This reduction consequently leads to a reduction in aggregate demand and domestic productive investment, which leads to lower GDP. There are similarities, but also some differences, with Keynes' paradox of thrift. Conclusion is that the causes of these harmful economic effects of the reform are twofold. On the one hand, it is the financial cost of the reform, and on the other hand, it is the investment structure of mandatory pension savings. Privatization of the public pension system requires an expense that have be paid with public money, and which the state must primarily provide with additional tax revenues or public borrowing, or a combination thereof, which ultimately results in a permanently higher tax burden. The investment structure is such that only a part of pension savings goes to domestic productive investments. In addition to the financial cost of the reform, tentatively called the transition cost, the paper focuses special attention on the opportunity cost of the pension reform measured by the missed GDP, which was not been sufficiently researched so far. According to the research, it is greater than the financial cost of the reform and is crucial for the macroeconomic assessment of its success or harm. The research confirm hypothesis that the pension reform according to the World Bank model is inherently harmful to the economy of the country implementing it. This is also the key scientific contribution of this unique research.

Keywords: *pension reform, savings paradox, opportunity cost, transition cost.*

JEL klasifikacija: G10, G20, G23, H55, J11

Prethodno priopćenje

IZAZOVI TRŽIŠNO ORIJENTIRANIH SUSTAVA MIROVINSKOG OSIGURANJA – NA PRIMJERU ZEMALJA JUGOISTOČNE EUROPE

Darko Horvatin*

Dražen Derado**

SAŽETAK

Rad analizira utjecaj imovine mirovinskih fondova na gospodarski rast, zaposlenost i tržište kapitala odabranih zemalja jugoistočne Europe (Bugarska, Hrvatska, Rumunjska, Sjeverna Makedonija) koje su, unatoč svim izazovima, zadržale mirovinski sustav utemeljen na tri mirovinska stupa (međugeneracijska solidarnost, obvezna i dobrovoljna kapitalizirana mirovinska štednja). Analiza obuhvaća razdoblje od 2000. do 2020. godine, te je provedena na nebalansiranim panel podacima uz primjenu višestruke regresijske metode s fiksnim učincima. Usto, rad uključuje i pregled višestruke regresijske analize za svaku zemlju iz uzorka kako bi se mogli usporediti dobiveni rezultati. Empirijska analiza ukazala je na pozitivan učinak rasta imovine mirovinskih fondova, kako na gospodarski rast, tako i

* Dr. sc. Darko Horvatin, EFFECTUS veleučilište (e-mail: dhorvatin5@gmail.com).

Autor je zaposlenik HMID d.o.o. i vanjski suradnik Effectus veleučilišta. Svi stavovi izneseni u ovom radu stavovi su autora i nisu nužno i stavovi institucija u kojima su autori zaposleni niti ih na bilo koji način obvezuju.

** Prof. dr. sc. Dražen Derado, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Splitu (e-mail: dderado@efst.hr).

na zaposlenost i tržište kapitala. Gledano po zemljama učinci variraju, što je u direktnoj pozitivnoj korelaciji sa stupnjem razvoja gospodarstva, tržišta rada i tržišta kapitala. Ograničenje istraživanja je neujednačena dostupnost podataka s obzirom na to da su zemlje u različito vrijeme uvele drugi i treći mirovinski stup. Ovo istraživanje predstavlja sustavan doprinos sve učestalijoj raspravi o opravdanosti i održivosti mirovinskih sustava temeljenih na tri mirovinska stupa.

Ključne riječi: mirovinski fondovi, demografija, gospodarski rast, zaposlenost, tržište kapitala.

1. UVODNA RAZMATRANJA

Starenje stanovništva predstavlja veliki izazov za suvremena društva, kako sa socijalnog, kulturološkog i organizacijskog aspekta, tako i s aspekta ekonomske održivosti mirovinskog sustava zasnovanog na međugeneracijskoj solidarnosti (International Bank for Reconstruction and Development, 2022). Izmijenjeni dugoročni demografski trendovi, kao i rastuća uloga socijalne države, zahtijevaju promptno suočavanje s posljedicama starenja stanovništva. Pritom, postavlja se pitanje načina očuvanja primjerenoga životnog standarda građana u vremenima kada aktualni zaposlenici trebaju osigurati mirovine i primjerenu razinu socijalnih usluga za rastući broj umirovljenika.

Jedna od posljedica tranzicije iz planske u tržišnu ekonomiju za zemlje srednje i istočne Europe uključivala je i reformiranje mirovinskih sustava koji su u novonastalim okolnostima rastuće nezaposlenosti bili suočeni s visokim deficitom koji se redovito financirao iz državnog proračuna. Nepovoljna demografska kretanja, visoke stope nezaposlenosti, te niske mirovine rezultirali su padom životnog standarda starijih osoba. To je pokrenulo postupne promjene mirovinskih sustava usmjerene na postizanje njihove održivosti¹. Važnu ulogu u reformiranju mirovinskih sustava zemalja "nove Europe" odigrala je Svjetska banka snažno propagirajući djelomičnu privatizaciju sustava koji se u konačnici trebao oslanjati na već spomenuta 'tri

¹ Današnji mirovinski sustavi u pojedinim zemljama jugoistočne Europe imaju začetke u mirovinskoj reformi u Čileu 1981. godine kada je postojeći državni mirovinski sustav privatiziran upravo s ciljem rješavanja gospodarskih problema i problema u mirovinskom sustavu u uvjetima starenja stanovništva. Budući da se ta reforma ubrzo pokazala uspješnom, primjer Čilea počele su slijediti i druge zemlje.

stupa' mirovinskog osiguranja (Casey, 2022). Prvi mirovinski stup uključuje već postojeći sustav međugeneracijske solidarnosti u kojemu se prikupljeni doprinosi aktualnih zaposlenika kanaliziraju u tekuće isplate mirovina aktualnih umirovljenika (*'pay as you go'*). Drugi mirovinski stup čini obvezna mirovinska kapitalizirana štednja u kojoj je svaki poslodavac dužan vršiti uplate dijela doprinosa svojih zaposlenika na njihove osobne račune u odabranim (najčešće otvorenim) obveznim mirovinskim fondovima koji nisu u vlasništvu države. Treći mirovinski stup čini dobrovoljna mirovinska kapitalizirana štednja zaposlenika u dobrovoljnim mirovinskim fondovima koja se od obvezne mirovinske kapitalizirane štednje razlikuje jedino po tome što je zaposlenik može i ne mora izabrati².

Dva su temeljna razloga provedene mirovinske reforme u spomenutim zemljama. Jedan je subjektivna želja da se i na taj način napravi odmak od postojećega netržišnog sustava, te pokaže spremnost za izgradnju mirovinskih sustava utemeljenih i upravljanih na tržišnim načelima. Objektivni je pak razlog bio taj što je većina tranzicijskih zemalja tijekom 1990-ih godina bila suočena s financijskim teškoćama zbog čega su se proračunski deficiti najčešće pokrivali zaduživanjem kod međunarodnih financijskih institucija. Zbog toga je Svjetska banka na listu svojih globalnih reformskih prioriteta stavila i reformu mirovinskih sustava zemalja u razvoju koji su trebali usvojiti načela tržišnog poslovanja i na taj način rasteretiti gospodarstva zemalja dužnika poboljšavajući tako njihov kreditni potencijal i olakšavajući financiranje njihovih dugoročnih reformskih i razvojnih projekata, umjesto refinanciranja već postojećih dugova (Holzman, Hinz i Dorfman, 2008). Među prvim zemljama koje su reformirale mirovinski sustav prema prijedlogu Svjetske banke bile su Mađarska, Poljska i Slovačka, a kasnije i Bugarska, Hrvatska, Rumunjska i Sjeverna Makedonija. Zemlje poput Češke, Slovenije i Srbije nisu se odlučile na takve duboke reformske zahvate, dijelom i zbog činjenice što su tada imale relativno niske razine vanjskog duga, pa su stoga i 'reformska insistiranja' Svjetske banke bila slabija. Ipak, nakon izbijanja globalne financijske krize 2008. godine čitava arhitektura novog mirovinskog sustava je napukla, pa su zemlje koje su ranije bile predvodnice reformi (Mađarska, Poljska, Slovačka) u cijelosti ukinule sustav obvezne mirovinske kapitalizirane štednje ili ga pretvorile u sustav

² Usto, zakonodavac najčešće propisuje nešto konzervativniju strukturu ulagačkog portfelja obveznih mirovinskih društava (najveći dio ulaganja u „sigurnije“ dužničke državne financijske instrumente), dok je u slučaju dobrovoljnih mirovinskih društava dopušten nešto veći udjel ulaganja u vlasničke financijske instrumente.

dobrovoljne mirovinske štednje. To je ove zemlje vratilo na početak, tj. u okvire sustava međugeneracijske solidarnosti, čiji se deficiti pokrivaju iz državnog proračuna.

Mirovinski fondovi, kao glavni akteri novoga mirovinskog sustava utemeljenog na 'tri stupa', predstavljaju specifičnu vrstu institucionalnih ulagača koji prikupljaju i na tržište kapitala plasiraju doprinose budućih umirovljenika, nastojeći na taj način u dužem roku ostvariti prinos na imovinu koja ima je povjerena na upravljanje. Unatoč zavidnim rezultatima poslovanja i prinosima na imovinu (Organization for Economic Cooperation and Development, 2023), mirovinski fondovi često izazivaju prijepore i dvojbeni mišljenja u stručnoj javnosti, kako glede ostvarene visine prinosa, tako i opravdanosti njihova postojanja.

S obzirom na razvojna ograničenja zemalja 'nove Europe', u ovom se radu polazi od pretpostavke da je mirovinski sustav utemeljen na 'tri stupa', a koji potencira ulaganja na tržištima kapitala, koristan za njihov gospodarski razvoj. Stoga, cilj ovoga rada je na primjeru odabranih zemalja jugoistočne Europe (Bugarska, Hrvatska, Rumunjska, Sjeverna Makedonija), koje imaju mirovinski sustav utemeljen na 'tri stupa', dokazati pozitivne učinke tako postavljenih mirovinskih sustava na gospodarski rast, zaposlenost i tržište kapitala. Nadalje cilj rada je dati pregled mirovinskih sustava odabranih zemalja, a na temelju rezultata provedene statističke analize ukazati i na moguća rješenja i daljnja poboljšanja u svrhu postizanja dugoročne održivosti mirovinskih sustava i boljih gospodarskih učinaka.

Rad je organiziran na način da nakon uvodnog poglavlja u drugom poglavlju slijedi opis demografskih kretanja u Europskoj uniji (EU), nakon čega je u trećem poglavlju dan pregled prethodnih istraživanja na temu utjecaja mirovinskih fondova na odabrane makroekonomske varijable. U četvrtom poglavlju predstavljeni su mirovinski sustavi zemalja odabranih u uzorak, dok peto poglavlje uključuje empirijsku analizu i rezultate. U šestom poglavlju iznose se najvažnije spoznaje i zaključci analize, kao i smjernice za buduća istraživanja.

2. DEMOGRAFSKA KRETANJA U EUROPSKOJ UNIJI

Nepovoljni demografski trendovi s kojima se susreće razvijeni svijet, pa tako i EU, stvaraju pritisak na javne financije i predstavljaju izazov za javne institucije. Zbog toga je nužno provođenje odgovarajućih mjera i reformi u skladu s izmijenjenom dobnom strukturom (sve starijeg) stanovništva. Dugoročna održivost sustava mirovinskog osiguranja predstavlja sve veći izazov, pa se nastoje pronaći najbolji modeli koji bi, unatoč nepovoljnim demografskim kretanjima, osigurali dostatnu mirovinu svim građanima, kako sadašnjim, tako i budućim umirovljenicima (United Nations, 2023).

Prema Izvješću Europske komisije o utjecaju demografskih promjena (European Commission, 2020), građani Europske unije žive dulje, zdravije i sigurnije. Očekivani ljudski vijek produljio se za 10 godina u proteklih pet desetljeća, što sa sobom nosi i problem starenja stanovništva. Očekuje se da će do 2070. godine očekivani životni vijek pri rođenju za muškarce porasti sa 78,2 godine na 86,1 godinu života (procijenjeni životni vijek 2070.). a za žene s 83,7 godina na 90,3 godina života, tj. da će prosječna starost stanovnika u 2070. godini iznositi 49 godina i da će 30% stanovništva imati iznad 65 godina (u odnosu na današnjih cca 20%). Posljedično, relativno smanjenje radno aktivnog stanovništva u Europi u dugom roku bit će ograničavajući faktor gospodarskog rasta i razvoja, što će zahtijevati osmišljavanje novih razvojnih paradigmi utemeljenih na rastu produktivnosti (tehnološki razvoj) i unaprjeđenju radnih vještina sve starijeg stanovništva koje želi ostati na tržištu rada. To potvrđuju i projekcije kretanja stanovništva prema kojima će do kraja stoljeća broj radno sposobnog stanovništva (15 – 64 godine života) snažno opasti, a broj starijeg stanovništva (iznad 65 godina života) rasti (Eurostat, 2023). Europska komisija nadalje procjenjuje da će do 2070. godine nastupiti pad udjela radno aktivnog stanovništva (20 – 64 godine) sa 59% (2019.) na 51%, te se procjenjuje da će se u istom razdoblju broj djece i mladih (0 –19 godina) u Europi smanjiti za 12,6 milijuna s neizbježnim negativnim posljedicama na tržište rada (European Commission, 2023).

Negativni demografski trendovi i dugoročne projekcije kretanja broja stanovnika otkrivaju da europsko stanovništvo postaje sve starije. Tijekom posljednjih par desetljeća zabilježen je pad broja stanovnika, smanjen fertilitet i ostvaren pad prirodnog prirasta. Smanjen je broj radno aktivnog stanovništva, te povećan broj umirovljenika, a kao posljedica toga povećane su i potrebe za skrbi o starijim sugrađanima. Sve to rezultiralo je povećanjem ekonomskog i

socijalnog opterećenja državnoga proračuna u području mirovinskoga, socijalnog i zdravstvenog sustava (European Commission, 2021).

3. PREGLED RANIJIH EMPIRIJSKIH ISTRAŽIVANJA

Širi utjecaj mirovinskih fondova i njihovih ulaganja na zaposlenost, razvoj tržišta kapitala, kao i ukupni gospodarski rast u fokusu je mnogih studija koje uključuju kako manje razvijene zemlje, tako i zemlje s razvijenim financijskim tržištima.

Među institucionalnim investitorima mirovinski fondovi igraju važnu ulogu na tržištima kapitala, jer imaju dugoročni ulagački horizont, pa stoga mogu preuzeti više rizika od kratkoročnih portfeljnih ulagača. Njihova uloga uključuje akumulaciju kapitala, investiranje na tržištu kapitala, upravljanje rizicima, diversifikaciju financijskih instrumenata te uključivanje u međunarodne tijekove kapitala. Sve to dovodi do stvaranja likvidnijeg i aktivnijeg domaćeg tržišta kapitala s krajnjim pozitivnim učinkom na stabilnost financijskog sustava (Blommestein, 2007; Davis, 1996; Vitas, 1998). Nadalje, mirovinski fondovi imaju pozitivan učinak na financijsku inovativnost, poboljšavaju efikasnost i konkurenciju na domaćem tržištu kapitala, te dovode do snižavanja transakcijskih troškova. (Impavido i Musalem, 2000; Hansen i Toregrosa, 1992). U analizi mirovinske reforme u Argentini autori (Bertanou, Cetrángolo, Grushka i Casanova, 2018) zaključuju da je privatizacija mirovinskog sustava rezultirala pozitivnim učincima na stabilnost financijskog sustava. To potvrđuju i rezultati argentinske ekonomije nakon gospodarske krize 2001. – 2002. kada je došlo do poboljšanja sustava socijalne zaštite građana.

Više radova upućuje na zaključak da mirovinski fondovi doprinose razvoju domaćeg tržišta kapitala, jer se radi o investitorima koji posjeduju iskustvo i sofisticirana znanja s dugoročnim horizontom ulaganja (Catalán, Impavido i Musalem, 2000; Raddatz i Schmuckler, 2008; Walker i Lefort, 2002). Pritom, u svim zemljama zakonodavni okvir uglavnom nalaže da se veći dio imovine ulaže na domaćem tržištu, što se posebno odnosi na zemlje čije je tržište kapitala na nižem stupnju razvoja. U tom kontekstu, snažno rastući mirovinski fondovi imaju sve značajniju ulogu u razvoju lokalnog tržišta kapitala, doprinoseći tako gospodarskom rastu kroz pružanje alternativnih izvora financiranja domaćem gospodarstvu (Cosmin, Milos i Milos, 2016). Na taj se način smanjuje ovisnost zemalja o vanjskim izvorima financiranja

koji nekad mogu biti vrlo nepovoljni, kao što je to bio slučaj tijekom velike financijske krize (2008.). U svom istraživanju utjecaja mirovinskih fondova na razvoj tržišta dionica azijskih zemalja, Hu (2012) je dokazao njihov pozitivan utjecaj na tržišnu kapitalizaciju i volumen trgovanja. Do sličnog zaključka došli su i Babalos i Stavroyiannis (2020) analizirajući interakcije između kretanja dioničkog tržišta i ulaganja mirovinskih fondova u dionice na burzama 29 zemalja OECD-a. Zaključili su da ulaganja mirovinskih fondova doprinose bržem razvoju tržišta kapitala u promatranim zemljama. Ipak, postoje radovi koji nisu utvrdili pozitivan učinak mirovinskih fondova na gospodarski rast. Tako su Zandberg i Spierdijk (2013), na većem uzorku zemalja koji je uključivao članice i nečlanice OECD-a, u razdoblju od 2001. do 2008. zaključili da nema pozitivne veze između kretanja imovine mirovinskih fondova i stopa gospodarskog rasta. Analizirajući mirovinski sustav Hrvatske, Garača (2019) i Samodol (2020) zaključuju da manjak u prvom mirovinskom stupu i tranzicijski trošak negativno djeluju na konkurentnost domaćega gospodarstva, a posljedično i na rast BDP-a. Pritom, smatraju da bi odustajanje od drugog mirovinskog stupa (obvezna individualizirana kapitalizirana mirovinska štednja) trebalo polučiti pozitivne učinke na gospodarski rast.

Kako zaključuje grupa autora (Draženović Olgić, Hodžić i Maradin, 2019), učinkovitost mirovinskih sustava u svijetu, pa tako i u Hrvatskoj ima značajan utjecaj na gospodarski rast i socijalnu koheziju. Ipak, njihova je analiza utvrdila da su poslovni rezultati različitih obveznih mirovinskih fondova u Hrvatskoj međusobno vrlo slični zbog zakonskih ograničenja ulaganja. Na taj način, namjera zakonodavca da se postigne visoka sigurnost povrata na ulaganja rezultira, na relativno malom tržištu, gotovo identičnim strategijama ulaganja mirovinskih fondova. Tako oni često ulažu u iste financijske instrumente i ostvaruju vrlo slične poslovne učinke, što implicira da na tržištu mirovinskih fondova nema prave konkurencije. Prema nekim autorima (Cuevas, Gonzalez, Lombardo i López-Marmolejo, 2008), zemlje koje kreću u izmjene mirovinskog sustava kroz uvođenje kapitaliziranje mirovinske štednje trebale bi osigurati dodatan fiskalni prostor koji će nadomjestiti tranzicijske troškove u kratkom i srednjem roku. Stoga, zakonodavci bi morali pažljivo pripremati reforme kako bi se ti troškovi pokrili bez znatnijeg rasta javnog duga.

4. MIROVINSKI SUSTAVI ZEMALJA JUGOISTOČNE EUROPE

Nakon prve faze tranzicije iz planske u tržišnu ekonomiju (početkom 2000-ih godina) mnoge zemlje srednje i istočne Europe odlučile su se na reformu mirovinskog sustava na način da su već postojeći sustav međugeneracijske solidarnosti (prvi stup) nadogradile sustavom obvezne (drugi stup) i dobrovoljne (treći stup) kapitalizirane štednje po individualnim računima budućih umirovljenika koji su na taj način postali aktivni sudionici tržišta kapitala. Prva kriza tako postavljenih mirovinskih sustava nastupila je 2008. godine sa širenjem globalne financijske krize kada je nastupio snažan rast proračunskih deficita u cijelom svijetu. Zemlje koje u tim uvjetima nisu mogle izdržati daljnji rast deficita, zbog negativnih implikacija na kreditni *rating* i uvjete zaduživanja na međunarodnim tržištima (Poljska, Slovačka, Mađarska), pribjegle su kratkoročnim rješenjima tako da su potpuno ukinule ili ograničile uplate u drugi mirovinski stup. Preostale zemlje (uglavnom iz jugoistočne Europe), koje su nešto kasnije krenule u mirovinsku reformu, odlučile su zadržati postojeći sustav, vjerujući u njegovu dugoročnu održivost i doprinos stvaranju boljih mirovinskih primanja za buduće generacije umirovljenika.

U fokusu ovog istraživanja su četiri zemlje jugoistočne Europe (Bugarska, Hrvatska, Rumunjska i Sjeverna Makedonija) koje imaju funkcionalni mirovinski sustav temeljen na tzv. 'tri stupa'. Neke od zemalja ove regije (Slovenija, Srbija) nisu provodile šire reforme mirovinskog sustava, već se i dalje primarno oslanjaju na sustav međugeneracijske solidarnosti, nadopunjenim dobrovoljnom kapitaliziranim štednjom.

Tablica 1. Pregled uređenja mirovinskih sustava po zemljama, 2023.

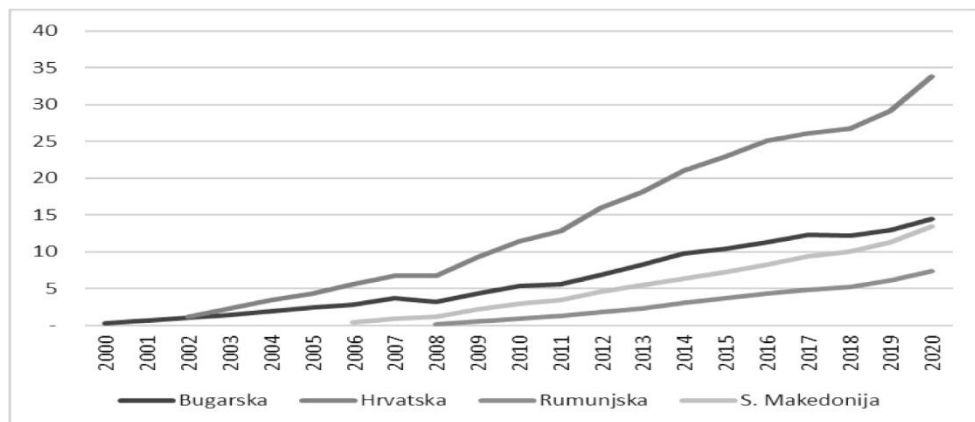
Zemlja	Doprinos (% od bruto plaće)		Olakšice i poticaji	Prosječna mirovina (EUR) prosinac 2022.
	1. mirovinski stup	2. mirovinski stup	3. mirovinski stup	
Bugarska	12,8	5,0	Da	345,00
Hrvatska	15,0	5,0	Da	351,00
Rumunjska	21,25	3,75	Da	340,00
Sjeverna Makedonija	12,0	6,0	Ne	245,00

Izvor: Hanfa, MAPAS, ASFRomania, Bulgarian Financial Supervision Commission; obrada autora.

Kao što je vidljivo iz tablice 1., prosječna mirovina potkraj 2022. godine kretala se od 245 EUR u Sjevernoj Makedoniji do 351 EUR u Hrvatskoj. Doprinos za drugi mirovinski stup se po zemljama kreće u rasponu od 5 do 6% bruto plaće, dok je taj doprinos u Rumunjskoj znatno niži, pa se u drugi mirovinski stup trenutno uplaćuje 3,75% bruto plaće. Inicijalna izdvajanja za drugi mirovinski stup na početku mirovinske reforme u Rumunjskoj (2007.) postavljena su na 2% bruto plaće uz predviđeni godišnji rast tih uplata za 0,5 % dok se ne dostignu ukupna izdvajanja od 6%. Ipak, izbijanjem financijske krize 2008. godine Rumunjska je zamrzнула uplate u drugi stup do 2016. godine. Nakon fiskalne reforme 2018. godine, izdvajanja su povećana na 3,75% bruto plaće. Od siječnja 2024. godine, a na temelju zahtjeva istaknutih u nacionalnom planu oporavka i otpornosti (EU), predviđen je rast iznosa uplata na 4,75% (European Commission – The Recovery and Resilience plan for Romania). Dobrovoljna mirovinska štednja (treći stup) još uvijek nije znatnije zaživjela u zemljama iz uzorka. Dva su razloga tome. Prvo, većina građana u tim zemljama nije razvila svijest o nužnosti preuzimanja osobne odgovornosti za postizanje željenoga životnog standarda u mirovini, vjerujući da je to u cijelosti odgovornost države. Drugo, nizak životni standard i niska primanja zaposlenika ne ostavljaju dovoljno prostora za individualna ulaganja (putem mirovinskih fondova) koja *de facto* zahtijevaju odricanje od sadašnje potrošnje u ime štednje i novčanih isplata u budućnosti. Zbog toga je većina zemalja uvela određene poticaje i porezne olakšice za uplate u treći mirovinski stup (Tablica 1.).

S druge strane, rezultati poslovanja obveznih i dobrovoljnih mirovinskih od početka mirovinske reforme početkom 2000-ih su iznimno dobri budući da su oni u promatranom razdoblju akumulirali znatnu imovinu, mjereno udjelom u bruto domaćem proizvodu (BDP).

Slika 1. Kretanje udjela imovne obveznih i dobrovoljnih mirovinskih fondova, (% BDP-a)

Izvor: TheGlobalEconomy database; obrada autora.

Do 2020. godine najveći udjel imovine mirovinskih fondova u BDP-u ostvarila je Hrvatska (33,79%). Iako je Bugarska krenula nešto ranije s implementacijom drugom mirovinskog stupa, niža razina plaća u odnosu na Hrvatsku rezultirala je nižim udjelom imovine mirovinskih fondova (14,42%). Slične rezultate ostvarila je i Makedonija (13,49%). Od promatranih zemalja Rumunjska je zadnja krenula s mirovinskom reformom (2008.), koja je ubrzo došla u pitanje zbog financijske krize, a što je rezultiralo zamrzavanjem uplata u drugi mirovinski stup. Ipak, od 2018. godine zamjetan je snažniji trend rasta imovine mirovinskih fondova, budući da je tada provedena fiskalna reforma rezultirala snažnim rastom plaća, a posljedično tome i bržim rastom imovine mirovinskih fondova mjereno udjelom u BDP-u.

Od pokretanja reformi mirovinskih sustava zemalja 'nove Europe' nastupila je drastična promjena demografske slike tih zemalja, kako zbog iseljavanja mladih, i niskog nataliteta, tako i zbog produljenja životnog vijeka građana. Sve to za kreatora mirovinske politike predstavlja velik izazov, budući da se pred njih postavlja ključno pitanje načina postizanja dostojanstvenoga životnog standard starijeg stanovništva (umirovljenika) u godinama koje dolaze. Treba li mirovinski sustav i dalje ostati na teret države, ili je bolje dio sustava privatizirati, te ga prepustiti tržištu kako bi postao učinkovit i samoodrživ? Kakav je direktni i indirektni učinak mirovinskih fondova na gospodarstvo u širem smislu riječi? To je samo dio pitanja na koja se moraju

pronaći odgovori, a koji će biti podloga za donošenje ključnih političkih odluka o temama koje se tiču cijelog društva.

5. ANALITIČKI MODEL UTJECAJA MIROVINSKIH FONDOVA NA GOSPODARSKI RAST, ZAPOSLENOST I TRŽIŠTE KAPITALA

Analiza obuhvaća razdoblje od 2000. do 2020. godine. Ipak, budući da zemlje iz uzorka nisu istodobno krenule u mirovinsku reformu³, to je smanjilo analitički uzorak koji iznosi 68 opservacija u panel analizi. Stoga je analiza provedena na nebalansiranim panel podacima uz primjenu višestruke regresijske analize panel podataka s metodom fiksnih učinaka (uz korištenje programskog paketa *EViews 12 SV*). S obzirom na to da se radi o heterogenoj skupini zemlja, kako u pogledu članstva u EU, tako i s obzirom na razvoj tržišta kapitala, dan je i pregled rezultata regresijske analize po pojedinim zemljama, a u svrhu usporedbe dobivenih rezultata.

Panel regresijska analiza s fiksnim učincima uključuje imovinu mirovinskih fondova kao ključnu nezavisnu varijablu (PEN), kao i set kontrolnih varijabli poput domaćih ulaganja (INV), inozemnih ulaganja (FDI), bankovnih kredita privatnom sektoru (KRE) i državnog duga (DUG). Kao zavisne varijable u modelu javljaju se gospodarski rast (BDPpc), zaposlenost (ZAP) i tržišna kapitalizacija dioničkih društava (KAP), (Tablica 2.).

³ Bugarska 2000., Hrvatska, 2002., Rumunjska, 2008., Sjeverna Makedonija, 2006.

Tablica 2. Pregled varijabli analitičkog modela

Oznaka	Naziv	Pokazatelj	Jedinica mjere	Izvor podataka
BDP_{pc}	gospodarski rast	BDP po stanovniku	USD u tekućim cijenama	UNCTADStat
KAP	tržišna kapitalizacija dioničkog tržišta	tržišna vrijednost dionica uvrštenih na uređeno tržište (burza)	tržišna kapitalizacija udjel u BDP-u (%)	The Global Economy; Lokalne burze vrijednosnica; CEICdata
ZAP	zaposlenost	broj zaposlenih	udjel zaposlenih u radno sposobnom stanovništvu (%)	Svjetska banka
PEN	imovina mirovinskih fondova	ukupna imovina pod upravljanjem mirovinskih fondova	udjel imovine pod upravljanjem mirovinskih fondova u BDP-u (%)	The Global Economy
INV	domaća ulaganja	bruto domaća ulaganja	udjel bruto domaćih ulaganja u BDP-u (%)	UNCTADStat
FDI	inozemna izravna ulaganja	stanje dolaznih inozemnih izravnih ulaganja	udjel stanja inozemnih izravnih ulaganja u BDP-u (%)	UNCTADStat
KRE	kredit	bankovni krediti privatnom sektoru	udjel bankovnih kredita privatnom sektoru u BDP-u (%)	The Global Economy
DUG	javni dug	dug opće države	udjel državnog duga u BDP-u (%)	The Global Economy

Izvor: obrada autora.

U svrhu ostvarenja naprijed postavljenog cilja procjenjuje se sljedeći opći panel regresijski model u matricnom obliku:

$$y_{it} = \alpha_i + x'_{it}\beta + e_{it} \quad i = 1, 2, \dots, N; T = 1, 2, \dots, T \quad (1)$$

odnosno sljedeći modeli s odabranim analitičkim varijablama:

$$BDP_{pc_{it}} = \alpha_i + \beta_1 PEN_{it} + \gamma_i KONTR.VAR_{.it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

$$KAP_{it} = \alpha_i + \beta_1 PEN_{it} + \gamma_i KONTR.VAR_{.it} + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

$$ZAP_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 PEN_{it} + \gamma_i KONTR.VAR_{.it} + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

Empirijska analiza nedvojbeno ukazuje na pozitivan učinak mirovinskih fondova na set odabranih zavisnih varijabli koje uključuju gospodarski rast, zaposlenost i razvoj tržišta kapitala. Pritom, svi procijenjeni koeficijenti su statistički značajni. Očekivano najsnažniji utjecaj mirovinskih fondova ostvaruje se na kapitalizaciju dioničkih tržišta, a nešto manji utjecaj na zaposlenost, odnosno gospodarski rast. Stoga, može se reći da će porast

imovine dioničkih društava imati nedvojbeno pozitivan učinak na osnovne makroekonomske pokazatelje analizirane ovim modelom (Tablica 3.). Rezultati također pokazuju da bankovni krediti privatnom sektoru imaju pozitivan i statistički značajan utjecaj na odabrane zavisne varijable, dok javni dug ima negativan i statistički značajan utjecaj na gospodarski rast i kapitalizaciju dioničkih tržišta. To je u skladu s inicijalnim idejom o nužnosti reforme mirovinskih društava i nužnosti smanjenja javnog proračunskog financiranja mirovinskog sustava utemeljenog samo na modelu međugeneracijske solidarnosti. Visina javnog duga nije pokazala statistički značajan učinak na zaposlenost. Inozemna izravna ulaganja također nisu pokazala statistički značajan učinak na odabrane zavisne varijable, dok su domaća ulaganja, kao kontrolna varijabla u modelu, pokazala pozitivan statistički značajan učinak samo u slučaju zaposlenosti⁴.

Tablica 3. Rezultati panel analize

Nezavisne varijable	Zavisne varijable		
	BDPpc	ZAP	KAP
PEN	0,0322***	0,0048**	0,0788***
INV	-0,0134*	0,0045*	-0,0195
FDI	0,0027	0,0013	-0,0113
KRE	0,0107***	-0,0005*	0,0174*
DUG	-0,0129***	-0,0012	-0,0396***

Napomena: ***, **, * označavaju razinu statističke značajnosti od 1%, 5% i 10%.

Izvor: obrada autora.

S obzirom na to da su u uzorak uključene zemlje koje su po mnogim obilježjima međusobno heterogene (kako u pogledu razvoja gospodarstva, tako i u pogledu razine razvoja tržišta kapitala), a u svrhu komparativne analize napravljena je i linearna regresijska analiza za svaku zemlju čiji su rezultati vidljivi u tablici 4.

⁴ Ovaj rezultat konzistentan je s nalazima nekih drugih radova (npr. Derado i Horvatin, 2019, 2023), a moguća objašnjenja ovakvog utjecaja uključuju nedovoljnu efikasnost domaćih ulaganja koja, statistički gledano, uključuju ne samo privatna ulaganja u proizvodne svrhe već i ulaganja javnog sektora u neproizvodne svrhe (obrazovanje, zdravstvo, javna uprava i sl.). Nadalje, kao bruto ulaganja (*gross fixed capital formation*), ova varijabla uključuje i iznos amortizacija, što potencijalno dodatno umanjuje njezin doprinos gospodarskom rastu. Sve ovo potencijalno ukazuje na pitanje efikasnosti domaćih ulaganja, kao teme nekih budućih istraživanja, budući da ne spada u primarni fokus ovog rada.

Tablica 4. Rezultati linearne regresijske analize po zemljama

Zavisne varijable	Nezavisne varijable	Bugarska	Hrvatska	Sjeverna Makedonija	Rumunjska
BDPpc	PEN	0,0739***	0,0304**	0,0823**	0,0912***
	INV	0,0072	0,0150	-0,0132	-0,0048
	FDI	-0,0036	0,0025	-0,0224	-0,0277***
	KRE	0,0197***	0,0250***	-0,0108*	-0,0029
	DUG	-0,0046	-0,0134**	0,0221**	-0,0007
ZAP	PEN	0,0024	0,0047*	0,0261***	0,0128*
	INV	0,0083***	0,0056	-0,0021	-0,0014
	FDI	0,0015	0,0048**	0,0004	-0,00166
	KRE	-0,0001	0,0030***	-0,0039***	0,0012
	DUG	0,0007	-0,0059***	0,0015	-0,0013
KAP	PEN	-0,9481	0,0942**	-	-0,1383
	INV	-0,1350	-0,0674	-	0,0036
	FDI	0,0607	-0,0416	-	-0,0051
	KRE	-0,0511	0,0475***	-	-0,0529
	DUG	-0,1155*	-0,0337*	-	0,0281**

Napomena: ***, **, * označavaju razinu statističke značajnosti od 1%, 5% i 10%.

Izvor: obrada autora.

Mirovinski fondovi kod svih promatranih zemalja ostvarili su pozitivan i statistički značajan učinak na gospodarski rast, pri čemu je on najsnažniji kod Rumunjske, a vrlo snažan kod Sjeverne Makedonije i Bugarske. Najslabiji učinak ostvaren je kod Hrvatske, iako je kod nje udjel imovine mirovinskih fondova u BDP-u na najvišoj razini. Jedan od mogućih razloga za to leži u činjenici da hrvatski mirovinski fondovi ubrizgavaju premalo svježeg kapitala u vidu dokapitalizacija namijenjenih razvoju i širenju poslovanja putem novih ulaganja u domaća poduzeća. Stoga, ona su više okrenuta sekundarnom tržištu, odnosno trgovanju postojećim dionicama. Na problematiku nedostatnih ulaganja u domaća poduzeća upućuje i Udruga društava za upravljanje mirovinskim fondovima i mirovinskih osiguravajućih društava (2023.) koja kontinuirano ističe potrebu da se putem izmjena postojeće zakonske regulative otvore nove mogućnosti za veća ulaganja na domaćem tržištu, što bi uključivalo: infrastrukturne projekte, nastavak privatizacije državnih poduzeća, inicijalne javne ponude privatnih poduzeća i sl. Visoka štednja akumulirana u domaćim mirovinskim fondovima na taj bi

se način mogla aktivirati kroz projekte s očekivanim pozitivnim učinkom na gospodarski rast.

Općenito na regionalnim tržištima kapitala (uz iznimku Rumunjske) nedostaje novih kompanija koje se kapital odlučuju prikupljati preko burzi. Osim toga, regulativa propisuje da se najveći dio imovine treba ulagati u državni dug (obveznice) kao sigurniji oblik ulaganja u odnosu na dionice.

Utjecaj na zaposlenost kod svih zemalja ima pozitivan predznak, ali u slučaju Bugarske nije statistički značajan, dok je primjerice učinak domaćih investicija snažniji i statistički značajan, što je u skladu s očekivanjima, budući da ona direktno utječu na kreiranja novih radnih mjesta. Jedino je u slučaju Hrvatske učinak mirovinskih fondova na tržišnu kapitalizaciju snažan i statistički značajan. Razlog tome je visoka razina kapitala kojim raspolažu domaći mirovinski fondovi, ali i liderske uloge Zagrebačke burze na regionalnoj razini. Rumunjsko tržište kapitala snažno se razvija posljednjih godina, te se zbog veličine tamošnjega gospodarstva i brže akumulacije sredstava u drugom mirovinskom stupu očekuje sve značajnija uloga mirovinskih fonda u razvoju tamošnjeg tržišta kapitala. Tržišta kapitala Bugarske i Sjeverne Makedonije još uvijek su plitka i nelikvidna, te nemaju dovoljno atraktivnih kompanija koje bi privukle veće zanimanje institucionalnih investitora.

6. ZAKLJUČAK

Dok je većina zemalja srednje i istočne Europe na prvi znak financijske krize (2008.) razmontirala drugi mirovinski stup, zemlje jugoistočne Europe, unatoč sve učestalijim propitivanjima znanstvene i stručne javnosti, zadržale su mirovinski sustav utemeljen na tri mirovinska stupa (međugeneracijska solidarnost, obvezna i dobrovoljna mirovinska štednja). Empirijska panel analiza utjecaja imovine mirovinskih fondova na primjeru zemalja jugoistočne Europe ukazala je na pozitivan utjecaj mirovinskih fondova na gospodarski rast, zaposlenost i tržište kapitala. Gledano po zemljama, učinci variraju, što je u direktnoj korelaciji sa stupnjem razvoja gospodarstva, tržišta rada te razvijenosti tržišta kapitala, budući da mirovinski fondovi akumuliranu štednju primarno oplođuju na tržištu kapitala. Ako na tržištu kapitala nema dovoljnog izbora financijskih instrumenata, tada nije moguće kvalitetno diversificirati ulagači portfelj i ostvariti najbolji omjer prinosa i rizika. Stoga, procjenjuje se da je potrebno oživjeti regionalna tržišta kapitala

poticanjem kompanija na diverzifikaciju izvora financiranja. Jedna od mjera mogla bi biti i kreiranje tzv. *Pre-IPO* fonda⁵ koji bi ulagao u širenje poslovanja privatnih kompanija, te ih pripremao za uvrštenje na uređena tržišta kapitala. Na taj način bi i mirovinski fondovi dobili širu lepezu potencijalnih ulaganja, što bi se pozitivno odrazilo na čitavo gospodarstvo, pa tako i na sva tri mirovinska stupa. Mirovinski fondovi dugoročni su investitori te njihove prinose treba promatrati u tom kontekstu. Demografski trendovi ukazuju da sustav međugeneracijske solidarnosti neće biti u stanju iznijeti čitav teret mirovina u budućnosti. Imajući to u vidu, očuvanje diverzifikacije mirovinskog sustava kroz tri stupa ne bi trebalo biti upitno. Prostor za buduća istraživanja na ovu temu predstavlja komparativna analiza mirovinskih sustava zemalja koje nisu provele mirovinsku reformu, onih koje su od nje odustale i onih koje su je zadržale.

⁵ Fond rizičnog kapitala koji bi ulagao u kapital malih i srednjih poduzeća u kasnijoj fazi životnog ciklusa poduzeća te ih aktivno pripremao za uvrštenje dionica na uređeno tržište kapitala (burza) u srednjem roku.

LITERATURA

1. Autoritatea de supraveghere financiara. Dostupno na: asfromania.ro [pristupljeno: 28.8.2023.].
2. Babalos, V. i Stavroyiannis, S. (2020). Pension Funds and Stock Market Development in OECD Countries: Novel Evidence from a Panel VAR. *Finance Research Letters*, 34, 101247. Dostupno na DOI: 10.1016/j.frl.2019.07.020
3. Bertranou, F., Cetrángolo, O., Grushka, C. i Casanova, L. (2018). Pension Privatization and Reversal of Pension Reforms in Argentina. *Extension of Social Security Working Paper*, 64. Geneva: International Labour Organization, Social Protection Department.
4. Blommestein, H. (2007). Pension Funds and the Evolving Market for (Ultra-)long Government Bonds. *Pensions: An International Journal*. 12(4): 175–184. Dostupno na DOI: 10.1057/palgrave.pm.5950059
5. Bugarska burza. Dostupno na: bse-sofia.bg [pristupljeno: 29.8.2023.].
6. Bukureštanska burza. Dostupno na: <https://bvb.ro/> [pristupljeno: 27.8.2023.].
7. Bulgarian Financial Supervision Commission. Dostupno na: fsc.bg [pristupljeno: 20.8.2023.].
8. Casey, B. H. (2022). Pension Systems in South-eastern Europe: What Worked and What Did Not. *Journal of International and Comparative Social Policy*, 38(2): 1-12. Dostupno na: DOI:10.1017/ics.2022.5
9. Catalán, M., Impavido, G., & Musalem, A. (2000). Contractual savings or stock market development: Which leads? *Journal of Applied Social Science Studies*, 120, 445–487.
10. CEIC Data. Dostupno na: ceicdata.com
11. Cosmin, E., Milos, L. R. i Milos, M.C. (2016). Pension Reform and Capital Market Development in Central and Eastern European Countries, *Ekonomska istraživanja*, 28(1): 75-84. Dostupno na DOI: 10.1080/1331677X.2015.1022388
12. Cuevas A., Gonzalez, M., Lombardo, D. i López-Marmolejo, A. (2008). Pension Privatization and Country Risk, *IMF Working Paper*, WP/08/195, Washington: International Monetary Fund.

13. Davis, E. (1996). *Pension Funds: Retirement Income Security and Capital Markets – An International Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
14. Derado, D., Horvatin, D. (2019). Does FDI Mode of Entry Have an Impact on the Host Country's Labour Productivity? An Analysis of the EU Countries. *Ekonomski vjesnik*, 32(2): 405-423.
15. Derado, D., Horvatin, D. (2023). FDI and Economic Growth – Perspective of Southeast European Countries. *Zagreb International Review of Economics & Business*, 26(1): 119-146. Dostupno na DOI: 10.2478/zireb-2023-0006
16. Draženović Olgić, B., Hodžić, S. i Maradin, D. (2019). The Efficiency of Mandatory Pension Funds: Case of Croatia, *South East European Journal of Economics and Business*, 14(2): 82-64. Dostupno na DOI: 10.2478/jeb-2019-0015
17. European Commission (2020). The Impact of Demographic Change in a Changing Environment. *Commission Staff Working Document, SWD (2023) 21 final*. Brussels. Dostupno na: https://commission.europa.eu/system/files/202301/Demography_report_2022_0.pdf
18. European Commission (2021). Green Paper on Ageing – Public Consultation Synopsis Report. *Commission Staff Working Document SWD(2021), 281 final*. Brussels.
19. Eurostat (2023). The EU's Population Projected Up To 2100. Dostupno na: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/DDN-20190710-1>
20. Garača, Ž. (2019). Dugoročni utjecaj 2. mirovinskog stupa na ekonomiju u Hrvatskoj – Analiza tranzicijskog troška sustav-dinamičkim modelom. *Economics/Ekonomija*, 26(1): 1-27.
21. Hansen, R., Torregrosa, P. (1992). Underwriter Compensation and Corporate Monitoring. *Journal of Finance*, 47(4): 1537–1555.
22. Holzman, R., Hinz, R. P., Dorfman, M. (2008). Pensions Systems and Reform Conceptual Framework. *Social Protection & Labor Discussion Paper*, No. 0824 (June 2008). Washington: World Bank.

23. Hu, Y. (2012). Growth of Asian Pension Assets: Implications for Financial and Capital Markets. *ADB Working Paper Series*, 360. Tokyo: Asian Development Bank Institute.
24. International Bank for Reconstruction and Development (2022). *Charting a Course Towards Universal Social Protection: Resilience, Equity, and Opportunity for All*. Washington.
25. Impavido, G., i Musalem, A. R. (2000). Contractual Savings, Stock and Asset Markets. *Policy Research Working Paper*, 2490. Washington, DC: The World Bank.
26. Macedonia Agency for Supervision of Fully Funded Pension Insurance. Dostupno na: mapas.mk
27. Makedonska burza. Dostupno na: mse.mk [pristupljeno: 20.8.2023.].
28. Organization of Economic Cooperation and Development (2023). *Pension Markets in Focus 2022*. Paris. Dostupno na: <https://www.oecd.org/finance/pensionmarketsinfocus.htm>
29. Raddatz, C. i Schmuckler, S. L. (2008). Pension Funds and Capital Market Development. How Much Bang for the Buck? *Policy Research Working Paper*, 4787. Washington, DC: The World Bank. Dostupno na: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/6308>
30. Samodol, A. (2020). Mirovinske reforme kao trajno globalno pitanje i dizajniranje mirovinskog sustava – slučaj Hrvatske, *Međunarodne studije*. 20(1-2): 73-95.
31. The Global Economy Database. Dostupno na: theglobaleconomy.com [pristupljeno: 16.8.2023.].
32. The World Bank databse. Dostupno na: <https://databank.worldbank.org/home.aspx>
33. European Commission (2021). The Recovery and Resilience plan for Romania Dostupno na: gov.ro/fisiere/stiri_fisiere/Proposal_for_a_Council_Implementing_Decision.pdf
34. Udruga društava za upravljanje mirovinskim fondovima i mirovinskih osiguravajućih društava. Dostupno na: <https://www.mirovinskifondovi.hr> [pristupljeno: 30.9.2023.].

35. UNCTADStat Database. Dostupno na: unctadstat.unctad.org/ [pristupljeno: 5.8.2023.].
36. United Nations, Department of Economic and Social Affairs (2023). *Leaving No One Behind In An Ageing World*. World Social Report 2023.
37. Vittas, D. (1998). Institutional Investors and Securities Markets: Which Comes First?. *Policy Research Working Paper*, 2032. Washington DC: The World Bank. Dostupno na: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/640561468777029767/pdf/multi-page.pdf>
38. Walker, E. i Lefort, F. (2000). Pension Reform and Capital Markets: Are There Any (Hard) Links? *SSRN Electronic Journal*, 5(2): 77–149. Dostupno na: DOI:10.2139/ssrn.239531
39. Zandberg, E. i Spierdijk, L. (2013). Funding of Pensions and Economic Growth: Are They Really Related? *Journal of Pension Economics & Finance*, 2(2): 151–167. Dostupno na 10.2139/ssrn.1754494
40. Zagrebačka burza. Dostupno na: zse.hr [pristupljeno: 21.8.2023.].

CHALLENGES OF MARKET-ORIENTED PENSION INSURANCE SYSTEMS – THE CASE OF SOUTH-EAST EUROPEAN COUNTRIES

Abstract

This paper analyses the impact of pension fund assets on economic growth, employment and capital markets of South-East European countries (Bulgaria, Croatia, Romania, North Macedonia) which, in spite of all the challenges, have maintained a pension system based on three pension pillars (generation solidarity, mandatory and voluntary pension capitalized savings). The analysis covers the period from 2000 to 2020 and was carried out on an unbalanced panel dataset with the application of a multiple regression method with fixed effects. An overview of the multiple regression analysis for each country from the sample is also given for the purpose of comparison of the results. Empirical analysis indicated a positive effect of increasing pension funds' assets on economic growth, employment and the capital market. Looking by countries this effect varies, which is in direct positive correlation with the level of development of the economy, the labor market and the capital market. A limitation of the research is the non-availability of data, given that the analyzed countries introduced the second and the third pension pillars at different times. This research is a contribution to the increasingly frequent debate about the justification and sustainability of pension systems based on three pension pillars.

Keywords: *pension funds, demography, economic growth, employment, capital market.*

JEL klasifikacija: J1, R3, E2

Prethodno priopćenje

STAVOVI MLADIH O DOSTUPNOSTI NEKRETNINA U HRVATSKOJ KAO ČIMBENIK DEMOGRAFSKIH PROCESA U HRVATSKOJ¹

Mario Jularić*

Krešimir Ivanda**

SAŽETAK

Ekonomska i demografska istraživanja kao i javne politike razvijenih zemalja prepoznaju iznimnu važnost tržišta nekretnina u demografskim procesima. Fertilitet i migracije direktno su povezani sa stambenom problematikom, a tržište nekretnina je specifično u odnosu na druga tržišta. Kupnja nekretnine je uglavnom najveći osobni izdatak na razini pojedinca te stvara izravan utjecaj na financijske institucije, zakonodavstvo te monetarnu i fiskalnu politiku. Domaća demografska literatura prepoznaje važnost stambene politike kao neizostavnog dijela proaktivne demografske politike, dok ekonomska literatura prepoznaje određene neučinkovitosti i nezadovoljavajuću razvijenost domaćeg tržišta nekretnina. Cilj ovoga rada je istražiti složenu međuvezu između demografskih procesa i tržišta nekretnina u

* Mario Jularić, Ekonomski fakultet Zagreb Sveučilišta u Zagrebu (e-mail: mjularic@net.efzg.hr).

** Dr. sc. Krešimir Ivanda, Ekonomski fakultet Zagreb Sveučilišta u Zagrebu (e-mail: kivanda@efzg.hr).

¹ Ovaj se rad temelji na istraživanju koje je provedeno u sklopu diplomskog rada pod naslovom "Utjecaj demografskih trendova na tržište nekretnina u Republici Hrvatskoj" pristupnika Marija Jularića pod mentorstvom dr. sc. Krešimira Ivande.

Hrvatskoj s fokusom na cjenovnu dostupnost nekretnina mladima u Hrvatskoj. Rad se temelji na podacima koji su rezultat anketnog istraživanja. Provedeno empirijsko istraživanje temelj je analize koja cilja proširiti znanja o učinku cjenovne dostupnosti nekretnina mladima na dva demografska procesa: potencijalnu migraciju i razdoblje zasnivanja obitelji. Rezultati pokazuju vezu između vlasništva nekretnina te odluke o zasnivanju obitelji i potencijalnom iseljavanju. Dodatno, rezultati pokazuju razlike u interesu za potencijalnim preseljenjem u manje naselje zbog pristupačnijih cijena nekretnina. Ispitanici dominantno smatraju trenutne cijene i najma i nekretnina visokima te za značajan udio ispitanika veliku prepreku u kupnji nekretnine zbog njihove kreditne sposobnosti i nedostatne stambene štednje. Socioekonomska obilježja ispitanika ne predstavljaju značajne razlike u osnovnim stajalištima o tržištu nekretnina poput cijena, kvalitete, ponude nekretnina, ali kod drugih varijabli postoji potreba za daljnjom analizom nad većim uzorkom ispitanika. Aktivne stambene politike u Europi daju miješane rezultate, a problematika cjenovne dostupnosti nekretnina mladima prisutna je u većini europskih zemalja. Ovaj rad, iako deskriptivne naravi, doprinosi postojećim saznanjima o tržištu nekretnina u Hrvatskoj te ih povezuje s problematikom demografske održivosti u Hrvatskoj.

Ključne riječi: tržište nekretnina, prihvatljivost nekretnina, mladi, demografija.

1. UVOD

Europa se u posljednjem desetljeću susreće s nizom demografskih promjena, poput pada stope nataliteta, starenja stanovništva, pada stope fertiliteta, kasnijim rađanjem prvog djeteta kod žena, odgodom napuštanja roditeljskog doma, sve kasnijim završavanjem obrazovanja te stupanjem na nestabilno tržište rada (Čipin i Međimurec, 2021). U analizi demografskih promjena, veliki naglasak stavlja se na pad stope fertiliteta i time, dugoročno povezan, pad stope nataliteta. Kao važni činitelji procesa fertiliteta u modernim društvima razvijenih zemalja ističe se (socio)ekonomski status pojedinca i obitelji. Važan dio navedenog statusa čini i stambena problematika. Tržište nekretnina jedno je od najvažnijih tržišta u sveukupnom gospodarstvu te ga je potrebno iznimno kvalitetno i učestalo analizirati i samim time pratiti trendove koji nam mogu prikazati daljnja kretanja gospodarstva (Tica i Boras, 2012). Cijene samih nekretnina teško je pratiti i analizirati, ponajviše zbog toga što su nekretnine kategorije kojima se rijetko trguje te se njima ne trguje na jednom centraliziranom tržištu. Samim time je i odrednicu vrijednosti

nekretnine teško odrediti. Velike razlike u zakonskim odrednicama raznih tržišta, političko i ekonomsko stanje gospodarstva su determinante na koje je potrebno obratiti pažnju kod analize tržišta nekretnina na nekom području (Lovrinčević i Vizek, 2008).

Razvoj tržišta nekretnina u Hrvatskoj započeo je sredinom dvadesetog stoljeća. Sukladno tome, stambeno tržište u Hrvatskoj se smatra malim, a industrija građevinarstva i stanogradnje mladom. Međutim, sektor građevinarstva čini značajan udio bruto domaćeg proizvoda (BDP-a) u Republici Hrvatskoj. Buturac (2021) prikazuje rast navedenog sektora u udjelu BDP-a. U 2018. godini udio je iznosio 4,4 %, dok je u 2021. porastao na 5,6 %. Restrukturiranje vlasničkih odnosa, točnije privatizacija te prodaja stanova sa stanarskim pravima je u urbanim dijelovima Hrvatske doprinijelo razvitku tržišta nekretnina. Ruralna područja su specifična zbog činjenice da je većina nekretnina već bila u privatnom vlasništvu. Neki od problema koji su zahvatili tržište nekretnina u začetku su neprilagođena pravna regulacija, netransparentnost zemljišnih knjiga te neusklađenost cijena i obilježja nekretnina. Glavni problem je činjenica da je jako teško odrediti stvarnu ponudu stanova na tržištu. Naime, dosta stanova nije registrirano u zemljišnim knjigama, a još jedna otegotna okolnost je i činjenica da se kupovanjem nekretnina bave žitelji sive ekonomije, što predstavlja pad ponude, a potom i dodatan pritisak na rast cijena stanova. Praćenje i promatranje kretanja cijena je ključno kod analize tržišta, no u Hrvatskoj je otežano zbog nerazvijene statistike cijena (Tica i Boras, 2012). Za Hrvatsku je specifična i značajna regionalna disproporcija u tržišnim pokazateljima pa su tako razlike među regijama značajne, posebno u posljednjih nekoliko godina kada priobalje svjedoči oscilacijama, a kontinentalno područje stabilnosti cijena (MacroHub, 2022).

Cilj ovog istraživanja je poboljšati razumijevanje o stavovima mladih Republike Hrvatske o tržištu nekretnina i javnim politikama koje su usmjerene na stambenu problematiku te prikazati razlike u stavovima mladih s obzirom na njihova sociodemografska obilježja. U kontekstu demografske problematike u Hrvatskoj, cilj je povezati dobivena saznanja s potencijalno ograničavajućim činiteljima demografskog razvoja stanovništva u Hrvatskoj.

Odgodu rađanja za sve kasniju dob možemo smatrati najvećim demografskim razlogom niskog specifičnog (periodskog) fertiliteta u Hrvatskoj (Čipin, 2010). Razlozi odgode su brojni, a jedan od njih je i stambena problematika odnosno priuštivost nekretnina mladima koji zasnivaju ili proširuju obitelj.

Više istraživanja pokazalo je da u Hrvatskoj, ali i ostalim bivšim socijalističkim zemljama, kao i u Italiji i Španjolskoj, na nizak fertilitet utječu egzistencijalni problemi, a to su nezaposlenost, nesigurna zaposlenost mladih i teško rješivi stambeni problemi (Akrap, 2015). Makroekonomski čimbenici, poput BDP-a, nezaposlenosti, demografskih faktora, prihoda kućanstva, kamatnih stopa te potrošnje kućanstva povezani s cijenama na tržištu nekretnina. Tako su, primjerice, u glavnim gradovima Francuske, Grčke, Norveške i Poljske, cijene stambenih nekretnina povezane su s nezaposlenošću, dok za ostale čimbenike (BDP, industrijska proizvodnja, dionički indeks, bilanca tekućeg računa zemlje) nije pronađena značajna povezanost s cijenom stambenih nekretnina. Što se tiče glavnoga grada Norveške, osim nezaposlenosti, s cijenom stambenih nekretnina značajno je povezana i bilanca tekućeg računa zemlje, a cijene stambenih nekretnina u Ljubljani povezane su s dioničkim indeksom (Grum i Govekar, 2016). Priuštivost vlastite nekretnine izračunava se kao broj prosječnih bruto godišnjih plaća, potrebnih za kupnju standardiziranog, novog stana, prosječne veličine od 70 metara kvadratnih (Deloitte, 2022). Prema posljednjim podacima, najmanju priuštivost nekretnine imaju građani Češke kojima bi bilo potrebno 13,31 bruto plaća za kupnju novog stana. Sljedeće su Slovačka, čijim građanima bi otprilike bilo potrebno 12,76 bruto godišnjih plaća za kupnju novog stana, Srbija gdje je potrebno 11,49 prosječnih bruto plaća na godišnjoj razini, zatim Slovenija, Mađarska, Hrvatska i Nizozemska s osam do deset prosječnih bruto plaća na godišnjoj razini. Priuštivost je najviša u Danskoj, Portugalu, Belgiji i Norveškoj gdje bi građani navedenih zemalja trebali izdvojiti četiri do šest prosječnih godišnjih bruto plaća kako bi si mogli priuštiti novi stan. Indeks cijena stambenih objekata mjeri kretanje tržišnih cijena stambenih objekata koje su kupila kućanstva, neovisno o prethodnom vlasniku ili svrsi upotrebe. U tržišnu cijenu uključeno je i građevinsko zemljište (Deloitte, 2022).

Prema podacima Eurostata (2021) mladi u Švedskoj roditeljski dom prosječno napuštaju u dobi od 19 godina. Ono što ih potiče na to jest individualistički usmjerena ideologija koja je prisutna u sjevernoeuropskim državama, gdje pronalazimo veću rodnu ravnopravnost, zalaganje za individualnost prije nego za zajedničkim obiteljskim životom, državne potpore, stalna zaposlenja i sl. Mladi napuštaju obiteljske domove kako bi živjeli sami ili s prijateljima, za razliku od južnoeuropskih zemalja gdje je napuštanje obiteljskog doma uglavnom povezano s ulaskom u brak ili rađanjem prvog djeteta (Lieberg, 2012).

Baranović i Ilišin (2004) provele su istraživanje o razlozima kasnijeg napuštanja obiteljskih domova kod mladih gdje je već tada 2004. godine bilo potvrđeno kako je glavni uzrok tome ekonomski čimbenik, odnosno financijska nemogućnost mladih da si financiraju stambeni objekt. Čipin i Akrap (2008) su u svom istraživanju pokazali da pojedinci u dobi od 35 do 44 godine koji još uvijek žive s roditeljima, imaju manju fertilitetnu motivaciju od onih koji žive samostalno, u vlastitom ili iznajmljenom stanu. Također, istraživanjem su pokazali kako su troškovi stanovanja i nestabilno zaposlenje, barijera za žene u dvadesetim i tridesetim godinama pri osnivanju bračne zajednice i rađanju prvog djeteta, pa umjesto toga ostaju živjeti u roditeljskom domu.

2. METODOLOGIJA I PODACI

Podaci koji se koriste u radu su podaci prikupljeni putem anketnog istraživanja. Anketno istraživanje je provedeno putem platforme Google obrasci, a sudjelovali su ispitanici stariji od 18 godina koji su stanovnici Republike Hrvatske. Tip uzorka je prigodni i korištena je *snowball* tehnika uzorkovanja, a veličina uzorka je 100. Upitnik čini set od dva dijela i ukupno 17 pitanja, od kojih se prvi dio odnosi na sociodemografska obilježja ispitanika, a drugi dio na stavove o tržištu nekretnina i javnim politikama za rješavanje stambenog pitanja mladih. Sociodemografska obilježja analiziraju se kroz ukupno trinaest pitanja. Stavovi o tržištu nekretnina i javnim politikama za rješavanje stambenog pitanja mladih, odnosno drugi dio, se sastoji od četiri pitanja od kojih je dio u obliku matrice gdje ispitanik rangira niz tvrdnji.

Prvi dio sadrži pitanja o spolu, dobi, stupnju obrazovanja te radnom i bračnom statusu. Ispitanici su morali odgovoriti na pitanje stanuju li u vlastitoj kući ili stanu, kući ili stanu partnera, u iznajmljenom stanu ili u kući ili stanu roditelja. Također, kroz prvi dio se ispituje trenutni broj djece ili broj planirane djece. Nadalje, slijedi pitanje o broju osoba u kućanstvu, kao i županije u kojoj ispitanik živi. Na kraju prvog dijela ispitanik procjenjuje vlastite materijalne prilike, kao „izrazito dobre“, „dobre“, „osrednje“, „loše“ ili „izrazito loše“.

Drugi dio započinje pitanjem živi li ispitanik u vlastitoj nekretnini. Zatim slijedi ispitivanje stavova o tržištu nekretnina u kojem su mogli izabrati odgovore na Likertovoj skali s pet stupnjeva, pri čemu su vrijednosti brojki (od 1 do 5) podrazumijevale izraze: „u potpunosti se slažem“, „slažem se“,

„niti se slažem niti se ne slažem“, „ne slažem se“ ili „u potpunosti se ne slažem“. Nastoji se istražiti u kolikoj mjeri je ispitanicima važno posjedovanje vlastite nekretnine, njihovi stavovi o cijenama kupnje i stavovi o najmu nekretnine. Također, ispituje se sklonost života u gradu, u manjoj sredini, u cimerstvu i sa roditeljima, kao i očekivanja o budućoj nekretnini. Potom su ispitanici rangirali, prema vlastitom mišljenju, glavne razloge visokih cijena nekretnina u Republici Hrvatskoj. Bilo je moguće odabrati samo jedan odgovor po određenom stupnju utjecaja, u rangu od 1 do 5, s tim da je 1 minimalan utjecaj, a 5 maksimalan utjecaj. Navedeni razlozi visokih cijena nekretnina koje su ispitanici morali poredati su razlozi koji su medijski eksponirani u problematici tržišta nekretnina, a to su: visoka potražnja za najmom nekretnina, kupovina stana s ciljem štednje građana, kupnja nekretnine od strane stranih državljana, razdoblje niskih kamatnih stopa i mogućnosti kreditiranja i porast cijena u ostalim povezanim čimbenicima izgradnje (građevina, materijal, cijena rada). Kroz idući skup pitanja ispitali su se stavovi o javnim politikama za rješavanje teškoća u stambenom pitanju mladih. Stavovi o javnim politikama nastoje se istražiti promatranjem slaganja ispitanika s tvrdnjama, primjerice, o odgađanju zasnivanja obitelji zbog neposjedovanja nekretnine, o posjedovanju stambene štednje, preferenciji izgradnje kuće ili kupnji stana. Cilj posljednjeg dijela upitnika je ispitati upućenost ispitanika u najčešće korištene mjere Vlade RH za poboljšanje priuštivosti nekretnina mladima te poznavanje ponude stambenih kredita.

3. REZULTATI I RASPRAVA

Billari i Liefbroer (2007) pokazali su kako mladi današnjih generacija sve kasnije napuštaju roditeljske domove, što odgovara rezultatima ankete koji pokazuju kako ispitanici, koji su većinom mladi od 18 do 29 godina, najčešće žive u nekretninama svojih roditelja, usprkos visokom stupnju obrazovanja i pozitivnom radnom statusu.

Analiza stavova o tržištu nekretnina i javnim politikama za rješavanje stambenog pitanja mladih provedena je kroz 3 niza pitanja. Na pitanje žive li u vlastitoj nekretnini odgovorilo je 99 osoba, od kojih 60,6% ne živi, a 39,4% živi u vlastitoj nekretnini.

Prilikom ispitivanja stavova o tržištu nekretnina, 62% odgovara kako se u potpunosti slažu sa izjavom da im je život u vlastitoj nekretnini jako bitan.

Ukupno 71% ispitanih se u potpunosti slaže, a 28% se slaže kako bi voljeli imati vlastitu nekretninu. S izjavama da su cijene kupnje stanova, kuća, građevinskih zemljišta i najma stanova previsoke slaže se i u potpunosti slaže preko 90% ispitanih. Iako, prema hedoničkom indeksu cijena (Lewis i Tietenberg, 2019), nema većih oscilacija između tražene i ostvarene cijene te su očekivanja kupaca i prodavatelja dobro usklađena, rezultati ankete ukazuju na nezadovoljstvo ispitanika visinom cijena nekretnina.

Kada se radi o važnosti življenja u velikom gradu, mišljenja su podijeljena. S izjavom da život s cimerom ne može zamisliti se u potpunosti slaže 35% ispitanika, 15% se slaže, 25% je neodlučno, 15% se ne slaže, a 9% se u potpunosti ne slaže. Većina ispitanika, njih 60%, je neodlučno kada se radi o izjavi da je tržište nekretnina razvijeno. Sa izjavom da je puno teže posjedovati nekretninu mladima nego što je to bilo njihovim roditeljima se u potpunosti slaže 54% osoba, a slaže 26%.

Mišljenja su podijeljena kada se radi o očekivanjima rješavanja stambenog pitanja nasljeđivanjem nekretnine. Život s roditeljima predstavlja problem za 49% ispitanika, 29% je odgovorilo kako im to ne predstavlja problem, a 22% je neodlučno. Spremnost na život u manjoj sredini, gdje je lakše priuštiti si nekretninu, iskazalo je 57% ispitanih, dok 24% nije spremno na taj pothvat. Mišljenja su podijeljena kada se radi o izjavi da je preduvjet imanja djece posjedovanje nekretnine. Na život s roditeljima primorano je čak 42% ispitanika, 35% nije, a ostatak je indiferentan.

Zbog nemogućnosti posjedovanja nekretnine, 36% je spremnih na napuštanje Republike Hrvatske, dok 49% nije spremno. Analizom ovog odgovora po dobi, dolazi se do spoznaje kako su se mlađe osobe spremnije iseliti zbog nemogućnosti posjedovanja vlastite nekretnine od starijih osoba koje su sudjelovale u anketi. Zaposlenje na neodređeno igra veliku ulogu za 85% ispitanih, te bi, osim vlastite nekretnine za život, 73% voljelo imati i dodatnu nekretninu.

Život u novoizgrađenoj nekretnini za 24% nije bitan, a za 38% jest. Ukupno 50% ispitanih bi radije kupilo novu nekretninu nego renoviralo staru, 23% bi radije renoviralo staru, dok je za 27% svejedno radi li se renoviranju ili kupnji. Renovaciju nekretnine starije gradnje 22% smatra neisplativom, dok 35% smatra kako je to isplativo. Nekretnine u Hrvatskoj su za 29% anketiranih loše, za 17% njih dobre, dok je čak 54% nedefiniranog mišljenja. Za 48% ispitanika, iznajmljivači stanova ne vode dovoljno dobro brigu o kvaliteti nekretnine koju iznajmljuju, za 13% to nije slučaj, dok je ostatak, od 39%,

neodlučan (vidjeti Tablicu 1.). Potrebno je ukazati na zanimljivo odstupanje u stavovima ispitanika koji žive u roditeljskoj nekretnini i ispitanika koji žive u iznajmljenoj nekretnini. Naime, kod ispitanika koji žive u iznajmljenoj kući ili stanu uglavnom prevladavaju stavovi da iznajmljivači stanova većinom ne vode brigu o kvaliteti nekretnine koju iznajmljuju, dok se osobe koje žive u svojoj ili nekretnini svojih roditelja u dosta manjoj mjeri slažu s navedenom izjavom.

Tablica 1. Stavovi ispitanika o tržištu nekretnina u Hrvatskoj i preferencijama za vlastitu nekretninu

Stav o tvrdnji	5	4	3	2	1	Prosjek	St. dev.
Život u vlastitoj nekretnini mi je bitan.	62	30	6	1	1	4,5	0,7
Želio/la bih posjedovati vlastitu nekretninu.	71	28	0	0	1	4,7	0,6
Cijene stanova u Hrvatskoj su previsoke.	79	19	1	0	1	4,8	0,6
Cijene kuća u Hrvatskoj su previsoke.	70	23	5	2	0	4,6	0,7
Cijene građevinskih zemljišta u Hrvatskoj su previsoke.	66	26	7	1	0	4,6	0,7
Bitno mi je živjeti u velikom gradu.	18	24	25	15	18	3,1	1,3
Ne mogu zamisliti život s cimerom.	35	15	26	15	9	3,5	1,3
Tržište nekretnina u Hrvatskoj je razvijeno.	3	20	60	15	2	3,1	0,7
Puno je teže posjedovati nekretninu mladima, nego što je to bilo njihovim roditeljima.	54	26	10	5	5	4,2	1,1
Očekujem da ću stambeno pitanje riješiti (ili već jesam) nasljedstvom nekretnine.	17	18	22	25	18	2,9	1,3
Život s roditeljima mi ne predstavlja problem.	8	21	22	33	16	2,7	1,2
Spreman/a sam živjeti u manjoj sredini kako bih mogao kupiti vlastitu nekretninu.	19	38	19	15	9	3,4	1,2
Primoran/a sam živjeti s roditeljima jer si ne mogu priuštiti vlastitu nekretninu.	24	18	23	12	23	3,1	1,5
Preduvjet imanja djece je posjedovanje vlastite nekretnine.	22	18	25	22	13	3,1	1,3
Zbog nemogućnosti posjedovanja vlastite nekretnine, bio/la bi spreman/a iseliti se iz RH.	15	21	15	31	18	2,8	1,3
Cijene najma stanova u Hrvatskoj su previsoke.	64	29	5	2	0	4,6	0,7

Stav o tvrdnji	5	4	3	2	1	Prosjek	St. dev.
Bitno mi je zaposlenje na neodređeno radno vrijeme.	57	28	10	4	1	4,4	0,9
Osim vlastite nekretnine za život, volio/la bih posjedovati i dodatnu nekretninu.	37	36	19	6	2	4,0	1,0
Važno mi je živjeti u novoizgrađenoj nekretnini.	8	30	38	15	9	3,1	1,1
Radije bih kupio/la novu nekretninu nego renovirao/la staru.	16	34	27	17	6	3,4	1,1
S obzirom na tržište nekretnina, nije isplativo renovirati nekretninu starije gradnje.	7	18	40	26	9	2,9	1,0
Kvaliteta nekretnina u RH je većinom loša.	3	26	54	15	2	3,1	0,8
Iznajmljivači stanova većinom ne vode brigu o kvaliteti nekretnine koju iznajmljuju.	19	29	39	12	1	3,5	1,0

Izvor: obrada autora; Napomena: 5 – U potpunosti se slažem, 4 – Slažem se, 3 – Niti se slažem niti se ne slažem, 2 – Ne slažem se, 1 – U potpunosti se ne slažem.

Tablica 2. Stavovi ispitanika o stambenoj politici u Hrvatskoj te preferencije o vlastitoj nekretnini

Stav o tvrdnji	5	4	3	2	1	Prosjek	St. dev.
Odgadam zasnivanje obitelji zbog nemogućnosti posjedovanja vlastite nekretnine.	8	24	32	27	9	3,0	1,1
Više mi se sviđa ideja o gradnji kuće nego o kupnji stana.	24	25	23	23	5	3,4	1,2
Upoznat/a sam s Vladinim mjerama za poboljšanje stambenog pitanja mladih.	16	33	21	20	10	3,3	1,2
Vlada RH provodi kvalitetne mjere za poboljšanje stambenog pitanja mladih.	2	7	36	32	23	2,3	1,0
Javne politike djeluju pozitivno na razvoj tržišta nekretnina u Hrvatskoj.	7	37	32	24	0	2,3	0,9
Ugovaranje stambenog kredita je jedina opcija za posjedovanje nekretnine u budućnosti.	30	33	19	15	3	3,7	1,1
Plaća koju dobivam svojim zaposlenjem dovoljna mi je da otplaćujem ratu kredita.	11	23	28	13	25	2,8	1,3
Imam stambenu štednju koju planiram iskoristiti za rješavanje svog stambenog pitanja.	4	8	20	26	42	2,1	1,1

Stav o tvrdnji	5	4	3	2	1	Prosjeak	St. dev.
Upoznat/a sam s ponudom stambenih kredita i razumijem funkcioniranje kamatnih stopa.	22	29	16	19	14	3,3	1,4
Smatram da sam kreditno sposoban/a za kupnju željene nekretnine po današnjim cijenama.	14	9	24	22	31	2,5	1,4
Upoznat/a sam s APN kreditima.	32	32	13	6	17	3,6	1,4
APN krediti su imali značajan utjecaj na rast cijena nekretnina.	28	32	28	6	6	3,7	1,1
Smatram da je APN dobar oblik kreditiranja za mlade.	12	20	42	14	12	3,1	1,1
Smatram da je potrebno uvesti porez na nekretnine (na drugu ili treću nekretninu).	20	18	24	25	13	3,1	1,3
Smatram da država treba subvencionirati najam stanova mladima.	31	33	16	12	8	3,7	1,2
Smatram da država i lokalna samouprava trebaju značajno više graditi stanove za mlade po povoljnijim cijenama (javna stanogradnja, POS programi i slično).	46	38	11	1	4	4,2	1,0
Smatram da država i lokalna samouprava trebaju prodati većinu stanova u svom vlasništvu s prioritetom kupnje mladima.	34	31	27	5	3	3,9	1,0

Izvor: obrada autora; Napomena: 5 – U potpunosti se slažem, 4 – Slažem se, 3 – Niti se slažem niti se ne slažem, 2 – Ne slažem se, 1 – U potpunosti se ne slažem.

Oko trećine ispitanih (32%) izrazilo je stav kako odgađaju zasnivanje obitelji zbog neposjedovanja nekretnine (Tablica 2.), što donekle ide u korist pretpostavki kako je, prema Nishioki (2003), stambeni problem jedan od činitelja niskog fertiliteta, točnije, da su visoke cijene nekretnina, zabrinjavajućem broju mladih, dovoljan razlog za odustajanje od formiranja bračne zajednice i obitelji. Zanimljiva je činjenica kako žene u većoj mjeri odgađaju zasnivanje obitelji zbog neposjedovanja vlastite nekretnine, dok se muškarci uglavnom ne slažu s tim stavom i posjedovanje nekretnine im ne predstavlja toliko bitan faktor za zasnivanje obitelji kao ženama. Gradnja kuće, naspram kupnje stana, ima prednost kod 49% ispitanih, dok 36% ispitanih preferira kupnju stana. Otprilike polovica ispitanika poznaje inicijative Vlade usmjerene na poboljšanje stambenih uvjeta za mlade, manji dio je djelomično upoznat, a značajna manjina je potpuno neinformirana. Ocjenjujući kvalitetu ovih Vladinih mjera, samo manji dio ispitanika ih doživljava kvalitetnima, dok većina izražava rezervu prema njihovoj kvaliteti, a značajan dio ostaje nesiguran. Za 63% ispitanih ugovaranje stambenog kredita je jedina opcija za posjedovanje nekretnine u budućnosti,

a stambeno kreditiranje nije jedina opcija za 18% anketiranih. Stambenu štednju koju planiraju iskoristiti za rješavanje svog stambenog pitanja ima 12% anketiranih, a 68% nema značajnu stambenu štednju. Otprilike polovica ispitanih pokazuje poznavanje mogućnosti stambenog kreditiranja i razumijevanje kamatnih stopa, a manji dio ima djelomično znanje. Suprotno tome, otprilike trećina ispitanika nema svijest o ovim financijskim aspektima. Kada se uzme u obzir mogućnost kupnje nekretnine po trenutnim tržišnim cijenama, značajan postotak ima ograničenu kreditnu sposobnost, dok je manji dio kreditno sposoban. Poznavanje subvencioniranih kredita (APN) prevladava među većinom ispitanika, manja skupina ima djelomično saznanje, a dio nije upoznat. Većina ispitanika zamjetan utjecaj na rast cijena nekretnina pripisuje kreditima APN-a, dok se manjina s tim ne slaže. Što se tiče prikladnosti APN-a kao mogućnosti kreditiranja mladih, mišljenja su podijeljena. Ispitanici stariji od 35 godina jednoglasno su protiv takve vrste kreditiranja. Mišljenja o mogućem uvođenju poreza na nekretnine su podijeljena, jedni ga zagovaraju, drugi se protive, a dio izražava nesigurnost. Slična podijeljenost prisutna je i kod ideje o državnom subvencioniranju najma za mlade. Država i lokalna samouprava trebaju značajno više graditi stanove za mlade po povoljnijim cijenama (javna stanogradnja, POS programi i slično) smatra 84% ispitanih. Potreba za većom uključenosti države i jedinica lokalne samouprave ne postoji za 6%, a djelomično je potrebna za 11% ispitanih. Prema 65% ispitanih, država i lokalna samouprava trebaju prodati većinu stanova u svom vlasništvu s prioritetom kupnje mladima, prema 8% ispitanih država to ne bi trebala napraviti, a neodlučnih o ovakvoj vrsti pomoći za mlade je ukupno 27%.

Tablica 3. Prosječne vrijednosti odgovora na pitanja s direktnom demografskom poveznicom po dobi i spolu ispitanika/ce

Spol	Dob	“Vlastita nekretnina je preduvjet za zasnivanje obitelji”	“Oglašam zasnivanje obitelji zbog neposjedovanja vlastite nekretnine”	„Zbog nemogućnosti posjedovanja vlastite nekretnine, bio/la bi spreman/a iseliti se iz RH“	n
Muški	18-24	3,50	3,17	2,75	12
Muški	25-29	3,36	2,91	3,64	11
Muški	30-34	3,25	3,13	2,38	8
Ženski	18-24	3,44	2,81	2,70	27
Ženski	25-29	2,94	3,17	2,67	18
Ženski	30-34	2,71	2,57	3,43	7

Izvor: obrada autora.

Tablica 3. ponajprije ističe razlike u odgovorima s jasnom demografskom konotacijom. Razlike se ističu među spolovima, prema kojima su muškarci izrazili višu razinu sigurnosti u odgovor kako je vlasništvo nekretnine preduvjet za zasnivanje obitelji, u odnosu na ženske ispitanice. Suprotno tome, kod ostala dva pitanja nemamo jasnu razliku među spolovima. Također, kod pitanja preduvjeta, ali i odgode zasnivanja obitelji, vidljivo je smanjenje pozitivnog odgovora kako raste dob. Odnosno, stariji ispitanici u manjoj mjeri smatraju kako je vlasništvo nekretnine izrazito važan aspekt zasnivanja obitelji ili razlog odgode.

Kod socioekonomskih varijabli, ističu se korelacije kod dvije socioekonomske varijable: vrsta zaposlenja (Tablica 4.) i subjektivna ocjena materijalnih prilika (Tablica 5.). Korelacije sa ostalim tipom socioekonomskih varijabli pokazuju manje jasnu sliku s obzirom na to da je veličina uzorka pojedinih modaliteta varijable nedovoljna.

Tablica 4. Prosječne vrijednosti odgovora na pitanja s direktnom demografskom poveznicom po vrsti zaposlenja ispitanika/ce

Vrsta zaposlenja	“Vlastita nekretnina je preduvjet za zasnivanje obitelji”	“Odgadam zasnivanje obitelji zbog neposjedovanja vlastite nekretnine”	„Zbog nemogućnosti posjedovanja vlastite nekretnine, bio/la bi spreman/a iseliti se iz RH“	n
zaposlen preko studentskog ugovora	3	3,5	3,42	12
zaposlen/a na neodređeno radno vrijeme	3,08	2,88	3,06	49
zaposlen/a na određeno radno vrijeme	3,21	3	3,36	14

Izvor: obrada autora.

Tablica 5. Prosječne vrijednosti odgovora na pitanja s direktnom demografskom poveznicom po subjektivnoj ocjeni vlastitih materijalnih prilika

Subjektivna ocjena materijalnih prilika	“Vlastita nekretnina je preduvjet za zasnivanje obitelji”	“Odgadam zasnivanje obitelji zbog neposjedovanja vlastite nekretnine”	„Zbog nemogućnosti posjedovanja vlastite nekretnine, bio/la bi spreman/a iseliti se iz RH“	n
izrazito dobre	3,41	2,53	3,18	17
dobre	3,13	3,00	2,92	52
osrednje	3,00	3,15	4,08	26
loše	3,00	2,80	4,60	5

Izvor: obrada autora.

Tablice 4. pokazuje heterogenu sliku odgovora odnosno nejasnu korelaciju između vrste zaposlenja i odgovora na pitanja s direktnom demografskom poveznicom, dok Tablica 5. pokazuje jasnije rezultate prema kojima su bolje imovinske prilike povezane s manjom vjerojatnošću iseljavanja. Međutim, kod odgovora na pitanja o zasnivanju obitelji poveznica nije jednoznačna, što upućuje na bitno složeniju pozadinu odluke o zasnivanju obitelji, koja osim materijalne, uključuje i brojne druge čimbenike poput stavova, kulture, psihosocijalnih čimbenika i drugih. Ipak, prosječni odgovori ne daju jasnu sliku o kompleksnosti teme za koju predlažemo detaljniju analizu. Deskriptivnim nalazima ankete je još jednom potvrđen zaključak Akrapa i Čipina (2008) kako porast cijena stanova i troškova stanovanja pogađa mlade ljude, posebno one koji su tek ušli na tržište rada, imaju niske plaće te si time ne mogu financirati stambeno zbrinjavanje te kako sve navedeno vodi ka produljenom stanovanju s roditeljima, odgađanju ulaska u brak te kasnijem rođenju djeteta, što u konačnici u bitnome utječe na demografske procese u Hrvatskoj.

4. ZAKLJUČAK

Rezultati ovog istraživanja naglašavaju značajan utjecaj pristupačnosti nekretnina na dva ključna demografska aspekta: odluku o zasnivanju obitelji i potencijal za migraciju, posebno u manja naselja. Jedan ključan zaključak ove studije je očita povezanost kod značajnog dijela ispitanika između vlasništva nad nekretninama i odluke da se krene na put osnivanja obitelji. Iz

postojeće literature poznato je da pristupačnost nekretnina igra ključnu ulogu u oblikovanju životnih izbora mladih pojedinaca. Visoke cijene nekretnina i ograničena stambena štednja stvaraju značajne prepreke za mnoge ispitanike, ometajući njihovu mogućnost kupnje nekretnine i posljedično odgađajući njihove planove za zasnivanje obitelji. Nadalje, istraživanje ističe utjecaj pristupačnosti nekretnina na potencijal migracije, posebice u manja naselja. Ispitanici su skloniji razmatranju preseljenja u jeftinija područja zbog kupnje nekretnine. Ovaj trend naglašava važnost stambenih politika koje ne samo da se bave izazovima urbanog stanovanja već također promiču uravnotežen regionalni razvoj. Značajno je da je značajan dio ispitanika naveo da bi se mogli osloniti na nasljedstvo kao sredstvo rješavanja svojih stambenih pitanja. Ovo zapažanje sugerira da bi međugeneracijski prijenos nekretnina mogao i dalje igrati značajnu ulogu u hrvatskom stambenom krajoliku, potencijalno utječući i na demografske obrasce i na tržište nekretnina. Rad također iznosi kritički stav mnogih ispitanika o hrvatskom tržištu nekretnina. Visoke cijene, percipirana niska kvaliteta stanovanja i ograničene mogućnosti na tržištu nekretnina dovele su do određenog stupnja nezadovoljstva među ispitanicima. Ovo nezadovoljstvo naglašava potrebu za daljnjim političkim intervencijama i tržišnim reformama kako bi se odgovorilo na zabrinutosti i očekivanja stanovništva. Ipak, važno je naglasiti ograničenja ovog istraživanja. Mali i nereprezentativni uzorak korišten u anketi može ograničiti generalizaciju nalaza. Dodatno, izazovno je izolirati utjecaj dobi i spola na stavove i odluke ispitanika jer optimalan način izoliranja utjecaja dobi i spola pojedinca podrazumijeva analizu samačkih kućanstava, kojih nema dovoljno u uzorku. Također, fokus istraživanja bio je na kupnji nekretnine, što se u dijelu literature podrazumijeva pod užim pojmom „priuštivost nekretnine“ koja je fokus rada. Alternative kupnji koje su dostupne u nekim drugim zemljama poput dugoročno reguliranog najma, socijalnog ili javnog stanovanja nisu razmatrane u ovom istraživanju. Buduća bi istraživanja mogla imati koristi od većeg i raznovrsnijeg uzorka kako bi se omogućilo sveobuhvatnije razumijevanje ove dinamike. Zaključno, ovo deskriptivno istraživanje pridonosi saznanjima o vezi demografskih procesa i tržišta nekretnina u Hrvatskoj. Ističe potrebu za proaktivnom stambenom politikom koja uzima u obzir izazove s kojima se mladi pojedinci suočavaju u pristupu pristupačnom stanovanju. Budući da je pristupačnost stanovanja i dalje gorući problem u Hrvatskoj, potrebna su daljnja istraživanja i političke inicijative za promicanje demografske održivosti i osiguravanja pristupa odgovarajućem stanovanju za sve segmente stanovništva.

LITERATURA

1. Akrap, A. (2015). Demografski slom Hrvatske: Hrvatska do 2051. *Bogoslovska smotra*, 85(3), 855-868.
2. Baranović, B., & Ilišin, V. (2004). Mladi i ljudska prava u Hrvatskoj. *Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja*, 42(3/4 (165/166)), 339-361.
3. Billari, F. C., & Liefbroer, A. C. (2007). Should I stay or should I go? The impact of age norms on leaving home. *Demography*, 44(1), 181-198.
4. Buturac, G. (2021). Measurement of economic forecast accuracy: A systematic overview of the empirical literature. *Journal of Risk and Financial Management*, 15(1), 1.
5. Čipin, I. (2010). *Demografija vrlo niskog fertiliteta u Hrvatskoj* (Doctoral dissertation, Ph. D. thesis, University of Zagreb, Faculty of Economics. Zagreb).
6. Čipin, I., & Akrap, A. (2008). Stambeni problemi, produženi život s roditeljima i odgoda ulaska u brak u Hrvatskoj. *Revija za socijalnu politiku*, 15(3), 415-434.
7. Čipin, I., & Međimurec, P. (2021). Kako su odrastale europske generacije? Demografski i socioekonomski događaji povezani s tranzicijom u odraslu dob u Europi. *Revija za sociologiju*, 51(3), 461-493.
8. Deloitte (2022). Nekretnine, preuzeto s: <https://www2.deloitte.com/hr/hr/pages/real-estate/topics/real-estate.html>
9. Grum, B., & Govekar, D. K. (2016). Influence of macroeconomic factors on prices of real estate in various cultural environments: Case of Slovenia, Greece, France, Poland and Norway. *Procedia Economics and Finance*, 39, 597-604.
10. Lewis, L., & Tietenberg, T. (2019). *Environmental economics and policy*. Routledge.
11. Lieberg, M. (2012). Youth housing and exclusion in Sweden. In *Young People and Housing*, 125-139. Routledge.
12. Lovrinčević, Ž., & Vizek, M. (2008). Determinante cijena nekretnina u Republici Hrvatskoj i potencijalni učinci liberalizacije tržišta nekretnina. *Ekonomski pregled*, 59(12), 723-740.
13. MacroHub (2022). Indikatori tržišta nekretnina, preuzeto s: <https://macrohub.net.efzg.hr/indikatori/tr%C5%BEi%C5%A1te-nekretnina>

14. Nishioka, H. (2003). Low fertility and family policies in Southern European countries. *Journal of Population and Social Security*, 1, 262-294.
15. Tica, J., & Boras, T. (2012). Uloga tržišta nekretnina i građevinske industrije u strategiji razvoja malog otvorenog gospodarstva. *EFZG Occasional Publications (Department of Macroeconomics)*, 1, 321-352.

ATTITUDES OF YOUNG PEOPLE TOWARDS THE AVAILABILITY OF REAL ESTATE IN CROATIA AS A FACTOR IN DEMOGRAPHIC PROCESSES IN CROATIA

Abstract

Economic and demographic research as well as public policies of developed countries recognize the exceptional importance of the real estate market in demographic processes. Fertility and migration are directly related to housing issues, and the real estate market is specific compared to other markets. The purchase of real estate is generally the largest personal expenditure at the individual level and creates a direct impact on financial institutions, legislation and monetary and fiscal policy. Domestic demographic literature recognizes the importance of housing policy as an indispensable part of proactive demographic policy, while economic literature recognizes certain inefficiencies and unsatisfactory development of the domestic real estate market. The aim of this paper is to investigate the complex interconnection between demographic processes and the real estate market in Croatia with a focus on the affordability of real estate to young people in Croatia. The work is based on the data that is the result of survey research. The conducted empirical research is the basis of an analysis that aims to expand knowledge about the effect of the affordability of real estate to young people on two demographic processes: potential migration and the period of starting a family. The results show a connection between the real estate ownership and the decision to start a family and potentially move out. Additionally, the results show differences in interest in potentially moving to a smaller settlement due to more affordable real estate prices. Respondents dominantly consider the current prices of both rent and real estate to be high, and for a significant proportion of respondents, a major obstacle in purchasing real estate due to their creditworthiness and insufficient housing savings. The socio-economic characteristics of the respondents do not represent significant differences in basic attitudes about the real estate market such as prices, quality, real estate offer, but in other variables there is a need for further analysis on a larger sample of respondents. Active housing policies in Europe give mixed results, and the problem of affordability of real estate for young people is present in most European countries. This work, although descriptive in nature, contributes to existing knowledge about the real estate market in Croatia and connects it with the issue of demographic sustainability in Croatia.

Keywords: *real estate market, housing affordability, youth, demography.*

JEL klasifikacija: J1, R3, F2, O1

Izvorni znanstveni rad

STAMBENO PITANJE I ISELJAVANJE HRVATSKOG STANOVNIŠTVA

Klara Matic*

SAŽETAK

U ovome radu provedena je analiza utjecaja stambenog pitanja na iseljavanje hrvatskog stanovništva. U radu je uz desktop analizu napravljeno i anketno istraživanje na uzorku od 301 hrvatskog državljanina, od kojih je većina visokoobrazovana. Ispitanici su u razdoblju od 1987. do 2023. emigrirali na 6 kontinenta i u 30 država u inozemstvu te su u trenutku iseljavanja imali prosječno 29 godina. Cilj ovog rada je istražiti je li neriješeno stambeno pitanje među glavnim razlozima iseljavanja hrvatskog stanovništva. Ovaj rad daje teorijski i empirijski doprinos saznanjima o vezi između stambene problematike i iseljavanja. Radom se također želi pridonijeti raspravama na temu stambenih politika. Osim utjecaja stambenog pitanja na odluku o emigraciji ili potencijalnom povratku, anketa je ispitala način stanovanja u inozemstvu, veličinu stambenog prostora te planove o kupnji nekretnine u Hrvatskoj. Najvažniji rezultat istraživanja je da neriješeno stambeno pitanje, gledajući izolirano, nije bio jedan od glavnih razloga iseljavanja za oko 87% ispitanika. Otprilike pola ispitanika iselilo se u posljednjih 7 godina, u razdoblju koje karakterizira snažan rast cijena nekretnina, ali odgovori im ne odstupaju značajnije od ostatka ispitanika. Oko 75% ispitanika živi u najmu u inozemstvu. Ispitanici u prosjeku žive u nekretninama slične veličine nekretninama u kojima su živjeli prije emigracije iz Hrvatske, iako je od iseljenja u prosjeku prošlo 7 godina. Barem 41% ispitanika planira kupiti nekretninu u Hrvatskoj, za primarno stanovanje, kao vikendicu ili za investiciju. Za 9% ispitanika bi rješavanje stambenog pitanja bio poticaj za

* Klara Matic, MBA, MRICS, Colliers, voditeljica odjela Capital Markets (e-mail: klara.matic@colliers.com).

povratak u Hrvatsku, dok za 39% ispitanika, rješavanje isključivo stambenog pitanja, ne bi bio dovoljan poticaj jer im je odlazak motiviran drugim razlozima. Ispitanika koji već imaju nekretninu u Hrvatskoj, ali se ne planiraju vratiti je 12%, a onih koji imaju nekretninu u Hrvatskoj i planiraju se vratiti je 19%.

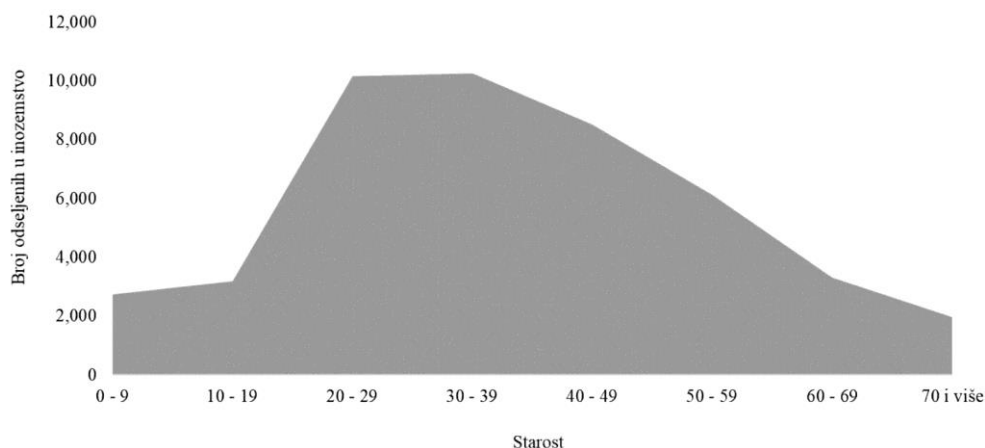
Ključne riječi: stambeno pitanje, priuštivost nekretnina, iseljavanje, kvaliteta stanovanja.

1. UVOD

U deset godina između 2013. do 2022. iz Hrvatske se iselilo 349.979 stanovnika, prema službenim podacima DZS-a. Otvaranje europskog tržišta rada za Hrvate, kao posljedica pristupanja Hrvatske Europskoj uniji, dovelo je do masovne emigracije Hrvata što nije ništa novo jer se u posljednjih stotinjak godina s područja današnje Republike Hrvatske odselilo oko 2,3 milijuna ljudi (Nejašmić, 2014).

Najveći broj odseljenih osoba u inozemstvo bio je u dobi od 20 do 39 godina u 2022. (44%). Emigriranje mladih posebno je problematično jer, kako navodi Peruško (2016), izaziva negativne demografske trendove, prirodnu depopulaciju i povećan udio starog stanovništva.

Grafikon 1. Odseljeni u inozemstvo prema starosti u 2022.

Izvor: DZS (2023).

Među glavnim razlozima iseljavanja, u javnosti se uz loš životni standard i korupciju često spominje i neriješeno stambeno pitanje. Također, vlada uvjerenje da je priuštivost nekretnina u Hrvatskoj niža nego u zemljama u koje se iseljavaju hrvatski građani, odnosno da su nekretnine u Hrvatskoj relativno skuplje. Koliko su jaka i rasprostranjena navedena uvjerenja pokazuju i javne politike. Pojedini gradovi daju gradske stanove u najam građanima koji nemaju riješeno stambeno pitanje ili mogućnost da ga riješe. Kako bi usporila „odljev mozgova“ i olakšala građanima stambeno zbrinjavanje, država je putem APN-a provodila program subvencija stambenih kredita. Istraživanje od Kunovac i Žilić (2021) potvrdilo je da je subvencioniranje stambenih kredita pridonijelo trendu rasta cijena nekretnina.

2. DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA

Dosadašnja istraživanja pokazuju različite rezultate među stavovima ispitanika koji planiraju odlazak i onih koji su se već iselili. Neriješeno stambeno pitanje više se pojavljuje kao motiv iseljavanja kod hrvatskih građana koji razmišljaju o odlasku. S druge strane, kod onih koji su već iselili, više do izražaja dolaze drugi motivi iako se ne može isključiti korelacija.

Vukić, Perić Kaselj i Škiljan (2023) tumače rezultate empirijskog istraživanja *Uzroci i posljedice iseljavanja mladih iz Hrvatske* koje provodi Institut za migracije i narodnosti, te navode kako su nezaposlenost, neriješeno stambeno pitanje i nepovoljni uvjeti rada glavni motivi iseljavanja kod mladih koji razmišljaju o odlasku. Istraživanje je provedeno u 2021. na uzorku od 1037 ispitanika iz Hrvatske, između 18 i 30 godina.

U sklopu istraživanja „Gore je bolje“, Galić, Erceg, Palanović i Ružojčić (2019) su na 1126 ljudi koji su napustili Hrvatsku nakon njezina ulaska u EU istražili glavne razloge iseljavanja. Na listu su uključili 11 mogućih odgovora, a ispitanici su trebali odabrati tri razloga koji su za njih bili presudni za napuštanje zemlje. Najučestaliji odabiri bili su nemogućnost ostvarivanja prihoda koji omogućuju normalan život (65,3%) i rasprostranjenost korupcije u društvu (53,2%), dok je nemogućnost zadovoljavajućeg rješavanja stambenog pitanja završila na devetom mjestu s 18,9% učestalosti odabira.

Hrvatska udruga poslodavaca je u 2018. provela istraživanje među hrvatskim građanima (661 ispitanik) koji su od ulaska u Europsku uniju otišli iz Hrvatske. U najvećoj mjeri odlazak je potaknut problemima koji dolaze iz

općih društvenih i političkih okolnosti i nezadovoljstvom takvim općim stanjem i društveno-političkom klimom u zemlji. Problemi iz područja radno-socijalnog statusa u odnosu na ove prve rjeđe su isticani, kao i o osobni razlozi.

Jurićevo (2017) istraživanje provedeno na uzorku od 1200 Hrvata iseljenih u Njemačku pokazalo je da glavni motivi iseljavanja prema percepciji samih iseljenika nisu ekonomski, već su to nepotizam i korupcija, pravna nesigurnost i nemoral političkih elita.

Helderman, van Ham M. i Mulder (2006) utvrđuju učestalu pojavu da vlasništvo nad nekretninama ima negativne efekte na migracije. Glavni razlog za to je da je preseljenje iz doma u kojem stanuje vlasnik skuplje od preseljenja iz unajmljenog doma zbog specifičnih transakcijskih troškova i hipoteke ako je nekretnina kupljena kreditom.

Rezultati istraživanja koje provodi Šverko (2005) ukazuje na važnost stambenog pitanja u procesu donošenja odluke o potencijalnom iseljavanju u inozemstvo. Na uzorku od 386 studenata, glavni razlog zbog kojeg bi čak 40,2% ispitanika emigriralo su veća plaća i riješeno stambeno pitanje.

Adamović i Mežnarić (2003) u svome istraživanju o potencijalnom odljevu mladih znanstvenika novaka, provedenom nad 536 ispitanika, ustvrđuju da su ekonomski motivi oni sidreni čimbenici koji mogu zadržati osobu da odustane od riskantnih, migratornih pothvata. Riješeno stambeno pitanje, kvaliteta života i sigurnost radnog mjesta neki su od ključnih uvjetnih privlačnih čimbenika.

3. STAMBENO PITANJE, KVALITETA I PRIUŠTIVOST STAMBENOG PROSTORA

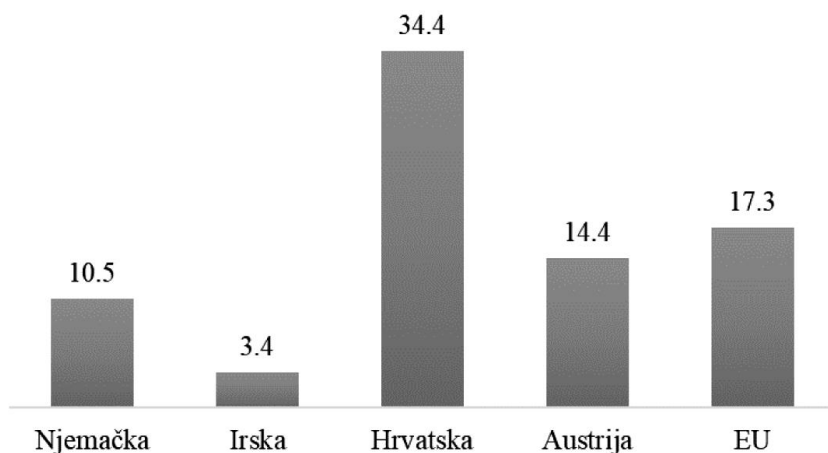
3.1. Stambeno pitanje i kvaliteta stambenog prostora

S obzirom na to da se Hrvatska nalazi pri vrhu zemalja Europske unije po postotku ljudi koji žive u kućanstvima koja su u vlasništvu stambenog prostora (91% u 2021. prema podacima Eurostata), tvrdnja kako je neriješeno stambeno pitanje među glavnim razlozima iseljavanja može djelovati kontradiktorno. Međutim, definicija vlasništva nad stambenim prostorom od strane EUROSTAT-a uzima u obzir samo status *nekretnine* u kojoj živi stanovništvo („u vlasništvu“ ili „u najmu“), međutim to ne znači da svi *članovi* kućanstva posjeduju nekretninu (krivo se interpretira statistika pa ispada da 91% stanovnika u Hrvatskoj posjeduje nekretninu, što nije točno). Kao zamišljeni primjer imamo kućanstvo u Hrvatskoj koje se sastoji od dvoje odrasle djece starosti preko 30 godina koja i dalje žive s roditeljima. Suprotni primjer bi bila slična obitelj u Irskoj gdje su se djeca odselila odnosno osamostalila se i žive u najmu. Usporedba ovih obitelji samo pomoću gore navedene definicije o vlasništvu nad stambenim prostorom bi stvorila krivi dojam i privid da je u Hrvatskoj po tom pitanju bolja situacija nego u Irskoj, a prava slika je puno složenija.

Visok udio vlasništva nad nekretninama može stvoriti privid da se radi o bogatoj naciji, međutim, kvaliteta stanovanja je važnija od udjela u vlasništvu. Općenito, kvaliteta stanovanja i opremljenosti kućanstava služe kao indikatori kvalitete života. Kvalitetu stanovanja možemo mjeriti preko tipa vlasništva stana ili kuće, sobnosti ili veličine stana ili kuće, ukupnoj površini u četvornim metrima, te razini (primarnoj i sekundarnoj) komunalne opremljenosti stana ili kuće i sl. (Svirčić Gotovac, 2006, str. 10.).

Iz grafikona 2. se vidi da na tom području Hrvatska ne stoji dobro, odnosno preko trećinu kućanstava u Hrvatskoj smatralo se prenapučenim u 2021. To je otprilike dvostruko više od prosjeka EU zemalja i znatno iznad zemalja u koje posljednjih godina masovno iseljavaju hrvatski građani: Austrije, Irske i Njemačke. Prema definiciji Eurostata, kućanstvo se smatra prenapučenim ako nema minimalno jednu sobu u kućanstvu, jednu sobu po paru, jednu sobu za svakog samca od 18 i više godina, jednu sobu na svako dijete od 12 do 17 godina i/ili jednu sobu na dvoje djece do 12 godina.

Grafikon 2. Stopa prenapučenosti kućanstava u 2021. (%)

Izvor: Eurostat (2023).

Prema Eurostatu, Hrvatska se nalazila na prvome mjestu unutar zemalja EU sa 78,2% mladih muškaraca dobi od 18 do 34 godine koji stanuju s roditeljima u 2022. godini. Prosjek u EU je iznosio 49,4%. Osim kulturoloških razloga poput veće povezanosti s obitelji, neki od razloga za kasno osamostaljivanje mladih od roditelja su:

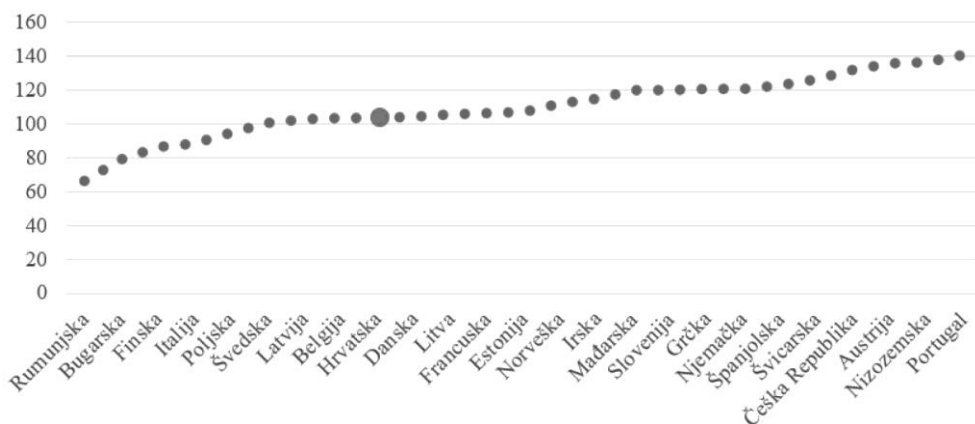
- niske početne plaće i posljedično nizak standard
- nedostatak ponude nekretnina za kupnju i za dugoročni najam; potražnja mnogo veća od ponude, usprkos velikom broju praznih nekretnina
- korištenje stambenog fonda za turistički najam ili prodaju stranim državljanima za povremeni boravak (primarno fenomen na obali) čime se s tržišta istiskuje domaće stanovništvo.

3.2. Priuštivost nekretnina

OECD-ov pokazatelj priuštivosti nekretnina računa se tako da se nominalne cijene nekretnina dijele s nominalnim raspoloživim dohotkom po glavi stanovnika, s 2015. kao baznom godinom kad je indeks iznosio 100 (za sve države). Vrijednost indeksa za Hrvatsku je u drugom kvartalu 2023. iznosila 103, što znači da rast dohotka nije skroz pratio rast cijena nekretnina u promatranom razdoblju pa se priuštivost nekretnina pogoršala. Ipak, kod 16

od 25 promatranih država u Europi je došlo do većeg pogoršanja priuštivosti nekretnina nego u Hrvatskoj, odnosno rast cijena nekretnina je bio brži od rasta raspoloživog dohotka u promatranom razdoblju.

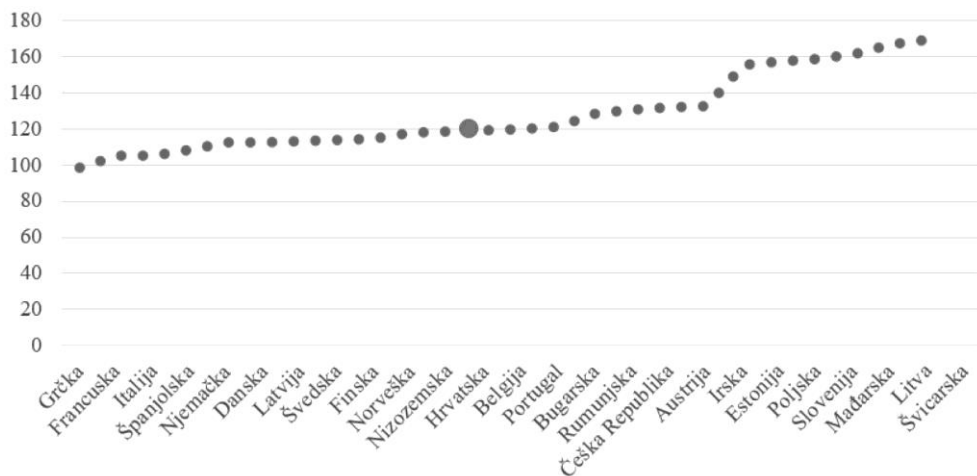
Grafikon 3. (ne)Priuštivost nekretnina (cijene u odnosu na raspoloživi dohodak, 2015=100), Q2 2023

Izvor: OECD (2023).

Budući da je u inozemstvu iznajmljivanje stanova mnogo učestalije od kupnje nekretnine, kako za domaće stanovništvo tako i za doseljenike, rad istražuje i kretanje cijena najma. U odnosu na 2015. u Hrvatskoj su u drugom kvartalu 2023. cijene najma bile oko 20% više. U državama u koje se puno iseljava hrvatsko stanovništvo, Irskoj i Austriji, cijene najma rasle su više (55% i 32%), a u Njemačkoj manje (12%) nego u Hrvatskoj.

Grafikon 4. Cijene najamnina, 2015=100, Q2 2023

Izvor: OECD (2023).

Prema podacima DZS-a, od ukupnog broja odseljenih osoba iz Republike Hrvatske, uvjerljivo najviše osoba se u zadnje dvije godine odselilo u Njemačku, 32% u 2021. i 31% u 2022. Njemačka se, uslijed vala useljavanja strane radne snage, rastućih troškova gradnje i nedostatka novih stanova, posljednjih godina bori s nedostatkom stanova za prodaju i dugoročni najam i visokim cijenama najma. Usprkos tomu, skoro trećina iseljenika iz Hrvatske bira Njemačku kao svoje odredište.

4. ANKETNO ISTRAŽIVANJE STAVOVA HRVATSKIH ISELJENIKA

4.1 Uzorak i metodologija istraživanja

Istraživanje u ovome radu provedeno je putem pismenoga anonimnog anketnog upitnika, koristeći platformu Google obrasci. Anketa je sadržavala 10 pitanja, od čega je 6 pitanja bilo višestrukog izbora i 4 otvorena pitanja, odnosno pitanja u kojima mogući odgovori nisu unaprijed ponuđeni. Fokus ankete bio je na manjem broju pitanja i kraćem trajanje ankete da bi se veći broj ispitanika motivirao na ispunjavanje ankete. Navedeno ima prednosti i nedostatke. Prednost je visoki postotak odgovora među ispitanicima, a nedostatak nemogućnost detaljnije i dublje analize te posljedično snažniji i

širi zaključci. Nadalje, fokus ankete bio je relativno uzak, odnosno anketa je ispitala isključivo utjecaj stambenog pitanja kao uzrok iseljavanja bez ulaženja u ostale razloge.

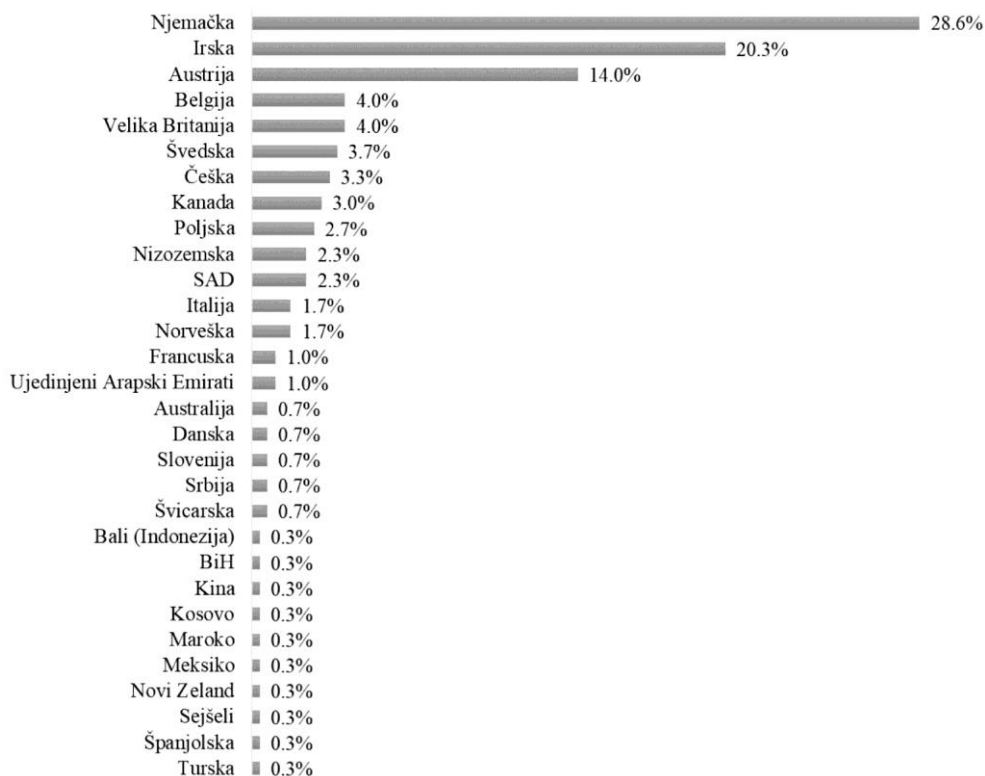
Istraživanje je provedeno u razdoblju od 15. rujna 2022. do 10. siječnja 2023. na uzorku 301 hrvatskog iseljenika. Uzorak ispitanika dobiven je direktnim kontaktiranjem. Uzorak se sastoji od ispitanika iz 28 država i s 4 kontinenta (Afrika, Azija, Europa i Sjeverna Amerika).

Raspon dobi ispitanika je od 20 do 68 godina, a prosječna dob ispitanika je 36 godina, što znači da u uzorku prevladavaju relativno mlađi ljudi. Muškarci čine 60% ukupnog broja ispitanika u ovom istraživanju, dok su žene zastupljene s 40%.

Otprilike 90% ispitanika završilo je neki oblik visokog obrazovanja. Navedeno posebno zabrinjava u kontekstu odljeva mozgova iz Hrvatske. Uzorak uključuje ispitanike koji su se iselili u rasponu od prije nekoliko mjeseci od popunjavanja ankete do prije 35 godina. Ispitanici su se u prosjeku iselili prije 7 godina.

Najveći broj ispitanika je u trenutku ispitivanja živio u Njemačkoj, Irskoj i Austriji, u skladu s trendovima iseljavanja iz Hrvatske posljednjih godina.

Grafikon 5. Države u kojima ispitanici trenutno žive

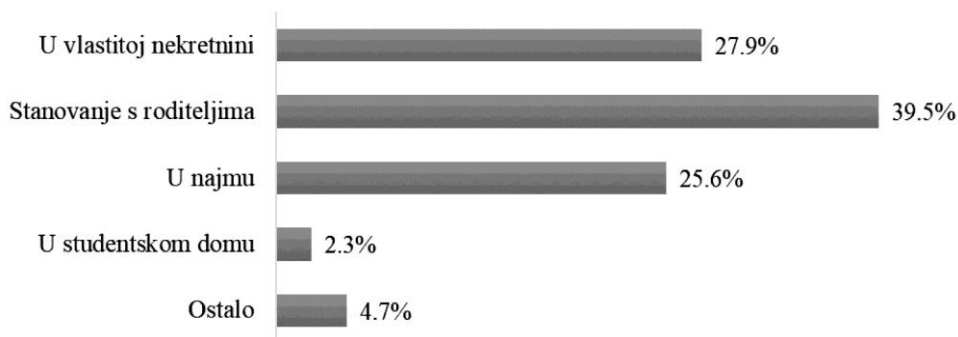
Izvor: izrada autorice na temelju anketnog istraživanja.

4.2. Rezultati istraživanja

U daljnjem tekstu dani su rezultati istraživanja po pitanjima koja se ne tiču gore prikazanih osnovnih sociološko-demografskih karakteristika ispitanika. Iz grafikona 7. može se zaključiti da preko 70% ispitanika nije živjelo u vlastitoj nekretnini prije odlaska iz zemlje. Najveći udio ispitanika stanovao je s roditeljima prije iseljavanja iz Hrvatske (39,5%).

Malo iznad četvrtine ispitanika (27,9%) stanovalo je u vlastitoj nekretnini prije iseljenja. To je relativno visok udio s obzirom na efekt „sidrenja“, odnosno smanjene motivacije za seljenjem kod osoba koje stanuju u vlastitim nekretninama.

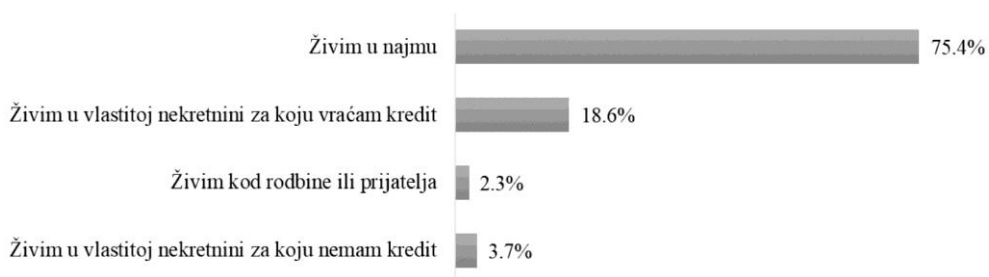
Grafikon 6. Stambeno pitanje ispitanika u trenutku iseljavanja

Izvor: izrada autorice na temelju anketnog istraživanja.

Trenutno preko 75% ispitanika živi u najmu u inozemstvu, kao što je vidljivo iz grafikona 8. Oko petine ispitanika stanuje u vlastitoj nekretnini u inozemstvu. Ukupno gledajući, manji je udio ispitanika koji trenutno u inozemstvu stanuje u vlastitoj nekretnini nego koliko ih je stanovalo u vlastitoj nekretnini u Hrvatskoj prije nego su se iselili.

Grafikon 7. Stambeno pitanje ispitanika u inozemstvu

Izvor: izrada autorice na temelju anketnog istraživanja.

Iz tablice 1. može se vidjeti status stambenog pitanja iseljenika u trenutku ispunjenja ankete, segmentirano po statusu stambenog pitanja prije iseljenja. Vrijedi zabilježiti da čak 28% od onih koji su se iz vlastite nekretnine u Hrvatskoj preselili u inozemstvo i tamo žive u vlastitoj nekretnini, od čega 20% vraća kredit, a 8% nema kredit. Velika većina ispitanika koji su u Hrvatskoj živjeli u najmu na isti način živi i u inozemstvu (83%). Zanimljivo

je da 29% ispitanika koji su se iz studentskog doma u Hrvatskoj iselili, u inozemstvu živi u vlastitoj nekretnini za koju vraćaju kredit.

Tablica 1. Stambeno pitanje u Hrvatskoj i u inozemstvu

Kako su živjeli u Hrvatskoj	Kako žive u inozemstvu			
U trenutku kad ste iselili iz Hrvatske kakvo vam je bilo stambeno pitanje:	Živim u najmu	Živim u vlastitoj nekretnini za koju vraćam kredit	Živim kod rodbine ili prijatelja	Živim u vlastitoj nekretnini za koju nemam kredit
U vlastitoj nekretnini	71%	20%	0%	8%
Stanovanje s roditeljima	72%	21%	5%	2%
U najmu	83%	14%	0%	3%
U studentskom domu	71%	29%	0%	0%
Ostalo	86%	7%	7%	0%

Izvor: izrada autorice na temelju anketnog istraživanja.

Kao što je ranije u radu spomenuto, u Hrvatskoj je prenapučenost nekretnina znatno više izražena nego u prosjeku EU ili u najpopularnijim državama u koje se iseljavaju hrvatski građani. Nastavno na tu činjenicu, vrijedi primijetiti da su u prosjeku ispitanici živjeli u samo 2 četvorna metra više po osobi u kućanstvu u trenutku ispitivanja (prosječno 40 m² po osobi) u odnosu na to kako su živjeli prije iseljenja iz Hrvatske (prosječno 38 m² po osobi). Navedeno implicira da kada se gleda samo površina stambenog prostora, nije došlo do značajnijeg povećanja kvalitete stanovanja, usprkos tome što su u prosjeku ispitanici 7 godina u inozemstvu, a iselili su se u naponu snage (prosječna dob ispitanika prilikom iseljenja je 36 godina).

Očekivano, najveći iskorak i povećanje stambenog prostora po osobi je ostvareno za ispitanike koji su se iz studentskog doma preselili u inozemstvo. Navedeno bi se za većinu studenata vjerojatno dogodilo i da su ostali u Hrvatskoj, zbog poboljšanja standarda nakon studija i preseljenja u nekretnine koje u prosjeku imaju veću površinu po osobi od studentskih soba.

Ispitanicima koji su se iz vlastite nekretnine u Hrvatskoj odselili u inozemstvo se u prosjeku smanjila površina stambenog prostora po osobi u kućanstvu (za cca 3 m²). S druge strane, onima koji su ranije stanovali s roditeljima se u prosjeku povećala površina stambenog prostora po osobi. Treba spomenuti kako su navedeni podaci jednodimenzionalni jer u obzir ne uzimaju lokaciju stambenog prostora prije i poslije iseljenja, a to također veoma utječe na kvalitetu života. Ipak, određeno poboljšanje standarda bi bilo očekivano, barem u nekim skupinama, gledajući prosječnu dob ispitanika i činjenicu da su se iselili u „naponu snage“.

Najvažniji rezultat istraživanja iščitava se iz grafikona 8. i pokazuje da je samo oko 14% ispitanika navelo neriješeno stambeno pitanje kao jedan od glavnih razloga za odlazak iz Hrvatske, dok za čak 86% ispitanika to ne spada među njihove glavne razloge iseljavanja. Za 0,7% ispitanika je neriješeno stambeno pitanje bilo glavni razlog odlaska, za 10,3% jedan od glavnih razloga, a 2,3% ispitanika je navelo da su iselili kako bi im bilo lakše vratiti stambeni kredit za nekretninu u Hrvatskoj. Malo više od polovice ispitanika navelo je da već ima nekretninu u Hrvatskoj ili će je naslijediti. Navedeno je u skladu s visokim udjelom vlasništva kućanstava nad nekretninama.

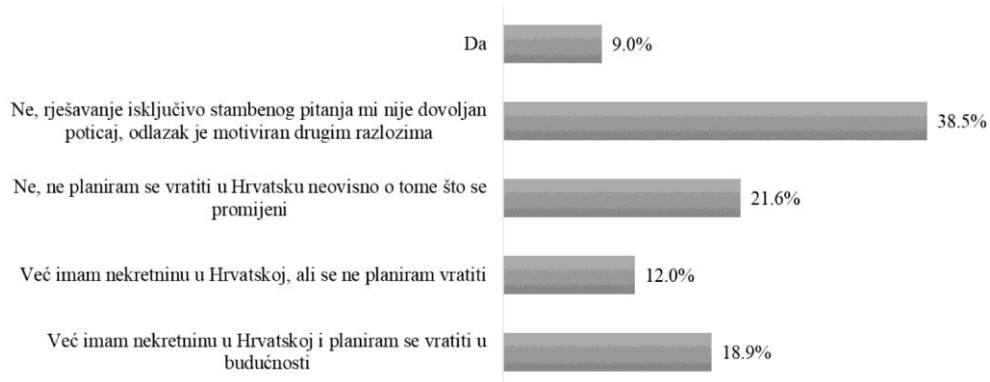
Grafikon 8. Stambeno pitanje kao jedan od glavnih razloga za odlazak

Izvor: izrada autorice na temelju anketnog istraživanja.

Grafikon 9. pokazuje da je čak 72% ispitanika izjavilo da se ne planira vratiti u Hrvatsku (među njima je i udio onih koji već imaju nekretninu u Hrvatskoj). Oko 19% ispitanika je odgovorilo da ima nekretninu u Hrvatskoj i da se planiraju vratiti u budućnosti. Čak 38,5% ispitanika tvrdi da im rješavanje isključivo stambenog pitanja nije dovoljan poticaj za povratak u Hrvatsku. Za samo 9% ispitanika povratak bi bio brži ako bi im se riješilo stambeno pitanje u Hrvatskoj.

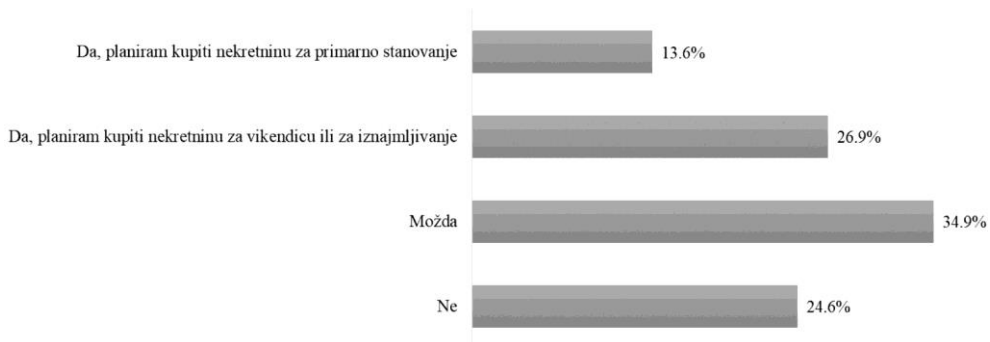
Grafikon 9. Rješavanje stambenog pitanja kao utjecaj na povratak

Izvor: izrada autorice na temelju anketnog istraživanja.

Zaključno, čak 41% ispitanika tvrdi da planira kupiti nekretninu u Hrvatskoj, 13,6% za primarno stanovanje, a 26,9% za vikendicu ili iznajmljivanje. Oko 35% ispitanika će možda kupiti nekretninu, a 24,6% ne planira kupnju nekretnine u Hrvatskoj.

Grafikon 10. Planovi o kupovini nekretnine u Hrvatskoj u budućnosti

Izvor: izrada autorice na temelju anketnog istraživanja.

5. ZAKLJUČAK

Rad je ispitao tezu da neriješeno stambeno pitanje spada među glavne razloge iseljavanja hrvatskog stanovništva. Hipoteza je testirana provođenjem primarnog istraživanja putem anketnog upitnika. Prema rezultatima istraživanja, relativno nizak postotak iseljenika je neriješeno stambeno pitanje naveo kao jedan od glavnih razloga svojeg iseljavanja (ispod 15%).

Otprilike malo više od pola ispitanika (56%) iselilo se za vrijeme ciklusa rasta cijena nekretnina, odnosno između 2017. i 2023., ali njihovi odgovori nemaju značajnijih odstupanja od ostatka ispitanika. Također, njihovo stambeno pitanje prije iseljenja nije se značajnije razlikovalo od ukupnog uzorka.

Za razliku od postojećih radova i istraživanja, rad se usko koncentrirao na temu nekretnina kod motivacije za odlaskom iz zemlje te statusa i kvalitete stambenog pitanja hrvatskih iseljenika u inozemstvu. Glavna ograničenja rada su relativno mali uzorak ispitanika (301), homogen profil ispitanika po pitanju obrazovanja (većinom visokoobrazovani) te nedostatak dodatnih ekonomsko-demografskih karakteristika (npr. visina primanja, neto vrijednost imovine i sl.). Vrijedi istaknuti da ekonomski razlozi iseljavanja poput životnog standarda i visine plaće, utječu i na sposobnost rješavanja stambenog pitanja poput dugoročnog najma u inozemstvu i/ili kupnje nekretnine u Hrvatskoj. S obzirom na kontinuirani trend smanjenja broja stanovnika, bilo bi korisno izraditi sveobuhvatnije istraživanje s većim i raznolikijim uzorkom ispitanika.

LITERATURA

1. Adamović M. i Mežnarić S. (2003), Potencijalni i stvarni “odljev” znanstvenog podmlatka iz Hrvatske: empirijsko istraživanje, *Revija za sociologiju*, 3(4): 143-160
2. Državni zavod za statistiku: "Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2012." Priopćenje 1. VII. 2013. https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2013/07-01-02_01_2013.htm
3. Eurostat, <https://ec.europa.eu/eurostat/home> (pristup 15.7.2023.)
4. Galić Z., Erceg N., Palanović A. i Ružojčić M. (2019), Gore je bolje, *Ideje.hr*, <https://ideje.hr/iseljavanje-visokoobrazovanih-prihodi-ali-i-korupcija-i-opci-osjecaj-netrpeljivosti-u-drustvu/>
5. Helderman A., Van Ham M. i Mulder C. (2006), Migration and home ownership, *Journal of Economic and Social Geography (TESG)* 97(2), 107-121
6. Jurić T. (2017), Suvremeno iseljavanje Hrvata u Njemačku: karakteristike i motivi, *Migracijske i etničke teme* 3: 337–371, DOI: <https://doi.org/10.11567/met.33.3>.
7. Kavain V. (2022), Privlačni i potisni čimbenici migracije mladih visokoobrazovanih stanovnika RH - kvalitativno istraživanje, *17(25)*, 76-90
8. Kunovac D. i Žilić I. (2021), Dome slatki dome: Utjecaj subvencioniranja stambenih kredita na tržište nekretnina u Hrvatskoj, I-63, *Hrvatska narodna banka*
9. Nejašmić I. (2014), Iseljavanje iz Hrvatske od 1900. do 2001.: demografske posljedice stoljetnog procesa, *Migracijske i etničke teme* 30, 405-435
10. OECD – <https://data.oecd.org/price/housing-prices.htm> (pristup 20.8.2023.)
11. Peruško M. (2016), Uzroci emigriranja mladih, *Sveučilište Jurja Dobrile u Puli*
12. Svirčić Gotovac A. (2006), Kvaliteta stanovanja u mreži naselja Hrvatske, *Sociologija sela*, 171(1), 105-126

13. Šverko I. (2005), Studentske namjere odlaska u inozemstvo: veličina potencijalnog "odljeva mozгова" i njegove odrednice u 1995., 1997. i 2004. godini, DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB, 6(80), 1149-1174
14. Vukić A., Perić Kaselj M. i Škiljan F. (2023), Znanje o društvenom prostoru – motivi i namjere mladih za migriranje unutar Europske unije, Sociologija i prostor, 226(1), 223-247

HOUSING STATUS AND EMIGRATION OF THE CROATIAN POPULATION

Abstract

This paper analyzes the impact of the housing issue on the emigration of the Croatian population. As part of the work, in addition to the desktop analysis, a survey was also conducted on a sample of 301 Croatian citizens, most of them highly educated. The respondents emigrated to 6 continents and 30 countries abroad in the period from 1987 to 2023 and were on average 29 years old at the time of emigration. The aim of this paper is to investigate whether the unresolved housing issue is among the main reasons for the emigration of the Croatian population. This paper provides a theoretical and empirical contribution to findings about the relationship between housing issues and emigration. The paper also aims to contribute to discussions on housing policies. In addition to the influence of the housing issue on the decision to emigrate or a potential return, the survey examined the way of living abroad, the size of the living space and plans to buy real estate in Croatia. The most important result of the research is that the unresolved housing issue, viewed in isolation, was not one of the main reasons for moving out for 87% of respondents. Approximately half of the respondents have moved out in the last 7 years, in a period characterized by strong growth in real estate prices, but their answers do not deviate significantly from the rest of the respondents. About 75% of respondents live in rented accommodation abroad. On average, the respondents live in properties of a similar size to the properties they lived in before emigrating from Croatia, although an average of 7 years have passed since moving out. At least 41% of respondents plan to buy real estate in Croatia, for primary residence, as a holiday home or for investment. For 9% of respondents, solving the housing issue would be an incentive to return to Croatia, while for 39% of respondents, solving only the housing issue would not be enough of an incentive because their departure was motivated by other reasons. 12% of respondents who already have real estate in Croatia but do not plan to return, and 19% of those who have real estate in Croatia and plan to return.

Keywords: *real estate, housing issue, real estate affordability, emigration, quality of housing.*

JEL klasifikacija: 018, R10, R11, R58

Pregledni rad

IZAZOVI I PERSPEKTIVE URBANOG RAZVOJA REPUBLIKE HRVATSKE U OKVIRIMA REGIONALNE POLITIKE EUROPSKE UNIJE

Nataša Drvenkar*

SAŽETAK

Posljednjih desetljeća regionalni razvoj EU poprima značajne strateške i ekonomsko-transformacijske dimenzije, a isto se intenzivira punopravnim članstvom posttranzicijskih zemalja kao i odgovorima EU na ključne izazove suvremenog doba (COVID-19, geopolitički i geoekonomski te, specifičnije, energetske i digitalne, demografske i ruralno-urbane). Ipak, te je izazove jednostavnije „amortizirati“ u manjim sredinama, stoga su evidentni napori prema teritorijalnoj koheziji, razvoju funkcionalnih regija i gradova. Upravo regionalna politika EU omogućava članicama fleksibilan i „place-based“ pristup. Pritom, gradovi i urbana područja suočavaju se s trostrukim izazovom: u isto vrijeme moraju osigurati stabilnost svojih vlastitih gospodarstava i zadovoljiti lokalnu „urbanu“ funkciju, a opet, imaju (i trebaju imati) značajnu regionalnu ulogu (aglomeracijsku, odnosno, „stopping point“ ulogu za ruralno i subregionalno stanovništvo).

Strateški okvir za razvoj urbanih područja u Republici Hrvatskoj, takozvani ITU mehanizam, podržava provedbu više tematskih integriranih strategija i omogućava kombiniranje različitih politika, instrumenata i sudionika usmjerenih na ostvarenje temeljnih prioriteta: industrijsku tranziciju hrvatskih regija, razvoj urbanih područja kao pokretača regionalnog rasta i

* Izv. prof. dr. sc. Nataša Drvenkar, Ekonomski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku (e-mail: natasa.drvenkar@efos.hr).

razvoja njihovih funkcionalnih područja, razvoj održivih i zelenih otoka te pravednu tranziciju. Iako svoje uporište ima u prošloj financijskoj perspektivi (2014. – 2020.) s 8 ITU gradova, nova financijska perspektiva (2021. – 2027.) proširuje svoj interes na 22 ITU grada čime se omogućava postizanje veće integriranosti, kooperativnosti, realociranosti i, konačno, multipliciranosti sredstava (i efekata). Ovaj rad pokušava istražiti demografsku i ekonomsku heterogenosti ITU područja Republike Hrvatske (urbane aglomeracije, veća urbana područja i manja urbana područja), ali ih staviti u okvir NUTS II i NUTS III regionalne statističke razine kroz odabrane pokazatelje razdoblja 2011. – 2021. godine.

Ključne riječi: regionalna i urbana politika RH, policentričan urbani sustav, ITU mehanizam, RH.

1. UVOD

Uravnotežen razvoj svih krajeva Republike Hrvatske (u nastavku: RH) nužan je za kratkoročnu i dugoročnu opstojnost, ekonomsku, ali i društvenu transformaciju koja se najbolje očituje upravo u tim „malim, a toliko značajnim“ krajevima – gradovima. Pritom, pred gradove je postavljen takozvani „trostruki izazov“: 1) gradovi, u isto vrijeme, moraju osigurati stabilnost svojih vlastitih ekonomija, ekonomskih struktura i zadovoljiti tu lokalnu „urbanu“ funkciju (kvaliteta institucija i javnih ustanova, dostupnost javnih usluga, infrastruktura, demografski i ekonomski kapaciteti), a opet, 2) imaju (i trebaju imati) značajnu regionalnu ulogu za ruralno i subregionalno stanovništvo kojemu su često takozvani „*stopping point*“ između općina, županija i nacionalnih institucija te usluga, te 3) imaju međunarodnu funkciju budući da konkuriraju na svjetskom tržištu sa svojim lokacijama (i neprenosivim faktorima razvoja poput zemljišta, klime, rijetkih resursa, infrastrukture) i sa svojim kapacitetima (prenosivim faktorima razvoja poput kvalitativnih i kvantitativnih obilježja stanovništva te poduzetništva). Urbana područja naseljava oko dvije trećine europske populacije (Urban Data Platform Plus, 2023). Demografski izazovi razvijenog svijeta naglašavaju važnost manjih sredina, stoga su gradovi nesumnjivo pokretači regionalnog ekonomskog rasta i razvoja.

Ovaj rad organiziran je na sljedeći način. Prvi dio rada daje selektivni pregled teorijskih i recentnih empirijskih pojmova vezanih uz kohezijsku politiku i urbanu politiku Europske unije (u nastavku: EU). Nakon toga, analizira se

demografski i ekonomski okvir urbanih područja RH, odnosno ITU područja i 22 grada. Ovo se istraživanje usmjerava na glavne regionalne i urbane karakteristike i faktore koji utječu na sposobnost regija i urbanih područja da se odupru i oporave nakon neočekivanog vanjskog šoka (kasniji ulazak RH u punopravno članstvo EU pa time i odgađanje prednosti Jedinog tržišta EU; pandemijsko-postpandemijski izazovi po pitanju zdravstvene, društvene, ali i ekonomske krize; agresija Rusije na Ukrajinu i narušavanje globalnih opskrbnih lanaca, inflacija i rastuća energetska neizvjesnost). Pritom, ključni pokazatelji grupirani su u, takozvane, demografske i ekonomske „amortizere šokova“ i pokretače pozitivnih ishoda. Nakon prethodno spomenute analize i kvantificiranja, raspravlja se o glavnim nalazima, implikacijama i ograničenjima urbanog razvoja RH s naglaskom na ITU područja.

2. URBANA POLITIKA EU

Urbana politika EU razvijala se dugi niz godina kroz koje je, svojevrsno, evoluirala od čistih ekonomskih pitanja poput „kako efikasno upravljati“ javnim prostorom, do međusektorskog pristupa koji obuhvaća urbane dimenzije mnogo šireg značenja i geografskog područja. Kako ističu Ouwehand, van Oort i Cortinovis (2022), urbana dinamika igra ključnu ulogu u ekonomskom učinku regija, a to dodatno potvrđuje i činjenica kako oko 80% globalne proizvodnje stvara upravo stanovništvo koje živi u urbanim područjima. U EU oko 39% stanovništva živi u velikim urbanim područjima, dodatnih 32% u manjim urbanim područjima i njihovoj okolici, a oko 29% živi u ruralnim područjima (Eurostat, 2020). Giannakis i Bruggeman (2020) naglašavaju kako su urbana područja značajno otpornija u vremenima ekonomskih poremećaja, a ujedno stvaraju više (ili gube manje) ekonomskih aktivnosti od prosjeka zemlje. Tako se formiraju integrirani razvojni programi, odnosno integrirane urbane strategije i urbane politike (Atkinson, 2008) koje svoje uporište imaju u, suvremenijem razdoblju, Urbanoj Agendi iz 1997. godine (COM, 1997), Povelji iz Leipziga iz 2007. godine, nastavljaju se s takozvanim „urban mainstreamingom“ u financijskoj perspektivi EU 2007. – 2013. (Juras, Anić, 2012) preko Amsterdamskog pakta iz 2016. godine, Teritorijalne Agende 2030 (Barbanente i ostali, 2022; Pertoldi, 2022; European Commission [EC], 2021) i, do najaktualnije, Nove povelje iz Leipziga (engl. *NLC*; ECa, 2020). Tako evoluirana urbana politika EU treba usmjeravati europska urbana područja do 2030. godine i, takozvanu, „urbanu regeneraciju“ (Huete García, Pazos-Vidal i Merinero Rodríguez, 2023;

Barbanente i ostali, 2022; Martin, 2012, u: Di Pietro, Lecca i Salotti, 2021), „urbanu aglomeraciju“ (Harrison i ostali, 2023; Ouwehand, van Oort i Cortinovis 2022; McCann i Ortega Argilès, 2014; Mora, Garcia-Duran i Millet, 2011) i „regionalnu ekonomsku otpornost“ (Di Pietro i ostali, 2021; Giannakis i Bruggeman, 2020). Razlozi uvođenja ovakvog mikro regionalnog pristupa proizlaze iz potreba odgovora na specifične razvojne izazove s jačim lokalnim djelovanjem kako bi se regionalne razlike u razvijenosti (generalne ili specifične) što više smanjile, a time poticao ravnomjerniji teritorijalni razvoj.

Regije EU izrazito su heterogene, kako po pitanju infrastrukturnih, geografskih, demografskih i općih društvenih okvira, tako i po pitanju institucionalnog uređenja i kapaciteta, nacionalne i regionalne arhitekture sustava upravljanja ekonomskim razvojem te same kvalitete istih (McCann i Varga, 2015; Svjetska banka, 2009). Atkinson (2008) naglašava kako su urbana područja prepoznata kao svojevrsni „motori“ ekonomskog razvoja EU, odnosno oni su ekonomski pokretači i glavni izvor ekonomskih potencijala rasta i utjecaja na susjedna područja kroz aglomeracijske učinke (McCann i Ortega Argilès, 2014) te, samim time, mogu biti važan faktor budućih kohezijskih ulaganja (Mendez, van der Zwet i Borkowska-Waszak, 2021; Shucksmith i ostali, 2009).

Kako su urbana područja važna za dugoročno održiv regionalni ekonomski razvoj, tako svojevrsni model održivog regionalnog ekonomskog razvoja (Huete García, Pazos-Vidal i Merinero Rodríguez, 2023) zahtijeva kombinaciju mjera usmjerenih na, već spomenutu, „regionalnu regeneraciju“, kao i „razvojnu politiku osjetljivu na lokaciju“ (engl. *Policy based approach*) (Immarino, Rodriguez-Pose i Storper, 2019 u: Drvenkar, Marošević i Unukić, 2023; Svjetska banka, 2009). Prethodno nužno podrazumijeva mjere koje obuhvaćaju društveno-ekonomski razvoj, zaštitu okoliša i urbanističko planiranje, ali i strateško upravljanje javnim politikama (Drvenkar, Cota i Unukić, 2024; Savić, Drvenkar i Drezgić, 2023). Te mjere moraju biti povezane, usklađene, dobro regulirane i institucionalno uređene kako bi mogle odgovarati zahtjevima integriranog modela održivog urbanog razvoja (Tablica 1.).

Tablica 1. Glavna područja integriranog modela održivog urbanog razvoja

Temeljna područja	Sadržaj temeljnih područja
Integracija	Sadržaji iz područja javne politike: ekonomski razvoj, socijalna skrb, grad, fizički elementi grada, okoliš, politika planiranja i upravljanja.
Lokacija (engl. <i>Place based</i>)	Prilagodba sadržaja osobitostima samog teritorija (lokalno/urbano/regionalno). Usklađivanja s ostalim razinama vlasti i drugim javnim politikama.
Modeli upravljanja i regulativa	Bolja regulativa. Prilagodba normativnog i institucionalnog konteksta novoj koncepciji urbanih politika. Institucionalni kapaciteti: 1) pitanja nadležnosti, 2) pitanja sposobnosti postizanja rezultata, 3) pitanja ekonomske samodostatnosti i mogućnosti razvoja, 4) pitanja znanja i kapaciteta za stvaranje, korištenje, praćenje i evaluaciju, 5) uključivanje relevantnih aktera u osmišljavanje i provedbu politika.

Izvor: Huete García, Pazos-Vidal i Merinero Rodríguez, 2023.

Održiv urbani razvoj podrazumijeva i utjecaj grada na svoja okolna područja, njegovu integraciju sa što boljim sadržajima lokacije i jasnim modelima upravljanja kao i regulacije. Tako je zanimljivo uočiti istraživanje Gagliardi i Percoco (2017) koji naglašavaju kako ruralna područja u blizini gradova imaju najviše koristi od aglomeracije, pa je i integracija lakša, a modeli upravljanja jednostavniji za poimanje i implementiranje. Ipak, gradovi i središnja područja koja su već prije bila karakterizirana višim stupnjem urbanizacije bili su pozitivno, ali ne i sustavno pogođeni, a jako je zanimljivo uočiti kako su u izuzetno nepovoljnom položaju ona ruralna područja koja su već bila pogođena procesima progresivnog iseljavanja i, samim time, iscrpljivanja regionalne ekonomske strukture (pogledati i: Pertoldi, 2022) budući da aglomeracijski učinci čak negativno djeluju na razvoj ruralnih područja dodatno otežavajući već otežanu ekonomsku situaciju, a svojevrsna integracija gotovo je nemoguća. U 2019. godini jaz u digitalnim vještinama između stanovnika koji žive u urbanim područjima u odnosu na one ruralnih bio je u prosijeku oko 14% 2019. godine, mjereno razlikom u relativnim

udjelima odraslih osoba koje posjeduju osnovne ili malo naprednije digitalne vještine (Eurostat, 2020).

Istraživanja razlike u kvaliteti života između urbanih i ruralnih sredina koje su proveli Shucksmith i ostali (2009) kao i Giannakis i Bruggeman (2020) naglasili su važnost usmjeravanja instrumenata kohezijske politike na ravnomjerniji razvoj manje razvijenih regija ili siromašnijih regija, funkcionalnih područja i gradova, budući da prema njihovu istraživanju ta područja (i države) pokazuju daleko veće potrebe od onih razvijenijih područja (i država) i/ili imaju potencijal za regionalni ekonomski rast. U nastavku je objašnjen razvoj urbanih područja RH koji je doživio/doživljava svoju renesansu upravo zahvaljujući urbanom teritorijalnom pristupu kohezijske politike EU u suvremeno doba.

3. RAZVOJ URBANIH PODRUČJA RH U OKVIRU KOHEZIJSKE POLITIKE EU: ITU MEHANIZAM

Urbana politika izdvojila se kao važan dio regionalne politike, a o njezinoj važnosti govori činjenica da je prvi put EU regulativom za financijsko razdoblje 2014. – 2020. (Uredba EU 1301/2013; Pertoldi, 2022), propisana obveza svake države članice kako mora izdvojiti za održivi urbani razvoj minimalno 5 % sredstava iz Europskog fonda za regionalni razvoj (EFRR). Za financijsko razdoblje 2021. – 2027. ta se obveza povećava s 5% na minimalno 8% sredstava EFRR-a (Uredba EU 2021/1058). Posve logično, Ouwehand i suradnici (2022) utvrdili su kako temeljne strategije regionalnog razvoja mogu uzrokovati značajno veće koristi po regionalni ekonomski razvoj ako se „udruže“ s urbanim ekonomskim programima (horizontalno i vertikalno) pa „policentričnost kao isključivi lijek“ nije presudna za smanjivanje regionalnih ekonomskih nejednakosti.

S obzirom na važnost urbane politike EU i specifična teritorijalna ulaganja, u RH je to područje uređeno nacionalnim zakonodavstvom kroz Zakon o regionalnom razvoju RH (ZRRRH, 2019) koji definira urbana područja i strategiju razvoja urbanog područja. Taj strateški okvir za razvoj urbanih područja u RH, poznat je kao ITU mehanizam koji podržava provedbu više tematskih integriranih strategija i omogućava kombiniranje različitih politika, instrumenata i sudionika usmjerenih na ostvarenje temeljnih prioriteta: industrijsku tranziciju hrvatskih regija, razvoj urbanih područja kao pokretača

regionalnog rasta i razvoja njihovih funkcionalnih područja (aglomeracijske učinke), razvoj održivih i zelenih otoka te pravednu tranziciju.

Iako svoje uporište ima u prošloj financijskoj perspektivi EU u razdoblju 2014. – 2020. (Uredba EU 1303/2013) s ukupno 8 definiranih ITU gradova, nova, odnosno postojeća financijska perspektiva EU za razdoblje 2021. – 2027. (Uredba EU 2021/1060) proširuje svoj interes na 22 ITU grada čime se omogućava postizanje veće integriranosti, kooperativnosti, alokacije i, konačno, multipliciranosti sredstava i snažnijih efekata aglomeracije.

Konkretnije, radi se o načinu financiranja projekata koji se temelji na teritorijalnim strategijama i omogućuje financiranje projekata odnosno definiranih potreba koje proizlaze iz teritorijalnih strategija. To je moguće kroz udruživanje više instrumenata financiranja (fondova EU), više operativnih programa ili više prioriteta istog operativnog programa. Takav specifičniji teritorijalni pristup prepoznaje osobitosti pojedinog urbanog područja te polazi od njegovih potreba i prednosti, istodobno pružajući mogućnost financiranja integriranih projekata koji će na adekvatan način odgovoriti na konkretne potrebe i razvojni potencijal tog područja i time osigurati dugoročniji razvojni učinak (takozvani *bottom-up* pristup). Ovakvim pristupom omogućena je izravnija i kvalitetnija suradnja nacionalne i regionalne/lokalne razine te umrežavanje uključenih dionika koja ujedno odgovara područjima integriranog modela održivog urbanog razvoja istaknutog ranije (Tablica 1.). U svrhu korištenja sredstava EU namijenjenih održivom urbanom razvoju, gradovi definiraju obuhvate svojih urbanih područja i izrađuju strategije razvoja urbanih područja (takozvane SRUP-ove), što odgovara odredbama regulative EU. Ovaj rad istražuje demografsku i ekonomsku heterogenosti ITU područja RH s njegovim glavnim obuhvatom: urbane aglomeracije, veća urbana područja i manja urbana područja, te ih stavlja u okvir NUTS II i NUTS III u razdoblju 2011. – 2021. godine. Obuhvat 22 urbana područja uključuje ukupno 192 JLS-ova s područja svih županija u RH (34,53% svih JLS-ova u RH) te ukupno 2.670.134 stanovnika (67,06 % od ukupnog broja stanovnika u RH) (Popis 2021). Budući da je ovo područje od izuzetnog značenja za ostvarivanje uravnoteženog ekonomskog razvoja RH, u širem smislu, ali i ostvarivanje aglomeracijskih efekata i svojevrsnu „opstojnost“ manjih teritorijalnih jedinica, u užem smislu, Tablica 2. prikazuje demografska kretanja kroz najvažnije demografske pokazatelje ITU područja za razdoblje 2016. – 2021. godina. Unatoč činjenici kako „Hrvatska stari“ i bilježi, baš kao i većina članica EU, ozbiljne demografske probleme, važno je istaknuti kako je 2021.

godine ostvaren pozitivan migracijski saldo u Varaždinu, Vukovaru ili, primjerice Gospiću i Osijeku, a unatoč tome što brojna područja RH bilježe negativan migracijski saldo, zamjetno je smanjenje odlazaka stanovništva iz ITU područja, štoviše, sve tri kategorije ITU područja (urbane aglomeracije, veća urbana područja i manja urbana područja) bilježile su pozitivan migracijski saldo u 2022. godini. Osim toga, posebno je zanimljivo kako odluka o „imanju djece“ (iako je potvrđeno odavno znanstvenim istraživanjima), nije motivirana isključivo „grubim“ stupnjem razvijenosti pojedinog područja. Kako je prije istaknuto, negativni demografski pokazatelji upućuju na postupno „izumiranje“ osim ako ne dođe do značajnije demografske revitalizacije (populacijska politika, usmjerenih instrumenata ekonomske politika i pomno osmišljene imigracijske politike koja mora voditi računa i o integraciji/asimilaciji). I unatoč tome, brojna manje razvijena područja RH bilježe rast upisane djece u vrtiće ako se promotri razdoblje između upisne 2016./2017. godine u odnosu na upisnu 2021./2022. godinu. Naime, u Virovitici je upisano 6,8%, Osijeku 10,7%, Vinkovcima 13,1%, Slavanskom Brodu 14,2% ili Gospiću 15% više djece 2021./2022. godine nego 2016./2017. godine (Tablica 2.). Slučajno ili ne, kratkoročno motivirano ili ne, zasigurno je značajan pokazatelj koji može signalizirati „kako se ipak nešto događa“ na ITU područjima, a to može uzrokovati snažnije aglomeracijske učinke na okolna i/ili ruralna.

Tablica 2. Odabrani demografski pokazatelji ITU područja RH, 2011. – 2022.

ITU područje 2021. – 2027.		Broj stanovnika, procjena 2016.	Broj stanovnika, procjena 2022.	Migra- cijski saldo 2016.	Migra- cijski saldo 2022.	Promjena broja upisane djece u vrtiće, 2016./2017. – 2021./2022.
1	Grad Zagreb	803,647	767,131	2706	3980	-16,1
2	Split	172,362	160,577	-330	-88	-4,2
3	Rijeka	120,855	107,964	-500	305	-3,3
4	Osijek	104,638	96,313	-838	226	10,7
Urbane aglomeracije		1,201,502	1,131,985	1038	4423	-11,8
1	Zadar	75,437	70,779	76	913	-1,8
2	Slavonski Brod	55,825	49,891	-774	-267	14,2
3	Pula	56,527	52,220	248	582	-19,2
4	Karlovac	52,488	49,377	-312	28	-6,6
5	Sisak	44,411	40,121	-387	-173	-89,6

ITU područje 2021. – 2027.		Broj stanovnika, procjena 2016.	Broj stanovnika, procjena 2022.	Migra- cijski saldo 2016.	Migra- cijski saldo 2022.	Promjena broja upisane djece u vrtiće, 2016./2017. – 2021./2022.
6	Varaždin	46,294	43,782	108	487	-0,4
7	Šibenik	45,008	42,599	-65	93	8,8
8	Dubrovnik	43,950	41,562	251	168	-21,4
9	Bjelovar	38,783	36,316	-237	-113	6,2
10	Vinkovci	34,986	30,842	-253	-117	13,1
Veća urbana područja		493,709	457,489	-1345	1601	-7,9
1	Koprivnica	30,466	28,580	-301	-49	-20,5
2	Vukovar	24,219	23,175	-508	71	1,4
3	Čakovec	27,801	27,122	-108	231	-7,9
4	Požega	24,522	22,294	-361	-101	-3,2
5	Virovitica	20,556	19,302	-277	-173	6,8
6	Krapina	12,132	11,530	-53	35	10,5
7	Gospić	12,067	11,502	-44	127	15,0
8	Pazin	8,383	8,279	-25	1	1,0
Manja urbana područja		160,146	151,784	-1677	142	-3,2

Izvor: izračun autorice prema Državnom zavodu za statistiku, 2023a.

Tome u prilog ide i činjenica kako se povećala zaposlenost ITU područja u razdoblju 2016. – 2021. godine, kao i udio zaposlenog stanovništva u ukupnom stanovništvu budući da pokazatelji prate broj zaposlenih osoba i ukupan broj stanovnika u danoj godini pa se time, djelomično, eliminira utjecaj demografskih kretanja ako bi se za baznu godinu uzela godina Popisa 2011. ili 2021. Zanimljivo je uočiti (Tablica 3). kako se povećava broj zaposlenih u pravnim osobama manjih urbanih područja (10,94%), a udio zaposlenih osoba u pravnim osobama u ukupnom broju zaposlenih osoba tih gradova gotovo je na sličnoj razini kao u urbanim aglomeracijama (44,92% u odnosu na 46,71% u urbanim aglomeracijama).

Tablica 3. Rast zaposlenosti u pravnim osobama ITU područja RH, 2016. – 2021.

ITU područje 2021. – 2027.		Udio zaposlenih osoba u pravnim osobama u ukupnom stanovništvu u 2016., %	Udio zaposlenih osoba u pravnim osobama u ukupnom stanovništvu u 2021., %	Rast zaposlenih u pravnim osobama, 2016. – 2021., %
1	Grad Zagreb	41.89	48.38	9,29
2	Split	33.43	40.72	11,86
3	Rijeka	37.78	45.32	6,69
4	Osijek	35.18	45.01	15,08
Urbane aglomeracije		39.68	46.71	9,85
1	Zadar	28.35	36.93	18,16
2	Slavonski Brod	31.12	39.04	10,81
3	Pula	38.78	39.70	-5,75
4	Karlovac	32.02	36.50	6,75
5	Sisak	26.82	33.71	11,93
6	Varaždin	59.21	68.37	8,42
7	Šibenik	27.98	34.90	15,30
8	Dubrovnik	39.01	41.92	1,58
9	Bjelovar	31.12	38.89	14,53
10	Vinkovci	38.67	46.54	5,75
Veća urbana područja		34.87	41.22	8,72
1	Koprivnica	39.47	45.73	8,00
2	Vukovar	29.24	37.88	19,33
3	Čakovec	54.28	62.26	10,64
4	Požega	34.01	38.96	3,98
5	Virovitica	33.23	40.51	12,66
6	Krapina	36.90	41.67	6,83
7	Gospić	32.83	41.57	17,13
8	Pazin	34.75	40.50	13,12
Manja urbana područja		37.91	44.92	10,94

Izvor: izračun autorice prema Državnom zavodu za statistiku, 2023a i 2023b.

Iako je pojam „demografska revitalizacija“ poprilično složen i specifičan, moglo bi se reći kako ITU područje, iako nešto sporije nego bi bilo potrebno, ostvaruje pretpostavke za demografsku revitalizaciju. Naravno, sve to ne bi bilo moguće da stanovništvo tog područja nema izvore iz kojih može crpiti

dohodak i osigurati svoju primarnu egzistenciju. Prosječne neto plaće veće su za oko 17,3% u Sisačko-moslavačkoj županiji (cca 143 eura više), 22% u Virovitičko-podravskoj županiji (cca 171 euro više), 28% u Varaždinskoj županiji (cca 234 eura više) ili Gradu Zagrebu oko 23% (cca 256 eura više) u 2021. godini u odnosu na 2011. godinu. Tablica 2. i 3. dale su naslutiti kako se događaju pozitivni pomaci ITU područja, a tome u prilog idu i pokazatelji prikazani u Tablici 4. i 5. Naime, uz rast zapošljavanja i smanjivanje negativnih migracijskih kretanja, bilježi se rast dohotka, a u manjim urbanim područjima taj je rast gotovo sličan kao i u ostalim (većim) urbanim područjima.

Tablica 4. Rast dohotka¹ ITU područja RH, 2016. – 2022.

ITU područje 2021. – 2027.		Dohodak 2016., EUR	Dohodak 2022., EUR	Promjena u dohotku 2016. – 2022., %
1	Grad Zagreb	4,714,636,835.1	6,428,378,566	26,66
2	Split	756,000,644.8	980,552,363.7	22,90
3	Rijeka	606,289,411.9	763,383,575.6	20,58
4	Osijek	467,458,720.6	643,585,831.7	27,37
Urbane aglomeracije		6,544,385,612.4	8,815,900,337	25,77
1	Zadar	300,671,674.2	424,529,897.1	29,15
2	Slavonski Brod	199,442,144.9	269,117,133.2	25,89
3	Pula	273,691,394.2	351,158,194.4	22,06
4	Karlovac	240,179,435.2	326,870,969.2	26,52
5	Sisak	195,740,773.0	256,234,981.4	23,61
6	Varaždin	231,152,674.9	322,514,960.7	28,33
7	Šibenik	192,336,588.7	258,512,442.8	25,60
8	Dubrovnik	218,403,084.9	283,666,279.6	23,01
9	Bjelovar	149,695,763.39	206,649,673.6	27,56
10	Vinkovci	126,012,272.5	174,046,041.0	27,60
Veća urbana područja		2,127,325,806.0	2,873,300,573	25,96
1	Koprivnica	142,447,384.4	192,090,952.4	25,84
2	Vukovar	94,203,247.7	130,207,201.9	27,65
3	Čakovec	116,383,120.0	174,969,095.3	33,48
4	Požega	91,017,875.2	124,717,721.3	27,02
5	Virovitica	76,925,917.0	108,526,090.7	29,12
6	Krapina	53,631,517.6	77,122,983.7	30,46
7	Gospić	52,420,939.9	71,171,594.8	26,35
8	Pazin	40,459,309.3	55,069,629.1	26,53
Manja urbana područja		667,489,311.1	933,875,269	28,52

Izvor: izračun autorice prema internim podacima MRRFEU, 2023, na temelju podataka Porezne uprave o isplaćenim dohocima i podacima Državnog zavoda za statistiku o broju stanovnika na razini jedinica lokalne, odnosno područne (regionalne) samouprave.

¹ Dohodak se utvrđuje prema zakonu kojim se uređuje porez na dohodak, a uključuje dohodak ostvaren od nesamostalnog rada i dohodak ostvaren od samostalne djelatnosti. U ukupan iznos dohotka uračunava se i dobit koju su ostvarile fizičke osobe od obavljanja samostalne djelatnosti tijekom jednoga poreznog razdoblja (kalendarska godina) na području jedinice lokalne, odnosno područne (regionalne) samouprave za koju se vrši izračun. Dohotkom od samostalne smatra se dohodak umanjen za propisana umanjena i preneseni gubitak, sukladno zakonu kojim se uređuje porez na dohodak. Dobiti se smatra ona dobit koja ostaje nakon propisanih umanjena i uvećanja dobiti, sukladno zakonu kojim se uređuje porez na dobit.

Na nacionalnoj razini, vrijednost BDP-a 2020. godine veća je za 6,6% nego 2016. godine, a BDV 7,3%. Ipak, zanimljivo je uočiti kako je, istodobno, u Virovitičko-podravskoj županiji vrijednost BDP-a veća za 10,4% (BDV veća za 11,1%), Vukovarsko-srijemskoj županiji za 13,3% (BDV veća za 14%), Brodsko-posavskoj za 14,2% (BDV veća za 14,9%), dok je, istodobno, u Gradu Zagrebu veća za 10% (BDV veća za 10,7%) (autorica prema: DZS, 2023c). U odnosu na 2016. godinu, izvoz Sisačko-moslavačke županije je u 2022. godini bio veći za 28% (uz ostvaren suficit vanjsko-trgovinske razmjene u 2022. godini, koji je ipak manji za 36%), u Virovitičko-podravskoj 35% (s 42% većim suficitom 2022. godine nego 2016. godine), Brodsko-posavskoj 55% (s 52% većim suficitom 2022. godine nego 2016. godine), u Ličko-senjskoj 67% (sa 74% većim suficitom 2022. godine nego 2016. godine), a nacionalnoj razini, izvoz je veći 49% 2022. godine (ipak, rastao je i deficit vanjsko-trgovinske razmjene).

Uz pretpostavku da se osnovni ekonomski pokazatelji „podijelile“ s brojem stanovnika Popisa 2011. (a ne 2021. godine budući da su „izgovori“ obično u broju stanovnika), situacija je pretežito pozitivna za hrvatske županije i ITU područja. Tako je, primjerice, u Virovitičko-podravskoj županiji i dalje uočljiv rast izvoza i ostvarivanje suficita vanjsko-trgovinske razmjene u dugotrajnu materijalnu imovinu (autorica prema: DZS, 2023d). Prema toj pretpostavci, suficit vanjsko-trgovinske razmjene je za 482 eura po stanovniku viši, odnosno, gotovo je 5 puta veći uz 547 aktivnih poduzeća više nego 2011. godine (autorica prema: DZS, 2023e).

Tablica 5. Rast ukupnih investicija prema lokaciji objekata u županijama, odabrana razdoblja

Županija	Vrijednost investicija po stanovniku, broj stanovnika iz 2011., euri			Razlika u vrijednosti investicija po stanovniku 2021. – 2011., broj stanovnika iz 2011., euri	Promjena u ukupnoj vrijednosti investicija 2016. godine u odnosu na 2021., %
	2011.	2016.	2021.		
Republika Hrvatska	1.957	2.007	2.173	216	23.02
Zagrebačka	1.896	1.914	1.998	102	29.32
Krapinsko-zagorska	1.138	1.182	1.259	122	4.15
Sisačko-moslavačka	1.380	1.508	1.722	342	8.46
Karlovačka	1.505	1.607	1.743	238	38.51
Varaždinska	1.502	1.548	1.665	163	44.47
Koprivničko-križevačka	1.247	1.297	1.434	187	-30.07
Bjelovarsko-bilogorska	1.977	2.111	2.352	375	44.00
Primorsko-goranska	2.565	2.623	2.873	308	32.89
Ličko-senjska	1.583	1.712	1.885	302	9.74
Virovitičko-podravska	1.137	1.217	1.389	252	17.86
Požeško-slavonska	1.076	1.163	1.327	252	35.01
Brodsko-posavska	0.942	1.005	1.162	220	25.76
Zadarska	1.987	1.994	2.110	124	27.39
Osječko-baranjska	1.422	1.492	1.698	275	19.61
Šibensko-kninska	1.701	1.801	1.939	237	7.00
Vukovarsko-srijemska	0.955	1.031	1.212	257	9.06
Splitsko-dalmatinska	1.575	1.584	1.692	116	23.78
Istarska	2.762	2.761	2.932	170	25.09
Dubrovačko-neretvanska	3.015	3.027	3.209	194	38.76
Međimurska	1.538	1.561	1.666	128	19.02
Grad Zagreb	2.981	2.937	3.071	89	18.34

Izvor: izračun autorice prema Državnom zavodu za statistiku, 2023e.

Manje razvijene urbane sredine ostvarivale su bolje demografske i ekonomske rezultate, a što ide u prilog osnovom poimanju kako kohezijska politika EU ispunjava svoj cilj – uravnotežuje regionalni razvoj.

4. ZAKLJUČAK

Unatoč činjenici kao postoji opasnost od svojevrsnog „konvergencijskog žrtvovanja“ regija, težnje za uravnoteženim regionalnim ekonomskim razvojem kroz usmjeravanje instrumenata kohezijske politike, pa tako i urbane, potvrđena su upravo u siromašnijim regijama (Tablice 1. – 5.). Naime, iako istraživanje potvrđuje kako „svi napreduju“ i smanjuju se regionalne neravnoteže, siromašnije regije nisu „žrtve“, bogatijih regija ili konvergencije na nacionalnoj razini niti povećavaju urbane ili opće regionalne razlike unutar zemlje. Kako Ouwehand i suradnici uočavaju (2022), opći trend u EU jest kako najveći rast BDP-a ne ostvaruju najrazvijeniji gradovi, već takozvani „drugorazredni“ gradovi, baš kao i istraživanje Gagliardi i Percoco (2017) koje naglašava „ograničenost rasta već razvijenijih“. Juras Anić (2012) ističe kako urbana stečevina podrazumijeva zajedničku metodologiju za održivi urbani razvoj koja uključuje: 1) viziju grada koja uključuje više projekata i aglomeracijske učinke, 2) međusektorski pristup, 3) jačanje regionalnih partnerstava i jasnija uloga/odgovornost lokalnih aktera za razvojna pitanja, 4) usmjeravanje financijskih (i ostalih) resursa za urbani i aglomeracijski razvoj te praćenje napretka i kapitaliziranje znanja. Kao takva, regionalna i urbana politika EU vrlo je ekonomski i institucionalno složena, a nužno mora biti što fleksibilnija kako bi se prilagodila regionalnom i lokalnom kontekstu. I, pritom, ne treba zanemariti važnost strateškog upravljanja kako bi cijeli sustav obuhvaćen kohezijskom politikom osigurao usmjeravanje regionalnih programa i instrumenata u ispravne svrhe s jasnim ciljevima. Ostaje izazov kohezijske politike na koji način potaknuti „urbanu regeneraciju“ već razvijenih regija, a istodobno ne narušiti mogućnosti za istom u manje razvijenim regijama. Nužan je teritorijalan pristup koji mora ovisiti o regionalnom kontekstu (iako bi to trebalo biti neupitno) i prilagodbi prostornih intervencija za degradirana urbana područja, integrirana teritorijalna područja i specifične razvojne interese. Sve to samo naglašava važnost kohezijske politike nakon 2027. godine kako ista ne bi umanjila svoju deklariranu važnost i kako se, zbog niza pojedinačnih programa i instrumenata, ne bi zanemario njezin glavni moto: uravnotežen teritorijalni razvoj svih regija i zemalja članica EU.

LITERATURA

1. Atkinson, R. (2008). introduction to this special issue on the future of European cities. *Urban Research & Practice*, 18(3), 217-221. DOI: 10.1080/17535060802531493
2. Barbanente, A., Caruso, N., Grassini, L. i Pedo, E. (2022). Innovation dynamics in regional policies for urban regeneration: experiences from Italy, *Planning Practice & Research*, 37(6), 673-698. DOI: 10.1080/02697459.2021.2018172
3. Commission of the European Communities [COM] (1997). Towards an urban agenda in the European Union. Communication from the Commission. COM(97) 197, final. Detaljnije vidjeti na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:51997DC0197&from=it>
4. Di Pietro, F., Lecca, P. i Salotti, S. (2021). Regional economic resilience in the European Union: a numerical general equilibrium analysis. *Spatial Economic Analysis*, 16(3), 287-312. DOI: 10.1080/17421772.2020.1846768
5. Drvenkar, N., Cota, I. i Unukić, I. (2024). Territory, networking and regional polices: regional development agencies of the post-transition EU member states. *DIEM*. DOI: 10.17818/DIEM/2024/1.12
6. Drvenkar, N., Marošević, K. i Unukić, I. (2023). Regionalna ekonomska transformacija – možemo li učiti od zemalja Srednje i Istočne Europe? *Ekonomski pregled*, 74(3), 361-386. DOI: 10.32910/ep.74.3.2
7. Državni zavod za statistiku (2023a). Gradovi i općine u statistici. *Statistika u nizu*. Detaljnije vidjeti na: <https://podaci.dzs.hr/hr/statistika-u-nizu/>
8. Državni zavod za statistiku (2023b). Zaposlenost i plaće – pregled po županijama. *Statistika u nizu*. Detaljnije vidjeti na: <https://podaci.dzs.hr/hr/statistika-u-nizu/>
9. Državni zavod za statistiku (2023c). Bruto domaći proizvod – pregled po županijama. *Statistika u nizu*. Detaljnije vidjeti na: <https://podaci.dzs.hr/hr/statistika-u-nizu/>

10. Državni zavod za statistiku (2023d). Robna razmjena s inozemstvom – pregled po županijama. Statistika u nizu. Detaljnije vidjeti na: <https://podaci.dzs.hr/hr/statistika-u-nizu/>
11. Državni zavod za statistiku (2023e). Investicije u 2021. Priopćenje ISSN: 1334-0557. Detaljnije vidjeti na: <https://podaci.dzs.hr/2022/hr/29158>
12. European Commission [EC] (2020). New Leipzig Charter: The transformative power of cities for the common good. Detaljnije vidjeti na: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/brochure/new_leipzig_charter/new_leipzig_charter_en.pdf
13. European Commission [EC]a (2021). Territorial Agenda 2030: A future for all places. Informal meeting of Ministers responsible for Spatial Planning and Territorial Development and/or Territorial Cohesion. Detaljnije vidjeti na: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/brochures/2021/territorial-agenda-2030-a-future-for-all-places
14. Eurostat (2020). Urban and rural living in the EU. Detaljnije vidjeti na: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/edn-20200207-1>
15. Gagliardi, L. i Percoco, M. (2017). The impact of European Cohesion Policy in urban and rural regions. *Regional Studies*, 51(6), 857-868. DOI: 10.1080/00343404.2016.1179384
16. German Presidency of the Council of the European Union (2007). Leipzig Charter on Sustainable European Cities. Final Draft. Detaljnije vidjeti na: https://territorialagenda.eu/wp-content/uploads/leipzig_charter_2007.pdf
17. Giannakis, E. i Bruggeman, A. (2020). Regional disparities in economic resilience in the European Union across the urban–rural divide. *Regional Studies*, 54(9), 1200-1213. DOI: 10.1080/00343404.2019.1698720
18. Harrison, J., Hoyler, M., Derudder, B., Liu, X. i Evert, M. (2023). Governing polycentric urban regions. *Territory, Politics, Governance*, 11(2), 213-221. DOI: 10.1080/21622671.2022.2083011
19. Huete García, M. Á., Pazos-Vidal, S. i Merinero Rodríguez, R. (2023). Urban development strategies in the EU: the relationship between the procedural and substantive dimensions, *Regional Studies*, DOI: 10.1080/00343404.2023.2224835

20. Juras Anić, I. (2012). Urbana politika kao dio regionalne politike u Europskoj uniji i Hrvatskoj. *Hrvatska i komparativna javna uprava: časopis za teoriju i praksu javne uprave*, 12(2), 463-488. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/132534>
21. McCann, P. i Ortega Argilès, R. (2014). Smart specialisation in European regions: Issues of strategy, institutions and implementation. *European Journal of Innovation Management*, 17(4), 409-427. DOI: 10.1108/EJIM-05-2014-0052
22. McCann, P. i Varga, A. (2015). The Reforms to the Regional and Urban Policy of the European Union: EU Cohesion Policy. *Regional Studies*, 49(8), 1255-1257. DOI: 10.1080/00343404.2015.1048976
23. Mendez, C., van der Zwet, A. i Borkowska-Waszak, S. (2021). Rescaling urban development policy in the EU: the impact of integrated place-based approaches in Cohesion Policy. *Regional Studies*, 55(6), 1154-1165. DOI: 10.1080/00343404.2021.1891215
24. Mora, T., Garcia-Duran, P. i Millet, M. (2011). Cross-national Neighbouring Effects on European Regional Specialization. *Spatial Economic Analysis*, 6(3), 271-290. DOI: 10.1080/17421772.2011.586723
25. Netherlands Presidency of the Council of the European Union (2016). Urban Agenda for the EU: Pact of Amsterdam. Detaljnije vidjeti na: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/policy/themes/urban-development/agenda/pact-of-amsterdam.pdf
26. Ouwehand, W., M., van Oort, F., G. i Cortinovis, N. (2022). Spatial structure and productivity in European regions. *Regional Studies*, 56(1), 48-62. DOI: 10.1080/00343404.2021.1950912
27. Pertoldi, M., Fioretti, C., Guzzo, F., Testori, G., De Bruijn, M., Ferry, M., Kah, S., Servillo, L.A. i Windisch, S. (2022). Handbook of Territorial and Local Development Strategies. Pertoldi, M., Fioretti, C., Guzzo, F. i Testori, G. (Ur.). Luxembourg: Publications Office of the European Union. DOI:10.2760/57919
28. Popis 2021, Prvi digitalni Popis stanovništva, kućanstva i stanova u Republici Hrvatskoj. Detaljnije vidjeti na: <https://dzs.gov.hr/u-fokusu/popis-2021/88>

29. Savić, Z., Drvenkar, N. i Drezgić, S. (2023). Convergence and economic integration of CEECs through EU regional policy system. *Economic Research – Ekonomska Istraživanja*, 36(3). DOI: 10.1080/1331677X.2023.2188407
30. Shucksmith, M., Cameron, S., Merridew, T. i Pichler, F. (2009). Urban–Rural Differences in Quality of Life across the European Union. *Regional Studies*, 43(10), 1275-1289. DOI: 10.1080/00343400802378750
31. Svjetska banka (2009). Washington: The International Bank for Reconstruction and Development i The World Bank. DOI: 10.1596/978-0-8213-7640-9
32. Urban Dana Platform Plus (2023). The Future of Cities, Europska komisija. Detaljnije vidjeti na: <https://urban.jrc.ec.europa.eu/thefutureofcities/urbanisation#the-chapter>
33. Uredba (EU) 2021/1060 Europskog parlamenta i Vijeća od 24. lipnja 2021. o utvrđivanju zajedničkih odredaba o Europskom fondu za regionalni razvoj, Europskom socijalnom fondu plus, Kohezijskom fondu, Fondu za pravednu tranziciju i Europskom fondu za pomorstvo, Ribarstvo i akvakulturu te financijskih pravila za njih i za Fond za azil, migracije i integraciju, Fond za unutarnju sigurnost i Instrument za financijsku potporu u području upravljanja granicama i vizne politike. Detaljnije vidjeti na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/HTML/?uri=CELEX:32021R1060#d1e4512-159-1>
34. Uredba (EU) 2021/1058 Europskog parlamenta i Vijeća od 24. lipnja 2021. o Europskom fondu za regionalni razvoj i Kohezijskom fondu. Detaljnije vidjeti na: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2021/1058/oj>
35. Uredba (EU) 1303/2013 Europskog parlamenta i Vijeća od 17. prosinca 2013. o utvrđivanju zajedničkih odredbi o Europskom fondu za regionalni razvoj, Europskom socijalnom fondu, Kohezijskom fondu, Europskom poljoprivrednom fondu za ruralni razvoj i Europskom fondu za pomorstvo i ribarstvo i o utvrđivanju općih odredbi o Europskom fondu za regionalni razvoj, Europskom socijalnom fondu, Kohezijskom fondu i Europskom fondu za pomorstvo i ribarstvo te o stavljanju izvan snage Uredbe Vijeća (EZ) br. 1083/2006. Detaljnije vidjeti na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/hr/TXT/?uri=celex%3A32013R1303>

36. Uredba (EU) 1301/2013 Europskog parlamenta i Vijeća od 17. prosinca 2013. o Europskom fondu za regionalni razvoj i o posebnim odredbama o cilju „Ulaganje za rast i radna mjesta” te stavljanju izvan snage Uredbe (EZ) br. 1080/2006. Detaljnije vidjeti na:
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1301>
37. Zakon o regionalnom razvoju Republike Hrvatske, NN 147/14, 123/17, 118/18. Detaljnije vidjeti na:
<https://narodne-novine.nn.hr/search.aspx?upit=Zakon+o+regionalnom+razvoju+Republike+Hrvatske&naslovi=da&sortiraj=1&kategorija=1&pp=10&qtype=3&pretraga=da>

CHALLENGES AND PERSPECTIVES OF URBAN DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF CROATIA WITHIN THE FRAMEWORK OF REGIONAL POLICY OF THE EUROPEAN UNION

Abstract

In recent decades, the regional development of the EU has taken on a significant strategic and economic-transformational dimension, reinforced by the full membership of post-transition countries and the EU's responses to the main challenges of today (COVID -19, geopolitical and geo-economic and especially energy and digital, demographic and rural-urban). However, it is easier to "tackle" these challenges in smaller areas, so efforts for territorial cohesion and the development of functional regions and cities are obvious. It is the EU's regional policy that allows members to take a flexible and "place-based" approach. At the same time, cities and urban areas face a triple challenge: they must ensure the stability of their own economies and fulfil the local "urban" function, and at the same time they have (and should have) a significant regional role (agglomeration function, i.e. "stopping point" function for rural and sub-regional populations).

The strategic framework for the development of urban areas in the Republic of Croatia, the so-called ITU mechanism, supports the implementation of several thematic integrated strategies and enables the combination of various policies, instruments and actors aimed at achieving basic priorities: industrial transformation of Croatian regions, development of urban areas as engines of regional growth and development of functional spaces, development of sustainable and green islands, and a just transition. Although it started with 8 ITU cities in the previous financial perspective (2014-2020), it is expanded to 22 ITU cities in the new financial perspective (2021-2027), allowing for greater integration, cooperation, redistribution, and ultimately a variety of means (and impacts). This paper attempts to examine the demographic and economic heterogeneity of the ITU areas of the Republic of Croatia (urban agglomerations, larger urban areas and smaller urban areas), but to place them in the framework of the regional statistical levels NUTS II and NUTS III using selected indicators of the period 2011-2021.

Keywords: *regional and urban policy of the Republic of Croatia, polycentric urban system, ITU mechanism, Republic of Croatia.*

JEL klasifikacija: L83, Z32, I31

Prethodno priopćenje

ZADOVOLJSTVO STANOVNIŠTVA LIČKO-SENSJSKE ŽUPANIJE TURIZMOM I NJEGOVIM UPRAVLJANJEM¹

Marija Majetić*

Daniela Soldić Frleta**

SAŽETAK

Lokalno stanovništvo je neizostavan i jedan od ključnih dionika u promišljanju i implementaciji održivog i uključivog turističkog razvoja. U tom se kontekstu svrha ovog rada ogleda u istraživanju njihove razine podrške daljnjem razvoju turizma i čimbenika koji se mogu povezati s njom. Nadalje, jedan od ciljeva ovog istraživanja je i utvrditi u kojoj je mjeri stanovništvo uključeno u planiranje i upravljanje turizmom u svojoj županiji. U tu se svrhu provelo online istraživanje stavova lokalnog stanovništva Ličko-senjske županije. Županija je suočena s izazovima prostornog i vremenski neujednačenog turističkog razvoja. Značajnije turističke aktivnosti pretežno su koncentrirane na obalni dio županije i ljetne mjesece. Prikupljeni podaci

* Marija Majetić, studentica, Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu Sveučilišta u Rijeci (e-mail: marija.majetiic@gmail.com).

** Izv. prof. dr. sc. Daniela Soldić Frleta, Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu Sveučilišta u Rijeci (e-mail: danielas@fthm.hr).

¹ Ovaj je rad proizašao iz dijela istraživanja provedenog u svrhu pisanja diplomskog rada "Razvojni smjerovi turizma Ličko-senjske županije" studentice Marije Majetić u akademskoj godini 2022./2023.

analizirani su primjenom metoda deskriptivne statističke analize, analize glavnih komponenata i višestruke regresije.

Rezultati ukazuju na to da je stupanj zadovoljstva turizmom i njegovim upravljanjem značajan prediktor podrške lokalnog stanovništva daljnjem razvoju turizma. Istodobno se pokazalo kako lokalno stanovništvo nije u dovoljnoj mjeri uključeno u turističke razvojne procese i kako ne izražava visoku razinu zadovoljstva turizmom Ličko-senjske županije i njegovim upravljanjem.

Rezultati predstavljaju informacijsku osnovu onima koji upravljaju turizmom županije na temelju koje mogu provoditi aktivnosti usmjerene na povećanje zadovoljstva stanovnika i njihova aktivnijeg uključivanja u planiranje turizma s ciljem osiguranja turističkog razvoja koji je po mjeri lokalnog stanovništva.

Ključne riječi: turizam, podrška, lokalno stanovništvo, Ličko-senjska županija.

1. UVODNA RAZMATRANJA

Lokalno stanovništvo je neizostavan i jedan od ključnih dionika u promišljanju i implementaciji održivog i uključivog turističkog razvoja. Munanura i Kline (2023) ističu kako su rezultati dosadašnjih istraživanja vezanih za čimbenike koji utječu na potporu turizmu još uvijek neujednačeni te kako istraživanja koja primjenjuju teoriju društvene razmjene otkrivaju da je potpora turizmu funkcija percipiranih učinaka turizma, no i to da primjena teorije društvene razmjene nedovoljno objašnjava varijancu podrške turističkom razvoju. Stoga su se u ovom istraživanju u obzir uzele, osim uobičajenih sociodemografskih varijabli (dob, spol, obrazovanje, mjesto prebivališta, ekonomske koristi od turizma) i druge varijable: razina zadovoljstva turizmom i njegovim upravljanjem te uključenost u procese turističkog planiranja i odlučivanja. U tu se svrhu provelo online istraživanje stavova lokalnog stanovništva Ličko-senjske županije (LSŽ) koja je zbog svoje specifičnosti odabrana kao destinacija u kojoj se provodi istraživanje. Radi se o površinom najvećoj, ali i najrjeđe naseljenoj županiji (obuhvaća 9,46% teritorija Hrvatske s 9,52 st/km²) s vrlo značajnim geoprometnim položajem. Njezin kontinentalni dio pripada geostrateškoj i ekološkoj jezgri Hrvatske, sa značajnim potencijalima sadržanima u poljodjelskim površinama, šumskom i vodnom bogatstvu, kao i turistički vrijednim područjima u priobalju, prostorima nacionalnih parkova i parkova prirode

(Službena stranica Ličko-senjske županije). Prema zadnjem popisu iz 2021. godine LSŽ bilježi 42.748 stanovnika, što je za 14,06% manje u odnosu na popis stanovništva iz 2011. godine (Državni zavod za statistiku, DZS, 2023). Najviše stanovnika živi na području grada Gospića (26,9%), dok u primorskom dijelu županije, koji obuhvaća grad Senj, Novalju i općinu Karlobag živi ukupno 24,4% stanovništva, što zajedno čini manji broj stanovnika od grada Gospića (DZS, 2023). Istodobno, iako primorski dio bilježi manji broj stanovnika, ima jako bitnu ulogu u turističkom prometu županije. Godine 2022. u LSŽ ostvareno je ukupno 672.106 dolazaka od čega 89,7% stranih i 10,3% domaćih noćenja (TZ Ličko-senjske županije, TZ LSŽ, 2023 – interni podaci). U istoj godini zabilježeno je ukupno 3.269.416 noćenja od čega je 87,6% bilo stranih. Uspoređujući podatke iz 2022. s onima iz 2019. godine (kada je ostvaren najveći turistički promet u LSŽ), uviđa se da su dolasci u 2022. godini, uslijed posljedica pandemije, manji za 20,2%, a noćenja za 4,4%, ali i veći kada je riječ o dolascima (za 34,5%) i noćenjima (za 27,2%) u odnosu na 2021. (Ministarstvo turizma i sporta Republike Hrvatske, 2023; TZ LSŽ, 2023 – interni podaci). Najviše ostvarenih noćenja u 2022. godini bilježi grad Novalja. TZ grada Novalje i TZ mjesta Stara Novalja zajedno imaju ostvarenih 2.119.178 noćenja, što čini 64,8% od ukupnih ostvarenih noćenja županije. Grad Senj iste godine sudjeluje s 14,9%, a općina Karlobag s 6,7% u ukupnim noćenjima županije (TZ LSŽ, 2023 – interni podaci). Navedeno ukazuje na značajniju usmjerenost primorskog dijela županije na turizam.

Svrha ovog rada ogleda se u istraživanju zadovoljstva lokalnog stanovništva turizmom i njegovim upravljanjem. Nadalje, u cilju osiguravanja potpore lokalnog stanovništva, testirala se povezanost sociodemografskih obilježja, stupnja zadovoljstva turizmom i razina uključenosti s podrškom daljnjem razvoju turizma Ličko-senjske županije. U tom su kontekstu postavljena sljedeća istraživačka pitanja:

- Koji se čimbenici mogu povezati s razinom podrške lokalnog stanovništva turizmu u Ličko-senjskoj županiji?
- Koliko je lokalno stanovništvo uključeno u planiranje i odlučivanje o turističkom razvoju Ličko-senjske županije?
- Koje su determinante podrške ispitanika turističkom razvoju, a koje njihova zadovoljstva turizmom i njegovim upravljanjem?

2. ULOGA LOKALNOG STANOVNIŠTVA U TURISTIČKIM RAZVOJNIM PROCESIMA

Kada je u pitanju razvoj turizma, podrška lokalnog stanovništva je ključna za njegovo upravljanje (Munanura i Kline, 2023; Zhang, Inbakaran i Jackson, 2006) jer održivost njegova razvoja ovisi upravo o potpori lokalnih zajednica (Olya, 2023). Razumijevanje stavova lokalnog stanovništva o turizmu i njegovim utjecajima izuzetno je važno kada je u pitanju njihova podrška razvoju turizma i njihovo zadovoljstvo (Ribeiro, Pinto, Silva i Woosnam, 2017; Xie, Bao i Kerstetter, 2014). Mnogi se autori slažu kako turizam ima snažan učinak na gospodarstvo, društvo i kulturu i okoliš (Sharpley, 2014). Turizam osigurava radna mjesta, privlači investicije, potiče izgradnju i unapređenje infrastrukture, stvara dodatne sadržaje, kako za turiste tako i za lokalno stanovništvo, i općenito generira više prirodnih i kulturnih atrakcija te pomaže u zaštiti tih atrakcija, što rezultira povećanjem kvalitete života (Ko i Stewart; 2002; Vargas-Sánchez, Plaza-Mejia i Porrás-Bueno, 2008). Nažalost, unatoč evidentnim koristima, pojavljuju se i negativni učinci, jer turizam može povećati troškove života, a u slučajevima prekomjernog turizma može negativno utjecati na okoliš, uzrokovati promjene u kulturi lokalnog stanovništva, ali i ugroziti njihovu kvalitetu života. Rezultati istraživanja koje je proveo Gautam (2023) pokazali su da je kvaliteta života lokalnog stanovništva značajno povezana s njihovom potporom održivom razvoju turizma. Osim navedenog, Moghavvemi, Woosnam, Hamzah i Hassani (2021) potvrdili su kako su privrženost i predanost stanovnika zajednici, te uključenost zajednice značajno povezani s njihovim zadovoljstvom kao i s podrškom razvoju turizma. Nadalje, sukladno Olya (2023) istraživanja su potvrdila kako percipirani pozitivni i negativni utjecaji turizma (npr. Andriotis i Vaughan, 2003; Soldić Frleta i Đurkin Badurina, 2019; Vidal Rua, 2021), osobne koristi od turizma, i povjerenje u vladu (Nunkoo i So, 2015.; Lee, 2013; Woo, Kim i Uysali, 2015) prediktori potpore lokalnog stanovništva razvoju turizma. Unatoč opsežnim istraživanjima, Olya (2023) naglašava potrebu inovativnijeg pristupa i daljnjih istraživanja kako bi se razumjeli složeni stavovi lokalnog stanovništva prema turizmu. Isti autor tvrdi kako se većina istraživanja oslanja na nekoliko teorija (kao što su teorija društvene razmjene i teorija društvenog identiteta) koje su se pokazale nedostatne za objašnjenje složenih stavova stanovnika i razvoja turizma (Olya, 2023). Proučavanje zadovoljstva stanovnika važno je za uspješan razvoj turizma jer omogućuje procjenu njegova održivog razvoja, percepcije utjecaja turizma i podrške lokalnog stanovništva razvoju turizma (Nunkoo i

Ramkissoon, 2010; Ribeiro i sur., 2010). Literatura sugerira da zadovoljno lokalno stanovništvo smatra da turizam generira pozitivne učinke i obrnuto (Alrwajfah, Almeida-García i Cortés-Macías, 2019), a teorija društvene razmjene (Social exchange theory – SET) sugerira da lokalno stanovništvo gleda na razvoj turizma kao na kompromis između koristi i troškova koje stanovnici percipiraju (Zhang i sur., 2006). Nadalje, sukladno Pham, Andereck i Vogt. (2019) prema SET teoriji, veća je vjerojatnost da će stanovnici imati pozitivan stav o turističkim aktivnostima ako vide veću ekonomsku dobit od turizma u svojim zajednicama ili osobnu korist (Lankford i Howard, 1994., no pristup razmjene može se promatrati i u smislu društvene interakcije i nematerijalne koristi (Emerson, 1976). Soldić Frleta i Đurkin Badurina (2019) te Vidal Rua (2021) potvrdili su kako snažnija percepcija pozitivnih učinaka dovodi do jače potpore turizmu. Stoga je za očekivati kako će lokalno stanovništvo koje percipira više pozitivnih učinaka turizma biti zadovoljnije i u većoj mjeri podržavati daljnji razvoj turizma. Chow, Liu i Cheungi (2019) naglašavaju kako je malo studija ispitalo veze između zadovoljstva stanovnika turističkim razvojem i njihove podrške njegovom razvoju. S obzirom na navedeno, ovim se istraživanjem osim uobičajenih varijabli, testirala i povezanost stupnja zadovoljstva lokalnog stanovništva turizmom i njegovim upravljanjem s podrškom razvoju turizma.

3. METODOLOGIJA

U cilju ispitivanja stavova lokalnog stanovništva Ličko-senjske županije o turizmu županije u kojoj žive, provedeno je online istraživanje na slučajnom uzorku (distribuirajući link na upitnik u formi Google Obrasca putem e-maila, Whatsappa te društvenih mreža), i to u dvije faze. Prvi dio istraživanja proveden je u razdoblju od 21.3. do 23.5.2023. i uključivao je 150 ispitanika.² U cilju prikupljanja većeg broja ispitanika, istraživanje se nastavilo provoditi i u razdoblju od 21.6. do 8.7.2023. U oba istraživanja ukupno je prikupljen 181 odgovor ispitanika čiji su podaci uključeni u daljnju analizu.

U prvom dijelu upitnika, prikupljale su se informacije o socio-demografskom profilu ispitanika, česticama u drugom dijelu prikupljene su percepcije učinaka turizma (prema Tičinović, 2021), dok su trećim dijelom upitnika prikupljeni stavovi o turističkim potencijalima županije, a četvrtim se

² Rezultati deskriptivne statistike navedenih 150 ispitanika uključeni su u diplomski rad Majetić, M. (2023).

ispitivao stupanj zadovoljstva ispitanika turizmom i njegovim upravljanjem (prema Horvat, 2021). U nastavku su se prikupljali stavovi vezani uz razinu podrške turizmu (prema Marušić, Tomljenović, Dukić i Petrović, 2018). Na kraju su se prikupljale informacije koje se odnose na uključenost lokalnog stanovništva u turističko planiranje i odlučivanje (prema Tičinović, 2021).

Ispitanici su ocjenjivali razinu slaganja s pojedinim tvrdnjama ili pak razinu podrške na Likertovoj skali od pet stupnjeva, od potpuno se ne slažem / ne podržavam (1) do potpuno se slažem / podržavam (5). Prikupljeni podaci analizirani su u SPSS-u primjenom metoda deskriptivne statističke analize (u cilju profiliranja uzorka) i analize glavnih komponenti (PCA – *principal components analysis*) (u cilju smanjivanja većeg broja varijabli vezanih za zadovoljstvo i podršku turizmu na manji broj komponenti). Provedene su i dvije višestruke regresije (prva u cilju utvrđivanja povezanosti podrške stanovništva razvoju turizma i njihovih socio-demografskih obilježja te razine zadovoljstva i uključenosti u turističko planiranje, te druga u cilju utvrđivanja determinanti zadovoljstva lokalnog stanovništva turizmom i njegovim upravljanjem).

4. REZULTATI

U nastavku su analizirani podaci 181 ispitanika, stanovnika Ličko-senjske županije (Tablica 1.).

Tablica 1. Profil ispitanika (N=181)

Varijable	Frekvencija	%	Varijable	Frekvencija	%
	Spol			Status	
Muško	55	30,4	nezaposlen/a	15	8,3
Žensko	126	69,6	zaposlen/a	127	70,2
	Dob		student/ica ili učenik/ca	35	19,3
20 i manje	9	5,0	umirovljen/a	4	2,2
21-34	88	48,6		Mjesto prebivališta	
35-49	66	36,5	Gospić	62	34,3
50 i više	18	9,9	Otočac	20	11,0
	Obrazovanje		Senj	33	18,2
osnovna škola	1	0,6	Novalja	25	13,8
srednja škola	62	34,3	ostala mjesta	41	22,7
prijediplomski studij	48	26,5		Koristi od turizma	
diplomski studij	61	33,7	nikakve	104	57,5
Doktorski	9	5,0	neizravne	21	11,6
			izravne	56	30,9

U istraživanju je sudjelovalo daleko više žena (69,6%) nego muškaraca (30,4%), najviše je onih između 21 i 34 godina starosti (48,6%), a slijede ih oni u dobi od 35 i 49 godina (36,5%). Nadalje, najviše je ispitanika sa završenom srednjom školom (34,3%) i diplomskim studijem (33,7%). 70,2% ispitanika je zaposleno, dok je u uzorku 19,3% studenata ili učenika. 45,3% ispitanika živi u Gospiću i Otočcu, dok 32% ispitanika živi u obalnim gradovima, Senju i Novalji. Čak 57,5% ispitanika nema koristi od turizma, dok 42,5% ima izravne ili neizravne koristi od turizma.

Kako bi se od izdvojio manji broj komponenti zadovoljstva turizmom i njegovim upravljanjem koji sadržavaju dovoljnu količinu informacija iz originalnih sedam varijabli, provedena je analiza glavnih komponenata (PCA) uz kosokutnu rotaciju faktorskih osi tipa Oblimin (Tablica 2.). PCA je rezultirala samo jednom komponentom koja objašnjava 55,69 % ukupne varijance i koja je kasnije uključena u višestrukim regresijskim analizama. Analiza pouzdanosti pokazala je da je ljestvica pouzdana, Cronbach alpha koeficijent iznosi 0,862 i viši je od minimalnog iznosa od 0,73 (Hair, Black, Babin i Anderson, 2010). Barlettov test ($\chi^2 = 612,845$, $df = 21$, $Sig. < 0.001$) upućuje na postojanje snažnih korelacija između čestica u komponenti, dok KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) vrijednost iznosi 0,816, što ukazuje na dovoljan broj čestica za izdvojenu komponentu.

Tablica 2. Rezultati analize glavnih komponenata zadovoljstva turizmom Ličko-senjske županije i njegovim upravljanjem (N = 181)

Variable	A.S.	S.D.	Komponenta	Komunalitet
Zadovoljan sam načinom upravljanja turizmom u LSŽ	2,62	0,932	0,772	0,596
Zadovoljan sam radom turističke zajednice LSŽ	2,77	0,942	0,818	0,670
Zadovoljan sam turističkom ponudom koju koristi i lokalno stanovništvo (dvorane, šetnice, parkovi, plaže...)	2,94	1,001	0,804	0,647
Zadovoljan sam trenutnim prijevoznim linijama (autobusne, željezničke, morske)	2,65	1,133	0,694	0,481
Zadovoljan sam trenutnom suradnjom lokalnih proizvođača i ugostitelja	2,71	1,128	0,648	0,419
Zadovoljan sam brojem turističkih dolazaka u LSŽ	3,10	1,070	0,732	0,535
Zadovoljan sam ponašanjem turista	3,40	1,074	0,739	0,546
UKUPNO ZADOVOLJSTVO	2,51	0,666	Cronbach alpha = 0,862	

Napomena: LSŽ – Ličko-senjska županija; A. S. – aritmetička sredina; S. D. – standardna devijacija;; *1 = u potpunosti se ne slažem; 5- u potpunosti se slažem.

Tablica 2. prikazuje stupanj zadovoljstva ispitanika turizmom i njegovim upravljanjem, te je vidljivo kako su ispitanici najmanje zadovoljni načinom kojim se upravlja turizmom u županiji (A.S. = 2,65), dok su nešto više zadovoljni ponašanjem turista koji borave u njihovoj županiji (A.S. = 3,40). U kontekstu upravljanja turizmom, ispitanici iskazuju i nižu razinu zadovoljstva radom turističke zajednice (A.S. = 2,77). Promatrajući ukupno zadovoljstvo, da se zaključiti kako ispitanici nisu zadovoljni turizmom Ličko-senjske županije i njegovim upravljanjem (A.S. = 2,51), što upućuje na potrebu za promjenama kada je riječ o pristupu i načinu planiranja turističkih aktivnosti i upravljanju turizmom ove županije.

PCA uz kosokutnu rotaciju faktorskih osi tipa Oblimin provedena i na četiri tvrdnje vezane za podršku turizma koja je također rezultirala jednom komponentom koja objašnjava 64,06% varijance (Cronbach alpha koeficijent iznosi 0,794; Barlettov test je značajan ($\chi^2 = 252,713$, $df = 6$, Sig. < 0.001), KMO vrijednost iznosi 0,751) (Tablica 3).

Tablica 3. Rezultati analize glavnih komponenta podrške turizmu Ličko-senjske županije i njegovim upravljanjem (N = 181)

Varijable	A.S.*	S.D.	Komponenta	Komunalitet
U kojoj mjeri podržavate razvoj turizma...				
uz obalu	4,08	0,960	0,836	0,698
uz zaštićena područja	3,66	1,170	0,697	0,485
u ljetnim mjesecima	4,33	0,907	0,858	0,736
kroz ostale mjesece u godini (izvan ljetne sezone)	4,54	0,756	0,802	0,643
PODRŠKA – UKUPNO	4,15	0,755	Cronbach alpha = 0,794	

Napomena: A. S. – aritmetička sredina; S. D. – standardna devijacija; *1 = u potpunosti ne podržavam; 5- u potpunosti podržava.

Podaci iz Tablice 3. ukazuju na visoku razinu podrške razvoju turizma u Ličko-senjske županije (A.S. = 4,15). Ispitanici u najmanjoj mjeri podržavaju razvoj turizam uz zaštićenim područjima ukazujući na ekološku osviještenosti te implicirajući na važnost održivog upravljanja u cilju njihovog očuvanja.

Evidentna su odstupanja u rezultatima istraživanja koja su se bavila utvrđivanjem prediktora razine podrške turističkom razvoju jer značajnost i smjer utjecaja pojedinih varijabli na podršku varira od istraživanja do istraživanja (Soldić Frleta i Smolčić Jurdana (2023)). Stoga je važno provoditi istraživanja koja će ukazivati na specifičnosti lokalnog stanovništva i čimbenika koji se mogu povezati s njihovom razinom podrške turizmu. Na taj se način osigurava informacijska baza „po mjeri“ destinacije na temelju koje se mogu kreirati i na adekvatan način usmjeriti aktivnosti prema ciljanim grupama stanovnika.

U cilju utvrđivanja prediktora podrške razvoju turizma provedena je regresijska analiza čiji su rezultati prikazani u Tablici 4.

Tablica 1. Regresijski model – podrška lokalnog stanovništva razvoju turizma

Varijable	Nestandardizirani koeficijenti		p vrijednost	Pokazatelji kolinearnosti	
	B	Std. greška		Tolerancija	VIF
(Konstanta)	3,141	0,338	0,000		
Dob	-0,121	0,087	0,165	0,723	1,383
Spol	-0,039	0,129	0,761	0,880	1,137
Obrazovanje	0,090	0,069	0,191	0,769	1,301
Koristi od turizma	0,150	0,141	0,291	0,642	1,557
Obala/zaleđe	0,216	0,161	0,181	0,507	1,974
Uključenost u turističko planiranje	0,195	0,157	0,218	0,650	1,539
Zadovoljstvo turizmom županije	0,348	0,091	0,000	0,873	1,145

Napomena: $R^2 = 0.255$; *adjusted* $R^2 = 0.215$; $F(7, 132) = 6,440$; $p < 0.001$; zavisna varijabla: Podrška budućem razvoju turizma; koristi od turizma – ne (0) / da (1); zaleđe (0) / obala (1); uključenost u turističko planiranje/odlučivanje – ne (0) / da (1); VIF – *variance inflation factors*.

Regresijskom analizom utvrđeno je kako nezavisne varijable objašnjavaju značajan dio varijance podrške razvoju turizma Ličko-senjske županije ($R^2 = 0.215$; $F(7, 132) = 6,440$; $p < 0.001$). Sukladno rezultatima, razina obrazovanja nije se pokazala kao statistički značajni prediktor podrške, što je u suprotnosti s nalazima Látková i Vogta (2012) i Rasoolimanesha, Jaafar Kock i Ramayah (2015). S druge strane, kao i kod ovog istraživanja, rezultati

Soldić Frlete i Smolčić Jurdane (2023) te Wang i Pfistera (2008) ukazali su da razina obrazovanja nije značajni prediktor podrške turizmu. Nadalje, kao i kod Wang i Pfistera (2008), u ovom istraživanju ne postoji statistički značajna razlika između muškaraca i žena kada je u pitanju razina podrške turizmu. Istodobno, rezultati su pokazali kako ne postoje statistički značajne razlike u razini podrške turizmu s obzirom na dob ispitanika, što je u skladu s rezultatima Soldić Frleta, Đurkin Badurina i Dwyer (2020), ali i u suprotnosti rezultatima koje su dobili Látková i Vogta (2012) i Rasoolimanessa i sur. (2015) (Tablica 4.).

Zanimljiv je rezultat i onaj koji ukazuje kako ne postoji statistički značajna povezanost između činjenice imaju li ili ne ispitanici ekonomske koristi od turizma s razinom podrške razvoju turizma. Navedeno je u suprotnost s rezultatima Soldić Frleta i sur. (2020) koji su utvrdili kako lokalno stanovništvo koje nema nikakvu izravnu ekonomsku korist od turizma manje podržava razvoj turizma. Nadalje, rezultati ukazuju kako ne postoje razlike između ispitanika koji su uključeni i onih koji nisu uključeni u turističko planiranje kada je u pitanju razina njihove podrške razvoju turizma,

Rezultati ovog istraživanja koji se odnose na mjesto prebivališta ispitanika (obalni dio ili zaleđe) potvrđuju rezultate Soldić Frlete i Smolčić Jurdane (2023) jer činjenica žive li ispitanici u obalnom dijelu županije ili pak u njezinu zaleđu, nije prediktor njihove razine potpore razvoju turizma. Navedeno ukazuje kako lokalno stanovništvo, bez obzira na razinu turističke razvijenosti područja u kojem živi, podjednako iskazuje snažnu razinu potpore njegovu daljnjem razvoju (Soldić Frleta i Smolčić Jurdana, 2023).

Zanimljivo je da rezultati ukazuju kako je, među nezavisnim varijablama, podrška lokalnog stanovništva statistički značajno i pozitivno povezana samo sa stupnjem zadovoljstva turizmom u županiji (Tablica 4.). Naime, rezultati ukazuju da što je lokalno stanovništvo zadovoljnije turizmom Ličko-senjske županije i njegovim upravljanjem, to je viša razina njihove potpore njegovu razvoju. S obzirom na navedenu značajnost postizanja zadovoljstva lokalnog stanovništva kako bi se osigurala njegova potpora, u nastavku je provedena višestruka regresijska analiza u cilju utvrđivanja determinanti razine zadovoljstva lokalnog stanovništva turizmom i njegovim upravljanjem.

Tablica 5. Regresijski model – zadovoljstvo lokalnog stanovništva turističkim planiranjem i upravljanjem

Varijable	Nestandardizirani koeficijenti		p vrijednost	Pokazatelji kolinearnosti	
	B	Std. greška		Tolerancija	VIF
(Konstanta)			0,000		
Dob	-0,064	0,075	0,393	0,725	1,380
Spol	0,077	0,113	0,497	0,860	1,162
Obrazovanje	0,124	0,058	0,035	0,793	1,262
Koristi od turizma	-0,171	0,122	0,163	0,633	1,579
Obala/zaleđe	0,233	0,137	0,092	0,516	1,938
Uključenost u turističko planiranje	0,286	0,133	0,034	0,669	1,495
Turizam županije je dobro razvijen.*	0,304	0,054	0,000	0,921	1,086

Napomena: $R^2 = 0.298$; *adjusted* $R^2 = 0.261$; $F(7, 132) = 8,024$ $p < 0.001$; zavisna varijabla: zadovoljstvo turističkim planiranjem i upravljanjem; koristi od turizma – ne (0) / da (1); zaleđe (0) / obala (1); uključenost u turističko planiranje/odlučivanje – ne (0) / da (1); VIF – *variance inflation factors*. *1 = u potpunosti se ne slažem; 5 – u potpunosti se slažem.

Nalazi druge regresijske analize ukazuju kako ne postoje statistički značajne razlike u razini zadovoljstva ispitanika s obzirom na njihovu dob, spol i koristi koje imaju od turizma (Tablica 5.). Rezultati ukazuju, kako su, među sedam nezavisnih varijabli, tri varijable (razina obrazovanja, uključenost u turističko planiranje te percepcija razvijenosti turizma županije) statistički značajno povezane sa zadovoljstvom ispitanika turističkim planiranjem i upravljanjem. Utvrđeno je kako su ispitanici s višim stupnjem obrazovanja zadovoljniji planiranjem i upravljanjem turizmom Ličko-senjske županije u usporedbi s onima nižeg stupnja obrazovanja. Nadalje, oni koji smatraju da je turizam Ličko-senjske županije dobro razvijen zadovoljniji su njegovim planiranjem i upravljanjem u usporedbi s onima koji se u manjoj mjeri slažu s navedenom tvrdnjom. Očekivano, potvrđeno je kako su ispitanici koji su uključeni u turističko planiranje zadovoljniji od onih koji nisu uključeni u taj proces (Tablica 5.).

5. ZAKLJUČAK

U ovom su se radu istraživale determinante podrške lokalnog stanovništva daljnjem razvoju turizma kao i njihova zadovoljstva turizmom i njegovim upravljanjem. Nalazi sugeriraju da zadovoljstvo lokalnog stanovništva igra ključnu ulogu u predviđanju njihove podrške daljnjem razvoju turizma. S druge strane, utvrđeno je kako su ispitanici koji su uključeni u turističko planiranje, oni s višim stupnjem obrazovanja te oni koji smatraju da je turizam Ličko-senjske županije dobro razvijen zadovoljniji njegovim planiranjem i upravljanjem. Ispitanici su uglavnom iskazali visoku razinu podrške daljnjem razvoju turizma, što je dobra polazišna točka kada je u pitanju promišljanje turističkog razvoja Ličko-senjske županije. Indikativna je činjenica kako nema razlike u razini podrške turizmu između onih koji žive uz obalu i onih koji žive u unutrašnjosti županije, kao ni između onih koji imaju određene ekonomske koristi (izravne ili neizravne) i onih koji ih nemaju. Dakle lokalno stanovništvo LSŽ prepoznaje turizam kao značajnu ekonomsku aktivnost koja još uvijek generira više pozitivnih nego negativnih učinaka. Ovi nalazi predstavljaju dobru informacijsku osnovu za one koji upravljaju turizmom. Naime, rezultati ukazuju na potrebu poticanja lokalnog stanovništva na značajnu uključenost u planiranje turističkog razvoja u cilju postizanja njihova zadovoljstva, osiguranja njihove potpore, što će posljedično osigurati održivi razvoj turizma – turizma po mjeri stanovnika destinacije u kojoj se on i razvija.

Ovo istraživanje ima nekoliko ograničenja. Naime, osim toga što je veličina uzorka relativno mala, podaci su prikupljeni u kratkim razdobljima i online putem na području Ličko-senjske županije, što je rezultiralo većim udjelom mlađih ispitanika u uzorku, a što je moglo utjecati na rezultate istraživanja. No, s obzirom na to da je svaka destinacija (kao i njezini pojedini dijelovi) specifična i jedinstvena, evidentno je kako je u cilju osiguranja održivog razvoja, potrebno periodično pratiti stavove i percepcije njezinih stanovnika kako bi se na vrijeme moglo reagirati i osigurati njihovo zadovoljstvo i unaprijediti kvalitetu života.

LITERATURA

1. Alrwajfah, M. M., Almeida-García, F., i Cortés-Macías, R. (2019). Residents' perceptions and satisfaction toward tourism development: A case study of Petra Region, Jordan. *Sustainability*, 11(7), 1907. <https://doi.org/10.3390/su11071907>
2. Andriotis, K., i Vaughan, R.D. (2003). Urban residents' attitudes toward tourism development: the case of Crete. *Journal of Travel Research*, 42(2), 172–185. <https://doi.org/10.1177/0047287503257488>
3. Chow, A. S., Liu, S., i Cheung, L. T. (2019). Importance of residents' satisfaction for supporting future tourism development in rural areas of Hong Kong. *Asian Geographer*, 36(2), 185-199. <https://doi.org/10.1080/10225706.2019.1634110>
4. Državni zavod za statistiku. Županije, površina, stanovništvo, gradovi, općine i naselja, Popis 2021. Zagreb: Državni zavod za statistiku, 2023. <https://podaci.dzs.hr/hr/podaci/stanovnistvo/popis-stanovnistva/> (pristupljeno 28. kolovoza 2023.).
5. Emerson, R. M. (1976). Social exchange theory. *Annual Review of Sociology*, 2(1), 335-362.
6. Gautam, V. (2023). Why local residents support sustainable tourism development?. *Journal of Sustainable Tourism*, 31(3), 877-893. <https://doi.org/10.1080/09669582.2022.2082449>
7. Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. i Anderson, R. E. (2010). *Multivariate Data Analysis: A Global Perspective*, 7th Edition. Upper Saddle River. New Jersey: Pearson Education Inc.
8. Horvat, E. (2021). *Mogućnosti razvoja održivog turizma na području Grada Samobora*. Diplomski rad. Opatija: Sveučilište u Rijeci, Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu.
9. Ko, D. W. i Stewart, W.P. (2002). A structural equation model of residents' attitudes for tourism development. *Tourism Management*, 23, 521–530. [https://doi.org/10.1016/S0261-5177\(02\)00006-7](https://doi.org/10.1016/S0261-5177(02)00006-7)
10. Lankford, S. V., i Howard, D. R. (1994). Developing a tourism impact attitude scale. *Annals of Tourism Research*, 21(1), 121-139. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(94\)90008-6](https://doi.org/10.1016/0160-7383(94)90008-6)

11. Látková, P. i Vogt, C. A. (2012). Residents' attitudes toward existing and future tourism development in rural communities. *Journal of Travel Research*, 51(1), 50-67. <http://dx.doi.org/10.1177/0047287510394193>
12. Lee, T. H. (2013). Influence analysis of community resident support for sustainable tourism development. *Tourism management*, 34, 37-46. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2012.03.007>
13. Majetić, M. (2023). Razvojni smjerovi turizma Ličko-senjske županije. Diplomski rad. Opatija: Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu, Sveučilište u Rijeci.
14. Marušić, Z., Tomljenović, R. Dukić, L. i Petrović, Z. (2019). Stavovi lokalnog stanovništva prema razvoju turizma u Hrvatskoj u 2018. godini. Zagreb: Institut za turizam.
15. Ministarstvo turizma i sporta Republike Hrvatske, (2023). Turizam u brojkama 2022.
16. Moghavvemi, S., Woosnam, K. M., Hamzah, A., i Hassani, A. (2021). Considering residents' personality and community factors in explaining satisfaction with tourism and support for tourism development. *Tourism Planning & Development*, 18(3), 267-293. <https://doi.org/10.1080/21568316.2020.1768140>
17. Munanura, I. E., i Kline, J. D. (2023). Residents' support for tourism: The role of tourism impact attitudes, forest value orientations, and quality of life in Oregon, United States. *Tourism Planning & Development*, 20(4), 566-582. <https://doi.org/10.1080/21568316.2021.2012713>
18. Nunkoo, R., i So, K. K. F. (2016). Residents' support for tourism: Testing alternative structural models. *Journal of Travel Research*, 55(7), 847-861. <https://doi.org/10.1177/0047287515592972>
19. Nunkoo, R., Ramkissoon, H. (2010). Small island urban tourism: A residents' perspective. *Current Issues in Tourism*, 13, 37-60. <https://doi.org/10.1080/13683500802499414>
20. Olya, H. G. (2023). Towards advancing theory and methods on tourism development from residents' perspectives: Developing a framework on the pathway to impact. *Journal of Sustainable Tourism*, 31(2), 329-349. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1843046>

21. Pham, K., Andereck, K., i Vogt, C. (2019). Local residents' perceptions about tourism development. *Travel and Tourism Research Association: Advancing Tourism Research Globally*. 74. https://scholarworks.umass.edu/ttra/2019/research_papers/74
22. Rasoolimanesh, S., M., Jaafar, Kock, N. i Ramayah. T. (2015). A revised framework of social exchange theory to investigate the factors influencing residents' perceptions. *Tourism Management Perspectives*, 16, 335–345. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2015.10.001>
23. Ribeiro, M.A.; Pinto, P.; Silva, J.A., i Woosnam, K.M. (2017). Residents' attitudes and the adoption of pro-tourism behaviours: The case of developing island countries. *Tourism Management*, 61, 523–537. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2017.03.004>
24. Službena stranica Ličko-senjske županije, <https://licko-senjska.hr/ozupaniji/zupanija/opci-podatci> (pristupljeno 4. listopada 2023).
25. Sharpley, R. (2014). Host perceptions of tourism: A review of the research. *Tourism Management*, 42, 37–49. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2013.10.007>
26. Soldić Frleta, D. i Đurkin Badurina, J. (2019). Factors affecting residents' support for cultural tourism development", *ToSEE – Tourism in Southern and Eastern Europe. Creating Innovative Tourism Experiences: The Way to Extend the Tourist Season*. (16 – 18 May) Opatija, Croatia, 5, 641-653. <https://doi.org/10.20867/tosee.05.13>
27. Soldić Frleta, D. i Smolčić Jurdana, D. (2023). Determinante potpore lokalnog stanovništva razvoju turizma. *Zbornik Veleučilišta u Rijeci*, 11(1), 1-13.
28. Soldić Frleta, D., Đurkin Badurina, J. i Dwyer, L. (2020). Well-Being and Residents' Tourism Support – Mature Island Destination Perspective. *Zagreb International Review of Economics & Business*, 23 (SCI), 29-41. <https://doi.org/10.2478/zireb-2020-0021>
29. Tičinović, A. (2021). Utjecaj turizma na razne aspekte života lokalnog stanovništva u Splitu. *Završni rad*. Split: Sveučilište u Splitu, Ekonomski fakultet.
30. Turistička zajednica Ličko-senjske županije 2023., <http://visit-lika.com/> (pristupljeno 28. kolovoza 2023).

31. Vargas-Sánchez, A., Plaza-Mejia, M., i Porras-Bueno, N. (2008). Understanding residents' attitudes toward the development of industrial tourism in a former mining community. *Journal of Travel Research*, 47, 373–387. <https://doi.org/10.1177/0047287508322783>
32. Vidal Rúa, S. (2021). Perceptions of tourism: a study of residents' attitudes towards tourism in the city of Girona, *Journal of Tourism Analysis: Revista De Análisis Turístico (JTA)*, 27(2), 165-184. <https://doi.org/10.53596/jta.v27i2.359>
33. Wang, Y. i Pfister, R. E. (2008). Residents' Attitudes toward Tourism and Perceived Personal Benefits in a Rural Community. *Journal of Travel Research*, 47(1), 84-93. <https://doi.org/10.1177/0047287507312402>
34. Woo, E., Kim, H., & Uysal, M. (2015). Life satisfaction and support for tourism development. *Annals of tourism research*, 50, 84-97. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2014.11.001>
35. Xie, H. J., Bao, J. i Kerstetter, D.L. (2014). Examining the effects of tourism impacts on satisfaction with tourism between native and non-native residents. *International Journal of Tourism Research*, 16, 241–249. <https://doi.org/10.1002/jtr.1922>
36. Zhang, J. Inbakaran, R. J. Jackson, M.S. (2006). Understanding Community Attitudes Towards Tourism and Host—Guest Interaction in the Urban—Rural Border Region. *Tourism Geography*, 8, 182–204. <https://doi.org/10.1080/14616680600585455>

SUPPORT AND SATISFACTION OF THE RESIDENTS OF LIKA-SENJ COUNTY WITH TOURISM AND ITS MANAGEMENT

Abstract

Residents are indispensable and one of the most important stakeholders in the planning and implementation of sustainable and inclusive tourism development. In this context, the purpose of this study is reflected in the exploration of the degree of their support for the further development of tourism and the factors that may be associated with it. In addition, one of the objectives of this research is to determine whether the residents are involved and wants to participate more actively in the planning and management of tourism in their county. For this purpose, an online survey was conducted on the attitudes of the residents of Lika-Senj County. The county faces the challenges of uneven spatial and temporal development of tourism. The main tourism activities are mainly concentrated in the coastal area of the county and during summer months. The collected data were analysed using descriptive statistical analysis, principal component analysis and multiple regression.

The results indicate that the level of satisfaction with tourism and its management is a significant predictor of local support for further tourism development. At the same time, it was shown that the residents are not sufficiently involved in tourism development processes and don't not express a high level of satisfaction with tourism in Lika-Senj County and its management.

The results provide an information base for the tourism management in the county, on the basis of which they can implement activities to increase the satisfaction of residents and their more active involvement in tourism planning, in order to ensure tourism development tailored to the local population.

Keywords: *tourism, support, residents, Lika-Senj County.*

JEL klasifikacija: I23, I39

Prethodno priopćenje

DIGITALIZACIJA OBRAZOVANJA: INOVATIVNI PEDAGOŠKI PRISTUPI ZA JAČI DRUŠTVENI DOPRINOS¹

Aleksandar Erceg*

Julia Perić**

Dominik Lappenküper***

SAŽETAK

Tijekom pandemije uzrokovane bolešću Covid-19 sveučilišta su se vrlo brzo morala prilagoditi kako bi osigurala kontinuitet obrazovanja mladih ljudi te prijeći na online nastavu putem različitih digitalnih komunikacijskih kanala. U tom izazovnom procesu većina sveučilišta stavila je naglasak na nastavu kao glavnu misiju djelovanja, dok su istraživanje, a posebice treća, civilna misija, pali u drugi plan. Ipak, prelazak na učenje na daljinu donio je i niz prednosti. Osim što je omogućio pristup obrazovanju bez obzira na geografske prepreke donio je i neke inovativne nastavne metode i alate, omogućio jednostavnije i transparentnije praćenje napretka te stjecanje

* Dr. sc. Aleksandar Erceg, Ekonomski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku (e-mail: aleksandar.erceg@efos.hr).

** Dr. sc. Julia Perić, Ekonomski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku (e-mail: julia.peric@efos.hr).

*** Mr. sc. Dominik Lappenküper, Münster School of Business (e-mail: dominik.lappenkueper@fh-muenster.de).

¹ Istraživanje je provedeno u sklopu projekta CSI: CustomDigiTeach, sufinanciranog iz programa Erasmus+ Europske unije.

digitalnih vještina koje su sve traženije u poslovnom okruženju. Dodatno, i sami trendovi u obrazovanju koji su rezultirali velikim brojem online tečajeva i rastućom potrebom za cjeloživotnim obrazovanjem govore u prilog važnosti digitalne transformacije u visokom obrazovanju. No, danas, nakon što je pandemija završila postavlja se pitanje koliko je ovakav način podučavanja ostavio pozitivan trag, ne samo na studente i unapređenje njihova znanja i vještina nego i na profesore i njihovu spremnost na digitalnu transformaciju te na zajednicu u kojoj studenti žive. Ovim radom nastojala se analizirati razina spremnosti predavača na rad u digitalnom okruženju kao i njihova percepcija o mogućnosti poticanja studenata na stvaranje društvenog utjecaja putem učenja na daljinu, odnosno korištenjem digitalnih nastavnih metoda i alata. Korištenjem upitnika i polustrukturiranih intervjuja ispitana su 54 stručnjaka iz obrazovnih institucija i organizacija civilnog društva. Empirijski rezultati potvrđuju učinkovitost kombiniranja digitalnih nastavnih metoda s metodom učenja zalaganjem u zajednici (engl. *academic service learning*), ali i na nesprijetnost predavača da se u potpunosti prebace na online okruženje. Međutim, ovaj rad ukazuje i na važnost daljnjeg istraživanja mogućnosti koju digitalna tehnologija pruža za inoviranje pedagoških metoda, kao i za unapređenje društvenog angažmana i pozitivan utjecaj na društvo. Također, istraživanje može poslužiti i kao temelj za longitudinalno istraživanje koje prati identificirane primjere dobre prakse i dobrobiti koje koncept učenja zalaganjem u zajednici pomoću digitalnih metoda poučavanja ima za nastavnike, studente i organizacije civilnog društva.

Ključne riječi: digitalne metode i alati poučavanja, učenje zalaganjem u zajednici, društveni utjecaj, visoko obrazovanje.

1. UVOD

Rastući društveni i ekonomski izazovi stavljaju pred sveučilišta sve veći zahtjev za usklađivanjem njihove tri misije – obrazovanja (nastave), istraživanja i doprinosa zajednici (društveni angažman sveučilišta). Međutim, društveni angažman često ostaje zanemareni aspekt u njihovim aktivnostima jer se, tradicionalno, prve dvije misije smatraju ključnima pa stoga i imaju prednost. Ovo je posebno bilo izraženo tijekom pandemije uzrokovane bolešću Covid-19, kada se prioritet stavio na prijenos znanja i prilagodbu nastave digitalnom okruženju. Razlozi za to su u velikoj mjeri bili povezani s izazovima u prihvaćanju novog oblika nastave i upotrebom novih digitalnih komunikacijskih alata. Međutim, s obzirom na sve veću važnost digitalne

transformacije sveučilišta, postavlja se pitanje može li učenje na daljinu pozitivno utjecati ne samo na studente (kroz prizmu razine znanja koje su stekli u ovakvom okruženju) nego i na širu zajednicu koja se u jednakoj mjeri suočava s različitim društvenim i ekonomskim izazovima (Marinoni i sur., 2020; Rusu, 2020; Wakkee i sur., 2019; Cristofolletti & Pinheiro, 2022).

Cilj rada je definirati ulogu sveučilišta u promicanju održivog razvoja i analizirati potrebu za digitalnom transformacijom obrazovanja uzimajući u obzir napredak tehnologije, njezinu dostupnost i utjecaj na unapređenje kvalitete života u zajednici u kojoj sveučilište djeluje. U radu je prikazano empirijsko istraživanje provedeno u sklopu Erasmus+ projekta *Creating Digital Social Impact* čiji je glavni cilj bio procijeniti razinu digitalne pripremljenosti predavača na javnim i privatnim sveučilištima u Republici Hrvatskoj i njihovu spremnost za daljnje korištenje online pedagoških alata te predstaviti primjere dobre prakse u postizanju pozitivnoga društvenog utjecaja putem učenja na daljinu.

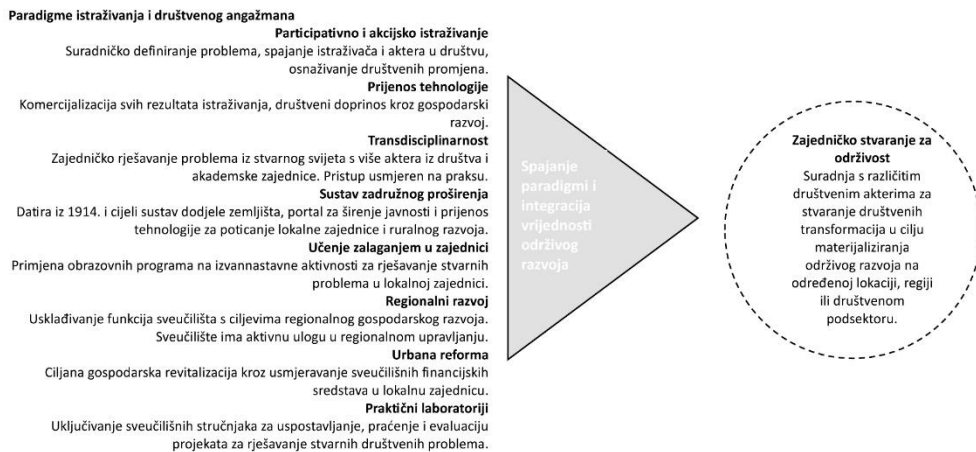
2. Uloga sveučilišta u promicanju održivog razvoja

Promatrajući temeljnu misiju sveučilišta kao proces koji potiče učenje, sveučilišta koja su sposobna povezati taj proces s praktičnim radom pozitivno pridonose održivom ekonomskom i društvenom razvoju svoje zajednice (Perić, 2010). No, osim osnovne misije obrazovanja sveučilišta imaju još dvije ključne misije: istraživanje i doprinos zajednici. Inzelt i sur. (2006) ističu da su sve tri misije djelovanja sveučilišta usko povezane pri čemu treća misija nadopunjuje prve dvije kroz sposobnost sveučilišta da svoje aktivnosti integrira u gospodarstvo i društvo. Prema tome, treća misija ima dvije glavne komponente: *ekonomsku* koja stavlja naglasak na razvoj ljudskih resursa, intelektualno vlasništvo, *spin-off* kompanije i suradnju s gospodarstvom te *društvenu* koja uključuje aktivno sudjelovanje sveučilišta u kulturnom i društvenom životu svoje zajednice te doprinos u oblikovanju politika i zakona koji unaprjeđuju kvalitetu života u toj zajednici.

Sveučilišta igraju ključnu ulogu u promicanju održivog razvoja društva i razvoju programa koji odgovaraju potrebama šire zajednice, a ne samo poslovnog sektora. Međutim, izazovi s kojima se današnje visokoškolsko obrazovanje suočava u oblikovanju takvih programa postaju sve složeniji. Dinamika generiranja znanja mijenja se baš kao i način na koji društva promatraju očekivanja i vrijednosti (Compagnucci i Spigarelli, 2020). I dok

je s jedne strane važno studentima omogućiti osobni razvoj i pripremiti ih za njihovu poslovnu karijeru, sve se više govori o važnosti poticanja razvoja socijalne svijesti studenata te o ulozi sveučilišta da u svoje poslovne aktivnosti i obrazovne programe uključe brigu za širu zajednicu. S današnjim tehnološkim napretkom i globalizacijom ta šira zajednica nije samo lokalna ili nacionalna, već ima globalne razmjere. Problemi poput globalnog zatopljenja, demografskih promjena, inflacije, siromaštva i pandemija poput one uzrokovane bolešću Covid-19 koja je zahvatila cijeli svijet 2020. godine sve su važniji izazovi koji utječu i na razvoj lokalnih zajednica u kojima djeluju sveučilišta. Stoga je apsolutno nužno da sveučilišta prepoznaju svoju ulogu u društvu i pridonose rješavanju i takvih globalnih društvenih problema. Trencher i sur. (2014) ističu da je jedna od važnijih uloga sveučilišta da budu sukreatori u stvaranju dugoročne ekonomske i društvene održivosti svoje zajednice. Partnerstvo i suradnja s privatnim sektorom, vladom i civilnim sektorom postaju ključni preduvjet za suočavanje s različitim izazovima u stvaranju održivosti (Slika 1.).

Slika 1. Ključna područja u sukreiranju održivosti

Izvor: prilagođeno prema Trencher i sur., 2014.

Jedna od značajnih komponenata u procesu zajedničkog oblikovanja održivosti je i akademski *service learning* odnosno učenje zalaganjem u zajednici. Ovaj pristup poučavanju spaja teorijski okvir s praktičnim iskustvom u zajednici. On, s jedne strane, potiče aktivno i iskustveno učenje,

a s druge stvara temelje za društvene promjene (Ćulum i Jelenec, 2015). Učenje zalaganjem u zajednici ima dvostruki pozitivan učinak: obogaćuje iskustvo studenata jer im omogućuje ostvarivanje planiranih obrazovnih ciljeva dok istodobno doprinosi zajednici putem aktivnosti kojima studenti zadovoljavaju njene specifične potrebe (Cajner Mraović i Pavlović, 2019).

Kenworthy-U'Ren (2000, citirano u Madsen i Turnbull, 2006) navodi koristi koje studenti mogu imati od učenja zalaganjem u zajednici: (i) stvarno primjenjuju koncepte i vještine naučene na fakultetima, što je korak dalje prema zadržavanju znanja i vještina potrebnih za uspješan razvoj profesionalne karijere; (ii) imaju priliku proizvesti opipljivo rješenje koje organizacije mogu koristiti, što je potvrda uspješne primjene onog što uče u formalnom obrazovanju, i (iii) rade i uče od organizacija civilnog društva čime se upoznaju s društvenim problemima u zajednici i svojim zalaganjem doprinose različitim skupinama u svojoj okolini.

Učenjem zalaganjem u zajednici studenti moraju zadovoljiti potrebu, koju je identificirala udruga iz zajednice, a ne nastavnik ili student, aktivnostima koje moraju unapređivati sadržaj kolegija da bi na kraju povezali svoje iskustvo sa sadržajem kolegija (Stacey i sur., 2006). Iz toga je vidljivo kako su upravo razvoj aktivnosti, njihova provedba te refleksija na povezivanje stečenog iskustva s ciljevima kolegija tri osnovne komponente ovakvog vida poučavanja. Pawlowski (2018) ističe kako je važno da se evaluacija temelji na postignutom znanju i povezivanju naučenog s koracima u rješavanju problema, a ne samo na usluzi koju su studenti pružili organizaciji civilnog društva čiji su problem pokušali riješiti.

Iako bi učenje zalaganjem u zajednici moglo imati značajan društveni utjecaj, ova metoda poučavanja još uvijek nije dovoljno iskorištena u formalnom obrazovanju. Pandemija uzrokovana bolešću Covid-19 dodatno je istaknula tu zapostavljenost jer su sveučilišta morala naglo prijeći u online okruženje kako bi se nastavilo s prenošenjem teorijskog znanja, a manje pažnje se posvetilo društvenom utjecaju koji studenti mogu imati.

3. POTREBA ZA DIGITALNOM TRANSFORMACIJOM OBRAZOVANJA

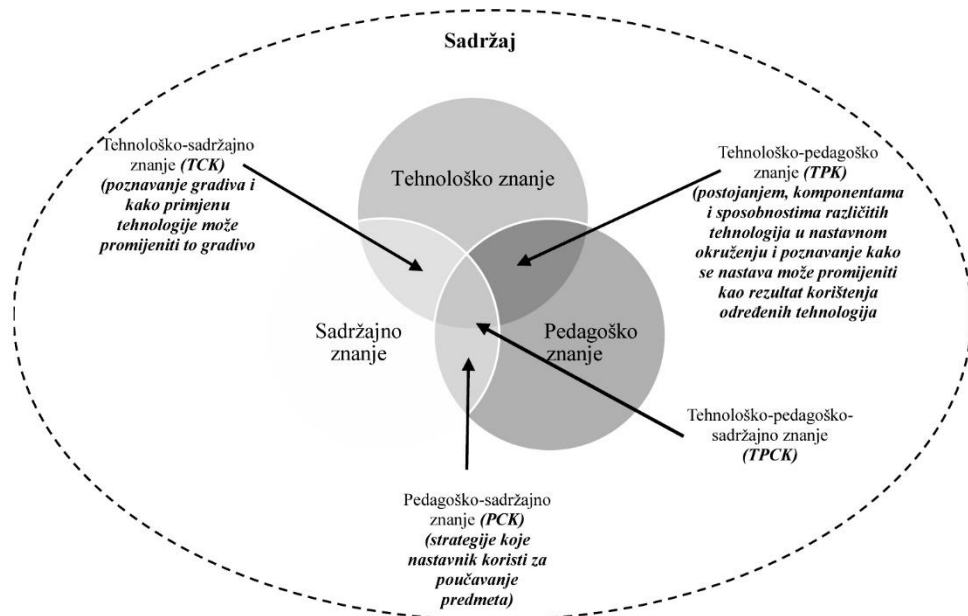
Pandemija je također intenzivirala raspravu o potrebi za digitalnom transformacijom visokog obrazovanja o kojoj je bilo riječi i prije pandemije.

Mnoge obrazovne institucije nisu bile dovoljno pripremljene za ovu transformaciju pa su se, tijekom pandemije, morale brzo prilagoditi virtualnom poučavanju kao jedinom načinu održavanja nastave (Cristofolletti & Pinheiro, 2022). Međutim, danas se sve manje govori o digitalnoj transformaciji kao o trendu, a sve više kao nužnosti. Razlog tome leži u činjenici da poslovni sektor, na sve konkurentnijem tržištu, sve više uvažava online tečajeve i diplome koje pojedinci stječu njihovim završetkom. Istraživanje koje je proveo Centar za budućnost visokog obrazovanja i strategiju talenata Northeastern Sveučilišta ukazuje na to da voditelji odjela za ljudske potencijale vjeruju da je online učenje iste ili čak bolje kvalitete od tradicionalnih metoda poučavanja (Gallagher, 2019). Osim toga, autor navodi kako veliki broj poslodavaca već zapošljava kandidate s online diplomama, a mnogi vjeruju da će većina naprednih diploma u budućnosti biti stečena online. To jasno ukazuje na potrebu za transformacijom tradicionalnog načina stjecanja diploma u visokom obrazovanju kako bi se bolje odgovorilo ne samo na zahtjeve tržišta rada već i na različite društvene potrebe.

Kapur i sur. (2018) navode kako će metodologija interaktivnog obrazovanja poput masivnih otvorenih online tečajeva i učenja putem mobilnih aplikacija kao i praktična interakcija sa stvarnim podacima poput uključivanja u različite projekte učenja zalaganjem u zajednici biti ključni poligon za širenje znanja u formalnom obrazovanju. Autori ističu kako se, zbog sve veće potrebe za stjecanjem znanja ne samo o tome kako Zemljin sustav funkcionira već i o tome kako ga zaštititi, razumijevanje ranjivosti našeg društva (posebno s ekološkog stajališta) premjestilo s periferije rasprava na središnje mjesto u političkim, javnim i obrazovnim diskusijama.

Jedan od dobro poznatih modela za transformaciju obrazovanja, poznat kao model tehnološko pedagoško sadržajnih znanja (engl. *The Technological Pedagogical Content Knowledge –TPCK*) identificira tri ključna područja znanja koja su potrebna nastavnicima kako bi studenti uspješno postigli obrazovne ciljeve u digitalnom okruženju. Ta područja znanja uključuju tehnološko, pedagoško i sadržajno znanje koje je primjereno za korištenje informacijsko-komunikacijske tehnologije (García-Peñalvo, 2021). Pritom se pedagoško znanje odnosi na prakse i metode koje se koriste u procesu učenja, sadržaj je povezan s predmetom koji se poučava, a tehnološko znanje se odnosi na uporabu alata koji su uključeni u kurikulum (Slika 2.).

Slika 2. Model tehnološko pedagoško sadržajnih znanja

Izvor: García-Peñalvo, 2021.

Kao što se može uočiti iz slike, preklapanje ovih triju područja implicira sposobnost primjere sadržaja, tehnologije i pedagoških metoda u specifičnom kontekstu. Pandemija uzrokovana bolešću Covid-19 pokazala je da, iako je sadržaj neosporno važan, sam po sebi nije dovoljan za učinkovit prijenos znanja u online okruženju (Cristofolletti i Pinheiro, 2022). Bez primjene različitih visokokvalitetnih digitalnih obrazovnih resursa profesori teže prenose znanja i potiču studente na stvaranje pozitivnog društvenog utjecaja (Ruso, 2020; Marinoni i sur., 2020).

Jedan od alata za procjenu spremnosti nastavnika za digitalnu transformaciju obrazovanja je Europski okvir za digitalnu kompetenciju nastavnika (*DigComEdu*). Ovaj znanstveno utemeljen okvir opisuje što znači biti digitalno kompetentan nastavnik (Redecker, 2017). Okvir pomaže nastavnicima procijeniti njihovu digitalnu kompetenciju i daje im smjernice za kontinuirani profesionalni razvoj. Model *DigCompEdu* se fokusira na tri makro područja (profesionalnu, pedagošku i studentsku digitalnu kompetenciju) koja obuhvaćaju 6 različitih područja kompetencija:

profesionalni angažman, digitalni resursi, poučavanje i učenje, ocjenjivanje, osnaživanje učenika i olakšavanje digitalne kompetencije učenika (Palacios-Rodríguez i sur., 2023). Model ocrta šest različitih stupnjeva kroz koje se digitalna kompetencija nastavnika obično razvija, a koji su, radi lakšeg snalaženja, povezani sa šest razina jezičnih kompetencija, od A1 do C2.

U prva dva stupnja, Početnik (A1) i Istraživač (A2), predavači usvajaju nove informacije i razvijaju osnovne digitalne prakse. Na sljedećim stupnjevima, Integrator (B1) i Stručnjak (B2), predavači primjenjuju, proširuju i strukturiraju svoje digitalne prakse. Na najvišim stupnjevima, Lider (C1) i Predvodnik (C2), predavači prenose svoje znanje, kritiziraju postojeću praksu i razvijaju nove prakse (Redecker, 2017).

4. EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE – STUPANJ DIGITALNE TRANSFORMACIJE OBRAZOVANJA

4.1. Metodologija

Tijekom 2021. godine provedeno je istraživanje u okviru projekta *Digital Social Impact* sufinanciranog sredstvima programa Erasmus+. Projektni partneri koji uključuju visoka učilišta, fakultete i neprofitne organizacije dolaze iz Njemačke, Slovenije, Irske i Hrvatske. Cilj istraživanja bio je procijeniti razinu digitalne pripremljenosti predavača na javnim i privatnim sveučilištima u Republici Hrvatskoj te predstaviti primjere dobre prakse u postizanju pozitivnoga društvenog utjecaja putem učenja na daljinu. Istraživanje se provodilo online putem upitnika i intervjua.

Istraživanje putem upitnika provelo se koristeći alat za anketiranje Qualtrics. Upitnik se sastojao od 32 pitanja s višestrukim izborom koja su se odnosila na procijenjenu digitalnu spremnost određenog predavača, vrstu i dizajn kolegija te korištenje digitalnih alata. Korišteni upitnik rezultat je rada autora koji su bili istraživači na navedenom projektu, a za definiranje razine digitalne kompetencije u upitniku koristio se DigCompEdu okvir (Redecker, 2017).

Za kreiranje uzorka primijenjena je metoda snježne grude kojom su ciljano kontaktirani profesori i predavači iz različitih zemalja, putem partnera u projektu uključujući mrežu učenja zalaganjem u zajednici u Njemačkoj – *Stiftung Lernen durch Engagement*, organizacije civilnog društva te partnerska sveučilišta i veleučilišta. Izabrani profesori prepoznati su po primjeni inovativnih pristupa u nastavi kako bi ostvarili određeni društveni

utjecaj pa se željelo istražiti na koji način su to postizali čak i tijekom online nastave. Ukupno je poslano 120 poziva za ispunjavanje upitnika, a tijekom istraživanja prikupljeno je 78, što predstavlja stopu odaziva od 65%. Međutim, nakon pregleda prikupljenih odgovora, za daljnju analizu zadržano je 54 upitnika budući da preostala 24 upitnika nisu bila u potpunosti ispunjena. Kao što je vidljivo iz Tablice 1., najveći broj ispitanika dolazi iz akademskog sektora. Također, ispitanici dolaze iz 11 europskih zemalja, pri čemu je veći broj ispitanika iz zemalja koje su sudjelovale kao partneri na navedenom projektu.

Tablica 1. Osnovni podaci o ispitanicima

Država	Broj ispitanika	Radna mjesta	Broj ispitanika
Hrvatska	17	Docent	14
Slovenija	14	Predavač bez doktorata	7
Njemačka	11	Redovni profesor	7
Finska	2	Izvanredni profesor	6
Irska	2	Koordinator projekta	6
Španjolska	2	Istraživački asistent	3
Turska	2	Dr. sc.	3
Bosna i Hercegovina	1	Doktorand	2
Litva	1	Voditelj projekta	2
Nizozemska	1	Asistent	1
Velika Britanija	1	Koordinator edukativnih aktivnosti	1
		Profesor matematike	1
		Profesor u školi	1
Ukupno	54		54

Izvor: obrada autora prema rezultatima istraživanja.

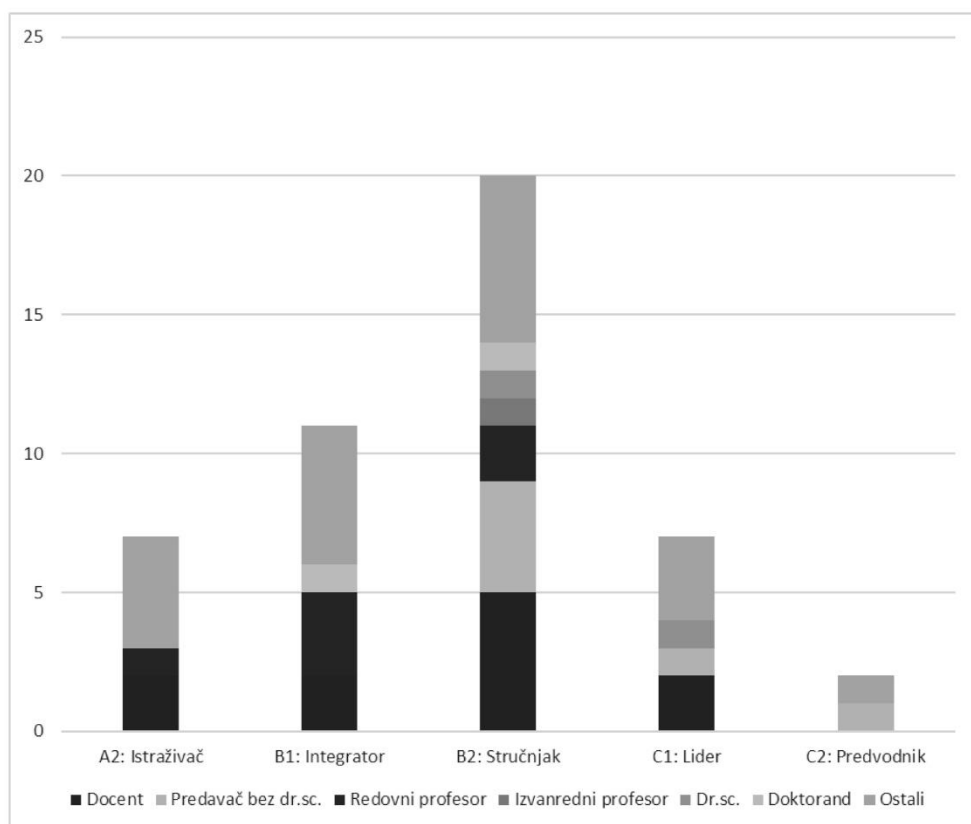
Na temelju analize rezultata dobivenih iz upitnika identificirano je 20 predavača koji su se istaknuli kao primjeri dobre prakse u poticanju studenata na stvaranje pozitivnoga društvenog utjecaja kroz učenje na daljinu. Neki od tih pozitivnih primjera prikazani su u tablici 3. S odabranih 20 predavača provedeni su dubinski intervjui. Odabir ispitanika za dubinske intervjue temeljio se na njihovim odgovorima iz upitnika. Intervjui su transkribirani i induktivno kodirani pomoću MAXQDA softvera kako bi se identificirali uobičajeni pristupi, prepreke i pokretači upotrebe digitalnih alata u stvaranju

društvenog utjecaja. Iako broj zemalja iz kojeg ispitanici dolaze nije zanemarljiv, osnovno ograničenje provedenog istraživanja očituje se u relativno malom broju sudionika u samom ispitivanju.

4.2. Digitalna spremnost i uporaba alata u poticanju stvaranja društvenog utjecaja kroz obrazovanje u online okruženju

Kao što je vidljivo na slici 3., ispitanici, različitih zvanja u područjima društvenih znanosti i poslovne administracije imaju različitu razinu digitalne spremnosti na temelju DigCompEdu okvira Europske komisije.

Slika 3. Samoprocjena razine digitalne spremnosti ispitanika

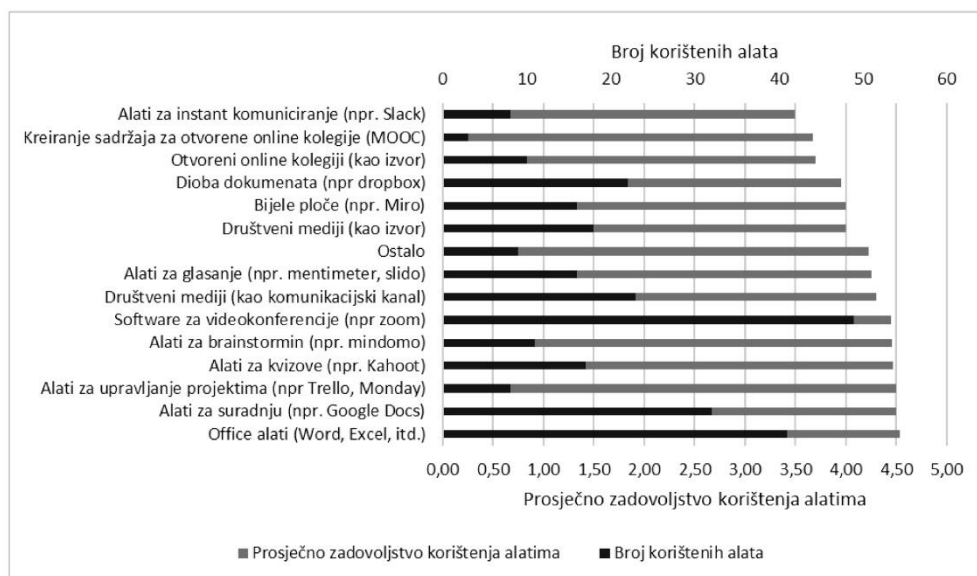

Izvor: obrada autora prema rezultatima istraživanja.

Većina ispitanika procjenjuje svoju digitalnu spremnost na razini B2 (stručnjak), što je vidljivo i iz prosječne ocjene digitalne spremnosti ispitanika koja iznosi 3,7 (prosječna vrijednost je izračunata na način da su razinama dodijeljene ocjene: razina A1=1, razina A2=2, razina B1=3, razina B2=4, razina C1=5 i razina C2=6). Samo dva ispitanika su se identificirala kao C2 (predvodnik), dok niti jedan ispitanik nije procijenio svoju digitalnu spremnost kao A1 (početnik). Ako promatramo status ispitanika, ne postoji velika razlika u razini digitalne spremnosti ovisno o njihovoj poziciji na radnom mjestu.

Ključan element za uspješnu implementaciju bilo kojeg kolegija u digitalnom području je odabir pravih alata i resursa koji će podržati proces učenja i obrazovnih ciljeva (Slika 4.). Pritom se pod pojmom pravi alati smatraju oni koji omogućuju predavačima da se prilagode specifičnim potrebama kolegija i da budu pristupačni i intuitivni studentima kako bi se olakšalo njihovo sudjelovanje u online okruženju.

Slika 4. Prosječno zadovoljstvo korištenja digitalnim alatima i učestalost upotrebe

Izvor: obrada autora prema rezultatima istraživanja.

S početkom pandemije, dostupnost i raznolikost digitalnih alata za komunikaciju naglo je porasla, što je stvorilo izazov u pronalaženju najprikladnijeg alata. Upravo je to pokazalo i ovo istraživanje. Trenutno ne postoji univerzalno rješenje koje bi odgovaralo svima, a i nitko od ispitanika nije koristio sve dostupne alate. Prosječno su ispitanici koristili 5,24 različite kategorije alata, što ukazuje na širok spektar alata u upotrebi. Videokonferencije su bile najčešće korišten alat, slijedi ih Office paket, dok je najmanje spominjana radno intenzivna izrada sadržaja za otvorene online kolegije (MOOC).

Ispitanici su uglavnom bili zadovoljni korištenim alatima te je raspon ocjena zadovoljstva korištenja alatima između 3,5 i 4,5 (Tablica 2.).

Tablica 2. Deskriptivna statistika

	N	Raspon	Minimum	Maksimum	Standardna devijacija	Varijanca
Broj korištenih alata	15	46,00	3,00	49,00	18,8667	12,93868
Prosječno zadovoljstvo	15	1,00	3,50	4,50	4,1733	,33905

Izvor: obrada autora prema rezultatima istraživanja.

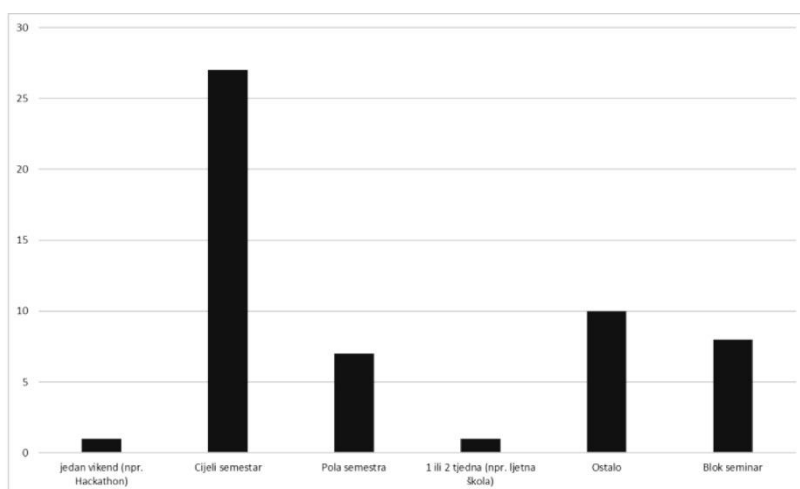
Analiza frekvencija pokazala je kako je 40% alata obuhvaćenih istraživanjem (15 ih je bilo ponuđeno), ocijenjeno ocjenom 4,4 i više, dok je ukupna prosječna ocjena zadovoljstva korištenja alatima 4,17. Najveće zadovoljstvo je Office paketom, a slijede alati za suradnju i alati za upravljanje projektima. Zanimljivo je i nisko zadovoljstvo alatima za slanje poruka kao što su Slack ili WhatsApp, što bi moglo biti posljedica visokih očekivanja studenata u pogledu brzine i učinkovitosti komunikacije s predavačima putem tih alata.

Na pitanje o metodama poučavanja koje ispitanici koriste u svojim kolegijima kako bi potaknuli studente na stvaranje društvenog učinka, ispitanici su u prosjeku odabrali više od tri različite opcije, pri čemu su najčešće birali *predavanja, učenje temeljeno na problemu ili projektu, seminarsku nastavu, učenje temeljeno na slučajevima iz prakse* i akademski *service learning* odnosno *učenje zalaganjem u zajednici*. Ovi odgovori mogu ukazivati i na izazove pri prelasku s tradicionalnih na suvremene pristupe poučavanju, ali i odražavati sve prisutnije razmišljanje da se društveni učinak najbolje

ostvaruje kroz interaktivne pedagoške metode i primjenu stečenog znanja u projektima koji rješavaju stvarne svakodnevne probleme.

Od ukupnog broja ispitanika, njih trideset dvoje nastavu je izvodilo mješovito, njih četrnaest samo online, a osam ispitanika je nastavu izvodilo samo u učionici. Najveći broj kolegija je, kao što je vidljivo na Slici 5., trajao cijeli semestar. To je pozitivno jer nije vjerojatno da se s kolegijima koji traju kraće može ostvariti veći društveni utjecaj te ostvariti bolju suradnju s organizacijama civilnog društva.

Slika 5. Trajanje kolegija

Izvor: obrada autora prema rezultatima istraživanja.

S obzirom na to da je društveni utjecaj usko povezan s UN ciljevima održivog razvoja (United Nations, 2023), ispitanici su također upitani koje od ovih ciljeva nastoje obuhvatiti u sadržaju svojih kolegija. Budući da su u istraživanju sudjelovali predavači na visokim učilištima, ne iznenađuje što je najčešće odabrani cilj bio „kvalitetno obrazovanje“. Manji naglasak ispitanici u svojim kolegijima stavljaju na očuvanje vodenog života, čistu vodu i sanitarne uvjete, kao i pristupačnu i čistu energiju.

4.3. Primjeri dobre prakse poticanja društvenog utjecaja kroz poučavanje u online okruženju

Drugi dio istraživanja proveden je dubinskim intervjuima s odabranim ispitanicima koji su također sudjelovali i u prvom dijelu istraživanja, a predstavljaju dobre primjere poticanja društvenog utjecaja putem online poučavanja. U skladu s pregledom literature, intervju je podijeljen u tri faze: razvoj, provedba i refleksija.

Razvoj kolegija s društvenim utjecajem zahtijeva pomno odabiranje načina odnosno pedagoške metode poučavanja. Ključno je postaviti jasne ciljeve kako za sam kolegij, tako i konkretno za ono što se očekuje da će studenti iz kolegija naučiti. Mnogim sugovornicima je od iznimne važnosti da se kroz kolegij stavi naglasak na povećanje društvenog angažmana njihovih studenata i prijenos njihova znanja u društveni kontekst, zajedno s praktičnim iskustvom iz stvarnog svijeta. Ovakav pristup učenju potiče aktivno i iskustveno učenje, a istodobno stvara temelje za društvene promjene jer naglašava ulogu sveučilišta u održivom razvoju zajednice, što se podudara s teorijskim spoznajama (Trencher i sur., 2014, Ćulum i Jelenec, 2015, Cajner Mraović i Pavlović, 2019).

Također je važno napomenuti da se poboljšanje digitalnih vještina prepoznaje kao bitan cilj učenja, budući da se smatraju ključnima za razvoj profesionalne karijere u budućnosti. Većina predavača odabrala je kombinaciju predavanja i *problem-based learning* odnosno učenja temeljenog na problemu, što često podrazumijeva suradnju s organizacijama civilnog društva. Uloga tih organizacija je predstaviti izazove ili probleme s kojima se suočavaju, a koje će studenti rješavati tijekom trajanja kolegija. Primjerice, studenti mogu učiti o razvoju poslovnih procesa i primijeniti to znanje na izradu poslovnog slučaja za organizaciju koja je postavila svoj problem. Međutim, pronalazak odgovarajućeg partnera s konkretnim rješivim problemom može predstavljati značajan izazov za predavače. Oni koriste različite pristupe kako bi pronašli partnere, uključujući vlastite mreže poznanstava u zajednici ili suradnju s drugim visokoškolskim institucijama koje su već umrežene s organizacijama civilnog društva. Bez obzira na način pronalaska partnera, predavači moraju osigurati da studenti tijekom cijelog semestra ili trajanja kolegija imaju kontinuiran pristup informacijama i da redovito uredno surađuju s organizacijom civilnog društva kako bi uspješno rješavali njihove probleme.

Značajan dio intervjua bio je usmjeren na načine integracije digitalne tehnologije u nastavu. Ispitanici su izrazili pomiješane osjećaje prema digitalnoj nastavi prepoznavši kako ona ima i svoje prednosti, ali i nedostatke. Ključna odluka u razvoju kolegija temeljila se na pitanjima kada, gdje i kako primijeniti određene digitalne alate u okviru kolegija. Više ispitanika je istaknulo da je pravilan odabir prikladnih digitalnih alata ključan čimbenik za ostvarivanje ciljeva obrazovanja u digitalnom okruženju. Ispravan dizajn kolegija, pravilan izbor alata te određena razina prilagodljivosti u sadržaju i strukturi kolegija zajedno s učinkovitim digitalnim pedagoškim pristupima mogu omogućiti potpuno digitalno izvođenje kolegija. Iz toga je vidljivo kako predavači prepoznaju važnost oslanjanja na tri ključna područja znanja prema TPKC modelu: tehnološko, pedagoško i sadržajno znanje kako bi omogućili studentima praktično iskustvo i u digitalnom okruženju.

Međutim, potrebno je napomenuti da je istraživanje provedeno tijekom pandemije, što je vjerojatno utjecalo na povratak većine kolegija na mješoviti model nastave. Ovaj mješoviti pristup kombinira dijelove nastave u prisutnosti s digitalno izvedenim dijelovima, prilagođavajući se promjenjivim okolnostima i potrebama studenata.

Tijekom provedbe istraživanja, ispitanici su istaknuli važnost dopuštanja studentima da sami biraju izazov koji žele riješiti kako bi osjećali veću povezanost s njim. Ključno je da izazov bude prilagođen njihovim sposobnostima. Kada je riječ o suradnji s organizacijama civilnog društva, ispitanici su naglasili važnost zajedničkog uvodnog sastanka sa svim sudionicima (organizacije, predavači, studenti). Glavna svrha sastanka je osigurati da svi razumiju izazove, razumiju zašto je važno rješavanje tih izazova, definiraju očekivanja od studenata te riješe eventualne nedoumice. Prema iskustvima ispitanika ovaj korak se često pokazao ključnim jer nedoumice i nesporazumi mogu predstavljati prepreku u postizanju ciljeva kolegija. Zbog toga su dobra komunikacija i suradnja, uz odabir odgovarajućih digitalnih alata, presudni za prevladavanje potencijalnih problema tijekom cijelog trajanja kolegija.

Redoviti sastanci studenata uključenih u projekte na kolegiju s kontakt osobom na visokoškolskoj ustanovi (npr. profesor, mentor, tutor itd.) igraju ključnu ulogu u podršci studentima kako bi ostali usmjereni i dobili povratne informacije dok uče kroz iskustvo rada na projektima. Međutim, kao i u svakom projektu, postoje neizvjesnosti i rizici koji se mogu pojaviti tijekom izvođenja projekta pa je važno ostati fleksibilan i adekvatno se nositi s

promjenama i neočekivanim izazovima. Ove se neizvjesnosti mogu smanjiti i inteligentnim načinom korištenja digitalnih alata.

Ispitanici su naveli refleksiju kao važan korak u njihovu kolegiju. Pritom refleksija ne podrazumijeva samo ocjenu od strane predavača nego je ključno da i sami studenti podijele svoja iskustva, iznesu što smatraju da su naučili, što im je bio najveći izazov te što bi eventualno napravili drugačije. Upravo je refleksija, prema autorima koji se bave istraživanjem učenja zalaganjem u zajednici (Stacey i sur., 2006, Pawlowski, 2018), jedna od njegovih važnijih komponenti jer omogućava studentima da uče i iz vlastite samoprocjene.

Većina ispitanika smatra da su svojim kolegijem ostvarili određeni društveni utjecaj, no vjeruju kako bi bilo dobro da prije početka samog kolegija postoji razvojna faza s pilot projektom. Kroz provedbu takve faze, iskustvo se može koristiti za unapređenje kolegija i njegovih karakteristika u sljedećim iteracijama. No, bez obzira na nedostatak razvojne faze, organizacije civilnog društva kao partneri na kolegijima bili su zadovoljni rezultatima jer su dobili rješenja za predstavljene probleme ili su dobili korisne preporuke od studenata za buduće aktivnosti. Studentska rješenja često se koriste u zajednici na različite načine, što pridonosi stvaranju dugoročnog društvenog utjecaja. Prema ispitanicima uspješna suradnja na jednom kolegiju često vodi nastavku suradnje na istom kolegiju, ali i poticanju novih inicijativa za buduću suradnju na nekim drugim projektima. Također, često se događa da nakon ovakvih aktivnosti studenti postanu volonteri ili ostanu na praksi u organizacijama civilnog društva, što omogućava i njihov osobni daljnji razvoj, ali i nastavak unapređenja kvalitete života u zajednici. Uspješna realizacija projekata također ima pozitivan utjecaj i na visokoškolsku instituciju i može rezultirati povećanim interesom za ovakav format održavanja kolegija, potencijalno većom podrškom za buduće projekte i proširenje mreže društvenih partnera.

U tablici 3. prikazani su izabrani primjeri dobre prakse u ostvarivanju društvenog utjecaja kroz online poučavanje kolegija.

Tablica 3. Primjeri dobre prakse

Kolegij	Razina studiranja	Kratak opis kolegija	Faza 1 – Dizajn (aktivnosti i alati)	Faza 2 - Isporuka (aktivnosti i alati)	Faza 3 – Refleksija (aktivnosti i alati)	Društveni utjecaj
Franšiza - Društvena franšiza	Diplomski	Kolegij je fokusiran na franšizu kao način rasta i širenja poslovanja, ali i kao način pokretanja novih pothvata. Vježba u učionici u kojoj studenti dobivaju zadatke da predlože potencijalne društvene franšizne pothvate.	Five whys, Culture mapping tool, Miro	Business Model Canvas, Pitch Presentation, Canva, Miro	Lessons learned, Theory of change, Answer garden	Franšiza kao alat za stvaranje društvenog utjecaja - predlaganje novih franšiznih ideja - npr. čista voda, pristupačne zdravstvene usluge, itd.
Poduzetništvo u neprofitnim organizacijama	Diplomski	Kolegij pomaže studentima u razumijevanju problema i izazova s kojima se neprofitne organizacije suočavaju i daje im priliku da budu dio rješenja tih izazova stvarajući društvenu vrijednost za te organizacije.	Planning for impact framework, Miro	Classic Brainstorm, Idea Selection Based on Weighted Criteria, Zoom	Outcomes harvesting, SEROI +	Studenti će moći prepoznati probleme u neprofitnim organizacijama, analizirati ih i predložiti rješenja na temelju dostupnih resursa.
Kreiranje poslovnih modela	Diplomski	Kolegij je usmjeren na kreiranje poslovnih modela, ali i na razumijevanje veze između poslovnih modela i uspjeha poslovnog subjekta. Zadatak je kreirati novi proizvod za klijenta, ali i modificirati postojeći poslovni model.	World Caffe	Idea Selection Based on Weighted Criteria	5R Framework for Reflection	Kako generiranje poslovnih ideja može promijeniti svijet u kojem živimo, pomažući ljudima u različitim zajednicama da se organiziraju i pokrenu promjene
Izbor društvenih tema	Prijediplomski	Učenci uče o tome kako provoditi istraživanje, provjeravati činjenice, identificirati lažne informacije i razlikovati kritične vijesti.	Kanban, Theory of change, Five Whys Padlet, Dropbox	Backbiting, Mind maps, Thinking hats; Slack, Zoom, Coggle	Lessons learned, 5R framework Mentimeter	Svijest o društvenom utjecaju važnih tema današnjice; debatanje vještine učenika omogućuju raspravu o tome kako reagirati na promjene (klimatske promjene, tehnološke promjene, itd.)
Marketinški projekti	Prijediplomski / Diplomski	Mješovita grupa studenata na prijediplomskom i diplomskom studiju suraduju u rješavanju izazova neprofitnih organizacija (npr. kampanja prikupljanja sredstava za neprofitnu organizaciju)	Kanban, Stakeholder expectation matrix, Miro, Dropbox	Classic Brainstorm, Business Model Canvas, Persona, Canva, Slack, Zoom	Lessons learned, 5R framework, Mentimeter	Omogućavanje društvenim organizacijama da poboljšaju svoje prikupljanje sredstava, stvarajući tako održiv društveni učinak na široj razini
Upravljanje projektima	Diplomski	Kolegij je usmjeren na upravljanje projektima kao važnu temu u današnjem poslovanju.	Encouraging Prosocial Actions	Usability test, Canva, Zoom	Lessons learned, Mentimeter	Povećano znanje o društvenim problemima u društvu i kako ih

Izvor: autori prema rezultatima projekta Digital Social Impact, 2023.

Prethodna tablica pokazuje samo neke od identificiranih primjera dobre prakse korištenja digitalnih alata u svrhu povećanja društvenog utjecaja kroz kolegije u online okruženju. Svaki od prikazanih primjera ilustrira korištenje različitih alata u različitim fazama kolegija kako bi se osigurao strukturiran proces, počevši od identifikacije problema pa sve do njegovog rješenja. U tablici su, također, prikazani alati koji potiču samoprocjenu studenata, što pridonosi analizi razine usvojenosti gradiva, ali i omogućavaju studentima razumijevanje vlastite uloge u stvaranju društvenog utjecaja.

4.4. Ograničenja istraživanja i implikacije za buduća istraživanja

Ovo istraživanje ima nekoliko ograničenja. Prvo, kvantitativna analiza temelji se na relativno malom uzroku, što ograničava općenite zaključke. Također, sudionici istraživanja većinom su biliiskusni korisnici digitalnih tehnologija i bili su spremni sudjelovati u istraživanju, što može dovesti do pristranosti u rezultatima. Drugo, pandemija je značajno utjecala na način

poučavanja tijekom istraživanja, što može utjecati na relevantnost dobivenih rezultata. Treće, s obzirom na to da su se intervjui provodili u različitim zemljama, moguće je da su se neke suštinske informacije mogle izgubiti u prijevodu na hrvatski. Buduća istraživanja mogu se usmjeriti na analizu razine korištenja digitalnih alata i resursa nakon pandemije, što bi omogućilo bolje razumijevanje digitalne spremnosti nastavnika i mogućnosti ostvarenja društvenog utjecaja u online okruženju. S obzirom na to da su se istraživanja provodila u različitim zemljama, buduća istraživanja mogla bi se usmjeriti na međunarodnu komparaciju predavača kako bi se utvrdile razlike i sličnosti u iskustvima i perspektivama nastavnika u različitim kulturnim kontekstima.

Zaključno, ovo istraživanje može pružiti osnovu za buduća istraživanja koja bi se fokusirala na dugoročno praćenje identificiranih primjera dobre prakse kao prednosti koje koncept učenja zalaganjem u zajednici pomoću digitalnih metoda poučavanja ima za nastavnike, studente i organizacije civilnog društva.

5. ZAKLJUČAK

Danas se sve više raspravlja o važnosti digitalne transformacije visokog obrazovanja. Pa iako je pandemija uzrokovana bolešću Covid-19 dodatno naglasila tu potrebu, još uvijek postoji značajan broj predavača koji preferiraju tradicionalan način poučavanja. No, s tržišnim i obrazovnim trendovima usmjerenima prema online obrazovanju ovaj vid poučavanja postat će vrlo brzo jedan od najrasprostranjenijih načina prijenosa znanja novijim generacijama. Uzimajući u obzir različite društvene izazove s kojima se danas suočavamo i važnost integracije UN ciljeva održivog razvoja u nastavne sadržaje, postavlja se pitanje društvenog doprinosa koji studenti mogu ostvariti u online okruženju. Aktivno sudjelovanje studenata u aktivnostima koje pridonose rješavanju društvenih problema treba biti sastavni dio nastavnog plana i pružiti studentima priliku za razmišljanje, kreiranje, prezentiranje i refleksiju njihova iskustva. Taj proces nije jednostavan ni u tradicionalnom obliku poučavanja, a u digitalnom okruženju zahtijeva visoku razinu digitalne pismenosti i sposobnost njihove integracije u online nastavu. Također, za uspješno provođenje online kolegija s društvenim utjecajem potrebno je naći odgovarajućeg partnera te uspostaviti strukturu podrške studentima.

Zaključno, digitalna transformacija obrazovanja ne samo što omogućuje pristup visokom obrazovanju već također potiče razvoj ključnih vještina, uključujući socijalne i digitalne, koje su od suštinskog značenja u suvremenom radnom okruženju. Online kolegiji s društvenim utjecajem pružaju izvrsnu priliku studentima ne samo da razviju te vještine već i da ostvaruju pozitivan utjecaj na svoju zajednicu i društvo u cjelini.

LITERATURA

1. Cajner Mraović, I. i Pavlović, V. (2019). Učenje zalaganjem u zajednici: iskustva i interesi studenata u Hrvatskoj, Zbornik sveučilišta Libertas, 4 (4), 179-202.
2. Compagnucci, L. i Spigarelli, F. (2020). The Third Mission of the university: A systematic literature review on potentials and constraints. *Technological Forecasting and Social Change*, 161, 120284.
3. Cristofolletti, E. C. i Pinheiro, R. (2022). Taking stock: The impacts of the COVID-19 pandemic on University–Community engagement. *Industry and Higher Education*, 09504222211199.
4. Čulum, B. i Jelenc, L. (2015). Učenje zalaganjem u zajednici – Prikaz modela, iskustava i smjernica za primjenu. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci.
5. Gallagher, S. (2019). Online education in 2019: A synthesis of the data, VOCEd Plus. Dostupno na https://cps.northeastern.edu/wp-content/uploads/2021/03/Online_Ed_in_2019.pdf
6. García-Peñalvo, F.J. (2021). Avoiding the Dark Side of Digital Transformation in Teaching. An Institutional Reference Framework for eLearning in Higher Education. *Sustainability*, 13, 2023.
7. Inzelt, A., Laredo, P., Sanchez, P., Marian, M., Vigano, F. i Carayol, N. (2006). Third Mission, Metodological Guide, Strategic management of University research activities, Observatory of the European University, PRIME – Network of Excellence funded by the European Commission, FP6 - Citizens and Governance in a knowledge-based society EC Contract Number: CITI-CT-2003-506596, Lugano, str. 117-152.
8. Kapur, R., Byfield, V., Del Frate, F., Higgins, M. i Jagannathan, S. (2018). The digital transformation of education In: Mathieu, P. P. i Aubrecht, C. (ur) *Earth Observation Open Science and Innovation* (str. 25-41), ISSI, vol. 15, Springer, Cham.
9. Madsen, S. R. i Turnbull, O. (2006). Academic Service Learning Experiences of Compensation and Benefit Course Students. *Journal of Management Education*, 30(5), 724–742. doi:10.1177/1052562905283710

10. Marinoni, G., van't Land, H. i Jensen, T. (2020). *The Impact of Covid-19 on Higher Education Around the World*, Pariz: International Association of Universities
11. Palacios-Rodríguez, A., Guillén-Gámez, F.D., Cabero-Almenara, J. i Gutiérrez-Castillo, J.J. (2023). Teacher Digital Competence in the education levels of Compulsory Education according to DigCompEdu: The impact of demographic predictors on its development. *Interaction Design and Architecture(s) Journal*, 57, 115-132
12. Pawlowski, D. (2018). From the Classroom to the Community: Best Practices in Service-Learning. *Journal of Communication Pedagogy*, 1(1), 85-92.
13. Perić, J. (2010). Izgradnja društvene odgovornosti sveučilišta kroz studentsko volontiranje kao oblik socijalnog poduzetništva. *Osijek: Ekonomski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera*.
14. Redecker, C. (2017). *European Framework for the Digital Competence of Educators*, Joint Research Centre, Brussels
15. Rusu, A. S. (2020). Connectedness behind social distancing in times of Covid-19: Qualitative analysis of civic engagement of students and teachers in Romania. *Journal of Educational Sciences & Psychology*, 10(1), 35–41.
16. Stacey, K., Rice, D. L. i Langer, G. (2006). *Aademski service-learning : priručnik za nastavnike*. Udruga za građansko obrazovanje i društveni razvoj - DIM, Zagreb
17. Trencher, G., Yarime, M., McCormick, K. B., Doll, C. N. i Kraines, S. B. (2014). Beyond the third mission: Exploring the emerging university function of co-creation for sustainability. *Science and Public Policy*, 41(2), 151-179.
18. United Nations (2023). *The Sustainable Development Goals Report Special edition*. Dostupno na <https://unstats.un.org/sdgs/report/2023/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2023.pdf>
19. Wakkee, I., van der Sijde, P., Vaupell, C. i Ghuman, K. (2019). The university's role in sustainable development: Activating entrepreneurial scholars as agents of change. *Technological Forecasting and Social Change*, 141, 195–205.

DIGITALIZATION OF EDUCATION: INNOVATIVE PEDAGOGICAL APPROACHES FOR A STRONGER SOCIAL IMPACT

Abstract

During the pandemic caused by the Covid-19 virus, universities had to adapt very quickly to ensure the continuity of education for young people and to switch to online courses through various digital communication channels. In this challenging process, most universities emphasized teaching as their main mission, while research and especially the third, civil mission, took a back seat. However, the transition to distance learning also brought several advantages. In addition to providing access to education regardless of geographical barriers, it also brought some innovative teaching methods and tools, easier and more transparent monitoring of progress, and the acquisition of digital skills that are increasingly in demand in the business environment. In addition, trends in education that have led to a significant increase in online courses and a growing demand for lifelong learning underscore the importance of digital transformation in higher education. Today, however, after the end of the pandemic, the question is to what extent this type of teaching has left a positive mark, not only on students and the improvement of their knowledge and skills, but also on the community in which they live. The purpose of this paper is to analyze the extent to which educators are prepared to work in a digital environment and how they view the potential to encourage students achieve positive social impact through distance learning, i.e., using digital teaching methods and tools. A total of 54 experts from educational institutions and civil society organizations were surveyed using questionnaires and semi-structured interviews. The empirical results confirm the effectiveness of combining digital teaching methods with the community-based learning method (academic service learning), but also highlight the reluctance of educators to fully transition to the online environment. However, this paper also highlights the importance of further research on the opportunities that digital technology offers for innovative pedagogical methods and for promoting social engagement and positive societal impact. In addition, this study can serve as a foundation for longitudinal studies tracking best practices and the benefits of the concept of community-based learning using digital teaching methods for teachers, students, and civil society organizations.

Keywords: *digital teaching methods and tools, community-based learning, social impact, higher education.*

SJEĆANJE NA PRVOG PREDSJEDNIKA HRVATSKOG DRUŠTVA EKONOMISTA PROF. DR. SC. VLADIMIRA VESELICU

(23. siječnja 1938., Sinj, Glavice – 11. prosinca 2013., Zagreb)

U prosincu ove godine, točnije 11. prosinca 2023., bit će 10. obljetnica od smrti prvog predsjednika Hrvatskog društva ekonomista prof. dr. sc. Vladimira Veselice, istaknutoga hrvatskog intelektualca, a prije svega dobrog čovjeka... Viteza sinjskog, kako su ga prijatelji zvali...

Pogled na njegov životni put, od djetinjstva u Glavicama Gornjim, gubitka oca u viorima Drugoga svjetskog rata, odlaska na studij čuvenom "sinjskom rerom" do Splita pa do Zagreba 1957., njegov briljantan put kroz studij, magisterij ekonomije u Francuskoj sa samo 24 godine, te doktorat sa 31 godinom iz područja ekonomske znanosti, imenovanje za dekana Fakulteta za vanjsku trgovinu 1970. sa samo 32 godine, sudjelovanje u hrvatskom proljeću kao jedna od ključnih figura gdje ga sami Tito i Bakarić označavaju kao državnog neprijatelja broj 2 potkraj 1971., odmah do brata prof. dr. sc. Marka Veselice, pa sve do kraja njegova života zasigurno daje odgovor na pitanje o otrgnuću zaboravu...

Prof. dr. sc. Vladimir Veselica, nakon pada hrvatskog proljeća, 1972. gubi sva građanska prava, putovnicu, godinama je i bez posla, nosi časno prezime Veselica na slobodi, ali u širem smislu i on je u zatvoru dijeleći sudbinu svoga brata Marka koji kao prvooptuženi u procesu protiv hrvatskih intelektualaca (Veselica, Đodan, Gotovac, Tuđman i dr.) završava u zatvoru gdje je proveo skoro 12 godina i postaje simbol borbe za samostalnu, demokratsku i pravednu Hrvatsku.

No prof. dr. sc. Vladimira Veselicu, Viteza, kako su ga zvali prijatelji, te okolnosti nisu pokolebale da i dalje hoda uzdignute glave i časno živi svoj život u skladu sa sintagmom Alberta Camusa da je "najveća hrabrost čovjeka suprotstaviti se svojoj Sudbini".

Poglavito ako se uzme u obzir da je u 57. godini života obolio od Parkinsonove bolesti sa svim društvenim i drugim konotacijama koje ta teška bolest nosi... Nažalost, umro je sa 75 godina, izmučen bolešću, pognut, jer ga tijelo nije slušalo, ali pogledom uvijek uspravan kao i kad je gledao u nebo u godinama teškim 1972. – 1990. jer je znao da se "Sloboda ne može spustiti do ljudi nego se ljudi moraju uzdignuti do nje...".

Prof. dr. sc. Vladimir Veselica radio je u Službi društvenog knjigovodstva, zatim je bio dekan 1970. na Visokoj školi za vanjsku trgovinu. Iste je godine pokrenuo i uređivao Hrvatski gospodarski glasnik te je bio predsjednik Društva ekonomista u razdoblju 1970. – 1971.

Bio je sudionik i organizator tajnoga inicijativnog skupa hrvatskih intelektualaca, Plešivica, 19. siječnja 1989., na kojem su udareni temelji budućega višestranačkog sustava, odnosno osnivanja hrvatskih demokratskih stranaka. Na predmetnom sastanku od istaknutih intelektualaca bili su uz prof. dr. sc. Vladimira Veselicu, dr. sc. Franjo Tuđman, dr. sc. Marko Veselica, Drago Stipac, Tomislav Ladan, dr. sc. Anto Matković i dr.

Nakon prvih višestranačkih izbora prof. dr. sc. Vladimir Veselica izabran je u prvi višestranački Hrvatski sabor 30. svibnja 1990., a u vihoru Domovinskog rata postaje ministar u Vladi demokratskog jedinstva 1991. – 1992.

Godine 1993. osniva se Hrvatsko društvo ekonomista čiji je prvi predsjednik prof. dr. sc. Vladimir Veselica.

Godine 1999. na Svjetskom kongresu ekonomista u Buenos Airesu, Argentina, izabran je u Izvršni odbor Međunarodnog udruženja ekonomista.

Priznanjem Republike Hrvatske od suverenih država Europe i svijeta, dr. sc. Vladimir Veselica vraća se na Ekonomski fakultet kao redoviti profesor, jedno vrijeme bio je zamjenik dekana, predsjednik je Hrvatskog društva ekonomista od osnivanja 1993. godine do sredine 2000-ih godina. Autor je brojnih knjiga i znanstvenih radova, a knjiga "Globalizacija i nova ekonomija" nominirana je 2007. za Nobelovu nagradu iz područja ekonomije od strane Ekonomskog fakulteta u Zagrebu.

Iz njegova velikoga znanstvenog opusa svakako treba izdvojiti:

- *Priručnik o vrijednosnim papirima: kategorije, institucionalne osnove, primjena u praksi*, 1987.
- *Vrijednosni papiri*, 1988.
- *Sustav plaćanja, tržište novca i kapitala i vrijednosni papiri* (suautori Petar Vučić, Ante Matan), 1990.
- *Financijski sustav u ekonomiji: financijski menadžment i politika*, 1997. (godišnja državna nagrada za znanost)
- *Misli i pogledi o razvoju Hrvatske*, 1999. (suautor Dragomir Vojnić)
- *Gospodarska i socijalna zbilja Hrvatske: stanje i perspektive*, 2001.
- *Ekonomika poduzeća: uvod u poslovnu ekonomiju* (suautor), 2002.
- *Nepoznata istina o crnom danu za hrvatske domoljube 11. siječnja 1972., o udaru na Maticu hrvatsku i Hrvatsko proljeće, o Hrvatskoj danas* (prir. Vlatko Pavletić), 2002. (suautor)
- *Eugen Kvaternik: Hrvatski glavničar i Vladimir Veselica: Ekonomski ogledi i pogledi Eugena Kvaternika*, 2005.
- *Ekonomski ogledi i pogledi Vladimira Veselice: financijski sustav u ekonomiji, ekonomski ogledi i pogledi Eugena Kvaternika, priručnik o vrijednosnim papirima*, 2007.
- *Globalizacija i nova ekonomija*, 2007. (prevedena na engleski)
- *Zlatno pero Vladimira Veselice: odabrane teme hrvatskih poduzetnika i obrtnika iz Zlatnih knjiga*, 2007.
- *Misli i pogledi*, 2008.
- *Rani radovi: i ostale aktualne teme iz gospodarskog i društveno-političkog života*, 2010.
- *Svekolika hrvatska kriza*, 2012.

Prof. dr. sc. Vladimir Veselica dobiva i određenu društvenu valorizaciju za života:

- Spomenica Domovinskog rata 1990. – 1992.
- Red Danice hrvatske s likom Blaža Lorkovića
- 1997.: Državna nagrada za znanost za knjigu Financijski sustav u ekonomiji
- 2006.: Red Danice hrvatske s likom Ruđera Boškovića

I nakon smrti (umro je 11. prosinca 2013. u Zagrebu) 2021. godine, povodom 50. obljetnice hrvatskog proljeća, odlikovan je Veleredom kralja Dmitra Zvonimira s lentom i Danicom za izniman doprinos neovisnosti i cjelovitosti Republike Hrvatske te izgradnji i napretku hrvatske države.

Prof. dr. sc. Vladimir Veselica nikada povratkom na Fakultet nije licitirao sa svojom sudbinom, dapače, bio je protiv svakog revanšizma i etiketiranja ljudi, za njega je čovjek prije svega bila moralna kategorija u skladu s onom „svaki čovjek ima samo jednu savjest i samo jedan život“.

Na Ekonomskom fakultetu i u Hrvatskom društvu ekonomista do mirovine 2004. godine aktivno je djelovao na promicanju ekonomske misli i znanosti općenito.

Njegova misao vodilja bila je “Neka nas pamte po tragovima ljubavi...“.

Vjerujemo da ćemo svi pamtiti toga dobrog čovjeka u skladu s onim da čovjek živi dok se još izgovara njegovo ime...

Hrvatsko društvo ekonomista

ISSN 1849-6482